O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining 95 yilligiga bag‘ishlanadi

SHIRINOV U.A.

MOLOYAVIY HISOBOT 2

O‘QUV QO‘LLANMA

SAMARQAND – 2025

UO‘K:

KBK:

Shirinov U.A.

“Moliyaviy hisobot 2” [Matn]: **o‘quv qo‘llanma** / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MChJ. nashriyoti, 2025 - 330 bet.

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor K.B. Urazovning umumiy raxbarligi va tahriri ostida

Taqrizchilar:

M.Sh.Mardonov - Toshkent Davlat iqtisodiyot unversteti Samarqand filiali “Buxgalteriya hisobi va statistika” kafedrasi mudiri, PhD.

M.M.Ibragimov - Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Mazkur o‘quv qo‘llanma “Moliyaviy hisobot 2” fanining o‘quv dasturi asosida qayta tayyorlangan. Unda “Moliyaviy hisobot 2” fanining predmeti, metodi va tamoyillari, ularning mohiyati, ahamiyati va me’yoriy-huquqiy va tashkiliy jihatlari, Respublikamizning yangi tahrirdagi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida qonuni” asosida ochib berilgan bo‘lib, u 70410202 – “Audit” mutaxassisligi bo‘yicha tahsil olayotgan talabalar uchun mo‘ljallangan.

O‘quv qo‘llanma institut Kengashining 2025-yil 10 noyabrdagi majlisda muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. (10.11.2025 yil 4-sonli majlis bayoni).

ISBN: 978-9910-720-25-3

© U.A.Shirinov SamISI. 2025 y.

©“STEP-SEL” MChJ. nashriyoti. 2025 y.

MUNDARIJA

Kirish.....	5
1-§. “Moliyaviy hisobot-2” fanining predmeti, metodi va boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi.....	7
2-§. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)ga kirish.....	26
3-§. Moliyaviy hisobotni taqdim etishdagi asosiy talablar, yo‘l qo‘yishlar va sifat tavsiflar (IAS 1)	42
4-§. MHXSlarni birinchi bor qo‘llash (IFRS 1).....	53
5-§. Moliyaviy hisobotlarni tuzish va taqdim etishning umumiy va alohida jihatlarini belgilovchi standartlar.....	95
6-§. Asosiy vositalarga doir MHXSlar.....	141
7-§. Nomoddiy aktivlar ва aktivlar ko’rinishidagi moliyaviy instrumentlarga doir MHXSlar.....	178
8-§. Qishloq xo‘jalik aktivlari, tovar-moddiy zahiralar va pul mablag‘lariga doir MHXSlar.....	191
9-§. Korxona majburiyatlari doir MHXSlar.....	214
10-§. Korxona daromad va harajatlarga doir MHXSlar.....	239
11-§. Foyda va xususiy kapital elementlariga doir MHXSlar.....	262
12-§. Bizneslar birlashuvlari va moliyaviy hisobotlarni konsolidatsiyalashtirishga doir MHXSlar.....	296
Glossariy.....	324
Foydalanishga tavsiya etiladigan adabiyotlar va axborot manbalari…	331

KIRISH

Zamonaviy jahon iqtisodiyoti globallashuv va integratsiyalashuv jarayonlarining chuqurlashuvi sharoitida rivojlanmoqda. Xalqaro moliyaviy bozorlarning kengayishi, transmilliy korporatsiyalarning faoliyati, xorijiy investitsiyalar hajmining ortishi moliyaviy hisobotni taqdim etishda yagona yondashuv va standartlarni talab qilmoqda. Aynan shu vazifani Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (XMHS yoki IFRS) hal qiladi.

Moliyaviy hisobot-2 fani oliy ta'lim muassasalarida bakalavr va magistratura bosqichlarida o'qitiladigan muhim ixtisoslik fanlaridan biri hisoblanadi. Ushbu fan talabalarga Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari asosida murakkab moliyaviy operatsiyalarni hisoblash, konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlar tayyorlash, biznes-birlashmalarni hisoblash, moliyaviy instrumentlar bilan ishlash va boshqa ko'plab maxsus bilimlarni o'rgatishga qaratilgan.

Moliyaviy hisobot-2 fanining o'rganilishi bir qator dolzarb vazifalarni hal qiladi. Birinchidan, zamonaviy buxgalter-mutaxassislar xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotlar tayyorlay olishi kerak. O'zbekiston Respublikasi 2019-yildan boshlab Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlariga bosqichma-bosqich o'tish dasturini amalga oshirmoqda. Prezident Farmoni va Vazirlar Mahkamasi qarorlari asosida respublikamizda XMHS joriy etilishi bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Bu esa moliyaviy hisobotchilik sohasida xalqaro standartlarni mukammal biladigan, ularni amaliyotda qo'llay oladigan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashni talab qiladi.

Ikkinchidan, xalqaro bozorga chiqish, xorijiy investorlar va kreditorlar bilan hamkorlik qilish uchun moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarga muvofiq tayyorlanishi zarur. Investorlar, kreditorlar, davlat organlari va boshqa manfaatdor tomonlar kompaniyaning moliyaviy ahvoli, faoliyat natijalari va rivojlanish istiqbollari haqida ishonchli, shaffof va taqqoslanadigan ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak. XMHS asosida tayyorlangan moliyaviy hisobotlar aynan shunday talablarga javob beradi.

Uchinchidan, kompaniyalar guruhlari, xolding tuzilmalari, filial va sho'ba korxonalari bilan ishlash zarurati konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlar tayyorlash ko'nikmalarini talab qiladi. Bugungi kunda ko'pchilik yirik korxonalar murakkab tuzilmalarga ega bo'lib, ularning real moliyaviy holatini faqat konsolidatsiyalashgan hisobotlar orqali to'liq baholash mumkin.

Moliyaviy hisobot-2 fanining asosiy maqsadi - talabalarga XMHS asosida moliyaviy hisobotlar tayyorlash, tahlil qilish va interpretatsiya qilish bo'yicha chuqur nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

Birinchi vazifa - talabalarni Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlarining tuzilishi, mazmuni, qo'llanish doirasi va tamoyillari bilan tanishtirishdan iborat. Bu nafaqat individual standartlarni o'rganishni, balki ularning o'zaro bog'liqligini, konseptual asoslarini tushunishni ham o'z ichiga oladi.

Ikkinchi vazifa - murakkab moliyaviy operatsiyalarni XMHS talablariga muvofiq hisoblash ko'nikmalarini shakllantirish. Bunga biznesni birlashtirish, konsolidatsiya, moliyaviy instrumentlar, investitsion mulk, ijara, qishloq xo'jalik aktivlari va boshqa maxsus sohalarni o'rganish kiradi.

Uchinchi vazifa - moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish, ulardan boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun foydalanish metodlarini o'rgatish. Moliyaviy hisobot faqat tayyorlash uchun emas, balki uni to'g'ri o'qiy olish, tahlil qilish va tegishli xulosalar chiqarish uchun ham muhimdir.

To'rtinchi vazifa - talabalarning professional fikrlash qobiliyatini, professional mulohazalarni qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish. XMHS ko'pincha aniq raqamli ko'rsatmalar emas, balki prinsiplar va tamoyillarga asoslangan bo'lib, bu professional mulohaza yuritishni talab qiladi.

1-MAVZU. MOLIYAVIY HISOBOT-2” FANINING PREDMETI, METODI VA BOSHQA FANLAR BILAN O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

1. Moliyaviy hisobotning mohiyati va ahamiyati.

2. Moliyaviy xisobotning konseptual asoslari: maqsadi, vazifalari, axborot foydalanuvchilari.

3. Moliyaviy xisobotning tarkibi va elementlari, ularning tasnifi, tavsifi, tan olinishi, baholanishi, hisobot shakllarida aks ettirish va ochiqlash tartiblari.

4. “Moliyaviy hisobot-2” fanini maxsus o‘rganish zaruratlari. Fanning predmeti, metodi, maqsadi va vazifalari. Uning boshqa fanlar bilan aloqasi.

Tayanch so’zlar: moliyaviy hisobot, hisob ob’ektlari, tan olish, baholash, hisob siyosati, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS/IFRS), buxgalteriya hisobining usullari, moliyaviy tahlil, axborot foydalanuvchilari

1. Moliyaviy hisobotning mohiyati va ahamiyati

Moliyaviy hisobot korxonaning moliyaviy holati, faoliyat natijalari va pul mablag‘lari harakatini aks ettiruvchi tizimlashtirilgan axborot majmuidir. U buxgalteriya hisobi ma’lumotlari asosida tuziladi va korxonaning iqtisodiy faoliyatini baholash uchun zarur bo‘lgan asosiy ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi.

Moliyaviy hisobot korxonaning ma’lum davr mobaynida moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini olib borgan va shu faoliyat natijasida qanday moliyaviy holatga erishganligini ko‘rsatib beruvchi rasmiy hujjatlar tizimidir. Bu hisobot korxonaning aktivlari, majburiyatlari, kapitali, daromadlari, xarajatlari va pul mablag‘lari harakati to‘g‘risida aniq va ishonchli ma’lumotlarni taqdim etadi.

Moliyaviy hisobotning asosiy xususiyati uning standartlashtirilganligidadir. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS) yoki milliy standartlar asosida tuziladigan moliyaviy hisobot turli mamlakatlar va sohalarda faoliyat ko‘rsatayotgan korxonalarning moliyaviy holatini solishtirish imkoniyatini beradi.

Moliyaviy hisobot mohiyatan uch asosiy vazifani bajaradi: axborot berish, nazorat qilish va tahlil uchun asos yaratish. Axborot berish vazifasi korxonaning moliyaviy holati to‘g‘risida manfaatdor tomonlarga zarur ma’lumotlarni taqdim etishni anglatadi. Nazorat vazifasi korxonaning resurslaridan samarali foydalanilishini tekshirish imkoniyatini beradi. Tahlil vazifasi esa kelgusida qarorlar qabul qilish uchun asos bo‘ladigan ma’lumotlarni taqdim etadi.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobotning ahamiyati tobora oshib bormoqda. Bunga quyidagi omillar sabab bo‘lmoqda:

Investorlar uchun ahamiyati: Moliyaviy hisobot investorlarga kapital qo‘yish to‘g‘risida oqilona qarorlar qabul qilish uchun zarur bo‘lgan axborotni taqdim etadi. Investorlar korxonaning rentabelligi, moliyaviy barqarorligi, o‘sish potensiali va dividendlar to‘lash qobiliyatini baholash uchun moliyaviy hisobot ma’lumotlaridan foydalanadilar. Bu ma’lumotlar investitsiya qarorlarining asosini tashkil qiladi va investorlarga o‘z mablag‘larini qaerga qo‘yish kerak degan savolga javob berishga yordam beradi.

Kreditorlar uchun ahamiyati: Banklar va boshqa moliyaviy institutlar kredit berish to‘g‘risida qaror qabul qilishda moliyaviy hisobot ma’lumotlariga asoslanadilar. Ular korxonaning qarzlarni qaytarish qobiliyati, likvidligi va moliyaviy ustuvorligini baholash uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadilar. Moliyaviy hisobot kreditor uchun xavfni baholash vositasi bo‘lib xizmat qiladi va kredit shartlarini belgilashda muhim rol o‘ynaydi.

Davlat organlari uchun ahamiyati: Soliq xizmati va boshqa davlat organlari korxonalarning soliq majburiyatlarini to‘g‘ri hisoblash, iqtisodiy qonunchilikka rioya qilinishini nazorat qilish va iqtisodiy statistika uchun moliyaviy hisobot ma’lumotlaridan foydalanadilar. Davlat uchun moliyaviy hisobot makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni hisoblash, soha rivojlanishini monitoring qilish va iqtisodiy siyosatni shakllantirish uchun muhim manba hisoblanadi.

Boshqaruv uchun ahamiyati: Korxona rahbariyati strategik va operativ qarorlar qabul qilishda moliyaviy hisobot ma’lumotlaridan foydalanadi. Moliyaviy hisobot korxonaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, imkoniyatlar va

tavakalchiliklarni baholash, samaradorlikni oshirish yo‘llarini belgilash uchun asos bo‘ladi. Boshqaruv qarorlari moliyaviy hisobot ma’lumotlari asosida qabul qilinganda, ular aniqroq va asoslanganroq bo‘ladi.

Xodimlar uchun ahamiyati: Korxona xodimlari va kasaba uyushmalari korxonaning moliyaviy barqarorligi, ish haqini to‘lash qobiliyati va kelajak istiqbollari to‘g‘risida ma’lumot olish uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadilar. Moliyaviy hisobot xodimlarga o‘z ish beruvchisining moliyaviy salomatligini baholash va o‘z martabasi haqida qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Yetkazib beruvchilar va xaridorlar uchun ahamiyati: Biznes sheriklari korxonaning moliyaviy barqarorligini baholash, uzoq muddatli shartnomalar tuzish mumkinligini aniqlash va tijorat krediti berish to‘g‘risida qarorlar qabul qilishda moliyaviy hisobotdan foydalanadilar. Yetkazib beruvchilar uchun xaridorning to‘lov qobiliyati, xaridorlar uchun esa yetkazib beruvchining uzoq muddatli yetkazib berish qobiliyati muhim ahamiyatga ega.

Shaffoflik va ishonch: Moliyaviy hisobot korxona faoliyatining shaffofligini ta’minlaydi va manfaatdor tomonlar orasida ishonchni mustahkamlaydi. Ochiq va aniq moliyaviy hisobot korxonaning obro‘sini oshirib, investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlarning ishonchini oshiradi. Zamonaviy dunyoda korporativ boshqaruv tamoyillari asosida faoliyat yuritayotgan korxonalar uchun moliyaviy hisobotning sifati va shaffofligi raqobatdagi muhim ustunlikni ta’minlaydi.

Moliyaviy hisobot nafaqat korxona darajasida, balki makroiqtisodiy darajada ham muhim ijtimoiy-iqtisodiy rol o‘ynaydi. Quyidagi jihatlar uning ijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatadi:

Birinchidan, moliyaviy hisobot resurslarning samarali taqsimlanishiga xizmat qiladi. Investorlar va kreditorlar moliyaviy hisobot ma’lumotlari asosida mablag‘larni eng samarali va istiqbolli loyihalarga yo‘naltirishadi. Bu iqtisodiyotning umumiy samaradorligini oshirishga olib keladi.

Ikkinchidan, moliyaviy hisobot bozor o‘yinining tengligini ta’minlashga yordam beradi. Barcha ishtirokchilar o‘zaro teng axborotga ega bo‘lganda, bozor narxlari ob’ektiv holatni aks ettiradi va bozor manipulyatsiyalari kamayadi.

Uchinchidan, moliyaviy hisobot korporativ boshqaruvni takomillashtirishga hissa qo‘shadi. Ochiq va shaffof moliyaviy hisobot korxona rahbarlarini javobgarlikka safarbar qiladi va korxona egalari hamda menejerlar o‘rtasidagi manfaatlar ziddiyatini kamaytirishga yordam beradi.

To‘rtinchidan, moliyaviy hisobot xalqaro iqtisodiy integratsiyaning muhim omili hisoblanadi. Xalqaro standartlarga muvofiq tuzilgan moliyaviy hisobot xorijiy investorlar va sheriklar uchun tushunarli bo‘ladi, bu esa xalqaro savdo va investitsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Moliyaviy hisobotning konseptual asoslari: maqsadi, vazifalari, axborot foydalanuvchilari

Moliyaviy hisobotning asosiy maqsadi keng doiradagi foydalanuvchilarga korxonaning moliyaviy holati, faoliyat natijalari va pul mablag‘lari harakati to‘g‘risida iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun zarur bo‘lgan foydali axborotni taqdim etishdir.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining konseptual asoslarida belgilanganidek, moliyaviy hisobotning maqsadi mavjud va potensial investorlarga, kreditorlarga va boshqa manfaatdor tomonlarga ularning korxonaga resurslar taqdim etish to‘g‘risidagi qarorlarida foydali bo‘lgan moliyaviy axborotni taqdim etishdir. Bu qarorlar kapital va qarz vositalarini sotib olish, sotish yoki ushlab turish, kreditlar va boshqa kredit shakllarini taqdim etish yoki qoplash hamda ovoz berish huquqidan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

Moliyaviy hisobotning maqsadi quyidagi asosiy aspektlarni o‘z ichiga oladi:

Axborot taqdim etish funksiyasi: Moliyaviy hisobot korxonaning moliyaviy holati to‘g‘risida ishonchli, to‘liq va ob’ektiv axborot berishi kerak. Bu axborot foydalanuvchilarga korxonaning aktivlari, majburiyatlari, kapitali, daromadlari va xarajatlari haqida to‘liq tasavvurga ega bo‘lishga imkon beradi.

Qaror qabul qilishni qo‘llab-quvvatlash: Moliyaviy hisobot foydalanuvchilarga iqtisodiy qarorlar qabul qilishda yordam berishi kerak. Bu qarorlar investitsiya jalb qilish, kredit berish, korxonani sotib olish, moliyaviy instrumentlarga mablag‘ qo‘yish va boshqa strategik qarorlarni o‘z ichiga oladi.

Hisobotdorlik va shaffoflik: Moliyaviy hisobot korxona rahbarlarining ular ixtiyoriga topshirilgan resurslardan qanday foydalanganliklarini ko‘rsatib berishi kerak. Bu korxona egalari va boshqa manfaatdor tomonlar uchun rahbarlik samaradorligini baholash imkoniyatini beradi.

Kelajakni bashorat qilish: Moliyaviy hisobot tarixiy ma’lumotlarni taqdim etish bilan birga, foydalanuvchilarga korxonaning kelajak pul oqimlarini, rentabelligini va moliyaviy holatini bashorat qilishda ham yordam berishi kerak.

Moliyaviy hisobotning asosiy vazifalari uning maqsadidan kelib chiqadi va quyidagilardan iborat:

Moliyaviy holatni aks ettirish vazifasi: Moliyaviy hisobot korxonaning ma’lum sanadagi moliyaviy holatini to‘liq va aniq aks ettirishi kerak. Bu vazifa moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot (balans) orqali amalga oshiriladi. Balans korxonaning aktivlari, majburiyatlari va kapitalini ko‘rsatib, korxonaning mulkiy holati va moliyaviy mustaqillik darajasini baholash imkoniyatini beradi.

Faoliyat natijalarini aks ettirish vazifasi: Moliyaviy hisobot korxonaning ma’lum davr ichidagi faoliyat natijalarini ko‘rsatishi kerak. Bu vazifa moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot orqali amalga oshiriladi. Bu hisobot korxonaning daromadlari, xarajatlari, foydasi yoki zararini aks ettirib, korxona faoliyatining rentabelligini va samaradorligini baholash imkoniyatini beradi.

Pul mablag‘lari harakatini aks ettirish vazifasi: Moliyaviy hisobot korxonaning pul mablag‘lari harakatini to‘liq aks ettirishi kerak. Bu vazifa pul mablag‘lari harakati to‘g‘risidagi hisobot orqali amalga oshiriladi. Bu hisobot korxonaning pul mablag‘larini jalb qilish va sarflash manbalarini ko‘rsatib, korxonaning likvidligi va to‘lov qobiliyatini baholash imkoniyatini beradi.

Kapital o‘zgarishlarini aks ettirish vazifasi: Moliyaviy hisobot korxona kapitalining o‘zgarishlarini to‘liq aks ettirishi kerak. Bu vazifa kapital o‘zgarishlari

to‘g‘risidagi hisobot orqali amalga oshiriladi. Bu hisobot korxona egalarining investitsiyalari, foydani taqsimlash va boshqa kapital o‘zgarishlarini ko‘rsatadi.

Qo‘shimcha tushuntirishlar berish vazifasi: Moliyaviy hisobot asosiy hisobotlarda keltirilgan ma’lumotlarga qo‘shimcha tushuntirishlar berishi kerak. Bu vazifa izohlar orqali amalga oshiriladi. Izohlar qo‘llanilgan buxgalteriya siyosati, baholash usullari, shartli majburiyatlar va boshqa muhim ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi.

Tahliliy axborot taqdim etish vazifasi: Moliyaviy hisobot foydalanuvchilarga korxona faoliyatini tahlil qilish uchun zarur bo‘lgan axborotni taqdim etishi kerak. Bu vazifa turli nisbiy ko‘rsatkichlarni hisoblash, trendlarni aniqlash va solishtirma tahlil o‘tkazish imkoniyatini beradi.

Moliyaviy hisobot axborotining foydalanuvchilari ikki asosiy guruhga bo‘linadi: tashqi foydalanuvchilar va ichki foydalanuvchilar.

Tashqi foydalanuvchilar:

Investorlar va ularning maslahatchilari: Mavjud va potensial investorlar korxonaga investitsiya qilish, ushlab turish yoki sotish to‘g‘risida qarorlar qabul qilish uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadilar. Ular korxonaning rentabelligi, o‘sish potensiali, dividendlar to‘lash qobiliyati va investitsiyalar xavfini baholashda qiziqadilar. Investitsiyalar portfelini boshqaruvchilar, fond menejerlari va investitsiya banklari ham bu guruhga kiradi.

Kreditorlar va qarzlar bo‘yicha maslahatchilar: Banklar, moliyaviy institutlar va boshqa kreditorlar korxonaga kredit berish, kredit shartlarini belgilash va mavjud qarzlarni qaytarish qobiliyatini baholash uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadilar. Ular korxonaning likvidligi, moliyaviy ustuvorligi, pul oqimlari va qarzlarni qoplash qobiliyatiga alohida e’tibor beradilar.

Ye*tkazib beruvchilar va tijorat kreditorlari:* Yetkazib beruvchilar korxonaning to‘lov qobiliyatini baholash va tijorat krediti berish to‘g‘risida qarorlar qabul qilish uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadilar. Ular qisqa muddatli likvidlik, aylanma mablag‘lar holati va qarz olish imkoniyatlariga qiziqadilar.

Xaridorlar va mijozlar: Xaridorlar, ayniqsa uzoq muddatli shartnomalar tuzayotganda, yetkazib beruvchining moliyaviy barqarorligini baholash uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadilar. Ular korxonaning faoliyatni davom ettirish qobiliyati va kelajak istiqbollariga qiziqadilar.

Xodimlar va kasaba uyushmalari: Xodimlar korxonaning barqarorligi, ish haqini to‘lash qobiliyati, ijtimoiy nafaqalarni taqdim etish imkoniyatlari va martaba o‘sishi istiqbollari to‘g‘risida ma’lumot olish uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadilar. Kasaba uyushmalari ham xodimlar manfaatlarini himoya qilish uchun bu ma’lumotlardan foydalanadilar.

Davlat organlari: Soliq organlari soliqlarni hisoblash va yig‘ish uchun, statistika organlari milliy iqtisodiyot to‘g‘risida ma’lumotlar to‘plash uchun, nazorat organlari qonunchilikka rioya qilinishini tekshirish uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadilar. Davlat organlari makroiqtisodiy siyosatni shakllantirish va soha rivojlanishini monitoring qilishda ham bu ma’lumotlardan foydalanadi.

Jamoat: Jamoatchilik korxonaning ijtimoiy javobgarligi, atrof-muhitga ta’siri, ijtimoiy programmalari va jamiyat rivojlanishiga qo‘shgan hissasi to‘g‘risida ma’lumot olish uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadi. Nodavlat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari va tadqiqotchilar ham bu guruhga kiradi.

Ichki foydalanuvchilar:

Rahbariyat va menejment: Korxona rahbariyati strategik rejalashtirish, operativ boshqaruv, samaradorlikni baholash va qarorlar qabul qilish uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadi. Rahbarlar moliyaviy holatni taxlil qilish, tendensiyalarni aniqlash va kelajak strategiyalarini ishlab chiqish uchun moliyaviy hisobot ma’lumotlaridan foydalanadilar.

Korxona egalari: Hammuassis tashkilotlar va ta’sischilar o‘z investitsiyalarining samaradorligini baholash, dividendlar to‘lash to‘g‘risida qarorlar qabul qilish va rahbariyatni nazorat qilish uchun moliyaviy hisobotdan foydalanadilar. Ular korxona qiymatining o‘zgarishi va kelajak istiqbollariga alohida qiziqadilar.

3. MOLIYAVIY HISOBOTNING TARKIBI VA ELEMENTLARI

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq, to‘liq moliyaviy hisobot quyidagi komponentlardan iborat:

Moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot (Balans): Bu hisobot korxonaning ma’lum sanadagi moliyaviy holatini aks ettiradi. Balans uch asosiy elementdan iborat: aktivlar, majburiyatlar va kapital. Balansda aktivlar doim majburiyatlar va kapital yig‘indisiga teng bo‘lishi kerak, bu buxgalteriya tenglamasining asosiy prinsipini aks ettiradi.

Foyda va zarar to‘g‘risidagi hisobot (Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot): Bu hisobot korxonaning ma’lum davr ichidagi faoliyat natijalarini ko‘rsatadi. U daromadlar, xarajatlar, foyda yoki zararni aks ettiradi. Bu hisobot ikki asosiy qismdan iborat: operatsion faoliyat natijalari va operatsiondan tashqari faoliyat natijalari.

Pul mablag‘lari harakati to‘g‘risidagi hisobot: Bu hisobot korxonaning ma’lum davr ichidagi pul mablag‘lari harakatini ko‘rsatadi. U uch asosiy bo‘limga bo‘linadi: operatsion faoliyatdan pul oqimlari, investitsion faoliyatdan pul oqimlari va moliyaviy faoliyatdan pul oqimlari. Bu hisobot korxonaning pul mablag‘larini jalb qilish va sarflash manbalarini tushunishga yordam beradi.

Kapital o‘zgarishlari to‘g‘risidagi hisobot: Bu hisobot korxona kapitalining ma’lum davr ichidagi o‘zgarishlarini aks ettiradi. U ta’sischilarning qo‘shimcha investitsiyalari, foydani taqsimlash, dividendlar to‘lash, qayta baholash va boshqa kapital o‘zgarishlarini ko‘rsatadi.

Moliyaviy hisobotga izohlar: Izohlar moliyaviy hisobotning ajralmas qismi bo‘lib, asosiy hisobotlarda keltirilgan ma’lumotlarga qo‘shimcha tushuntirishlar beradi. Izohlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: korxona to‘g‘risida umumiy ma’lumot, qo‘llanilgan buxgalteriya siyosati, baholash usullari, aktivlar va majburiyatlar bo‘yicha batafsil ma’lumotlar, shartli majburiyatlar, kelajakdagi voqealar va boshqa muhim ma’lumotlar.

Moliyaviy hisobotning asosiy elementlari ikki guruhga bo‘linadi: moliyaviy holat bilan bog‘liq elementlar va faoliyat natijalari bilan bog‘liq elementlar.

Moliyaviy holat bilan bog‘liq elementlar:

Aktivlar: Aktivlar - bu o‘tmishdagi voqealar natijasida korxona nazoratida bo‘lgan va kelajakda iqtisodiy manfaat keltirishi kutilayotgan resurslardir. Aktivlar ikki asosiy guruhga bo‘linadi: joriy aktivlar (aylanma mablag‘lar) va joriy bo‘lmagan aktivlar (asosiy vositalar va uzoq muddatli aktivlar). Aktivlarga pul mablag‘lari, debitorlik qarzlari, tovar-moddiy zaxiralar, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, investitsiyalar va boshqalar kiradi.

Majburiyatlar: Majburiyatlar - bu o‘tmishdagi voqealar natijasida yuzaga kelgan va kelajakda iqtisodiy manfaatni jo‘natishni talab qiladigan korxonaning joriy majburiyatlaridir. Majburiyatlar ham ikki asosiy guruhga bo‘linadi: qisqa muddatli majburiyatlar va uzoq muddatli majburiyatlar. Majburiyatlarga kreditorlik qarzlari, olingan kreditlar va qarzlar, to‘lanmagan soliqlar, xodimlar oldidagi qarzlar va boshqalar kiradi.

Kapital (Aktivlar so‘m): Kapital - bu barcha majburiyatlarni qoplanganidan keyin korxona aktivlaridagi qoldiq manfaatdir. Kapital ustavli kapital, qo‘shimcha kapital, zaxira kapitali, taqsimlanmagan foyda va boshqa kapital komponentlaridan iborat. Kapital formulasi: Kapital = Aktivlar - Majburiyatlar.

Faoliyat natijalari bilan bog‘liq elementlar:

Daromadlar: Daromadlar - bu hisobot davrida iqtisodiy manfaatning ortishi bo‘lib, u aktivlarning ko‘payishi yoki majburiyatlarning kamayishi ko‘rinishida namoyon bo‘ladi va natijada kapitalni oshirib yuboradi (ta’sischilarning hissalarini hisobga olmaganda). Daromadlar asosiy faoliyatdan daromadlar (sotuvdan tushum) va boshqa daromadlarga (moliyaviy daromadlar, investitsiyalardan daromadlar) bo‘linadi.

Xarajatlar: Xarajatlar - bu hisobot davrida iqtisodiy manfaatning kamayishi bo‘lib, u aktivlarning kamayishi yoki majburiyatlarning ko‘payishi ko‘rinishida namoyon bo‘ladi va natijada kapitalni kamaytirib yuboradi (ta’sischilarga taqsimlashni hisobga olmaganda). Xarajatlar sotilgan mahsulot tanarxi, sotish xarajatlari, ma’muriy xarajatlar va boshqa xarajatlarga bo‘linadi.

Foyda yoki zarar: Foyda yoki zarar - bu daromadlar va xarajatlar orasidagi farq. Agar daromadlar xarajatlardan ortiq bo‘lsa, korxona foyda oladi, aksincha holda zarar ko‘radi.

Moliyaviy hisobot elementlarining turli tasniflari mavjud:

Aktivlarning tasnifi:

- Likvidligi bo‘yicha: joriy aktivlar va joriy bo‘lmagan aktivlar
- Moddiy shakli bo‘yicha: moddiy aktivlar va nomoddiy aktivlar
- Foydalanish maqsadi bo‘yicha: operatsion aktivlar va investitsion aktivlar
- Mulkchilik shakli bo‘yicha: o‘z aktivlari va ijara olingan aktivlar

Majburiyatlarning tasnifi:

- To‘lov muddati bo‘yicha: qisqa muddatli va uzoq muddatli majburiyatlar
- Manbalari bo‘yicha: bank kreditlari, tijorat qarzlari, byudjet oldidagi qarzlar
- Majburiylik darajasi bo‘yicha: shartli majburiyatlar va aniq majburiyatlar

Daromadlarning tasnifi:

- Faoliyat turlari bo‘yicha: asosiy faoliyatdan daromadlar, investitsion daromadlar, moliyaviy daromadlar
- Takrorlanish darajasi bo‘yicha: doimiy daromadlar va bir martalik daromadlar

Xarajatlarning tasnifi:

- Iqtisodiy mazmuni bo‘yicha: moddiy xarajatlar, mehnat xarajatlari, amortizatsiya
- Funksional belgilari bo‘yicha: ishlab chiqarish xarajatlari, sotish xarajatlari, ma’muriy xarajatlar

Moliyaviy hisobot elementlarini tan olinishi uchun quyidagi mezonlar bajarilishi kerak:

Aktivlarni tan olinishi uchun:

- Kelajakda iqtisodiy manfaat keltirishi ehtimoli yuqori bo‘lishi
- Qiymati ishonchli o‘lchangan bo‘lishi
- Korxona nazoratida bo‘lishi

Majburiyatlarni tan olinishi uchun:

- Majburiyatni bajarish uchun iqtisodiy manfaat chiqishi ehtimoli yuqori bo‘lishi
- Qiymati ishonchli o‘lchangan bo‘lishi
- Joriy majburiyat mavjud bo‘lishi

Daromadlarni tan olinishi uchun:

- Daromad miqdori ishonchli o‘lchangan bo‘lishi
- Iqtisodiy manfaat olinishi ehtimoli yuqori bo‘lishi
- Xizmat ko‘rsatish yoki tovar yetkazib berish amalga oshirilgan bo‘lishi

Xarajatlarni tan olinishi uchun:

- Xarajat miqdori ishonchli o‘lchangan bo‘lishi
- Iqtisodiy manfaat kamayishi sodir bo‘lgan bo‘lishi
- Daromad bilan bog‘liqligi aniqlangan bo‘lishi

Moliyaviy hisobot elementlarini baholash uchun turli usullar qo‘llaniladi:

Tarixiy tanarx: Aktivlar sotib olingan paytdagi narx yoki ishlab chiqarilgan paytdagi tanarx bo‘yicha baholanadi. Bu eng keng tarqalgan baholash usulidir.

Joriy qiymat: Aktivlar hozirgi paytda shu aktivni sotib olish uchun to‘lanishi kerak bo‘lgan narx bo‘yicha baholanadi.

Reallashtirish qiymati: Aktivlar ularni odatiy faoliyat sharoitida sotish natijasida olinadigan summa bo‘yicha baholanadi.

Joriy qiymat (diskontlangan qiymat): Aktivlar yoki majburiyatlar kelajakda olinadigan yoki to‘lanadigan pul oqimlarining joriy qiymati bo‘yicha baholanadi.

Adolatli qiymat: Aktivlar bilimdon tomonlar o‘rtasidagi operatsiyada sotish uchun olinadigan narx bo‘yicha baholanadi.

Balansda aks ettirish: Aktivlar likvidligi oshib borish tartibida yoki kamayib borish tartibida joylashtiriladi. Majburiyatlar to‘lash muddati kelib borish tartibida ko‘rsatiladi. Kapital komponentlari muayyan tartibda ko‘rsatiladi.

Foyda va zarar hisobotida aks ettirish: Daromadlar va xarajatlar funksional prinsip yoki tabiat prinsipi bo‘yicha guruhlanib ko‘rsatiladi. Foyda bir necha bosqichda hisoblanadi: valovoy foyda, operatsion foyda, soliqdan oldingi foyda, sof foyda.

Pul mablag‘lari harakati hisobotida aks ettirish: Pul oqimlari uch faoliyat turi bo‘yicha guruhlanadi: operatsion, investitsion va moliyaviy. Har bir faoliyat turi bo‘yicha kirish va chiqish ko‘rsatiladi.

Moliyaviy hisobotda ma’lumotlarni ochiqlash quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

To‘liqlik prinsipi: Barcha muhim ma’lumotlar ochib berilishi kerak. Hech qanday muhim ma’lumot yashirilmasligi kerak.

Tushunarlilik prinsipi: Ma’lumotlar foydalanuvchilar uchun tushunarli shaklda taqdim etilishi kerak. Murakkab texnik terminlar tushuntirilishi kerak.

Qiyoslanuvchanlik prinsipi: Ma’lumotlar turli davrlar va boshqa korxonalar bilan qiyoslash imkoniyatini berishi kerak.

Aniqlik prinsipi: Ma’lumotlar aniq va ishonchli bo‘lishi kerak. Taxminlar va baholashlar asoslangan bo‘lishi kerak.

Vaqtida taqdim etish prinsipi: Ma’lumotlar foydalanuvchilarga vaqtida yetib borishi kerak, shunda ular qarorlar qabul qilish uchun foydalanishi mumkin.

4. "Moliyaviy hisobot-2" fanini maxsus o‘rganish zaruratlari

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobot masalalari tobora murakkablashib, kengayib bormoqda. Bu holat "Moliyaviy hisobot-2" fanini maxsus o‘rganish zaruratini tug‘diradi. Quyidagi omillar bu fanni maxsus o‘rganish zaruratini belgilaydi:

Xalqaro standartlarga o‘tish: O‘zbekiston iqtisodiyoti xalqaro iqtisodiy tizimga tobora ko‘proq integratsiyalashib bormoqda. Bu korxonalardan xalqaro

moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq hisobot tuzishni talab qiladi. Xalqaro standartlar milliy standartlardan ko‘p jihatdan farq qiladi va ularni qo‘llash uchun maxsus bilimlar talab etiladi.

Murakkab operatsiyalarni aks ettirish: Zamonaviy korxonalar tobora murakkab moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirmoqda: moliyaviy instrumentlar bilan operatsiyalar, hedjlash, derivativlar, birlashuvlar va sotib olishlar, lizing, konsessiya shartnomalari va boshqalar. Bu operatsiyalarni to‘g‘ri aks ettirish uchun chuqur bilimlar zarur.

Korporativ hisobot talablari: Yirik korporatsiyalarda hisobot konsolidatsiyalash, segmentlar bo‘yicha hisobot, ichki korporativ operatsiyalarni hisobotda aks ettirish kabi masalalar paydo bo‘ladi. Bu masalalarni yechish uchun maxsus bilimlar talab etiladi.

Tahlil va bashorat qilish ehtiyojlari: Zamonaviy foydalanuvchilar nafaqat tarixiy ma’lumotlarga, balki tahlil va bashorat qilish imkoniyatiga ham muhtoj. Moliyaviy hisobot ma’lumotlarini chuqur tahlil qilish va unga asoslanib bashorat qilish uchun maxsus bilimlar kerak.

Raqamli texnologiyalar: Raqamli iqtisodiyot davrida moliyaviy hisobot tizimlari ham raqamlashtirilmoqda. XBRL (eXtensible Business Reporting Language) kabi yangi formatlar, blokcheyn texnologiyalari, sun’iy intellekt qo‘llanilishi kabi zamonaviy vositalarni o‘rganish zarur.

Professional sertifikatlash: Dunyoda moliyaviy hisobot sohasida turli professional sertifikatlar (ACCA, CPA, CIMA va boshqalar) mavjud. Bu sertifikatlarni olish uchun moliyaviy hisobotning murakkab masalalarini chuqur bilish talab etiladi.

"Moliyaviy hisobot-2" fanining predmeti quyidagilardan iborat:

Ilg‘or hisobot mavzulari: Fan murakkab hisobot masalalarini o‘rganadi, jumladan: konsolidatsiyalangan hisobot, birgalikdagi korxonalarni hisobotda aks ettirish, assotsiyalangan korxonalarni hisobotda aks ettirish, biznes birlashuvlari, xolding kompaniyalari hisoboti.

Maxsus aktivlar va majburiyatlar: Fan moliyaviy instrumentlar, investitsion mulk, biologik aktivlar, qazib olish aktivlari, neft va gaz qazib olish faoliyati kabi maxsus aktivlarni hisobotda aks ettirishni o‘rganadi.

Murakkab operatsiyalar: Lizing operatsiyalari, xizmat konsessiya shartnomalari, davlat grantlari, pensiya rejalari, aksiyalar asosidagi to‘lovlar kabi murakkab operatsiyalarni hisobotda aks ettirish usullari fan predmetiga kiradi.

Moliyaviy hisobot tahlili: Fan moliyaviy hisobot ma’lumotlarini chuqur tahlil qilish usullarini o‘rganadi: gorizontal va vertikal tahlil, koeffitsientlar tahlili, pul oqimlari tahlili, rentabellik tahlili, moliyaviy prognozlash.

Xalqaro standartlar: Fan XMHS ning murakkab standartlarini batafsil o‘rganadi va ularni amaliyotda qo‘llash usullarini ko‘rib chiqadi.

"Moliyaviy hisobot-2" fanining metodi quyidagi usullardan iborat:

Qiyoslash usuli: Turli korxonalarning moliyaviy hisobotlarini, turli davrlarning ma’lumotlarini qiyoslash orqali tendensiyalarni aniqlash va xulosalar chiqarish.

Tahlil usuli: Moliyaviy hisobot ma’lumotlarini tizimli tahlil qilish, nisbatlar hisoblash, trendlarni aniqlash.

Sintez usuli: Turli manbalardan olingan ma’lumotlarni birlashtirib, umumiy xulosalar chiqarish.

Modellashtirish usuli: Moliyaviy jarayonlarning matematik modellarini tuzish va ular asosida bashorat qilish.

Keys-stadi usuli: Real korxonalarning amaliy misollarini o‘rganish va tahlil qilish.

Simulyatsiya usuli: Turli ssenariylarni modellashtirish va ularning moliyaviy hisobotga ta’sirini o‘rganish.

Ekspertiza usuli: Mutaxassislarning fikrlariga asoslanib, murakkab masalalarni hal qilish.

Fanning asosiy maqsadi:

"Moliyaviy hisobot-2" fanining asosiy maqsadi talabalarga moliyaviy hisobotning murakkab masalalarini o‘rganishda chuqur bilimlar berish, ularni

zamonaviy talablar darajasida moliyaviy hisobot tuzish va tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Fanning asosiy vazifalari:

1. Nazariy bilimlarni chuqurlashtirish: Talabalarga moliyaviy hisobotning nazariy asoslarini, xalqaro standartlarni, zamonaviy yo‘nalishlarni chuqur o‘rgatish.

2. Amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish: Talabalarga murakkab moliyaviy hisobotlarni tuzish, konsolidatsiya qilish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

3. Professional fikrlashni rivojlantirish: Talabalarda moliyaviy hisobot masalalarini mustaqil tahlil qilish va yechimlar topish qobiliyatini shakllantirish.

4. Xalqaro tajribani o‘rganish: Talabalarni ilg‘or xalqaro tajriba va eng yaxshi amaliyotlar bilan tanishtirish.

5. Raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish: Zamonaviy texnologiyalar va dasturiy ta’minotlardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish.

6. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Talabalarda moliyaviy ma’lumotlarni tanqidiy baholash va tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish.

7. Etika va professionallik: Talabalarga moliyaviy hisobot sohasidagi etika me’yorlari va professional standartlarni o‘rgatish.

"Moliyaviy hisobot-2" fani ko‘plab boshqa fanlar bilan chambarchas bog‘liq:

Buxgalteriya hisobi bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot buxgalteriya hisobi ma’lumotlari asosida tuziladi. Buxgalteriya hisobi moliyaviy hisobot uchun axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. "Moliyaviy hisobot-2" fani buxgalteriya hisobidan olingan ma’lumotlarni qayta ishlash, tizimlashtirish va taqdim etish usullarini o‘rganadi.

Moliyaviy tahlil bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot moliyaviy tahlil uchun asosiy axborot manbaidir. Moliyaviy tahlil moliyaviy hisobot ma’lumotlariga asoslanib korxonaning moliyaviy holatini, samaradorligini va rivojlanish tendensiyalarini baholaydi.

Moliya fani bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot korxonaning moliyaviy resurslari, kapital tuzilishi, investitsion faoliyat kabi moliya fani o‘rganadigan masalalarni aks ettiradi.

Iqtisodiy tahlil bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot korxonaning iqtisodiy faoliyatini baholash uchun zarur ma’lumotlarni taqdim etadi. Iqtisodiy tahlil bu ma’lumotlardan foydalanib korxona samaradorligini baholaydi.

Audit fani bilan aloqasi: Audit moliyaviy hisobot ma’lumotlarining ishonchliligini tekshirish bilan shug‘ullanadi. Moliyaviy hisobotni to‘g‘ri tuzish uchun audit talablarini bilish zarur.

Soliq hisobi bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot va soliq hisobi o‘rtasida muayyan farqlar bo‘lsa-da, ular bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Soliq majburiyatlarini hisoblash moliyaviy hisobotda aks ettirilishi kerak.

Boshqaruv hisobi bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot va boshqaruv hisobi o‘rtasida ma’lumotlar almashinuvi mavjud. Boshqaruv hisobi ichki boshqaruv uchun, moliyaviy hisobot esa tashqi foydalanuvchilar uchun mo‘ljallangan bo‘lsa-da, ular umumiy ma’lumotlar bazasiga asoslanadi.

Statistika fani bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot ma’lumotlarini tahlil qilishda statistik usullar keng qo‘llaniladi. Trend tahlili, korrelyatsiya tahlili, regressiya tahlili kabi statistik usullar moliyaviy hisobot tahlilida muhim rol o‘ynaydi.

Iqtisodiyot nazariyasi bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot iqtisodiy qonunlar va prinsiplar asosida tuziladi. Iqtisodiyot nazariyasi moliyaviy hisobotning nazariy asoslarini tashkil qiladi.

Huquqshunoslik bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot huquqiy me’yorlar va standartlar asosida tuziladi. Korxona huquqi, soliq huquqi, shartnoma huquqi kabi huquq sohalari moliyaviy hisobot uchun muhim ahamiyatga ega.

Axborot texnologiyalari bilan aloqasi: Zamonaviy moliyaviy hisobot tizimlari axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. ERP tizimlari, moliyaviy hisobot dasturlari, XBRL texnologiyalari, blokcheyn kabi zamonaviy texnologiyalarni bilish moliyaviy hisobot mutaxassislari uchun zarur.

Menejment fani bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot menejment qarorlari uchun muhim axborot manbaidir. Strategik menejment, operativ menejment, moliyaviy menejment kabi menejment sohalari moliyaviy hisobot ma’lumotlaridan foydalanadi.

Marketing fani bilan aloqasi: Moliyaviy hisobot korxonaning bozordagi o‘rnini, raqobatbardoshligini, sotish hajmlarini aks ettiradi. Marketing strategiyalarini ishlab chiqishda moliyaviy hisobot ma’lumotlaridan foydalaniladi.

Korporativ boshqaruv bilan aloqasi: Moliyaviy hisobotning shaffofligi va sifati korporativ boshqaruvning muhim elementi hisoblanadi. Yaxshi korporativ boshqaruv tizimi sifatli moliyaviy hisobotni talab qiladi.

"Moliyaviy hisobot-2" fani tobora rivojlanib bormoqda va quyidagi zamonaviy yo‘nalishlarga ega:

Integratsiyalangan hisobot: Zamonaviy dunyoda nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy va ekologik ko‘rsatkichlarni ham aks ettiruvchi integratsiyalangan hisobot tushunchasi shakllanmoqda. Bu hisobot korxonaning barcha jihatlarini - moliyaviy, ijtimoiy, ekologik, boshqaruv jihatlarini kompleks ravishda aks ettiradi.

Barqarorlik hisoboti: Korxonalarning barqaror rivojlanishga qo‘shgan hissasini aks ettiruvchi hisobotlar tobora keng tarqalmoqda. ESG (Environmental, Social, Governance) ko‘rsatkichlari investorlar uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli hisobot: Blokcheyn, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) kabi texnologiyalarning moliyaviy hisobotga tatbiqi yangi imkoniyatlarni ochmoqda.

Real vaqt hisoboti: Zamonaviy texnologiyalar tufayli real vaqtda moliyaviy hisobotni olish imkoniyatlari paydo bo‘lmoqda.

Bashorat qiluvchi hisobot: Tarixiy ma’lumotlar bilan birga, kelajakka qaratilgan bashorat ma’lumotlarini taqdim etuvchi hisobotlar shakllanmoqda.

"Moliyaviy hisobot-2" fanini o‘rganishning amaliy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Kasbiy tayyorgarlik: Fan talabalarni moliyaviy hisobot sohasida yuqori malakali mutaxassis sifatida tayyorlaydi. Bu mutaxassislar korxonalarda bosh buxgalter, moliyaviy direktor, tahlilchi, auditor kabi lavozimlarda ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Xalqaro mobillik: Xalqaro standartlarni bilgan mutaxassislar xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘ladi va xorijiy kompaniyalarda ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Biznes samaradorligini oshirish: Fanni yaxshi o‘zlashtirgan mutaxassislar korxonalarning moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish, hisobot sifatini oshirish va biznes samaradorligini oshirish uchun qimmatli hissa qo‘shadilar.

Investitsiyalar jalb qilish: Sifatli moliyaviy hisobot tayyorlay oladigan mutaxassislar korxonalarga investitsiyalarni jalb qilishda yordam beradilar.

Nazorat uchun savollar

1. Moliyaviy hisobot-2 fanining asosiy predmeti va o'rganish ob'ektlari nimalardan iborat?
2. Moliyaviy hisobotning birinchi va ikkinchi darajasi o'rtasidagi asosiy farqlar nimalardan iborat?
3. Moliyaviy hisobot-2 fanida qo'llaniladigan asosiy tadqiqot metodlari qaysilar va ularning ahamiyati nimada?
4. Moliyaviy hisobot-2 fani buxgalteriya hisobi fani bilan qanday bog'liq va qaysi jihatlari bilan farqlanadi?
5. Iqtisodiy tahlil fani bilan moliyaviy hisobot-2 fanining o'zaro bog'liqligi qanday namoyon bo'ladi?
6. Moliyaviy hisobot-2 fanining auditorlik va nazorat fanlari bilan integratsiyasi qanday amalga oshiriladi?
7. Soliq va soliqqa tortish fanining moliyaviy hisobotga ta'siri qanday ko'rinishda bo'ladi?
8. XMTC (Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari) moliyaviy hisobot-2 fanida qanday o'rin tutadi?
9. Moliyaviy menejment va moliyaviy hisobot-2 fanlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik qanday amalga oshadi?
10. Moliyaviy hisobot-2 fanini o'rganishning amaliy ahamiyati va kasbiy faoliyatdagi roli nimadan iborat?

Test savollari:

1. Moliyaviy hisobot-2 fanining asosiy predmeti nima?

A) Buxgalteriya operatsiyalarini qayd etish

B) Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash, tahlil qilish va foydalanuvchilarga taqdim etish

C) Faqat soliq hisobotlarini tuzish

D) Bank operatsiyalarini boshqarish

2. Quyidagilardan qaysi biri moliyaviy hisobot-2 fanining tadqiqot metodiga kiradi?

A) Tarixiy metod

B) Tahliliy metod

C) Qiyosiy metod

D) Barchasi to'g'ri

3. Moliyaviy hisobot-2 fani qaysi fan bilan eng chambarchas bog'liq?

A) Matematika

B) Buxgalteriya hisobi

C) Fizika

D) Kimyo

4. XMHS (IFRS) nima?

A) Milliy hisob rejasi

B) Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari

C) Soliq kodeksi

D) Bank qonunchiligi

5. Moliyaviy hisobotning asosiy foydalanuvchilari kimlar?

A) Faqat buxgalterlar

B) Investorlar, kreditorlar, davlat organlari va boshqaruv

C) Faqat soliq organlari

D) Faqat auditorlar

6. Quyidagilardan qaysi biri moliyaviy hisobot-2 fanining vazifasiga kirmaydi?

A) Moliyaviy axborotni tahlil qilish

B) Hisobotlarni standartlarga muvofiq tayyorlash

C) Mahsulot ishlab chiqarish texnologiyasini ishlab chiqish

D) Moliyaviy natijalarni baholash

7. Moliyaviy hisobot-2 fani qaysi fan bilan integratsiyalashib, korxona faoliyatini baholashga yordam beradi?

A) Iqtisodiy tahlil

B) Geografiya

C) Biologiya
D) Tarix

8. Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot qaysi darajada o'rganiladi?

A) Moliyaviy hisobot-1 da
B) Moliyaviy hisobot-2 da
C) Buxgalteriya hisobi fanida
D) Soliq hisobi fanida

9. Moliyaviy hisobotning sifatli xususiyatlariga qaysi biri kiradi?

A) Tushunarlilik va ishonchlilik
B) Faqat rang bezagi
C) Hajmi
D) Qog'oz sifati

10. Auditorlar moliyaviy hisobot-2 fanidan qanday foydalanadilar?

A) Hisobotlarning to'g'riligini tekshirish va tasdiqlash uchun
B) Faqat soliq hisoblash uchun
C) Marketing tadqiqotlari uchun
D) Kadrlar tanlash uchun

2-MAVZU. MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI (MHXS)GA KIRISH

1. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) tushunchasi, maqsadi va vazifalari. MXXSlarning tasnifi, umumiy tavsifi va tarkibiy tuzilmasi. MHXSlar afzalliklari va ularning BXMSlardan farqli jihatlari.

2. MHXSlarning yaratilish tarixi. MHXSlar bo‘yicha xalqaro professional tashkilotlar – MHXSQ, MHXSK faoliyati. MHXSlarni ishlab chiqish, qabul qilish va qo‘llashning umumbelgilangan tartiblari.

Tayanch so’zlar: Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS/IFRS)**,** Xalqaro buxgalteriya standartlari (IAS)**,** tan olish**,** baholash**,** haqqoniy qiymat**,** moliyaviy hisobot elementlari**,** taqqoslanuvchanlik**,** oshkoralik**,** hisob siyosati, xalqaro uyg‘unlashuv

1. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) tushunchasi, maqsadi va vazifalari. MHXSlarning tasnifi, umumiy tavsifi va tarkibiy tuzilmasi. MHXSlar afzalliklari va ularning BXMSlardan farqli jihatlari.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) yoki inglizcha nomi bilan International Financial Reporting Standards (IFRS) - bu moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishda dunyo miqyosida qo'llaniladigan yagona qoidalar, prinsiplar va talablar majmuasidir. Ushbu standartlar moliyaviy hisobotlarning shaffofligini, taqqoslanishini, tushunarliligini va ishonchliligini ta'minlashga qaratilgan.

Bugungi kunda MHXS 140 dan ortiq mamlakatda qo'llanilmoqda. Yevropa Ittifoqi, Avstraliya, Janubiy Afrika, Singapur, Gonkong va ko'plab boshqa mamlakatlar moliyaviy hisobotlarni MHXS asosida tayyorlashni majburiy qilgan. Bu moliyaviy hisobotchilik amaliyotida haqiqatan ham global standartlarning shakllanganidan dalolat beradi.

MHXS ning asosiy maqsadi - moliyaviy hisobotlar foydalanuvchilari uchun iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun foydali bo'lgan yuqori sifatli, shaffof va taqqoslanadigan ma'lumotlarni taqdim etishdan iborat. Ushbu umumiy maqsadni amalga oshirish uchun bir qator muhim vazifalar belgilangan.

Birinchi vazifa - moliyaviy hisobotlarning taqqoslanishini ta'minlashdan iborat. Turli mamlakatlarda, turli sohalar va tarmoqlardagi kompaniyalarning moliyaviy hisobotlari bir xil standartlar asosida tayyorlanganda, investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun ularni taqqoslash, tahlil qilish va to'g'ri qarorlar qabul qilish osonlashadi. Masalan, Britaniya va Yaponiyada joylashgan ikki kompaniyaning moliyaviy hisobotlarini MHXS asosida tayyorlansa, investor ularni to'g'ridan-to'g'ri taqqoslab, qaysi biriga investitsiya kiritish yaxshiroq ekanligini baholashi mumkin.

Ikkinchi vazifa - moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirishdan iborat. MHXS keng hajmdagi ochib berishlar (disclosures) talablarini belgilaydi. Bu kompaniyalarni o'z moliyaviy holatini, faoliyat natijalarini, qo'llanilgan hisob siyosatlarini, risklarini va noaniqliklarini batafsil tushuntirishga majbur qiladi. Shaffoflik investorlarning ishonchini oshiradi va moliyaviy bozorlarning barqaror rivojlanishiga yordam beradi.

Uchinchi vazifa - moliyaviy hisobotlarning sifatini yaxshilashdan iborat. MHXS moliyaviy hisobotlar tayyorlashda professional mulohazalardan, adolatli qiymat konsepsiyasidan, iqtisodiy mohiyatni shakldan ustun qo'yish printsipidan foydalanishni talab qiladi. Bu moliyaviy hisobotlarning korxonaning haqiqiy moliyaviy holatini ko'rsatishini ta'minlaydi.

To'rtinchi vazifa - xalqaro kapital oqimlarini osonlashtirish va xalqaro moliyaviy bozorlarning samaradorligini oshirishdan iborat. Yagona standartlar hisobotlarni tayyorlash va tahlil qilish xarajatlarini kamaytiradi, xalqaro investitsiyalar uchun to'siqlarni bartaraf etadi va global moliyaviy tizimning barqarorligiga hissa qo'shadi.

Beshinchi vazifa - rivojlanayotgan bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarning milliy hisoblash tizimlarini modernizatsiya qilishga yordam berishdan iborat.

Ko'plab mamlakatlarda MHXS milliy standartlarni ishlab chiqishda asos sifatida xizmat qiladi yoki to'g'ridan-to'g'ri qo'llaniladi.

MHXS lar tarkibiy jihatdan bir nechta asosiy qismlarga bo'linadi. Eng yuqori darajada Konseptual asos (Conceptual Framework) turadi. Bu 2018-yilda qayta ko'rib chiqilgan va yangilangan asosiy hujjat bo'lib, moliyaviy hisobotning maqsadlarini, sifat tavsiflarini, asosiy tushunchalarini belgilaydi. Konseptual asos individual standartlarni ishlab chiqishda yo'riqnoma vazifasini o'taydi va standartlarda yoritiilmagan masalalar bo'yicha professional mulohaza yuritishda qo'llaniladi.

Standartlarning o'zi ikki guruhga bo'linadi: IAS (International Accounting Standards) va IFRS (International Financial Reporting Standards). IAS standartlari 1973-2001 yillarda IASC tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, hozirda ham ko'pchiligi amal qilmoqda. Bugungi kunga qadar qolgan IAS standartlariga quyidagilar kiradi:

- IAS 1 "Moliyaviy hisobotni taqdim etish"
- IAS 2 "Tovar-moddiy zahiralar"
- IAS 7 "Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot"
- IAS 8 "Hisob siyosati, buxgalterlik baholashdagi o'zgarishlar va xatoliklar"
- IAS 10 "Hisobot davridan keyingi hodisalar"
- IAS 12 "Foyda solig'i"
- IAS 16 "Asosiy vositalar"
- IAS 19 "Xodimlar uchun to'lovlar"
- IAS 21 "Xorijiy valyuta kurslaridagi o'zgarishlarning ta'sirlari"
- IAS 23 "Qarz olish xarajatlari"
- IAS 24 "Bog'liq tomonlar to'g'risida ma'lumot berish"
- IAS 26 "Nafaqa rejalarini hisoblash va hisobot berish"
- IAS 27 "Alohida moliyaviy hisobotlar"
- IAS 28 "Assotsiatsiyalangan kompaniyalar va birgalikdagi korxonalarda investitsiyalar"

- IAS 29 "Giperinflyatsiya sharoitida moliyaviy hisobot"
- IAS 32 "Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish"
- IAS 33 "Bir aktsiyaga to'g'ri keladigan foyda"
- IAS 34 "Oraliq moliyaviy hisobot"
- IAS 36 "Aktivlar qadrsizlashi"
- IAS 37 "Ta'minotlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar"
- IAS 38 "Nomoddiy aktivlar"
- IAS 40 "Investitsion mulk"
- IAS 41 "Qishloq xo'jalik"

2001-yildan boshlab IASB tomonidan chiqarilgan yangi standartlar IFRS nomi ostida nashr etilmoqda:

- IFRS 1 "MHXS ni birinchi marta qo'llash"
- IFRS 2 "Aktsiyalarga asoslangan to'lov"
- IFRS 3 "Biznesni birlashtirish"
- IFRS 4 "Sug'urta shartnomalar"
- IFRS 5 "Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat"
- IFRS 6 "Mineral resurslarni qidirib topish va baholash"
- IFRS 7 "Moliyaviy instrumentlar: axborotlarni ochish"
- IFRS 8 "Operatsion segmentlar"
- IFRS 9 "Moliyaviy instrumentlar"
- IFRS 10 "Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlar"
- IFRS 11 "Birgalikdagi kelishuvlar"
- IFRS 12 "Boshqa korxonalardagi manfaatlarga doir ma'lumotlarni ochib berish"
- IFRS 13 "Adolatli qiymatni o'lchash"
- IFRS 14 "Tartibga solinadigan kelgusi davrlarga ko'chirilgan qoldiqlar"
- IFRS 15 "Mijozlar bilan tuzilgan shartnomalardan olingan daromad"
- IFRS 16 "Ijara"

- IFRS 17 "Sug'urta shartnomalar" (2023-yildan amal qiladi)
- IFRS 18 "Moliyaviy natijalar to'g'risida taqdim etish va ochib berish" (2027-yildan)

Bundan tashqari, kichik va o'rta biznes uchun maxsus soddalashtirilgan versiya mavjud - IFRS for SMEs (Small and Medium-sized Entities). Bu 2015-yilda qayta ko'rib chiqilgan standart 35 ta bo'limdan iborat bo'lib, to'liq IFRS larning soddalashtirilgan variantidir.

MHXS larning bir qator muhim afzalliklari mavjud. Birinchidan, ular global miqyosda tan olingan va qo'llaniladigan standartlardir. Bu xalqaro bozorga chiqish, xorijiy investorlar jalb qilish, xalqaro birjalarda listing olish uchun zaruriy shartlardan biridir.

Ikkinchidan, MHXS lar printsiplarga asoslangan standartlardir (principle-based), qat'iy qoidalarga asoslangan standartlar (rule-based) emas. Bu professional mulohazalarni qo'llash imkoniyatini beradi va turli xil vaziyatlarga moslashish qobiliyatini ta'minlaydi.

Uchinchidan, MHXS lar adolatli qiymat (fair value) konsepsiyasiga asoslanadi. Bu moliyaviy hisobotlarda aktivlar va majburiyatlarning joriy bozor qiymatini aks ettirishga imkon beradi, tarixiy qiymatdan farqli o'laroq.

To'rtinchidan, MHXS lar keng ochib berish (disclosure) talablarini belgilaydi. Bu moliyaviy hisobotlar foydalanuvchilariga to'liqroq va chuqurroq ma'lumot beradi.

Beshinchidan, MHXS lar doimiy yangilanib va takomillashtirib boriladi. IASB muntazam ravishda standartlarni qayta ko'rib chiqadi, yangi iqtisodiy hodisalar va biznes modellari uchun yangi standartlar ishlab chiqadi.

MHXS va milliy buxgalteriya hisobi standartlari (MBHS) o'rtasida bir qator farqlar mavjud. Birinchi farq - maqsadlardadir. MBHS ko'pincha soliqqa tortish, davlat statistikasi va nazorati uchun mo'ljallangan, MHXS esa investorlar va kreditorlar uchun qaror qabul qilishga yordam berish maqsadida ishlab chiqilgan.

Ikkinchi farq - yondashuvdadir. MBHS odatda qat'iy qoidalar va ko'rsatmalar to'plamidan iborat, MHXS esa umumiy prinsiplar va tamoyillarga asoslanadi. Bu MHXS da professional mulohazalarning rolini oshiradi.

Uchinchi farq - baholash asosidadir. MBHS asosan tarixiy qiymatga asoslanadi, MHXS esa adolatli qiymat konsepsiyasidan keng foydalanadi.

To'rtinchi farq - ochib berishlar hajmidadir. MHXS MBHS ga nisbatan ancha ko'p va batafsil ochib berishlarni talab qiladi.

Beshinchi farq - konsolidatsiya va birlashtirish yondashuvlaridadir. MHXS da nazorat konsepsiyasi kengroq, konsolidatsiya qoidalari murakkabroq.

MHXS zamonaviy moliyaviy hisobotchilikning asosini tashkil etuvchi, global miqyosda tan olingan, yuqori sifatli standartlar tizimi hisoblanadi. Ularning to'g'ri qo'llanishi moliyaviy hisobotlarning sifatini oshiradi, investorlar ishonchini mustahkamlaydi va xalqaro iqtisodiy integratsiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

2. MHXSlarning yaratilish tarixi. MHXSlar bo‘yicha xalqaro professional tashkilotlar – MHXSQ, MHXSK faoliyati. MHXSlarni ishlab chiqish, qabul qilish va qo‘llashning umumbelgilangan tartiblari.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini yaratish zarurati XX asrning ikkinchi yarmida jahon iqtisodiyotining globallashuvi, xalqaro savdo va investitsiyalar hajmining keskin o'sishi bilan bog'liq holda paydo bo'ldi. Turli mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotchilik an'analari juda farq qilar, bu esa xalqaro iqtisodiy munosabatlar uchun jiddiy to'siq bo'lib turar edi. Bir mamlakatda tayyorlangan moliyaviy hisobotlarni boshqa mamlakatdagi investorlar, kreditorlar va boshqa foydalanuvchilar to'g'ri tushunishlari va tahlil qilishlari qiyin edi.

1960-yillar - tayyorgarlik davri. 1960-yillarda xalqaro buxgalteriya an'analarini uyg'unlashtirishga doir birinchi urinishlar boshlandi. Evropa mamlakatlari o'rtasida iqtisodiy integratsiya jarayonlari kuchaydi, AQSh kompaniyalari faol ravishda Yevropa va boshqa qit'alarga kirib bordi. Bu turli

mamlakatlarning buxgalterlik amaliyotlarini taqqoslash va uyg'unlashtirish zaruriyatini yuzaga keltirdi.

1973-yil - MHXSQ ning tashkil etilishi. 1973-yil 29-iyunda Londonda Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Qo'mitasi (IASC - International Accounting Standards Committee, rus tilida КМСФО, o'zbek tilida MHXSQ) rasman tashkil etildi. Uni tashkil etishda to'qqizta mamlakatning buxgalteriya professional tashkilotlari ishtirok etdi: Avstraliya, Kanada, Frantsiya, Germaniya, Yaponiya, Meksika, Niderlandiya, Buyuk Britaniya va AQSh. MHXSQ ning asosiy maqsadi - moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishda rioya qilinishi kerak bo'lgan standartlarni ishlab chiqish va ularni dunyo bo'ylab qo'llashni rag'batlantirish edi.

1973-2000 yillar - IAS standartlari davri. MHXSQ faoliyatining dastlabki davrida Xalqaro Buxgalteriya Standartlari (IAS - International Accounting Standards) ishlab chiqildi. Birinchi standart IAS 1 "Buxgalteriya siyosatini ochib berish" 1975-yilda nashr etildi. 2000-yilgacha bo'lgan davrda jami 41 ta IAS standartlari ishlab chiqildi va qabul qilindi. Bu standartlar moliyaviy hisobotchiligining turli jihatlarini qamrab oldi: aktivlar va majburiyatlarni hisoblash, daromad va xarajatlarni tan olish, moliyaviy hisobotlarni taqdim etish va boshqalar.

1980-yillarda MHXSQ Xalqaro Qimmatli Qog'ozlar Komissiyalari Tashkiloti (IOSCO) bilan hamkorlikni boshladi. Bu hamkorlik MHXS larning xalqaro moliyaviy bozorlar tomonidan qabul qilinishi uchun juda muhim bo'ldi.

1995-yilda MHXSQ va IOSCO o'rtasida muhim kelishuv imzolandi: IOSCO MHXS asosida tayyorlangan moliyaviy hisobotlarni xalqaro birjalarda listing uchun qabul qilishga rozi bo'ldi, bu esa standartlarning e'tiborini sezilarli darajada oshirdi.

2001-yil - tub o'zgarishlar yili. 2001-yil MHXS tarixida muhim burilish nuqtasi bo'ldi. MHXSQ qayta tashkil etildi va uning o'rniga yangi tuzilma - Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi (IASB - International Accounting Standards Board, rus tilida СМСФО, o'zbek tilida MHXSK) tashkil etildi.

MHXSK yanada mustaqil, professional va ob'ektiv standartlar ishlab chiqaruvchi organ sifatida tashkil etildi.

Yangi tuzilmada bir nechta muhim o'zgarishlar amalga oshirildi. MHXSK to'liq vaqtli ishlash asosida tashkil etildi, a'zolarning soni cheklandi (dastlab 14 nafar), professional malakasi yuqori mutaxassislar tanlandi. Shu bilan birga, yangi standartlar endi IAS nomi o'rniga IFRS (International Financial Reporting Standards - Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari) nomi ostida chiqarilishi boshlandi. Eski IAS standartlari o'z kuchini saqlab qoldi, lekin ular ham vaqti-vaqti bilan qayta ko'rib chiqildi va yangilandi.

2002-2006 yillar - konvergentsiya davri. 2002-yilda IASB va AQSH ning FASB (Financial Accounting Standards Board) o'rtasida Norwalk kelishuvi imzolandi. Bu kelishuv ikkala tashkilotning standartlarini yaqinlashtirish (konvergentsiya) va vaqt o'tishi bilan umumiy standartlar to'plamini yaratish maqsadini belgiladi.

2005-yilda Yevropa Ittifoqi barcha davlat bozoriga kirgan kompaniyalar uchun konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlarni IFRS asosida tayyorlashni majburiy qildi. Bu qaror MHXS larning global darajada qabul qilinishida muhim qadam bo'ldi. Minglab Yevropa kompaniyalari IFRS ga o'tdi.

2007-2015 yillar - moliyaviy inqiroz va islohot davri. 2008-2009-yillardagi global moliyaviy inqiroz moliyaviy hisobotchilik standartlarini qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatdi. IASB bir qator muhim standartlarni qayta ishladi. Eng muhim o'zgarishlardan biri IFRS 9 "Moliyaviy instrumentlar" standartining ishlab chiqilishi bo'ldi. Bu standart IAS 39 ni almashtirdi va moliyaviy aktivlar va majburiyatlarni tasniflash, o'lchash va qadrsizlashga yangicha yondashuvni joriy etdi.

Shuningdek, 2011-2013 yillarda IFRS 10, 11, 12 va IAS 27, 28 ning yangilangan versiyalari nashr etildi. Bu standartlar konsolidatsiya, birgalikdagi kelishuvlar va assotsiatsiyalarda investitsiyalarga yangi yondashuv kiritdi.

2014-yilda IFRS 15 "Mijozlar bilan tuzilgan shartnomalardan daromad" standartli nashr etildi. Bu standart daromadlarni tan olish bo'yicha yagona, keng qamrovli model kiritdi va bir nechta eski standartlarni almashtirdi.

2016-2025 yillar - zamonaviy davr. 2016-yilda IFRS 16 "Ijara" standartli qabul qilindi va 2019-yildan amal qila boshladi. Bu standart ijarachilar uchun operatsion va moliyaviy ijara farqini bartaraf etdi va deyarli barcha ijara operatsiyalarini balansda aks ettirishni talab qildi.

2018-yilda Konseptual asos qayta ko'rib chiqildi va yangilandi. Bu moliyaviy hisobotning asosiy tushunchalari va printsiplarini zamonaviy biznes muhitiga moslashtirdi.

2023-yilda IFRS 17 "Sug'urta shartnomalar" kuchga kirdi. Bu standart uzoq vaqt davomida ishlab chiqildi va sug'urta kompaniyalari uchun yagona hisoblash modelini taqdim etdi.

2024-yilda IFRS 18 "Moliyaviy natijalar to'g'risida taqdim etish va ochib berish" e'lon qilindi, u 2027-yildan amal qila boshlaydi.

Bugungi kunda MHXS 140 dan ortiq mamlakatda qo'llanilmoqda yoki milliy standartlar uchun asos sifatida xizmat qilmoqda. IASB standartlarni yanada takomillashtirish va yangi iqtisodiy hodisalarga moslashtirishda davom etmoqda.

MHXS Jamg'armasi (IFRS Foundation). MHXS Jamg'armasi 2001-yilda IASB ni qo'llab-quvvatlash va moliyaviy ta'minlash maqsadida tashkil etilgan notijorat tashkilotidir. Jamg'arma Delaverda (AQSh) ro'yxatdan o'tgan va London (Buyuk Britaniya)da bosh qarorgohi joylashgan. Jamg'armaning asosiy vazifasi - IASB ning mustaqilligini ta'minlash, uni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va umuman MHXS tizimini boshqarishdir.

MHXS Jamg'armasining tuzilmasi quyidagilardan iborat:

Vasiylar Kengashi (Board of Trustees) - 22 nafar a'zodan iborat bo'lib, turli mamlakatlar va professional sohalarni ifodalaydi. Vasiylar geografik muvozanat printsipiga muvofiq tanlanadi: 6 nafar Osiyo-Tinch okeani mintaqasidan, 6 nafar Yevropa, 6 nafar Shimoliy Amerika, 4 nafar boshqa hududlardan. Vasiylar Kengashining asosiy vazifalari:

- IASB a'zolarini tayinlash va nazorat qilish
- Strategiya va byudjetni tasdiqlash
- Jamg'armaning samaradorligini baholash
- MHXS lar qo'llanilishini monitoring qilish

Kuzatuv Kengashi (Monitoring Board) - kapital bozorlarini tartibga soluvchi organlar vakillari kiradi. Bu organ Vasiylar Kengashini nazorat qiladi va MHXS tizimining jamoatchilikka javobgarligini ta'minlaydi.

MHXS Kengashi (IASB). IASB standartlarni ishlab chiquvchi asosiy organdir. Kengash 14 ta to'liq vaqtli a'zodan iborat. A'zolar turli mamlakatlardan, turli professional tajribaga ega mutaxassislardir: auditorlar, moliyaviy tahlilchilar, akademiklar, kompaniya rahbarlari. IASB a'zolari 5 yillik muddatga tayinlanadi va bir marta qayta tayinlanishlari mumkin.

IASB ning asosiy vazifalari:

- Yangi standartlarni ishlab chiqish
- Mavjud standartlarni qayta ko'rib chiqish va yangilash
- Tushuntirishlar va yo'riqnomalar berish
- Jamoatchilik bilan muzokaralar o'tkazish
- Standartlarning qo'llanilishini monitoring qilish

IASB qarorlar qabul qilishda demokratik printsiplarga rioya qiladi. Standartni qabul qilish uchun kamida 10 ta ovoz (14 tadan) kerak. Barcha yig'ilishlar ochiq formatda o'tkaziladi va translyatsiya qilinadi.

IFRS Talqin Qo'mitasi (IFRS Interpretations Committee - IFRIC). IFRIC 14 ta a'zodan iborat bo'lib, standartlarni qo'llashda yuzaga keladigan masalalar bo'yicha tushuntirishlar beradi. Qo'mita IASB ga tavsiyalar beradi va zarur hollarda IFRIC Interpretation larini e'lon qiladi. Bu talqinlar standartlarning bir qismini tashkil etadi va majburiy amal qiladi.

MHXS Maslahat Kengashi (IFRS Advisory Council). Maslahat Kengashi taxminan 40 ta a'zodan iborat bo'lib, turli mamlakatlar va qiziqish guruhlarini ifodalaydi. Kengash IASB ga strategik maslahatlar beradi, dastur prioritetlari

to'g'risida tavsiyalar taqdim etadi va standartlarning amaliyotdagi ta'sirini baholashga yordam beradi.

MHXS larni ishlab chiqish shaffof, ochiq va kengroq ishtirokchilar jarayonidir. Bu jarayon bir necha bosqichlardan iborat:

1-bosqich: Kun tartibini belgilash. IASB muntazam ravishda moliyaviy hisobotchilikdagi dolzarb masalalarni o'rganadi. Manfaatdor tomonlardan tavsiyalar, so'rovlar va muammolar to'g'risida ma'lumotlar qabul qilinadi. Asosiy manbalar: kompaniyalar, auditorlar, tartibga soluvchi organlar, investorlar, akademiklar. Maslahat Kengashi va Vasiylar Kengashi ham kun tartibini shakllantirishda ishtirok etadi.

2-bosqich: Loyiha guruhini tashkil etish. Kengash tanlangan mavzu bo'yicha loyiha guruhini tashkil etadi. Guruhga IASB a'zolari va texnik ekspertlar kiradi. Loyiha guruhi mavzu bo'yicha chuqur tadqiqot o'tkazadi, turli mamlakatlarning amaliyotini o'rganadi, akademik adabiyotlarni tahlil qiladi.

3-bosqich: Muhokama hujjati (Discussion Paper). Ko'pchilik loyihalarda birinchi jamoatchilik hujjati sifatida Muhokama hujjati nashr etiladi. Bu hujjatda muammo tahlili, mumkin bo'lgan yechimlar variantlari va dastlabki tavsiyalar keltiriladi. Manfaatdor tomonlar fikr-mulohazalarini bildirish uchun odatda 120 kun beriladi.

4-bosqich: Fikr-mulohazalarni tahlil qilish. IASB jamoatchilikdan kelgan barcha izohlarni sinchkovlik bilan o'rganadi. Ko'pincha yig'ilishlar, dumaloq stollar, seminarlar o'tkaziladi. Turli manfaatdor tomonlarning nuqtai nazarlari hisobga olinadi.

5-bosqich: Standart loyihasi (Exposure Draft). Jamoatchilikning fikr-mulohazalarini hisobga olgan holda IASB Standart loyihasini tayyorlaydi va nashr etadi. Bu taklif etilayotgan standartning to'liq matni bo'lib, barcha talablar, tushuntirishlar va misollar bilan. Standart loyihasi uchun yana 90-120 kunlik izoh davri beriladi.

6-bosqich: Yana bir bor tahlil va test qilish. IASB Standart loyihasiga kelgan izohlarni tahlil qiladi. Zarur hollarda qo'shimcha tadqiqotlar o'tkaziladi, "maydon

testlari" (field tests) o'tkaziladi - haqiqiy kompaniyalar taklif etilayotgan standartni sinab ko'rishadi va ta'sirini baholashadi. Bu standartning amaliy qo'llanilishi va iqtisodiy ta'sirini baholashga yordam beradi.

7-bosqich: Yakuniy standartni qabul qilish. Barcha fikrlarni hisobga olgan holda, IASB standartning yakuniy versiyasini tayyorlaydi. Standartni qabul qilish uchun ovoz berish o'tkaziladi. Kamida 10 ta "ha" ovozi kerak (14 ta a'zodan). Qabul qilingan standart rasmiy ravishda e'lon qilinadi va www.ifrs.org saytida nashr etiladi.

8-bosqich: Amalga oshirish va monitoring. Standart qabul qilingandan so'ng, odatda uni joriy etish uchun 1-3 yillik o'tish davri beriladi. Bu davrda IASB ta'lim materiallari tayyorlaydi, vebinarlar o'tkazadi, savollar-javoblar nashr etadi. Standart amal qila boshlagandan keyin IASB uning qo'llanilishini monitoring qiladi va zarur hollarda tuzatishlar kiritadi.

9-bosqich: Amalga oshirilgandan keyingi ko'rib chiqish (Post-implementation Review). Standart amal qila boshlaganidan 2 yil o'tgach, IASB uning samaradorligini baholash uchun maxsus ko'rib chiqish o'tkazadi. Bu standartning maqsadlarga erishganini, kutilmagan muammolar yuzaga kelmaganini tekshirish uchun amalga oshiriladi.

Butun jarayon odatda 3-5 yil davom etadi, murakkab standartlar uchun esa 7-10 yilgacha cho'zilishi mumkin. Masalan, IFRS 17 "Sug'urta shartnomalar" ustida ish 2001-yilda boshlangan va standart 2023-yilda amal qila boshlagan - 22 yil davom etgan!

4. MHXS LARNI QABUL QILISH VA QO'LLASH TARTIBLARI

MHXS lar xalqaro standartlar bo'lgani uchun, ularning milliy darajada qo'llanilishi har bir mamlakatning huquqiy tizimiga bog'liq. Turli mamlakatlar turli yondashuvlarni qo'llashadi:

To'liq qabul qilish (Full adoption). Ko'plab mamlakatlar MHXS larni o'z milliy standartlari sifatida to'liq qabul qiladi. Masalan, Avstraliya, Janubiy Afrika, Singapur. Bu mamlakatlarning kompaniyalari IASB tomonidan chiqarilgan standartlarni to'g'ridan-to'g'ri qo'llaydi.

Tasdiqdan o'tkazish (Endorsement). Yevropa Ittifoqi bu yondashuvni qo'llaydi. Har bir IFRS standartli EI tomonidan tasdiqlanishi kerak, shundangina u EI mamlakatlarida majburiy bo'ladi. Tasdiqdan o'tkazish jarayonida standartning Evropa qonunchiligiga muvofiqligi tekshiriladi. Ko'pincha standartlar o'zgartirmasdan tasdiqlanadi, lekin ba'zi hollarda kichik o'zgartirishlar kiritilishi mumkin (carve-outs).

Konvergentsiya (Convergence). Ba'zi mamlakatlar o'z milliy standartlarini MHXS larga yaqinlashtirish yo'lini tanlaydi. Masalan, Xitoy, Yaponiya, Hindiston. Ular milliy standartlar majmuasini saqlab qoladi, lekin ularni MHXS larga iloji boricha yaqinlashtiradi.

Ruxsat berish (Permitting). Ba'zi mamlakatlar ma'lum kompaniyalar guruhiga (masalan, xalqaro birjalarda listing olgan kompaniyalarga) MHXS asosida hisobot berishga ruxsat beradi, lekin majburiy qilmaydi.

Talab qilish (Requiring). Ko'plab mamlakatlar barcha yoki ma'lum kategoriyali kompaniyalar (masalan, ochiq aktsiyadorlik jamiyatlari) uchun MHXS ni majburiy qiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham MHXS ni bosqichma-bosqich joriy etish strategiyasi amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-iyuldagi PF-6050-son Farmoni va Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 28-avgustdagi 528-son qarori bilan MHXS ni joriy etish tartibi belgilandi. 2024-yildan boshlab davlat kompaniyalari, banklar, sug'urta kompaniyalari va qator boshqa tashkilotlar MHXS asosida moliyaviy hisobot tayyorlashga majbur.

MHXS ning yaratilish tarixi va xalqaro tashkilotlar faoliyati moliyaviy hisobotchilikda global uyg'unlikka erishish bo'yicha doimiy jarayondir. Bu jarayon shaffoflik, professional mulohaza va barcha manfaatdor tomonlar ishtirokiga asoslanadi.

Nazarot uchun savollar

1. XMHS (IFRS) nima va ular qachon va kim tomonidan ishlab chiqilgan? Ularning asosiy maqsadi nimadan iborat?
2. Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlarini qo'llashning asosiy afzalliklari va kamchiliklari nimalardan iborat?
3. XMHS va XHHS (Xalqaro Hisobdorlik Standartlari) o'rtasidagi farqlar nimalardan iborat? Ular qanday rivojlangan?
4. XMHS Jamg'armasi (IFRS Foundation) va XMHS Kengashi (IASB)ning vazifalari va tuzilishi qanday?
5. O'zbekiston Respublikasida XMHS joriy etilishi qanday amalga oshirilmoqda va qanday muammolar mavjud?
6. XMHS asosidagi moliyaviy hisobotlarning kontseptual asoslari (Conceptual Framework) nimalarni o'z ichiga oladi?
7. XMHS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotning (Balans) tuzilishi va asosiy elementlari qanday?
8. Daromadlarni tan olish bo'yicha XMHS 15 standartining asosiy talablari nimalardan iborat?
9. Ijara operatsiyalari bo'yicha XMHS 16 standartining kiritgan asosiy o'zgarishlar nimalardan iborat?
10. Kichik va o'rta biznes uchun XMHS (IFRS for SMEs) standartining asosiy xususiyatlari va oddiy XMHS dan farqlari nimalardan iborat?

Test savollari:

1. XMHS qisqartmasi nimani anglatadi?

A) Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari

B) Xalqaro Milliy Hisobdorlik Standartlari

C) Xarajatlarni Moliyaviy Hisobga olish Standartlari

D) Xalqaro Menejment va Hisobdorlik Standartlari

2. XMHS Kengashi (IASB) qayerda joylashgan?

A) Nyu-York, AQSh

B) London, Buyuk Britaniya

C) Jeneva, Shveytsariya

D) Bryussel, Belgiya

3. XMHS qaysi yildan boshlab qo'llanila boshlandi?

A) 1973 yildan

B) 2001 yildan

C) 2005 yildan

D) 1990 yildan

4. XMHS bo'yicha to'liq moliyaviy hisobot nechta asosiy komponentdan iborat?

A) 3 ta

B) 5 ta

C) 7 ta

D) 10 ta

5. Quyidagi hisobotlardan qaysi biri XMHS bo'yicha majburiy emas?

A) Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot (Balans)

B) Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot

C) Marketing tadqiqotlari hisoboti

D) Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot

6. XMHS 1 standartining nomi nima?

A) Aktivlar

B) Moliyaviy hisobotni taqdim etish

C) Daromadlar

D) Xarajatlar

7. O'zbekiston Respublikasida XMHS joriy etilishi bo'yicha qaysi hujjat qabul qilingan?

A) Prezident Farmoni va Vazirlar Mahkamasi Qarorlari

B) Faqat Moliya vazirligi buyrug'i

C) Faqat parlament qarori

D) Hech qanday hujjat qabul qilinmagan

8. XMHS 16 standart qaysi soha bilan bog'liq?

A) Investitsiyalar

B) Ijara

C) Soliqlar

D) Inventarizatsiya

9. XMHS 15 standart nimaga bag'ishlangan?

A) Xodimlar bilan hisob-kitoblar

B) Mijozlar bilan tuzilgan shartnomalardan olingan daromadlar

C) Bank kreditlari

D) Asosiy vositalar

10. Kichik va o'rta korxonalar uchun XMHS (IFRS for SMEs) qachon e'lon qilingan?

A) 2005 yilda

B) 2009 yilda

C) 2015 yilda

D) 2020 yilda

3-MAVZU. MOLIYAVIY HISOBOTNI TAQDIM ETISHDAGI ASOSIY TALABLAR, YO‘L QO‘YISHLAR VA SIFAT TAVSIFLAR (IAS 1)

1. 1-son BHXS (IAS 1) “Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish”: maqsadi, qo‘llash doirasi, asosiy atamalar, moliyaviy hisobotni taqdim etishdagi eng muhim talablar, yo‘l qo‘yishlar va sifat tavsiflari.

2. Moliyaviy hisobotning alohida shakllarida aks ettiladigan minimal axborotlar, hisobotlarga izohlar va tushuntirishlar.

Tayanch so’zlar: moliyaviy hisobotni taqdim etish, haqqoniy va xolis aks ettirish, uzluksizlik, hisoblash usuli (akkumulyatsiya), muhimlilik, taqqoslanuvchanlik, izchillik, tushunarlilik, ishonchlilik, o‘z vaqtida taqdim etish.

1. 1-son BHXS (IAS 1) “Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish”: maqsadi, qo‘llash doirasi, asosiy atamalar, moliyaviy hisobotni taqdim etishdagi eng muhim talablar, yo‘l qo‘yishlar va sifat tavsiflari.

BHXS 1 standartining asosiy maqsadi - korxonalarning moliyaviy hisobotlarini taqdim etishda yagona yondashuv va talablarni belgilashdir. Buni oddiy qilib tushuntiradigan bo'lsak, tasavvur qiling: siz bozorga borib olma sotib olmoqchisiz. Agar har bir savdogar olmalarini turli usulda, turli o'lchovda va turli narxlarda taqdim etsa, sizga taqqoslash va to'g'ri tanlov qilish qiyin bo'ladi. Xuddi shunday, korxonalar ham o'z moliyaviy axborotlarini yagona standart bo'yicha taqdim etishi kerak.

Standartning konkret maqsadlari:

1. Taqqoslanuvchilikni ta'minlash: Turli korxonalarning moliyaviy hisobotlarini solishtirish imkoniyatini berish. Masalan, "Andijon non zavodi" va "Samarqand non zavodi" ning moliyaviy hisobotlarini solishtirish uchun ikkalasi ham bir xil standartda hisobot tayyorlashi kerak.

2. Shaffoflikni oshirish: Investorlar, kreditorlar va boshqa foydalanuvchilar uchun tushunarli axborot taqdim etish. Misol uchun, agar siz

bankka kredit olish uchun murojaat qilsangiz, bank sizning korxonangizning moliyaviy holatini aniq tushunishi kerak.

3. Xalqaro miqyosda tan olinishni ta'minlash: O'zbek korxonalari xalqaro bozorlarda ishtirok etganda, ularning hisobotlari xalqaro investorlar uchun tushunarli bo'lishi kerak.

Amaliy misol:

"Toshkent tekstil kombinati" AJ xalqaro investorlardan 5 million dollar miqdorida investitsiya jalb qilmoqchi. Agar korxona BHXS talablariga muvofiq hisobot tayyorlamasa, xorijiy investorlar bu korxonaga ishonmaydi va investitsiya qilmaydi. Lekin BHXS ga muvofiq tayyorlangan hisobot investorlarga korxonaning haqiqiy moliyaviy holatini ko'rsatadi va ishonch hosil qiladi.

BHXS 1 standartining qo'llash doirasi juda keng. Bu standart deyarli barcha umumiy maqsadli moliyaviy hisobotlarga qo'llaniladi.

Standart qo'llaniladigan hisobotlar:

- Moliyaviy ahvol to'g'risidagi hisobot (Balans)
- Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot (Foyda va zarar to'g'risida)
- Kapitalning o'zgarishi to'g'risidagi hisobot
- Pul mablag'larining harakati to'g'risidagi hisobot
- Hisobotlarga izohlar va tushuntirishlar

Amaliy misol:

"O'zbekiston temir yo'llari" AJ davlat korxonasi bo'lganligi sababli, BHXS bilan birga davlat sektorining qo'shimcha talablarini ham hisobga olishi kerak. Lekin "Coca-Cola Ichimliklari Uzbekistan" kabi xususiy korxona uchun faqat BHXS talablari yetarli.

1.3. Asosiy Atamalar va Tushunchalar

BHXS 1 da ishlatiladigan asosiy atamalarni to'g'ri tushunish juda muhim. Keling, har birini oddiy misollar bilan tushuntiramiz:

1. Moliyaviy hisobotlar (Financial statements)

Bu korxonaning moliyaviy holatini, moliyaviy natijalarini va pul mablag'larining harakatini aks ettiruvchi rasmiy hujjatlar majmuasi.

Oddiy tilda: Bu sizning korxonangizning "moliyaviy pasporti" - u sizning biznesingizning sog'lig'ini ko'rsatadi.

2. Moliyaviy ahvol (Financial position)

Ma'lum bir sanada korxonaning aktivlari, majburiyatlari va kapitali to'g'risidagi ma'lumot.

Amaliy misol: "Farg'ona avtotransport" AJ ning 2025 yil 31 dekabr holatiga aktivlari 10 milliard so'm, qarzlari 4 milliard so'm, demak, o'z kapitali 6 milliard so'm.

3. Aktivlar, Majburiyatlar va Kapital

Aktivlar: Korxona nazorat qiladigan va kelajakda iqtisodiy foyda keltirishi kutilayotgan resurslar (mashina-mexanizmalar, binolar, inventar, debitorlik qarzlari, bank hisobidagi pullar).

Majburiyatlar: Korxonaning o'tmishdagi voqealardan kelib chiqqan va kelajakda resurslar chiqishi kutilayotgan qarzlari (bankdan olingan kreditlar, yetkazib beruvchilarga qarzlar, xodimlarga to'lanishi kerak bo'lgan ish haqi).

Kapital: Barcha majburiyatlar chegirilgandan keyin qolgan aktivlar qismi - bu egalarning ulushi.

Formula: Kapital = Aktivlar - Majburiyatlar

Ko'rsatkich	Summa (mln so'm)
Umumiy aktivlar	500
Qarzlar (majburiyatlar)	300
Kapital (500 - 300)	200

Moliyaviy Hisobotni Taqdim Etishdagi Eng Muhim Talablar

1. Adolatli taqdim etish va BHXS ga muvofiqlik

Moliyaviy hisobotlar korxonaning moliyaviy ahvolini, moliyaviy natijalarini va pul mablag'larining harakatini adolatli aks ettirishi shart.

Adolatli taqdim etish uchun zarur shartlar:

- Aktivlarni haqiqiy qiymati bo'yicha ko'rsatish
- Barcha majburiyatlarni to'liq aks ettirish
- Daromad va xarajatlarni to'g'ri davrga bog'lash
- Muhim ma'lumotlarni yashirmaslik

2. Faoliyatning uzluksizligi (Going concern)

Moliyaviy hisobotlar tuzilganda, korxona o'z faoliyatini kelajakda ham davom ettirishini nazarda tutish kerak.

Amaliy vaziyat: "Andijon non zavodi" ning direktorlari zavodni yopish haqida qaror qabul qilmagan bo'lsa, hisobotlar oddiy tartibda tuziladi. Lekin agar zavod yaqin orada yopilishi rejalashtirilsa, bu haqda hisobotda maxsus eslatma bo'lishi va aktivlar sotish qiymatida ko'rsatilishi kerak.

3. Hisob-kitoblarning tahrirlash asosi (Accrual basis)

Pul operatsiyalari amalga oshirilgan vaqtga emas, balki operatsiyalar sodir bo'lgan vaqtga qarab tan olinadi.

Oddiy misol: "Toshkent plastmassa" zavodi 2025 yil dekabrda mahsulot yetkazib berdi, lekin pul 2026 yil yanvarda keladi. Daromad 2025 yilda (yetkazib berilgan vaqtda) tan olinadi, pul qachon kelganidan qat'iy nazar.

4. Muhimlik va yig'ish (Materiality and aggregation)

Faqat muhim ma'lumotlarni alohida ko'rsatish kerak, kichik summalarga ahamiyat bermaslik mumkin.

Amaliy misol: "Qashqadaryo kimyo" zavodi uchun umumiy aktivlar 10 milliard so'm bo'lsa, 50 ming so'mlik qalam va daftar alohida ko'rsatish shart emas - "Boshqa xarajatlar" qatoriga kiritish mumkin. Lekin 100 million so'mlik uskunani xarid qilsangiz, bu muhim va alohida ko'rsatish kerak.

Sifat Tavsiflari

1. Tushunarlilik (Understandability)

Moliyaviy hisobotlar oddiy foydalanuvchi uchun tushunarli bo'lishi kerak.

Yomon misol: "EBITDA koeffitsienti MAT asosida kalkulyatsiya qilindi" - bu juda murakkab.

Yaxshi misol: "Soliqlar va amortizatsiyagacha foyda o'tgan yilga nisbatan 15% oshdi" - bu tushunarli.

2. Tegishlilik (Relevance)

Ma'lumot foydalanuvchilarning qarorlar qabul qilishiga yordam berishi kerak.

3. Ishonchlilik (Reliability)

Ma'lumotlar haqiqiy, tasdiqlanishi mumkin va xolis bo'lishi kerak.

4. Taqqoslanuvchanlik (Comparability)

Turli korxonalarning va turli yillarning hisobotlarini taqqoslash imkoniyati bo'lishi kerak.

2. Moliyaviy hisobotning alohida shakllarida aks ettiladigan minimal axborotlar, hisobotlarga izohlar va tushuntirishlar.

Balans - bu korxonaning ma'lum bir sanada (masalan, yil oxirida) nima egaligini va kimga qarz ekanligini ko'rsatadigan hisobot.

Balansning minimal tarkibi (BHXS 1 ga ko'ra):

AKTIVLAR QISMI:

A. Uzoq muddatli aktivlar:

- Asosiy vositalar (binolar, uskunalar, transportlar)
- Nomoddiy aktivlar (dasturiy ta'minot, patentlar, tovar belgilari)
- Investitsion mulk (ijaraga beriladigan bino-inshootlar)
- Moliyaviy investitsiyalar (boshqa korxonalardagi ulushlar)

B. Joriy aktivlar:

- Zahiralar (xom ashyo, tayyor mahsulot, tovarlar)
- Debitorlik qarzi (mijozlar berishi kerak bo'lgan pullar)
- Pul mablag'lari va ekvivalentlari

PASSIVLAR QISMI:

A. Kapital:

- Ustav kapitali
- Qo'shimcha kapital
- Taqsimlanmagan foyda

B. Uzoq muddatli majburiyatlar:

- Uzoq muddatli kreditlar va qarzlar

C. Qisqa muddatli majburiyatlar:

- Qisqa muddatli kreditlar
- Kreditorlik qarzi (yetkazib beruvchilarga qarzlar)
- Xodimlarga haq to'lash bo'yicha qarzlar

Amaliy misol - "Andijon meva-sabzavot konservasi" AJ balansi:

Ko'rsatkich	2025 yil	2024 yil
AKTIVLAR		
Asosiy vositalar	450,000	380,000
Zahiralar	180,000	150,000
Debitorlik qarzi	120,000	100,000
Pul mablag'lari	85,000	68,000
JAMI AKTIVLAR	900,000	750,000
PASSIVLAR		
Kapital	550,000	480,000
Uzoq muddatli majburiyatlar	150,000	120,000
Qisqa muddatli majburiyatlar	200,000	150,000
JAMI PASSIVLAR	900,000	750,000

Balansni tahlil qilish:

1. Likvidlik ko'rsatkichlari:

Joriy likvidlik = Joriy aktivlar / Qisqa muddatli majburiyatlar

2025 yil: 385,000 / 200,000 = 1.93

2024 yil: 318,000 / 150,000 = 2.12

Izoh: Korxona qisqa muddatli qarzlarini to'lashga qodir, lekin likvidlik biroz pasaygan.

Moliyaviy Natijalar To'g'risidagi Hisobot

Bu hisobot korxona bir yil davomida qancha daromad olganini, qancha xarajat qilganini va oxirida qancha foyda yoki zarar ko'rganini ko'rsatadi.

Hisobotning minimal tarkibi:

- Daromadlar (sotishdan)
- Sotilgan mahsulot tannarxi
- Yalpi foyda
- Sotish va boshqaruv xarajatlari
- Moliyaviy xarajatlar (foizlar)
- Foyda solig'i
- Yil yakunidagi sof foyda/zarar

Amaliy misol:

Ko'rsatkich	2025 yil	2024 yil
Mahsulot sotishdan daromad	1,200,000	1,000,000
Sotilgan mahsulot tannarxi	(780,000)	(650,000)
YALPI FOYDA	420,000	350,000
Sotish xarajatlari	(120,000)	(100,000)
Boshqaruv xarajatlari	(80,000)	(70,000)
Moliyaviy xarajatlar (foizlar)	(25,000)	(20,000)
Foyda solig'i (15%)	(29,250)	(24,000)
SOF FOYDA	165,750	136,000

Hisobotni tahlil qilish:

1. Rentabellik ko'rsatkichlari:

Yalpi rentabellik = (Yalpi foyda / Daromad) × 100%

2025: (420,000 / 1,200,000) × 100% = 35%

2024: (350,000 / 1,000,000) × 100% = 35%

Xulosa: Korxona barqaror ishlayapti, rentabellik yaxshi darajada saqlanmoqda.

Hisobotlarga Izohlar va Tushuntirishlar

Hisobotlarga izohlar - bu asosiy hisobotlarni tushuntiruvchi va qo'shimcha ma'lumot beruvchi muhim qism. BHXS 1 ga ko'ra, izohlar quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak:

Izohlar tarkibi:

1. Korxona haqida umumiy ma'lumot (nomi, joylashgan joyi, asosiy faoliyati, xodimlar soni)
2. Muhim hisob siyosati (amortizatsiya usullari, zahiralarni baholash, daromadlarni tan olish tamoyillari)
3. Asosiy vositalarga batafsil izoh (turi, dastlabki qiymati, amortizatsiya, qoldiq qiymati)
4. Zahiralarga izoh (xom ashyo, tayyor mahsulot, tovarlar bo'yicha tafsilotlar)
5. Debitorlik va kreditorlik qarzlariga izoh (muddati o'tgan qarzlar, shubhali qarzlar zahirasi)
6. Kreditlar va qarzlarga izoh (kredit shartlari, foiz stavkalari, to'lov jadvallari, garov)
7. Daromad va xarajatlarning batafsil tahlili (mahsulot turlari bo'yicha, geografik hududlar bo'yicha)

Amaliy misol - Asosiy vositalarga izoh:

Ko'rsatkich	Binolar	Uskunalar	Jami
2024-yil 1-yanvar:			
Dastlabki qiymat	280,000	180,000	460,000
Amortizatsiya	(30,000)	(60,000)	(90,000)
Qoldiq qiymat	250,000	120,000	370,000
2025-yilda xarid	-	100,000	100,000
Yillik amortizatsiya	(8,000)	(30,000)	(38,000)
2025-yil 31-dekabr:			

Qoldiq qiymat	242,000	190,000	432,000

Bu materialda biz BHXS (IAS) 1 ning barcha muhim jihatlarini ko'rib chiqdik:

Standartning maqsadi - yagona tilda "gapirish"

Qo'llash doirasi - qayerda ishlatiladi.

Asosiy atamalar - nima degani.

Asosiy talablar - qanday qilish kerak.

Moliyaviy hisobotlar - nimadan iborat.

Nazarot uchun savollar

1. IAS 1 standartining asosiy maqsadi va qo'llanish doirasi nimalardan iborat? Qanday korxonalar ushbu standartni qo'llashi kerak?
2. IAS 1 bo'yicha moliyaviy hisobotlarni taqdim etishda amal qilinishi kerak bo'lgan asosiy tamoyillar (printsipar) qaysilar?
3. Moliyaviy hisobotning sifat tavsiflarini tushuntiring: tegishlilik (relevance) va ishonchli taqdim etish (faithful representation) nimani anglatadi?
4. IAS 1 standartiga muvofiq to'liq moliyaviy hisobot to'plamiga qanday komponentlar kiradi va ularning har birining maqsadi nima?
5. Moliyaviy hisobotni taqdim etishda qo'llaniladigan asosiy yo'l qo'yishlar (допущения/assumptions) qaysilar va ularning ahamiyati nimada?
6. Joriy aktivlar va joriy majburiyatlarni ajratish mezonlari nimalardan iborat? Qanday hollarda aktivlar joriy hisoblanadi?
7. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotni taqdim etishning ikki usuli (bir hisobotda yoki ikki alohida hisobotda) nimalardan iborat?
8. Kapital o'zgarishi to'g'risidagi hisobotning tuzilishi va unda aks ettirilishi kerak bo'lgan ma'lumotlar qanday?
9. IAS 1 bo'yicha tushuntirish xatlarida (izoh)da majburiy ravishda ochib berilishi kerak bo'lgan ma'lumotlar qaysilar?
10. Moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda "barqarorlik printsipi" (going concern) nimani anglatadi va u buzilganda nima qilish kerak?

Test savollari:

1. IAS 1 standartining to'liq nomi nima?

A) Aktivlarni baholash

B) Moliyaviy hisobotni taqdim etish

C) Daromadlarni tan olish

D) Xarajatlarni hisoblash

2. IAS 1 ga muvofiq to'liq moliyaviy hisobot to'plami nechta asosiy komponentdan iborat?

A) 3 ta

B) 4 ta

C) 5 ta

D) 6 ta

3. Quyidagilardan qaysi biri moliyaviy hisobotning sifat tavsifi EMAS?

A) Tegishlilik (relevance)

B) Ishonchli taqdim etish

C) Taqqoslanish (comparability)

D) Rentabellik

4. Joriy aktivlarga qaysi biri kiradi?

A) 12 oy ichida sotish yoki ishlatish rejalashtirilgan aktivlar

B) Faqat pul mablag'lari

C) Faqat asosiy vositalar

D) Faqat nomaterial aktivlar

5. "Barqarorlik printsipi" (going concern) nimani anglatadi?

A) Korxona yaqin kelajakda faoliyatini davom ettiradi degan taxmin

B) Korxona bankrot bo'ladi degan taxmin

C) Korxona sotilib ketadi degan taxmin

D) Korxona faqat 1 yil ishlaydi degan taxmin

6. Moliyaviy hisobotlar qancha muddat ichida taqdim etilishi kerak?

A) Har chorakda

B) Yiliga kamida bir marta

C) Har oyda

D) Ikki yilda bir marta

7. IAS 1 bo'yicha moliyaviy hisobotlarda qaysi til va valyuta ishlatiladi?

A) Faqat ingliz tili va dollar

B) Korxona o'zi tanlaydigan til va uning funksional valyutasi

C) Faqat milliy til va so'm

D) Faqat rus tili va rubl

8. Kapital o'zgarishi to'g'risidagi hisobotda qaysi ma'lumotlar aks ettiriladi?

A) Faqat ustav kapitali

B) Barcha kapital komponentlarining harakati va o'zgarishi

C) Faqat foydalar

D) Faqat qarzlar

9. Quyidagilardan qaysi biri "taqqoslanish" sifat tavsifini ta'minlaydi?

A) Bir xil hodisalar uchun bir xil hisoblash siyosatini qo'llash

B) Faqat katta raqamlarni ko'rsatish

C) Rang-barang hisobotlar tayyorlash

D) Ko'p sahifali hisobotlar yaratish

10. Moliyaviy hisobotlarda qo'shimcha ma'lumot talab qilinganda, korxona nima qilishi kerak?

A) Hech narsa qilmasligi mumkin

B) Tushuntirish xatlarida qo'shimcha ma'lumot berishi kerak

C) Faqat og'zaki tushuntirish berishi kerak

D) Hisobotlarni umuman taqdim qilmasligi kerak

4-MAVZU. MHXSLARNI BIRINCHI BOR QO‘LLASH (IFRS 1)

1. 1-son MHXS (IFRS 1) “MHXSlarni birinchi bor qo‘llash”: maqsadi, qo‘llash doirasi, asosiy atamalar.

2. MHXSga o‘tish va ularni qo‘llash bosqichlari, hisobotni MHXS bo‘yicha shakllantirish usullari, standartni ilk bor qo‘llashning asosiy qoidalari, boshqa MHXS ayrim talablaridan o‘z xohishiga ko‘ra chetga chiqishlar, standartni qo‘llashda amal qilinishi lozim bo‘lgan majburiy chetga chiqishlar.

3. Milliy standartlar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlarni MHXSlar asosidagi hisobotlarga transformatsiya qilish tartibi.

Tayanch so’zlar: birinchi marotaba qo‘llash, ochilish balans hisoboti, orqaga qarab qo‘llash, majburiy istisnolar, ixtiyoriy yengilliklar, hisob siyosatini moslashtirish, taqqoslanuvchi axborot, o‘tish sanasi, hisob baholashlari, oshkoralik talablari.

1.1-son MHXS (IFRS 1) “MHXSlarni birinchi bor qo‘llash”: maqsadi, qo‘llash doirasi, asosiy atamalar.

1-son BHXS (IAS 1) "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish" standartining asosiy maqsadi umumiy maqsadli moliyaviy hisobotlarni taqdim etish uchun umumiy asoslarni belgilashdan iborat. Bu standart 1975-yilda birinchi marta nashr etilgan va ko'p marta qayta ko'rib chiqilgan, so'nggi katta qayta ko'rib chiqish 2007-yilda amalga oshirilgan.

Standartning asosiy maqsadlari:

1. Taqqoslanuvchilikni ta'minlash: Moliyaviy hisobotlar bir korxonaning turli davrlari uchun va turli korxonalar o'rtasida taqqoslanishi mumkin bo'lishi kerak. Bu investorlar va boshqa foydalanuvchilarga korxonalarning moliyaviy holatini, moliyaviy natijalarini va pul mablag'lari oqimlarini baholashga imkon beradi.

2. Tushunarlilikni ta'minlash: Moliyaviy hisobotlar moliyaviy bilimga ega bo'lgan foydalanuvchilar uchun tushunarli bo'lishi kerak. Ma'lumotlar mantiqiy tartibda, aniq va izchil tarzda taqdim etilishi kerak.

3. Shaffoflikni oshirish: Moliyaviy hisobotlar korxonaning moliyaviy holati, natijalar va pul mablag'lari oqimlari haqida to'liq va halol tasvirni berishi kerak. Barcha muhim ma'lumotlar oshkor qilinishi kerak.

4. Strukturaviy asosni yaratish: Standart moliyaviy hisobotlarning umumiy tuzilmasi, taqdimot asoslari va minimal tarkibi haqida aniq ko'rsatmalar beradi.

IAS 1 ning ahamiyati:

IAS 1 IFRS tizimining "konstitutsiyasi" hisoblanadi, chunki u:

- Moliyaviy hisobotlarning asosiy tuzilmasini belgilaydi
- Barcha IFRS standartlari uchun umumiy tamoyillarni o'rnatadi
- Moliyaviy hisobotlarning sifat xususiyatlarini aniqlaydi
- Taqdimot va oshkor qilish talablarini belgilaydi

IAS 1 barcha umumiy maqsadli moliyaviy hisobotlarga qo'llaniladi. Umumiy maqsadli moliyaviy hisobotlar keng foydalanuvchilar doirasining ehtiyojlarini qondirish uchun tayyorlanadigan hisobotlardir.

Standart quyidagilarga qo'llaniladi:

1. Birlik darajasidagi moliyaviy hisobotlar: Alohida korxonaning moliyaviy hisobotlari

2. Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlar: Guruh (bosh korxona va uning sho'ba korxonalari)ning birlashtirilgan moliyaviy hisobotlari

3. Har qanday tashkiliy-huquqiy shakl: Aksiyadorlik jamiyatlari, mas'uliyati cheklangan jamiyatlar, davlat korxonalari, nodavlat notijorat tashkilotlari va boshqalar

4. Barcha sohalar: Ishlab chiqarish, savdo, xizmatlar, moliya va boshqa sohalar

Standart quyidagilarga qo'llanilmaydi:

1. Oraliq moliyaviy hisobotlar: Bu IAS 34 tomonidan tartibga solinadi

2. Segmentlar bo'yicha hisobotlar: Bu IFRS 8 tomonidan tartibga solinadi

3. Maxsus maqsadli moliyaviy hisobotlar: Faqat ma'lum foydalanuvchilar uchun (masalan, soliq organlari, tartibga soluvchi organlar)

IAS 1 moliyaviy hisobotlar tayyorlashda ishlatiladigan asosiy atamalarni belgilaydi. Bu atamalar moliyaviy hisobotlarning asosini tashkil etadi va ularni to'g'ri tushunish moliyaviy ma'lumotlarni tayyorlash va tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

1. Moliyaviy hisobotlar (Financial Statements)

Moliyaviy hisobotlar - bu korxonaning moliyaviy holati, moliyaviy natijalar va pul mablag'lari oqimlarini tizimli ravishda aks ettiruvchi hujjatlar to'plami. To'liq moliyaviy hisobotlar to'plami bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bir nechta komponentlardan tashkil topgan.

Birinchi va eng muhim komponent - bu moliyaviy holat to'g'risida hisobot bo'lib, u avval balans deb atalgan. Bu hisobot korxonaning ma'lum bir sanada, odatda moliyaviy yil oxirida, qanday moliyaviy holatda ekanligini ko'rsatib beradi. Moliyaviy holat to'g'risida hisobotda korxonaning barcha aktivlari, majburiyatlari va kapitali batafsil aks ettiriladi. Bu hisobot korxonaning "mol-mulki" va "qarzlari" haqida to'liq tasavvur beradi.

Ikkinchi muhim komponent - foyda yoki zarar va boshqa keng daromad to'g'risida hisobot hisoblanadi. Bu hisobot davr mobaynida, masalan, bir yil davomida korxona qancha daromad olganini, qancha xarajat qilganini va natijada qancha foyda yoki zarar olganini ko'rsatadi. Bu hisobot korxonaning "qancha ishlab topganini" va "qancha sarflaganini" tushuntiradi. Muhim jihat shundaki, bu hisobot ikki xil usulda taqdim etilishi mumkin. Birinchi usulda foyda yoki zarar va boshqa keng daromad bitta hisobotda birgalikda ko'rsatiladi. Ikkinchi usulda esa ikki alohida hisobot tayyorlanadi - birinchisida faqat foyda yoki zarar, ikkinchisida boshqa keng daromad aks ettiriladi.

Uchinchi komponent - kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risida hisobot bo'lib, u korxona egalarining mulk ulushlarida yil davomida qanday o'zgarishlar bo'lganini

batafsil tushuntiradi. Bu hisobot kapitalning har bir komponenti - aksiya kapitali, taqsimlanmagan foyda, turli zahiralar - bo'yicha boshlanish holatini, davr mobaynidagi barcha o'zgarishlarni va yakuniy holatni ko'rsatadi. Masalan, agar korxona dividend to'lagan bo'lsa yoki qo'shimcha aksiyalar chiqargan bo'lsa, bularning barchasi ushbu hisobotda batafsil aks ettiriladi.

To'rtinchi komponent - pul mablag'lari oqimlari to'g'risida hisobot bo'lib, u IAS 7 standartiga muvofiq tayyorlanadi. Bu hisobot korxonaga pul mablag'lari qayerdan kelganini va qayerga ketganini ko'rsatadi. U operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat bo'yicha pul oqimlarini alohida-alohida tahlil qiladi.

Beshinchi komponent - izohlar bo'lib, ular moliyaviy hisobotlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Izohlar - bu asosiy hisobotlardagi raqamlarni tushuntiradigan, qo'shimcha ma'lumotlar beradigan va korxonaning hisob qaydlari siyosatini batafsil ochib beradigan muhim hujjatlar. Ko'pincha izohlar asosiy hisobotlardan ham hajmli bo'lishi mumkin, chunki ular juda ko'p tafsilotlarni o'z ichiga oladi.

Nihoyat, to'liq moliyaviy hisobotlar to'plami albatta taqqoslash ma'lumotlarini ham o'z ichiga olishi kerak. Bu oldingi davr, odatda oldingi yil uchun bir xil formatda tayyorlangan moliyaviy ma'lumotlardir. Taqqoslash ma'lumotlari foydalanuvchilarga korxonaning ikkita davrdagi ko'rsatkichlarini taqqoslash va tendentsiyalarni aniqlash imkonini beradi.

2. Aktivlar (Assets)

Aktiv tushunchasi moliyaviy hisobotlarning eng muhim tushunchalaridan biridir. Aktiv - bu korxona nazoratida bo'lgan va kelajakda unga iqtisodiy foyda keltirishi kutilayotgan resurs hisoblanadi. Lekin har qanday narsa aktiv bo'lavermaydi. Biror narsa aktiv sifatida tan olinishi uchun u uchta asosiy xususiyatga ega bo'lishi kerak.

Birinchi xususiyat shundaki, aktiv o'tmishdagi operatsiyalar yoki voqealar natijasida vujudga kelgan bo'lishi kerak. Masalan, agar korxona asbob-uskuna sotib olgan bo'lsa, bu o'tmishdagi operatsiya (xarid operatsiyasi) natijasida vujudga kelgan aktiv hisoblanadi. Yoki agar mijoz sizga pul qarzdor bo'lsa, bu ham o'tmishdagi operatsiya (tovar yoki xizmat sotish) natijasida vujudga kelgan aktiv.

Lekin agar siz faqat kelajakda biror narsani sotib olishni rejalashtirgan bo'lsangiz, bu hali aktiv emas, chunki hali operatsiya sodir bo'lmagan.

Ikkinchi muhim xususiyat - bu resurs korxona nazoratiga kirgan bo'lishi kerak. Nazorat deganda, korxona ushbu resursdan foydalanish va undan olinadigan iqtisodiy foydalarni boshqarish qobiliyatiga ega bo'lishini tushunamiz. Masalan, agar siz bino sotib olgan bo'lsangiz, siz uning egasisiz va uni o'z xohishingizcha ishlatishingiz mumkin - bu nazoratdir. Lekin agar siz binonining yonidan o'tib ketayotgan bo'lsangiz, lekin u sizniki bo'lmasa, bu sizning aktivingiz emas, chunki siz uni nazorat qilmaysiz.

Uchinchi xususiyat - bu resursdan kelajakda iqtisodiy foyda olinishi kutilishi kerak. Iqtisodiy foyda turli shakllarda bo'lishi mumkin. Bu to'g'ridan-to'g'ri pul tushumlari bo'lishi mumkin, masalan, binoni ijaraga berish orqali ijara haqi olish. Yoki bu mahsulot ishlab chiqarishda ishlatilishi va sotilishi orqali foyda keltirishi mumkin bo'lgan mashinalar. Yoki bu korxonaga pul qarzi bo'lgan mijozlar - ular kelajakda pul to'laydilar. Muhimi - resurs qandaydir tarzda korxonaga iqtisodiy foyda keltirishi kerak.

Aktivlar ikki asosiy guruhga bo'linadi - joriy aktivlar va joriy bo'lmagan aktivlar. Bu tasniflash aktivlarni likvidlik darajasi, ya'ni ularni tezda pulga aylantirish mumkinligi bo'yicha ajratadi.

Joriy aktivlar - bu hisobot sanasidan keyin o'n ikki oy ichida realizatsiya qilinishi yoki iste'mol qilinishi kutilayotgan aktivlardir. Boshqacha aytganda, bu qisqa muddatda pulga aylanishi yoki ishlatilishi kerak bo'lgan aktivlar. Joriy aktivlarga pul mablag'lari o'zi kiradi - bu allaqachon pul. Qisqa muddatli investitsiyalar ham joriy aktivdir - ularni tezda sotish va pulga aylantirish mumkin. Debitorlar, ya'ni bizga qarz bo'lgan mijozlar ham joriy aktiv, chunki ular yaqin kelajakda pul to'lashlari kutiladi, odatda bir-ikki oy ichida. Zahiralar ham joriy aktiv - xom ashyo ishlab chiqarishda ishlatiladi va tayyor mahsulot tez orada sotiladi.

Joriy bo'lmagan aktivlar - bu o'n ikki oydan ortiq muddatda korxonada qoladigan yoki ishlatilishi kutilayotgan aktivlardir. Bu uzoq muddatli aktivlar

bo'lib, ular bir necha yil davomida korxonaga foyda keltiradi. Asosiy vositalar - binolar, mashinalar, asbob-uskunalar - joriy bo'lmagan aktivlarning eng muhim qismidir. Ular ko'p yillar davomida ishlab chiqarish jarayonida ishlatiladi. Nomoddiy aktivlar, masalan, patentlar, litsenziyalar, dasturiy ta'minot ham joriy bo'lmagan aktivlardir. Uzoq muddatli investitsiyalar, ya'ni boshqa kompaniyalardagi uzoq muddatga qo'yilgan mablag'lar ham bu guruhga kiradi.

3. Majburiyatlar (Liabilities)

Majburiyat tushunchasi aktivning aksi hisoblanadi. Majburiyat - bu korxonaning hozirgi majburiyati bo'lib, u o'tmishdagi voqealar natijasida vujudga kelgan va uni bajarish iqtisodiy foydalarni o'z ichiga olgan resurslarning korxonadan chiqib ketishiga olib kelishi kutiladi. Oddiy qilib aytganda, majburiyat - bu korxonaning qarzlari va to'lash majburiyatlari.

Majburiyatning o'ziga xos xususiyatlari bor. Avvalo, u hozirgi majburiyat bo'lishi kerak. Bu shuni anglatadiki, majburiyat allaqachon mavjud va uni bajarish kerak. Masalan, agar siz allaqachon tovar olgan bo'lsangiz va uni hali to'lamagan bo'lsangiz, sizda hozirgi majburiyat bor - ta'minotchiga pul to'lash majburiyati. Kelajakda biror narsani sotib olishni rejalashtirish hali majburiyat emas.

Ikkinchidan, majburiyat o'tmishdagi voqealar natijasida vujudga kelgan bo'lishi kerak. Yuqoridagi misolda, tovarni olish voqeasi o'tmishda sodir bo'lgan va shu sababli majburiyat vujudga kelgan. Yoki agar siz bank kreditini olgan bo'lsangiz, kredit olish voqeasi o'tmishda bo'lgan va endi sizda uni qaytarish majburiyati bor.

Uchinchidan, majburiyatni bajarish iqtisodiy foydalarni o'z ichiga olgan resurslarning, odatda pul mablag'larining korxonadan chiqib ketishiga olib kelishi kerak. Ya'ni, majburiyatni bajarish uchun siz biror narsadan voz kechishingiz kerak. Kreditorga pul to'lashingiz, ishchilarga ish haqi berish kerak, davlatga soliq to'lashingiz kerak va hokazo.

Majburiyatlar ham ikki asosiy guruhga bo'linadi - joriy majburiyatlar va joriy bo'lmagan majburiyatlar. Bu tasniflash majburiyatlarni to'lash muddatiga qarab amalga oshiriladi.

Joriy majburiyatlar - bu hisobot sanasidan keyin o'n ikki oy ichida to'lanishi kutilayotgan qarzlar va majburiyatlardir. Bu qisqa muddatli qarzlar bo'lib, ularni tez orada to'lash kerak. Qisqa muddatli bank kreditlari joriy majburiyatdir - odatda bir yil ichida qaytarilishi kerak. Kreditorlar, ya'ni bizning qarzimiz bo'lgan ta'minotchilar ham joriy majburiyat, chunki ularni odatda bir-ikki oy ichida to'lash kerak. Hisoblangan majburiyatlar, masalan, ishchilarga hali to'lanmagan ish haqi yoki davlatga hali to'lanmagan soliqlar ham joriy majburiyatlardir.

Joriy bo'lmagan majburiyatlar - bu o'n ikki oydan ortiq muddatda to'lanishi kutilayotgan qarzlardir. Bu uzoq muddatli majburiyatlar bo'lib, ular ko'p yillar davomida mavjud bo'lishi mumkin. Uzoq muddatli bank kreditlari va ssudalar joriy bo'lmagan majburiyatlarning asosiy qismini tashkil etadi - ular bir necha yil davomida to'lanadi. Obligatsiyalar, agar kompaniya ularni chiqargan bo'lsa, ham uzoq muddatli majburiyatdir. Kechiktirilgan soliq majburiyatlari ham bu guruhga kiradi - bu kelajakda to'lanishi kerak bo'lgan soliqlar. Xodimlar nafaqalari bo'yicha majburiyatlar ham uzoq muddatli majburiyat, chunki ular ko'p yillar davomida to'lanadi.

4. Kapital (Equity)

Kapital tushunchasi moliyaviy hisobotlarning eng muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Kapital - bu aktivlardan majburiyatlarni ayirgandan keyingi qoldiq manfaat. Oddiy qilib aytganda, kapital korxona egalariga tegishli bo'lgan qism. Agar korxona barcha aktivlarini sotib, barcha qarzlarini to'lab tashlasa, qolgan pul korxona egalariga tegishli bo'ladi - bu kapital.

Kapital bir nechta komponentlardan iborat bo'lishi mumkin. Eng asosiy komponenti - aksiya kapitali yoki ustav kapitali. Bu korxona egalarining dastlab kiritgan ulushlarini aks ettiradi. Aksiyadorlik jamiyatlarida bu aksiyalar nominal qiymatini bildiradi. Masalan, agar jamiyat yuz mingta aksiyan ni o'n ming so'mdan chiqargan bo'lsa, aksiya kapitali bir milliard so'm bo'ladi.

Emissiya daromadi yoki premium - bu aksiyalar nominal qiymatidan yuqori narxda sotilganda vujudga keladigan qo'shimcha kapital. Masalan, nominal qiymati

o'n ming so'm bo'lgan aksiya o'n ikki ming so'mdan sotilsa, ikki ming so'm emissiya daromadi hisoblanadi.

Taqsimlanmagan foyda - bu korxona faoliyati natijasida olgan va egalariga dividend sifatida taqsimlanmagan foyda. Bu kapitalning juda muhim qismi, chunki u korxonaning o'z ichki mablag'lari hisobidan o'sishini ko'rsatadi. Har yil korxona foyda oladi, bir qismi dividend sifatida taqsimlanadi, qolgani taqsimlanmagan foyda sifatida qoladi va kapitalga qo'shiladi.

Turli zahiralar yoki ehtiyot fondlari ham kapitalning bir qismi bo'lishi mumkin. Masalan, qayta baholash zahirasi aktivlarni qayta baholaganda vujudga keladi. Agar kompaniya o'z binolarini qayta baholasa va ularning qiymati oshgan bo'lsa, bu oshish qayta baholash zahirasiga kiritiladi.

Boshqa keng daromad komponentlari ham kapitalning muhim qismidir. Bular foydada tan olinmaydigan, lekin kapitalga ta'sir qiluvchi mablag'lardir. Masalan, chet el valyutasidagi operatsiyalarni konvertatsiya qilganda yoki ma'lum moliyaviy instrumentlarni qayta baholaganda vujudga keladigan o'zgarishlar.

5. Daromadlar (Income)

Daromad - bu davr mobaynida iqtisodiy foydalarning oshishi natijasida kapitalning oshishi. Lekin bu oshish egalar tomonidan qo'yilgan ulushlardan kelib chiqqan bo'lmasligi kerak. Daromad ikki asosiy yo'l bilan vujudga kelishi mumkin - aktivlarning oshishi yoki majburiyatlarning kamayishi orqali.

Daromadlarning eng oddiy va keng tarqalgan turi - savdo daromadi. Bu korxonaning asosiy faoliyatidan, ya'ni tovarlar yoki xizmatlar sotishdan olingan daromaddir. Masalan, do'kon tovar sotganda savdo daromadi oladi, konsalting kompaniyasi xizmat ko'rsatganda maslahatlash daromadini oladi, zavod mahsulot sotganda ishlab chiqarish daromadini oladi. Savdo daromadi odatda eng katta va eng muhim daromad turi hisoblanadi, chunki u korxonaning asosiy biznesini aks ettiradi.

Boshqa daromadlar ham mavjud bo'lishi mumkin. Masalan, agar korxona qo'shimcha asbob-uskunasini sotsa, bu aktivni sotishdan foyda hisoblanadi va boshqa daromad sifatida tan olinadi. Yoki agar korxonaning bankda depoziti

bo'lsa, u holda foiz daromadi olinadi - bu moliyaviy daromaddir. Agar korxona boshqa kompaniyaga investitsiya qilgan bo'lsa va u kompaniya foyda olsa, investitsiyadan daromad olinadi. Agar korxona binolarini ijaraga bergan bo'lsa, ijara daromadi olinadi.

Daromadlar aktivlarning oshishi orqali ham vujudga kelishi mumkin. Masalan, tovar sotilganda debitorlar oshadi (mijoz pul qarzdor bo'ladi) yoki pul mablag'lari oshadi (naqd sotish). Bularning ikkalasi ham daromaddir. Yoki majburiyatlarning kamayishi orqali ham daromad vujudga kelishi mumkin. Masalan, agar ta'minotchi sizning qarzingizni kechirgan bo'lsa, majburiyatingiz kamayadi va bu daromad hisoblanadi.

Muhimi shundaki, daromad faqat davr mobaynida korxonaning iqtisodiy faoliyati natijasida vujudga kelgan kapital oshishini bildiradi. Agar egalar qo'shimcha pul kiritsa, bu kapitalning oshishi, lekin daromad emas.

6. Xarajatlar (Expenses)

Xarajatlar daromadning aksi hisoblanadi. Xarajatlar - bu davr mobaynida iqtisodiy foydalarning kamayishi natijasida kapitalning kamayishi. Bunda ham bu kamayish egalarga to'lovlar (dividendlar) dan kelib chiqqan bo'lmasligi kerak. Xarajatlar ham ikki yo'l bilan vujudga keladi - aktivlarning kamayishi yoki majburiyatlarning oshishi orqali.

Xarajatlarning eng katta qismi odatda sotilgan tovarlar tannarxidir. Bu tovarlarni ishlab chiqarish yoki sotib olish uchun sarflangan mablag'larni bildiradi. Agar siz do'kon egasi bo'lsangiz, siz tovarni sotib olish uchun sarflagi3 pul sotilgan tovarlar tannarxi hisoblanadi. Agar siz ishlab chiqaruvchi bo'lsangiz, xom ashyo, ishchi kuchi va boshqa ishlab chiqarish xarajatlari sotilgan tovarlar tannarxiga kiradi.

Sotish xarajatlari - bu mahsulot yoki xizmatlarni sotish bilan bog'liq xarajatlardir. Bu reklama, sotuvchilar ish haqi, yetkazib berish xarajatlari va boshqa sotishga oid xarajatlarni o'z ichiga oladi. Agar kompaniya o'z mahsulotini bozorga chiqarish uchun reklama kampaniyasi o'tkazsa, bu sotish xarajati hisoblanadi.

Ma'muriy xarajatlar - bu korxonani boshqarish bilan bog'liq xarajatlardir. Bu ofis binosi ijarasi, rahbarlar ish haqi, ofis jihozlari, aloqa xarajatlari va boshqa umumiy xarajatlarni o'z ichiga oladi. Bu xarajatlar to'g'ridan-to'g'ri mahsulot ishlab chiqarish yoki sotish bilan bog'liq emas, lekin korxonaning ishlashi uchun zarur.

Moliyaviy xarajatlar - bu qarz mablag'laridan foydalanish uchun to'lanadigan xarajatlardir. Eng muhim moliyaviy xarajat - bu kreditlar va ssudalar bo'yicha foizlardir. Agar kompaniya bank kreditini olgan bo'lsa, u foiz to'laydi va bu moliyaviy xarajat hisoblanadi.

Xarajatlar aktivlarning kamayishi orqali vujudga kelishi mumkin. Masalan, ta'minotchiga pul to'langanda pul mablag'lari kamayadi - bu xarajat. Yoki zahiralar ishlatilganda ular kamayadi - bu ham xarajat. Yoki majburiyatlarning oshishi orqali ham xarajat vujudga kelishi mumkin. Masalan, ishchilar ish haqi hisoblanganda (hali to'lanmagan), majburiyat oshadi va bu xarajat hisoblanadi.

7. Boshqa keng daromad (Other Comprehensive Income - OCI)

Boshqa keng daromad - bu moliyaviy hisobotlarning nisbatan murakkab, lekin juda muhim tushunchasidir. Bu daromadlar va xarajatlar foyda yoki zararda tan olinmaydi, lekin bevosita kapitalga ta'sir qiladi. Oddiy qilib aytganda, bu foydaga kirmaydigan, lekin kapitalning o'zgarishiga olib keladigan mablag'lar.

Boshqa keng daromadning bir nechta asosiy turlari mavjud. Birinchi turi - asosiy vositalarni qayta baholash. Agar kompaniya o'z binolarini qayta baholasa va ularning bozor qiymati oshgan bo'lsa, bu oshish foyda yoki zararda emas, balki boshqa keng daromadda tan olinadi. Sababi shundaki, bino hali sotilmagan va haqiqiy foyda hali olinmagan. Lekin binoning qiymati oshgani uchun kompaniyaning kapitali oshadi.

Ikkinchi muhim turi - moliyaviy aktivlarni qayta baholash. Agar kompaniya ma'lum turdagi moliyaviy aktivlarga (masalan, aksiyalarga) ega bo'lsa va ularning bozor qiymati o'zgarsa, ba'zi hollarda bu o'zgarish boshqa keng daromadda tan olinadi.

Uchinchi turi - chet el valyutasidagi operatsiyalarni konvertatsiya qilish. Agar kompaniyaning boshqa mamlakatda sho'ba korxonasi bo'lsa va u yerda

boshqa valyutada hisobot tutsa, valyuta kursining o'zgarishi natijasida konvertatsiya qilganda farqlar vujudaga keladi. Bu farqlar boshqa keng daromadda tan olinadi.

To'rtinchi turi - naqd pul oqimlarini xejirlash. Bu murakkab moliyaviy operatsiya bo'lib, kompaniya kelajakdagi risqlardan himoyalanish uchun maxsus moliyaviy instrumentlardan foydalanganda vujudaga keladi. Ushbu instrumentlarning qiymat o'zgarishlari boshqa keng daromadda tan olinishi mumkin.

Beshinchi turi - aktuariy foyda yoki zarar. Bu xodimlar nafaqalari bo'yicha majburiyatlarni qayta o'lchashda vujudaga keladi. Nafaqalar majburiyati turli taxminlarga asoslanadi va bu taxminlar o'zgarganda yoki haqiqiy natijalar taxminlardan farq qilganda, aktuariy foyda yoki zarar vujudaga keladi.

Boshqa keng daromadning muhim xususiyati shundaki, uning ba'zi qismlari kelajakda foydaga qayta tasniflanishi mumkin, ba'zilari esa hech qachon foydaga qayta tasniflanmaydi. Masalan, chet el valyutasini konvertatsiya qilishdan kelib chiqgan farqlar, agar sho'ba korxona sotilsa, foydaga qayta tasniflanadi. Lekin binolarni qayta baholashdan kelib chiqgan foyda hech qachon foydaga qayta tasniflanmaydi.

Moliyaviy hisobotlarni taqdim etishdagi muhim talablar

1. Adolatli tasvir va IFRS ga muvofiqlik

IAS 1 ning eng muhim talabi - moliyaviy hisobotlar korxonaning moliyaviy holati, moliyaviy natijalar va pul mablag'lari oqimlarini adolatli tasvir etishi kerak. Adolatli tasvir quyidagilarni talab qiladi:

- To'liqlik: Barcha muhim operatsiyalar va voqealar aks ettiriladi
- Xolis va notoqlik: Ma'lumotlar bir tomonlama yoki buzib ko'rsatilmaydi
- Aniqlik: Raqamlar va tavsiflar aniq va tushunarli
- Muhimlik: Barcha muhim ma'lumotlar kiritiladi

Korxona IFRS-ni to'liq qo'llaganligi haqida aniq bayonot berishi kerak:

"Ushbu moliyaviy hisobotlar Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) muvofiq tayyorlangan."

2. Davomiy faoliyat tamoyili (Going Concern)

Moliyaviy hisobotlar davomiy faoliyat tamoyili asosida tayyorlanadi, ya'ni korxonaning yaqin kelajakda (kamida 12 oy) faoliyatini to'xtatish niyati yoki zarurati yo'q deb taxmin qilinadi.

Agar rahbariyat korxonaning davomiy faoliyat qobiliyatini shubha ostiga qo'ysa:

- Bu haqida aniq oshkor qilish kerak
- Moliyaviy hisobotlar boshqa asosda (masalan, likvidatsiya asosida) tayyorlanishi kerak

3. Hisob qaydlarining natijalar hisobi tamoyili (Accrual Basis)

Pul mablag'lari oqimlari to'g'risida hisobotdan tashqari, barcha moliyaviy hisobotlar hisob qaydlarining natijalar hisobi tamoyili asosida tayyorlanadi. Bu shuni anglatadiki:

- Daromadlar naqd pul olinganda emas, balki topshirilganda (yoki xizmat ko'rsatilganda) tan olinadi
- Xarajatlar naqd pul to'langanda emas, balki yuzaga kelganda tan olinadi

Misol: Korxona 2024-yil dekabrda tovar yetkazib berdi, lekin to'lov 2025-yil yanvarda olinadi. Daromad 2024-yilda tan olinadi.

4. Muhimlik va agregatsiya (Materiality and Aggregation)

- Muhim ma'lumotlar: Ularning o'tkazib yuborilishi yoki noto'g'ri taqdim etilishi foydalanuvchilarning iqtisodiy qarorlariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar
- Agregatsiya: O'xshash xususiyatga ega bo'lgan mablag'lar birgalikda ko'rsatiladi
- Alohida taqdimot: Turli xususiyatga ega bo'lgan muhim mablag'lar alohida ko'rsatiladi

5. Izchillik (Consistency)

- Moliyaviy mablag'larni taqdim etish va tasniflash davr-davrga izchil bo'lishi kerak
- Foydalanuvchilarga turli davrlarni taqqoslash imkonini beradi
- Agar taqdimot yoki tasniflash o'zgartirilsa, oldingi davr ma'lumotlari qayta tasniflanadi

6. Taqqoslash ma'lumotlari (Comparative Information)

- Joriy davr uchun taqdim etilayotgan barcha summalar uchun oldingi davr ma'lumotlari ko'rsatilishi kerak
- Taqqoslash ma'lumotlari kamida bitta oldingi davr uchun taqdim etiladi
- Hisob qaydlari siyosati o'zgarganda yoki xato tuzatilganda, taqqoslash raqamlari qayta hisoblanadi

Yo'l qo'yishlar (Assumptions) va sifat tavsiflari

Asosiy yo'l qo'yishlar:

1. Davomiy faoliyat (Going Concern): Korxona yaqin kelajakda faoliyatini davom ettirishini rejalashtirmoqda va buni amalga oshirish imkoniyatiga ega.

2. Hisob qaydlarining natijalar hisobi (Accrual Basis): Operatsiyalar va voqealar sodir bo'lgan vaqtda tan olinadi, naqd pul harakati vaqtida emas.

3. Izchillik (Consistency): Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish va o'lchash tamoyillari davr-davrga izchil qo'llaniladi.

Moliyaviy ma'lumotlarning sifat tavsiflari:

IAS 1 va Kontseptual asoslar moliyaviy ma'lumotlarning quyidagi sifat tavsiflarini belgilaydi:

Asosiy sifat tavsiflari:

1. Aloqadorlik (Relevance):

- Ma'lumotlar foydalanuvchilarning qarorlariga ta'sir qilishi mumkin
- Ma'lumotlar bashorat qilish yoki tasdiqlash qiymatiga ega
- Muhimlik aloqadorlikning bir jihati

2. Ishonchli tasvir (Faithful Representation):

- To'liq: Barcha zarur ma'lumotlar va tushuntirishlarni o'z ichiga oladi

- Xolis: Tanlash yoki taqdim etishda notoqlik yo'q
- Xatosiz: Tasvirda muhim xatolar yoki o'tkazib yuborishlar yo'q

Kuchaytirivchi sifat tavsiflari:

1. Taqqoslanuvchilik (Comparability):

- Foydalanuvchilar bir korxonaning turli davrlari o'rtasida taqqoslash imkoniga ega
- Foydalanuvchilar turli korxonalar o'rtasida taqqoslash imkoniga ega
- Izchillik taqqoslanuvchilikka yordam beradi

2. Tekshiriluvchanlik (Verifiability):

- Turli bilimli mustaqil kuzatuvchilar ma'lum bir tasvirning ishonchli tasvir ekanligiga kelishishlari mumkin
- To'g'ridan-to'g'ri tekshirish (masalan, naqd pulni sanash)
- Bilvosita tekshirish (masalan, zahiralar qiymatini tekshirish)

3. O'z vaqtida taqdim etish (Timeliness):

- Ma'lumotlar qaror qabul qiluvchilar uchun o'z vaqtida mavjud bo'lishi
- Eski ma'lumotlar aloqadorligini yo'qotishi mumkin

4. Tushunarlilik (Understandability):

- Ma'lumotlar aniq va ixcham tasniflanadi, tavsiflandi va taqdim etiladi
- Murakkab ma'lumotlar tushunarli bo'lishi uchun ularni oddiylashtirish kerak emas
- Foydalanuvchilardan biznes va iqtisodiy faoliyatning asosiy bilimiga ega bo'lishlari kutiladi

Cheklovlar:

1. Narx-navo (Cost Constraint): Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishning narxi uning foydalaridan oshmasligi kerak.

AMALIY MASALA 1: Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish talablari

Vaziyat: "Innovation Tech" AJ 2024-yil uchun moliyaviy hisobotlarini tayyorlamoqda. Kompaniya IFRS-ni birinchi marta qo'llaydi va IAS 1 talablariga muvofiq to'liq moliyaviy hisobotlar to'plamini tayyorlashi kerak.

Kompaniya ma'lumotlari:

- Tashkil etilgan: 2020-yil
- Faoliyat turi: Dasturiy ta'minot ishlab chiqarish va IT konsalting xizmatlari
- Tashkiliy-huquqiy shakl: Aksiyadorlik jamiyati
- Aksiyadorlar: 3 ta asosiy aksiyador (35%, 35%, 30% ulushlar)
- Xodimlar soni: 150 kishi
- Moliyaviy yil: 1-yanvardan 31-dekabrga

2024-yil moliyaviy ma'lumotlari:

Ko'rsatkich	2024-yil (so'm)	2023-yil (so'm)
Aktivlar:		
Pul mablag'lari	45,000,000	32,000,000
Debitorlar	85,000,000	68,000,000
Zahiralar	25,000,000	22,000,000
Asosiy vositalar	180,000,000	150,000,000
Nomoddiy aktivlar	120,000,000	90,000,000
Jami aktivlar	455,000,000	362,000,000
Majburiyatlar:		
Kreditorlar	55,000,000	48,000,000
Qisqa muddatli kreditlar	30,000,000	25,000,000
Uzoq muddatli qarzlar	80,000,000	70,000,000
Kechiktirilgan soliq	15,000,000	12,000,000
Jami majburiyatlar	180,000,000	155,000,000
Kapital:		
Aksiya kapitali	150,000,000	150,000,000
Taqsimlanmagan foyda	125,000,000	57,000,000
Jami kapital	275,000,000	207,000,000

Foyda yoki zarar	2024-yil	2023-yil
Savdo daromadi	350,000,000	280,000,000
Sotilgan xizmatlar tannarxi	(180,000,000)	(145,000,000)
Yalpi foyda	170,000,000	135,000,000
Ma'muriy xarajatlar	(65,000,000)	(52,000,000)
Sotish xarajatlari	(35,000,000)	(28,000,000)
Operatsion foyda	70,000,000	55,000,000
Moliyaviy xarajatlar	(8,000,000)	(7,000,000)
Soliqqa qadar foyda	62,000,000	48,000,000

Foyda yoki zarar	2024-yil	2023-yil
Foyda solig'i	(12,400,000)	(9,600,000)
Davr uchun foyda	49,600,000	38,400,000

Qo'shimcha ma'lumotlar:

1. Kompaniya 2024-yilda IFRS-ga o'tdi. Oldingi yillarda milliy standartlar qo'llanilgan.

2. 2024-yilda kompaniya yangi ofis binosi sotib oldi (50,000,000 so'm) va dasturiy ta'minot platformasini ishlab chiqdi (35,000,000 so'm, nomoddiy aktiv sifatida kapitallashtirildi).

3. 2024-yil oxirida kompaniya o'z ofis binolarini qayta baholadi va 5,000,000 so'm qayta baholash zahirasi tan oldi (boshqa keng daromad).

4. Kompaniya 2024-yilda 20,000,000 so'm dividend to'ladi.

5. Rahbariyat yaqin 3 yilda kompaniya faoliyatini davom ettirish rejasini tasdiqladi va moliyaviy prognozlar ijobiy.

6. Barcha summalar so'mda ko'rsatilgan.

Tahlil va IAS 1 talablariga muvofiqlik:

1. To'liq moliyaviy hisobotlar to'plami:

Innovation Tech AJ quyidagi hisobotlarni taqdim etishi kerak:

a) Moliyaviy holat to'g'risida hisobot (31-dekabr 2024 va 2023 holatiga) b) Foyda yoki zarar va boshqa keng daromad to'g'risida hisobot (2024 va 2023) c) Kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risida hisobot (2024 va 2023) d) Pul mablag'lari oqimlari to'g'risida hisobot (2024 va 2023) e) Izohlar va tushuntirishlar

2. Muvofiqlik bayonoti:

Moliyaviy hisobotlarda quyidagi bayonot bo'lishi kerak:

"INNOVATION TECH AJ ning 2024-yil 31-dekabr holatiga moliyaviy hisobotlari Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) muvofiq tayyorlangan. Bu kompaniyaning IFRS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotidir."

3. Davomiy faoliyat bahosi:

Izohda quyidagicha oshkor qilish:

"Rahbariyat moliyaviy hisobotlarni davomiy faoliyat tamoyili asosida tayyorlagan. Rahbariyat kompaniyaning moliyaviy holatini, likvidlik pozitsiyasini va biznes rejalari ni baholagandan so'ng, kompaniya yaqin kelajakda (kamida 12 oy) faoliyatini davom ettirishi va o'z majburiyatlarini bajarishi mumkin degan xulosaga keldi.

Ushbu bahoni qo'llab-quvvatlovchi asosiy omillar:

- Ijobiy operatsion pul mablag'lari oqimi
- Barqaror mijozlar bazasi va uzoq muddatli shartnomalar
- Yetarli likvidlik pozitsiyasi (joriy nisbat 1.8)
- Kreditlar bo'yicha barcha majburiyatlarni o'z vaqtida to'lash qobiliyati"

4. Hisob qaydlari siyosati:

Izohda quyidagi muhim hisob qaydlari siyosati oshkor qilinishi kerak:

a) O'lchov asosi:

"Moliyaviy hisobotlar tarixiy narx asosida tayyorlangan, quyidagi mablag'lar bundan mustasno:

- Binolar - qayta baholangan qiymatda (adolatli qiymat modeli)
- Moliyaviy aktivlar - adolatli qiymatda (agar mavjud bo'lsa)"

b) Daromadni tan olish:

"Dasturiy ta'minot sotish daromadi mahsulot mijozga topshirilgan va nazorat o'tgan vaqtda tan olinadi. IT konsalting xizmatlari daromadi xizmat ko'rsatilgan davr davomida, bajarilish foiziga muvofiq tan olinadi."

c) Asosiy vositalar:

"Asosiy vositalar dastlab narxda tan olinadi. Sotib olishdan keyin, binolar qayta baholash modeli bo'yicha hisobga olinadi (qayta baholash har 3 yilda amalga oshiriladi). Boshqa asosiy vositalar narx modeli bo'yicha hisobga olinadi."

5. Muhim hukmlar va baholar:

"Moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda rahbariyat quyidagi muhim hukmlar va baholarni qildi:

a) Davomiy faoliyat: Rahbariyat kompaniya davomiy faoliyat tamoyili asosida moliyaviy hisobotlarni tayyorlash uchun yetarli resurslarga ega deb hisoblaydi.

b) Nomoddiy aktivlarning foydali xizmat muddati: Dasturiy ta'minot platformasining foydali xizmat muddati 5 yil deb baholandi, texnologik yangilanishlar chetilishini hisobga olgan holda.

c) Debitorlar qiymatining pasayishi: Rahbariyat debitorlar to'lanmasligi riskini baholadi va kutilayotgan kredit zararlar modelidan foydalanib, 8,500,000 so'm zahira yaratdi."

6. Taqdimot usullari:

a) Aktivlar va majburiyatlarni tasniflash:

IAS 1 ga muvofiq, Innovation Tech joriy va joriy bo'lmagan tasniflashni qo'llaydi:

Moliyaviy holat to'g'risida hisobot (qisqartirilgan):

AKTIVLAR	2024	2023
Joriy bo'lmagan aktivlar:		
Asosiy vositalar	180,000,000	150,000,000
Nomoddiy aktivlar	120,000,000	90,000,000
Jami joriy bo'lmagan aktivlar	300,000,000	240,000,000
Joriy aktivlar:		
Zahiralar	25,000,000	22,000,000
Savdo va boshqa debitorlar	85,000,000	68,000,000
Pul mablag'lari	45,000,000	32,000,000
Jami joriy aktivlar	155,000,000	122,000,000
JAMI AKTIVLAR	455,000,000	362,000,000
KAPITAL VA MAJBURIYATLAR		
Kapital:		

Aksiya kapitali	150,000,000	150,000,000
Qayta baholash zahirasi	5,000,000	-
Taqsimlanmagan foyda	120,000,000	57,000,000
Jami kapital	275,000,000	207,000,000
Joriy bo'lmagan majburiyatlar:		
Uzoq muddatli qarzlar	80,000,000	70,000,000
Kechiktirilgan soliq majburiyati	15,000,000	12,000,000
Jami joriy bo'lmagan majburiyatlar	95,000,000	82,000,000
Joriy majburiyatlar:		
Savdo va boshqa kreditorlar	55,000,000	48,000,000
Qisqa muddatli qarzlar	30,000,000	25,000,000
Jami joriy majburiyatlar	85,000,000	73,000,000
JAMI KAPITAL VA MAJBURIYATLAR	455,000,000	362,000,000

b) Foyda yoki zarar taqdimoti:

Innovation Tech xarajatlarni tabiati bo'yicha tasniflashni tanlaydi:

Foyda yoki zarar va boshqa keng daromad to'g'risida hisobot:

	2024	2023
Davom etayotgan operatsiyalardan:		
Savdo daromadi	350,000,000	280,000,000
Sotilgan xizmatlar tannarxi	(180,000,000)	(145,000,000)
Yalpi foyda	170,000,000	135,000,000
Ma'muriy xarajatlar	(65,000,000)	(52,000,000)
Sotish xarajatlari	(35,000,000)	(28,000,000)
Operatsion foyda	70,000,000	55,000,000
Moliyaviy xarajatlar	(8,000,000)	(7,000,000)

Soliqqa qadar foyda	62,000,000	48,000,000
Foyda solig'i	(12,400,000)	(9,600,000)
DAVR UCHUN FOYDA	49,600,000	38,400,000
Boshqa keng daromad:		
Kelajakda foydaga qayta tasniflanmaydigan mablag'lar:		
Binolarni qayta baholash	5,000,000	-
Qayta baholashga soliq	(1,000,000)	-
Boshqa keng daromad (soliqdan keyin)	4,000,000	-
DAVR UCHUN JAMI KOMPLEKS DAROMAD	53,600,000	38,400,000

7. Kapitaldagi o'zgarishlar:

Kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risida hisobot:

	Aksiya kapitali	Qayta baholash zahirasi	Taqsimlanmagan foyda	Jami kapital
2023-yil 1-yanvar	150,000,000	-	18,600,000	168,600,000
Davr uchun foyda	-	-	38,400,000	38,400,000
Boshqa keng daromad	-	-	-	-
Jami kompleks daromad	-	-	38,400,000	38,400,000
Dividendlar	-	-	-	-
2023-yil 31-dekabr	150,000,000	-	57,000,000	207,000,000
Davr uchun foyda	-	-	49,600,000	49,600,000
Boshqa keng daromad	-	4,000,000	-	4,000,000
Jami kompleks daromad	-	4,000,000	49,600,000	53,600,000

Dividendlar	-	-	(20,000,000)	(20,000,000)
IFRS ga o'tish tuzatmasi	-	-	33,400,000	33,400,000
2024-yil 31-dekabr	150,000,000	4,000,000	120,000,000	275,000,000

8. Muhim oshkor qilishlar:

Izohda quyidagilar haqida ma'lumot berilishi kerak:

a) IFRS-ga birinchi o'tish va uning ta'siri b) Muhim hisob qaydlari siyosati c) Muhim hukmlar va baholar d) Aktivlar va majburiyatlarning tafsilotlari e) Kapital boshqaruvi f) Moliyaviy risklarni boshqarish g) Bog'liq tomonlar bilan operatsiyalar

2. M*oliyaviy hisobotning alohida shakllarida aks ettiladigan minimal axborotlar, hisobotlarga izohlar va tushuntirishlar*

IAS 1 moliyaviy holat to'g'risida hisobotda (balansda) ko'rsatilishi kerak bo'lgan minimal qatorlar ro'yxatini belgilaydi. Bu minimal talablar bo'lib, korxona o'z faoliyatining xususiyatlariga qarab qo'shimcha qatorlar kiritishi mumkin.

Minimal qatorlar:

AKTIVLAR bo'limi:

Joriy bo'lmagan aktivlar:

1. Mulk, bino va asbob-uskunalar (asosiy vositalar)
2. Investitsion ko'chmas mulk
3. Nomoddiy aktivlar
4. Moliyaviy aktivlar (qisqa muddatlidan tashqari)
5. IAS 28 bo'yicha hisoblangan investitsiyalar (assotsiatsiyalangan va qo'shma korxonalar)
6. Biologik aktivlar
7. Kechiktirilgan soliq aktivlari

Joriy aktivlar: 8. Zahiralar 9. Savdo va boshqa debitorlar 10. Joriy soliq aktivlari 11. Qisqa muddatli moliyaviy aktivlar 12. Pul mablag'lari va pul mablag'lariga ekvivalentlar 13. Sotish uchun ushlab turilgan aktivlar (IFRS 5)

KAPITAL VA MAJBURIYATLAR bo'limi:

Kapital: 14. Chiqarilgan kapital va zahiralar (bosh korxona egalariga tegishli) 15. Ozchilik ulushi (konsolidatsiyalashgan hisobotda)

Joriy bo'lmagan majburiyatlar: 16. Uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlar 17. Kechiktirilgan soliq majburiyatlari 18. Uzoq muddatli qoplanmalar (provisions)

Joriy majburiyatlar: 19. Savdo va boshqa kreditorlar 20. Qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlar 21. Joriy soliq majburiyatlari 22. Qisqa muddatli qoplanmalar

Qo'shimcha talablar:

- Joriy/joriy bo'lmagan tasniflash: Aktivlar va majburiyatlar joriy va joriy bo'lmagan deb tasniflanishi kerak (ba'zi istisnolar mavjud, masalan, likvidlik tartibida taqdimot)
- Qo'shimcha qatorlar: Agar alohida taqdimot muhim ma'lumot bersa, qo'shimcha qatorlar kiritilishi mumkin
- Taqsimlanmagan qatorlar: Har qanday alohida taqdim etilgan qator quyidagi jihatlarga ega bo'lishi kerak:
  - Mablag'larning tabiati yoki funksiyasi bir-biridan farq qiladi
  - Xususiyatlari yetarlicha farq qiladi

2.2. Foyda yoki zarar va boshqa keng daromad to'g'risida hisobotdagi minimal ma'lumotlar

Foyda yoki zarar bo'limidagi minimal qatorlar:

1. Savdo daromadi
2. Moliyaviy xarajatlar
3. Kapital usuli bilan hisoblangan assotsiatsiyalangan va qo'shma korxonalarning foyda yoki zararidagi ulush
4. Soliq xarajati
5. To'xtatilgan faoliyatdan bitta summa (IFRS 5)

Qo'shimcha qatorlar (xarajatlarni tasniflash usuliga qarab):

Agar xarajatlar tabiati bo'yicha tasniflanadi:

- Sotilgan tovarlar tannarxi
- Ish haqi va ijtimoiy to'lovlar
- Amortizatsiya va amortizatsiya xarajatlari
- Boshqa xarajatlar

Agar xarajatlar funksiyasi bo'yicha tasniflanadi:

- Sotilgan tovarlar tannarxi
- Sotish va tarqatish xarajatlari
- Ma'muriy xarajatlar
- Boshqa xarajatlar

Boshqa keng daromad bo'limi:

IAS 1 boshqa keng daromad mablag'larini ikkita guruhga ajratishni talab qiladi:

1. Kelajakda foydaga qayta tasniflanmaydigan mablag'lar:

- Aniq foyda planlari bo'yicha qayta o'lchov (IAS 19)
- Kapital instrumentlarini qayta baholash (IFRS 9)
- Asosiy vositalarni qayta baholash (IAS 16)
- Boshqa mablag'lar

2. Kelajakda foydaga qayta tasniflanadigan mablag'lar:

- Chet el valyutasidagi operatsiyalarni konvertatsiya qilish
- Qarzli instrumentlarni qayta baholash (IFRS 9)
- Naqd pul oqimlarini xejirlash (IFRS 9)
- Boshqa mablag'lar

Har bir guruh uchun alohida soliq ta'siri yoki soliqdan keyingi summa ko'rsatilishi kerak.

2.3. Kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risida hisobotdagi minimal ma'lumotlar

Kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risida hisobot kapitalning har bir komponenti uchun quyidagi ma'lumotlarni ko'rsatishi kerak:

1. Davr uchun jami kompleks daromad:
   - Davr uchun foyda yoki zarar
   - Boshqa keng daromadning har bir komponenti

- Jami kompleks daromad

2. Egallar bilan operatsiyalar:

- Egalar tomonidan ulushlar (kapital qo'yilmalari)
- Egalarga taqsimotlar (dividendlar)
- Kapital instrumentlaridagi o'zgarishlar

3. Har bir kapital komponenti uchun:

- Ochilish balansi
- Davr mobaynidagi o'zgarishlar
- Yopilish balansi

4. Agar hisob qaydlari siyosati o'zgartirish yoki oldingi davr xatolarini tuzatish bo'lsa:

- Har bir kapital komponenti uchun tuzatishlar
- Qayta hisoblab chiqilgan ochilish balansi

2.4. Pul mablag'lari oqimlari to'g'risida hisobotdagi minimal ma'lumotlar

Pul mablag'lari oqimlari to'g'risida hisobot IAS 7 ga muvofiq tayyorlanadi va quyidagi uchta kategoriyaga ajratiladi:

1. Operatsion faoliyatdan pul mablag'lari oqimi:

- Mijozlardan olingan naqd pul
- Ta'minotchilarga va xodimlarga to'langan naqd pul
- To'langan foizlar va soliqlar
- Boshqa operatsion pul oqimlari

2. Investitsion faoliyatdan pul mablag'lari oqimi:

- Asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni sotib olish
- Asosiy vositalarni sotishdan tushumlar
- Investitsiyalarni sotib olish va sotish
- Boshqa investitsion pul oqimlari

3. Moliyaviy faoliyatdan pul mablag'lari oqimi:

- Qarzlar va kreditlarni olish
- Qarzlar va kreditlarni to'lash
- Aksiyalar chiqarish

- Dividendlar to'lash
- Boshqa moliyaviy pul oqimlari

2.5. Izohlar va tushuntirishlar

Izohlar moliyaviy hisobotlarning ajralmas qismi hisoblanadi. IAS 1 izohlarning quyidagi tuzilmasini tavsiya qiladi:

1. Umumiy ma'lumotlar:
- Korxona to'g'risida ma'lumot (nomi, manzili, huquqiy shakli)
- Asosiy faoliyat tavsifi
- Bosh korxona va yakuniy bosh korxona (agar mavjud bo'lsa)
- Moliyaviy hisobotlar tasdiqlanish sanasi

2. Tayyorlash asoslari:
- Muvofiqlik bayonoti (IFRS ga muvofiqlik)
- O'lchov asosi (tarixiy narx, adolatli qiymat va boshqalar)
- Funksional valyuta va taqdimot valyutasi
- Raqamlarni yaxlitlash darajasi

3. Muhim hisob qaydlari siyosati:

IAS 1 quyidagi siyosatlarni oshkor qilishni talab qiladi:

a) Tan olish siyosati:
- Daromadlarni tan olish
- Aktivlar va majburiyatlarni tan olish
- Qoplanmalarni tan olish

b) O'lchov siyosati:
- Aktivlarni o'lchash (narx yoki qayta baholash modeli)
- Majburiyatlarni o'lchash
- Qiymati pasayishini baholash

c) Taqdimot siyosati:
- Xarajatlarni tasniflash usuli (tabiati yoki funksiyasi bo'yicha)
- Aktivlar va majburiyatlarni tasniflash (joriy/joriy bo'lmagan)

Muhim hisob qaydlari siyosatiga misollar:

Zahiralar:

Zahiralar FIFO usuli bo'yicha narx va sof realizatsiya qiymatidan pastroqda baholanadi.

Sof realizatsiya qiymati - bu oddiy savdo sharoitlarida taxminiy sotish narxi minus sotuvni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan taxminiy xarajatlar.

Asosiy vositalar:

Asosiy vositalar narxda, yig'ilgan amortizatsiya va yig'ilgan qiymati pasayishi zararlarini ayirgandan keyin hisobga olinadi. Narx sotib olish narxini va aktivni foydalanishga tayyorlash uchun to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lgan barcha xarajatlarni o'z ichiga oladi.

Nomoddiy aktivlar:

Sotib olingan nomoddiy aktivlar narxda, yig'ilgan amortizatsiya va yig'ilgan qiymati pasayishi zararlarini ayirgandan keyin hisobga olinadi. Ichki yaratilgan nomoddiy aktivlar (dasturiy ta'minot) rivojlantirish bosqichida to'g'ridan-to'g'ri bog'liq xarajatlar kapitallashtiriladi.

4. Muhim hukmlar va baholar:

Rahbariyat moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda quyidagi sohalarda muhim hukmlar va baholarni qiladi:

a) Davomiy faoliyat bahosi:

Rahbariyat moliyaviy hisobotlarni davomiy faoliyat tamoyili asosida tayyorladi.

Bu baho quyidagi omillarga asoslangan:

- Joriy moliyaviy holat
- Kelajakdagi biznes rejalar
- Mavjud moliyaviy resurslar
- Bozor sharoitlari

b) Adolatli qiymatni aniqlash:

Adolatli qiymat o'lchash faraz qiladi, sotish yoki to'lash operatsiyasi quyidagi sharoitlarda sodir bo'ladi:

- Aktivning asosiy bozorida (yoki eng foydali bozorda)
- Bozor ishtirokchilari o'rtasida

- O'lchov sanasida

Agar aktivning faol bozori yo'q bo'lsa, adolatli qiymat baholash texnikasi yordamida aniqlanadi (daromad yondashuvi, xarajat yondashuvi, bozor yondashuvi).

c) Foydali xizmat muddati va qoldiq qiymat:

Asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarning foydali xizmat muddati va qoldiq qiymati rahbariyat tomonidan baholanadi. Bu baholar har yili qayta ko'rib chiqiladi va zarur bo'lganda tuzatiladi.

Asosiy foydali xizmat muddatlari:

- Binolar: 50 yil
- Mashina va asbob-uskunalar: 5-15 yil
- Kompyuter va dasturiy ta'minot: 3-5 yil
- Avtotransport: 5-7 yil

d) Qiymati pasayishi:

Har bir hisobot sanasida rahbariyat aktivlarning qiymati pasayishi belgilari mavjudligini baholaydi. Agar bunday belgilar mavjud bo'lsa, aktivning qaytarib olinadigan qiymati baholanadi va zarur bo'lganda qiymati pasayishi zarari tan olinadi.

5. Kapital boshqaruvi:

IAS 1 korxonadan kapital boshqaruvi haqida sifat va miqdor ma'lumotlarini oshkor qilishni talab qiladi:

KAPITAL BOSHQARUVI

Guruh kapitalini boshqarishda asosiy maqsadlar:

- Aktsiyadorlar uchun daromadlarni maksimallashtirish
- Optimal kapital strukturasini saqlab qolish
- Davomiy faoliyatni ta'minlash

Guruh kapitalini qarz/kapital nisbati yordamida monitoring qiladi:

	2024	2023
Jami qarzlar	110,000,000	95,000,000
Kapital	275,000,000	207,000,000

Qarz/kapital nisbati	40%	46%

Guruh maqsadi qarz/kapital nisbatini 50% dan past darajada ushlab turishdir. 2024-yilda bu maqsadga erishildi (40%).

6. Moliyaviy risklarni boshqarish:

IFRS 7 va IAS 1 talablariga muvofiq, korxona quyidagi risqlar haqida ma'lumot berishi kerak:

a) Kredit riski:

Kredit riski - bu moliyaviy instrumentning bir tomoni o'z moliyaviy majburiyatini bajara olmasligi natijasida boshqa tomon moliyaviy zarar ko'rishi riski.

Maksimal kredit riski:

	2024	2023
Savdo debitorlari	85,000,000	68,000,000
Pul mablag'lari	45,000,000	32,000,000
Jami	130,000,000	100,000,000

Guruh debitorlarning to'lov qobiliyatini muntazam monitoring qiladi va kutilayotgan kredit zararlar modeli bo'yicha zahira yaratadi.

b) Likvidlik riski:

Likvidlik riski - bu guruhning pul majburiyatlarini bajarish uchun yetarli mablag'larga ega bo'lmasligi riski.

Guruh likvidlikni boshqarish uchun quyidagi yondashuvlardan foydalanadi:

- Operatsion faoliyatdan ijobiy pul oqimini ta'minlash
- Yetarli pul mablag'lari va kreditlar zahirasini saqlash
- Moliyaviy majburiyatlarni muddatlari bo'yicha diversifikatsiya qilish

Moliyaviy majburiyatlarning muddatlari bo'yicha tahlili:

	1 yilgacha	1-3 yil	3-5 yil	5 yildan ortiq

Qarzlar	30,000,000	40,000,000	30,000,000	10,000,000
Kreditorlar	55,000,000	-	-	-

c) Bozor riski:

Bozor riski - bu bozor narxlarining o'zgarishi natijasida moliyaviy instrumentning adolatli qiymati yoki kelajakdagi pul oqimlari o'zgarishi riski.

Guruh quyidagi bozor risqlariga duch keladi:

- Valyuta kursi riski
- Foiz stavkasi riski
- Boshqa narx risklari

2.6. Boshqa muhim oshkor qilishlar

7. Bog'liq tomonlar bilan operatsiyalar:

IAS 24 ga muvofiq:

BOG'LIQ TOMONLAR BILAN OPERATSIYALAR

Guruh quyidagi bog'liq tomonlar bilan operatsiyalar amalga oshirdi:

a) Rahbariyatning asosiy xodimlari:

- Ish haqi va qisqa muddatli imtiyozlar: 12,000,000 so'm
- Uzoq muddatli imtiyozlar: 3,000,000 so'm

b) Asosiy aksiyadorlar:

- Ofis binolarini ijaraga olish: 15,000,000 so'm yiliga

Barcha operatsiyalar oddiy savdo shartlarida amalga oshirildi.

8. Voqealardan keyingi hodisalar:

IAS 10 ga muvofiq:

HISOBOT SANASIDAN KEYINGI HODISALAR

Quyidagi muhim hodisalar hisobot sanasidan keyin, lekin moliyaviy hisobotlar tasdiqlanishidan oldin sodir bo'ldi:

2025-yil 15-yanvarda direktolar kengashi 2024-yil uchun 15,000,000 so'm dividend to'lashni tavsiya qildi. Bu dividend moliyaviy hisobotlarda majburiyat sifatida tan olinmagan, chunki u hisobot sanasida hali

tasdiqlanmagan edi. Dividend aktsiyadorlar yig'ilishida tasdiqlanadi.

9. Segmentlar bo'yicha ma'lumotlar:

IFRS 8 ga muvofiq (agar korxona ommaviy korxona bo'lsa):

OPERATSION SEGMENTLAR

Guruh quyidagi operatsion segmentlarga ega:

	Dasturiy ta'minot	IT konsalting	Jami
Savdo daromadi	250,000,000	100,000,000	350,000,000
Segment foydasi	45,000,000	25,000,000	70,000,000
Segment aktivlari	320,000,000	135,000,000	455,000,000

AMALIY MASALA 2: To'liq moliyaviy hisobotlar va izohlar

Vaziyat: "Manufacturing Plus" AJ ishlab chiqarish korxonasi bo'lib, 2024-yil uchun IFRS ga muvofiq to'liq moliyaviy hisobotlar to'plamini tayyorlamoqda.

Kompaniya profili:

- Faoliyat: Qurilish materiallari ishlab chiqarish
- Tashkil etilgan: 2018-yil
- Aksiyadorlar: Ochiq aksiyadorlik jamiyati, aksiyalar birjada savdo qilinmaydi
- Xodimlar: 250 kishi
- Moliyaviy yil: 1-apreldan 31-martgacha

2024-yil 31-mart moliyaviy holat to'g'risida hisobot:

AKTIVLAR	2024 (so'm)	2023 (so'm)
Joriy bo'lmagan aktivlar:		
Asosiy vositalar		
Yer	80,000,000	80,000,000
Binolar	150,000,000	160,000,000
Mashina va asbob-uskunalar	220,000,000	200,000,000
Jami asosiy vositalar	450,000,000	440,000,000
Investitsion ko'chmas mulk	35,000,000	30,000,000
Nomoddiy aktivlar	25,000,000	20,000,000
Assotsiatsiyalangan korxonaga investitsiya	40,000,000	35,000,000
Kechiktirilgan soliq aktivlari	8,000,000	6,000,000
Jami joriy bo'lmagan aktivlar	558,000,000	531,000,000

Joriy aktivlar:		
Zahiralar		
Xom ashyo	45,000,000	38,000,000
Tayyor mahsulot	65,000,000	52,000,000
Jami zahiralar	110,000,000	90,000,000
Savdo debitorlari	95,000,000	82,000,000
Boshqa joriy aktivlar	15,000,000	12,000,000
Joriy soliq aktivlari	3,000,000	2,000,000
Pul mablag'lari	32,000,000	28,000,000
Jami joriy aktivlar	255,000,000	214,000,000
JAMI AKTIVLAR	813,000,000	745,000,000

KAPITAL VA MAJBURIYATLAR	2024 (so'm)	2023 (so'm)
Kapital:		
Aksiya kapitali	200,000,000	200,000,000
Qayta baholash zahirasi	25,000,000	20,000,000
Taqsimlanmagan foyda	245,000,000	198,000,000
Jami kapital	470,000,000	418,000,000
Joriy bo'lmagan majburiyatlar:		
Uzoq muddatli bank kreditlari	150,000,000	160,000,000
Xodimlar nafaqalari majburiyati	28,000,000	22,000,000
Kechiktirilgan soliq majburiyati	35,000,000	30,000,000
Uzoq muddatli qoplanmalar	12,000,000	10,000,000
Jami joriy bo'lmagan majburiyatlar	225,000,000	222,000,000
Joriy majburiyatlar:		
Bank kreditlarining joriy qismi	40,000,000	35,000,000
Savdo kreditorlari	58,000,000	52,000,000
Boshqa joriy majburiyatlar	15,000,000	13,000,000
Joriy soliq majburiyati	5,000,000	5,000,000
Jami joriy majburiyatlar	118,000,000	105,000,000
JAMI KAPITAL VA MAJBURIYATLAR	813,000,000	745,000,000

2024-yil foyda yoki zarar va boshqa keng daromad to'g'risida hisobot:

	2024 (so'm)	2023 (so'm)
Davom etayotgan operatsiyalardan:		
Savdo daromadi	520,000,000	465,000,000
Sotilgan tovarlar tannarxi	(310,000,000)	(280,000,000)
Yalpi foyda	210,000,000	185,000,000
Boshqa daromad	8,000,000	6,000,000
Sotish xarajatlari	(45,000,000)	(40,000,000)
Ma'muriy xarajatlar	(58,000,000)	(52,000,000)
Boshqa xarajatlar	(5,000,000)	(4,000,000)
Assotsiatsiyalangan korxonadan foyda ulushi	5,000,000	4,000,000
Operatsion foyda	115,000,000	99,000,000
Moliyaviy daromad	2,000,000	1,500,000
Moliyaviy xarajatlar	(18,000,000)	(19,000,000)
Soliqqa qadar foyda	99,000,000	81,500,000
Foyda solig'i	(19,800,000)	(16,300,000)
DAVR UCHUN FOYDA	79,200,000	65,200,000
Boshqa keng daromad:		
Kelajakda foydaga qayta tasniflanmaydigan:		
Asosiy vositalarni qayta baholash	6,250,000	5,000,000
Qayta baholashga soliq	(1,250,000)	(1,000,000)
Aniq foyda planlarini qayta o'lchov	(2,000,000)	(1,500,000)
Boshqa keng daromad (soliqdan keyin)	3,000,000	2,500,000
DAVR UCHUN JAMI KOMPLEKS DAROMAD	82,200,000	67,700,000
Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda:		
Asosiy va suyultirilgan (so'm)	3.96	3.26

Kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risida hisobot (2024-yil):

	Aksiya kapitali	Qayta baholash zahirasi	Taqsimlan-magan foyda	Jami kapital
2023-yil 1-aprel	200,000,000	17,500,000	150,300,000	367,800,000
Davr uchun foyda	-	-	65,200,000	65,200,000
Boshqa keng daromad	-	2,500,000	(1,500,000)	1,000,000
Jami kompleks daromad	-	2,500,000	63,700,000	66,200,000
Dividendlar	-	-	(16,000,000)	(16,000,000)
2024-yil 31-mart	200,000,000	20,000,000	198,000,000	418,000,000
Davr uchun foyda	-	-	79,200,000	79,200,000
Boshqa keng daromad	-	5,000,000	(2,000,000)	3,000,000
Jami kompleks daromad	-	5,000,000	77,200,000	82,200,000
Dividendlar	-	-	(30,000,000)	(30,000,000)
2024-yil 31-mart	200,000,000	25,000,000	245,000,000	470,000,000

Izohlar va tushuntirishlar (namuna):

IZOH 1: UMUMIY MA'LUMOTLAR

Manufacturing Plus AJ O'zbekiston Respublikasida ro'yxatdan o'tgan ochiq aksiyadorlik jamiyati. Kompaniyaning ro'yxatdan o'tgan manzili: Toshkent sh., Yunusobod tumani, Amir Temur ko'chasi, 108-uy.

Kompaniya asosiy faoliyat sifatida qurilish materiallari (sement, gips, beton buyumlari) ishlab chiqarish va sotish bilan shug'ullanadi. Kompaniya O'zbekiston bozoriga xizmat ko'rsatadi.

Ushbu moliyaviy hisobotlar 2025-yil 25-mayda Direktlar kengashi tomonidan chiqarish uchun tasdiqlanganолган.

IZOH 2: TAYYORLASH ASOSLARI

a) Muvofiqlik bayonoti

Ushbu moliyaviy hisobotlar Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) muvofiq tayyorlangan.

b) O'lchov asosi

Moliyaviy hisobotlar tarixiy narx asosida tayyorlangan, quyidagilar bundan mustasno:

- Yer va binolar - qayta baholangan qiymatda
- Investitsion ko'chmas mulk - adolatli qiymatda
- Aniq foyda planlari majburiyatlari - hozirgi qiymatda

c) Funksional va taqdimot valyutasi

Ushbu moliyaviy hisobotlar O'zbekiston so'mida taqdim etilgan, bu kompaniyaning funksional va taqdimot valyutasi. Barcha moliyaviy ma'lumotlar ming so'mgacha yaxlitlangan.

d) Davomiy faoliyat

Rahbariyat moliyaviy hisobotlarni davomiy faoliyat tamoyili asosida tayyorladi. Moliyaviy holatni, likvidlik pozitsiyasini va biznes rejalarini baholagandan so'ng, rahbariyat kompaniya yaqin kelajakda (kamida 12 oy) faoliyatini davom ettirishi va o'z majburiyatlarini bajarishi mumkin degan xulosaga keldi.

IZOH 3: MUHIM HISOB QAYDLARI SIYOSATI

a) Asosiy vositalar

Asosiy vositalar dastlab narxda tan olinadi. Dastlabki tan olishdan keyin:

- Yer va binolar qayta baholash modeli bo'yicha hisobga olinadi
- Boshqa asosiy vositalar narx modeli bo'yicha hisobga olinadi

Qayta baholash har 3 yilda mustaqil baholovchi tomonidan amalga oshiriladi. Qayta baholash natijasida balansi qiymat oshsa, oshish boshqa keng daromadda tan olinadi va qayta baholash zahirasiga kiritiladi. Balansi qiymat kamaysa, kamayish birinchi navbatda qayta baholash zahirasidan kamaytiriladi, qolgani foyda yoki zararda tan olinadi.

Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bo'yicha quyidagi foydali xizmat muddatlari asosida hisoblanadi:

- Binolar: 50 yil
- Mashina va asbob-uskunalar: 10-20 yil
- Avtotransport: 5-7 yil
- Mebel va jihozlar: 5-10 yil

Yer amortizatsiya qilinmaydi.

b) Investitsion ko'chmas mulk

Investitsion ko'chmas mulk - bu uzoq muddatli kapital qiymat oshishi yoki ikkalasi uchun ushlab turiladigan mulk (egalik huquqida yoki moliyaviy ijara bo'yicha). Investitsion ko'chmas mulk adolatli qiymat modeli bo'yicha hisobga olinadi. Adolatli qiymatdagi o'zgarishlar foyda yoki zararda tan olinadi.

c) Zahiralar

Zahiralar narx va sof realizatsiya qiymatidan pastroqda o'lchanadi. Narx FIFO (First-In-First-Out) usuli bo'yicha aniqlanadi. Tayyor mahsulot va yarim tayyor mahsulot narxi xom ashyo, to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqarish xarajatlari va ishlab chiqarish overhedlarining tegishli qismini o'z ichiga oladi.

d) Daromadni tan olish

Savdo daromadi tovarlar mijozga topshirilgan va nazorat o'tgan vaqtda tan olinadi. Bu odatda tovarlar yetkazib berilgan va mijoz qabul qilgan vaqtda sodir bo'ladi.

e) Soliq

Foyda solig'i joriy soliq va kechiktirilgan soliqdan iborat.

Joriy soliq - hisobot davrida taxmin qilinadigan soliqqa tortiluvchi foyda bo'yicha to'lanadigan soliq. Soliqqa tortiluvchi foyda moliyaviy hisobotlardagi

foydadan farq qiladi, chunki u boshqa davrlarda soliqqa tortiluvchi yoki chegirmaga tortiluvchi daromad va xarajatlar mablag'larini va hech qachon soliqqa tortilmaydigan yoki chegirmaga tortilmaydigan mablag'larni o'z ichiga olmaydi.

Kechiktirilgan soliq moliyaviy hisobotlarda aktivlar va majburiyatlarning balansi qiymati bilan soliq maqsadlari uchun foydalaniladigan tegishli soliq bazasi o'rtasidagi vaqtinchalik farqlar uchun tan olinadi. Kechiktirilgan soliq majburiyatlari odatda barcha soliqqa tortiluvchi vaqtinchalik farqlar uchun tan olinadi. Kechiktirilgan soliq aktivlari odatda barcha chegirmaga tortiluvchi vaqtinchalik farqlar uchun, ular qo'llanishi mumkin bo'lgan soliqqa tortiluvchi foyda mavjud bo'lish ehtimoli yuqori darajada bo'lgan holda tan olinadi.

IZOH 4: MUHIM HUKMLAR VA BAHOLAR

Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash rahbariyatdan aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlarni hisobotlash summalariga ta'sir qiluvchi hukmlar, baholar va taxminlarni qilishni talab qiladi. Haqiqiy natijalar bu baholardan farq qilishi mumkin.

a) Asosiy vositalarning foydali xizmat muddati

Rahbariyat har bir asosiy vosita sinfining foydali xizmat muddatini baholaydi. Bu baholar texnologik innovatsiyalar, ishlatilish intensivligi va bozor talablari asosida amalga oshiriladi. Haqiqiy foydali xizmat muddati baholangandan farq qilishi mumkin.

b) Zahiralarning sof realizatsiya qiymati

Rahbariyat zahiralarning sof realizatsiya qiymatini baholashda eng ishonchli dalillardan foydalanadi. Bozor sharoitlari tezda o'zgarganda bu baholar noaniqlikka ega bo'lishi mumkin.

c) Debitorlarning qiymati pasayishi

Guruh kutilayotgan kredit zararlar modeli (ECL) dan foydalanib debitorlar qiymati pasayishini baholaydi. Bu tarixiy ma'lumotlar, joriy bozor sharoitlari va kelajakka qaratilgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. 2024-yil 31-martda debitorlar qiymati pasayishi uchun 9,500,000 so'm zahira yaratildi.

d) Xodimlar nafaqalari majburiyati

Aniq foyda rejasi majburiyatlari aktuariy baholardan foydalanib hisoblanadi. Asosiy aktuariy taxminlar:

- Diskont stavkasi: 12% yiliga
- Kelajakdagi ish haqi oshishi: 8% yiliga
- Xodimlarning turnover darajasi: 5% yiliga
- Kutilayotgan o'rtacha yashash muddati: IAS 19 jadvallariga muvofiq

IZOH 5: SEGMENT MA'LUMOTLARI

Guruh segment ma'lumotlarini taqdim etish uchun IFRS 8 "Operatsion segmentlar"ni qo'llaydi. Guruhning bitta operatsion segmenti mavjud - qurilish materiallari ishlab chiqarish. Shuning uchun, alohida segment ma'lumotlari taqdim etilmaydi.

IZOH 6: ASOSIY VOSITALAR

[Bu yerda asosiy vositalarning tafsilotli harakati ko'rsatiladi: ochilish balansi, qo'shimchalar, chiqarishlar, qayta baholash, amortizatsiya, yopilish balansi]

IZOH 7: ZAHIRALAR

Zahiralarning tafsilotlari:

	2024	2023
Xom ashyo	45,000,000	38,000,000
Tayyor mahsulot	65,000,000	52,000,000
Jami	110,000,000	90,000,000

Zahiralar qiymati pasayishi uchun zarpa yaratilmagan, chunki sof realizatsiya qiymati balansi qiymatidan yuqori.

IZOH 8: SAVDO DEBITORLARI

	2024	2023
Debitorlar (yalpi)	104,500,000	90,000,000
Minus: Qiymati pasayishi zahirasi	(9,500,000)	(8,000,000)
Debitorlar (sof)	95,000,000	82,000,000

Debitorlarning yosh tahlili:

Muddati kelmagan	78,000,000	70,000,000
1-30 kun	15,000,000	12,000,000
31-60 kun	7,000,000	5,000,000
61-90 kun	3,000,000	2,500,000
90 kundan ortiq	1,500,000	500,000
Jami (yalpi)	104,500,000	90,000,000

IZOH 9: KAPITAL BOSHQARUVI

Guruh kapitalini boshqarishda asosiy maqsadi aktsiyadorlar uchun daromadlarni maksimallashtirish va optimal kapital strukturasini saqlashdir. Guruh kapitalini qarz/kapital nisbati yordamida monitoring qiladi:

	2024	2023
Jami qarzlar	190,000,000	195,000,000
Kapital	470,000,000	418,000,000
Qarz/kapital nisbati	40.4%	46.7%

Guruh maqsadi qarz/kapital nisbatini 50% dan past darajada ushlab turishdir.

IZOH 10: VOQEALARDAN KEYINGI HODISALAR

2024-yil 20-mayda Direktlar kengashi 30,000,000 so'm miqdorida dividend to'lashni tavsiya qildi (aksiya boshiga 1.50 so'm). Bu tavsiya aktsiyadorlar yig'ilishida tasdiqlanishi kerak. Shuning uchun, bu dividend moliyaviy holatда majburiyat sifatida tan olinmagan.

Hisobot sanasidan moliyaviy hisobotlar chiqarilish sanasiga qadar boshqa muhim hodisalar sodir bo'lmagan.

Nazarot uchun savollar.

1. IFRS 1 standartining asosiy maqsadi nimadan iborat va qanday korxonalar ushbu standartni qo'llashi kerak?

2. IFRS 1 bo'yicha "o'tish sanasi" va "birinchi IFRS moliyaviy hisoboti sanasi" tushunchalari nimani anglatadi va ular o'rtasidagi farq nima?

3. IFRS 1 ni qo'llashda korxona tayyorlaydigan birinchi moliyaviy hisobot qanday maxsus talablarga javob berishi kerak?

4. IFRS 1 standartida nazarda tutilgan majburiy istisnolar (mandatory exceptions) qaysilar va nega ular joriy etilgan?

5. IFRS 1 bo'yicha ixtiyoriy imtiyozlar (voluntary exemptions) nimalardan iborat va korxonalar qanday holatlarda ulardan foydalanishi mumkin?

6. O'tish balansini tayyorlashda qanday tartibda amal qilish kerak va qanday tuzatishlar kiritilishi mumkin?

7. Sobiq milliy standartlardan IFRS ga o'tishda yuzaga keladigan farqlar qanday aks ettiriladi va ularning sabablarini ochib berish qanday amalga oshiriladi?

8. IFRS 1 bo'yicha taqqoslash ma'lumotlarini taqdim etish talablari qanday va necha yillik ma'lumotlar talab qilinadi?

9. IFRS 1 ni qo'llashda asosiy vositalarni qayta baholash imtiyozidan foydalanish qanday amalga oshiriladi va uning afzalliklari nimalardan iborat?

10. O'zbekiston amaliyotida milliy standartlardan IFRS ga o'tishda korxonalar duch keladigan asosiy qiyinchiliklar va muammolar nimalardan iborat?

Test savollari:

1. IFRS 1 standartining to'liq nomi nima?

A) Moliyaviy hisobotni taqdim etish

B) Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlarini birinchi bor qo'llash

C) Aktivlarni baholash

D) Daromadlarni tan olish

2. IFRS 1 standartini qaysi korxonalar qo'llaydi?

A) Faqat katta korxonalar

B) Faqat bank va moliya tashkilotlari

C) IFRS asosida birinchi bor moliyaviy hisobot tayyorlaydigan barcha korxonalar

D) Faqat davlat korxonalari

3. "O'tish sanasi" (date of transition) nima?

A) Korxona tashkil etilgan sana

B) IFRS asosida tayyorlanadigan birinchi taqqoslash davrining boshlanish sanasi

C) Moliyaviy yil oxiri sanasi

D) Korxona faoliyatini tugatgan sana

4. IFRS 1 bo'yicha necha yillik taqqoslash ma'lumotlari talab qilinadi?

A) 5 yillik

B) 3 yillik

C) Kamida 1 yillik

D) Talab qilinmaydi

5. Quyidagilardan qaysi biri IFRS 1 bo'yicha majburiy istisno hisoblanadi?

A) Asosiy vositalarni qayta baholash

B) Biznesni birlashtirish bo'yicha orqaga qaytib qo'llash

C) Investitsion mulkni adolatli qiymatda baholash

D) Ijara operatsiyalarini soddalashtirish

6. IFRS 1 bo'yicha asosiy vositalar uchun qanday ixtiyoriy imtiyoz mavjud?

A) Ularni umuman hisobga olmaslik

B) O'tish sanasidagi adolatli qiymatni hisobdagi qiymat sifatida qabul qilish

C) Faqat eskiganini hisobga olmaslik

D) Bozor qiymatidan yuqori baholash

7. O'tish balansida milliy standartlardan IFRS ga o'tishda yuzaga kelgan farqlar qayerga kiritiladi?

A) Daromadlar hisobiga

B) To'plangan foydalar yoki taqsimlanmagan foyda hisobiga

C) Xarajatlar hisobiga

D) Qarzlar hisobiga

8. IFRS 1 ni ikkinchi marta qo'llash mumkinmi?

A) Ha, har doim

B) Yo'q, faqat birinchi marta

C) Faqat ma'lum shartlar bajarilganda (masalan, 2 yildan ortiq IFRS qo'llanmagan bo'lsa)

D) Faqat davlat ruxsati bilan

9. IFRS 1 bo'yicha qanday ochib berishlar (disclosures) talab qilinadi?

A) Hech qanday maxsus ochib berish talab qilinmaydi

B) IFRS ga o'tish natijasida moliyaviy holatga ta'sirni tushuntirish

C) Faqat auditor xulosasi

D) Faqat soliq hisobotlari

10. Moliyaviy instrumentlar bo'yicha IFRS 1 da qanday imtiyozlar mavjud?

A) Hech qanday imtiyoz yo'q

B) O'tmishdagi ma'lumotlarni qayta ko'rib chiqmaslik imkoniyati

C) Barcha instrumentlarni o'chirib tashlash

D) Faqat kreditlarni hisobga olmaslik

5-MAVZU. MOLIYAVIY HISOBOTLARNI TUZISH VA TAQDIM ETISHNING UMUMIY VA ALOHIDA JIHATLARINI BELGILOVCHI STANDARTLAR

1. 8-son BHXS (IAS 8) "Hisob siyosati, Buxgalterlik baxolashdagi o'zgarishlar va xatoliklar": maqsadi, mazmuni va qo'llanishi.

2. 13-son MHXS (IFRS 13) "Haqkoniy kiymatni baxolash": maqsadi, mazmuni va qo'llanishi.

3. 36-son BHXS (IAS 36) "Aktivlarning qadrsizlanishi": maqsadi, mazmuni va qo'llanishi.

4. 10-son BHXS (IAS 10) "Hisobot davridan keyingi hodisalar" maqsadi, mazmuni va qo'llanishi.

5. 24-son BHXS (IAS 24) "Bog'liq tomonlar to'g'risida axborotlar tavsifi": maqsadi, mazmuni va qo'llanishi.

6. 27-son BHXS (IAS 27) "Alohida moliyaviy hisobotlar": maqsadi, mazmuni va qo'llanishi.

7. "Oraliq moliyaviy hisobot" (IAS 34)ning maqsadi, mazmuni va qo'llanishi.

8. 8-son MHXS (IFRS 8) "Operatsion segmentlar": maqsadi, mazmuni va qo'llanishi.

Tayanch so'zlar: hisob siyosati, baholashdagi o'zgarishlar, hisobot xatoliklari, orqaga qarab tuzatish, prospektiv qo'llash, haqqoniy qiymat, bozor ishtirokchilari, baholash iyerarxiyasi, kirish ma'lumotlari (inputs), oshkoralik va axborot ochiqligi.

1. 8-son BHXS (IAS 8) "Hisob siyosati, Buxgalterlik baxolashdagi o'zgarishlar va xatoliklar": maqsadi, mazmuni va qo'llanishi.

Inson faoliyatining har bir sohasida, ayniqsa, moliyaviy hisobot yuritishda xatolar va o'zgarishlar muqarrar hodisadir. Bozor sharoitlari o'zgaradi, yangi ma'lumotlar paydo bo'ladi, tajriba to'planadi va ba'zan shunchaki xatolar yuz beradi. 8-son BHXS (IAS 8) "Hisob siyosati, buxgalterlik bahosidagi o'zgarishlar va xatoliklar" standartining asosiy maqsadi ana shunday vaziyatlarda moliyaviy hisobotlarni qanday tuzatish va o'zgartirishni belgilashdan iborat.

Bu standart 1978-yilda birinchi marta nashr etilgan va keyinchalik bir necha bor qayta ko'rib chiqilgan. Eng so'nggi katta o'zgartirish 2003-yilda amalga oshirilgan. Standart moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va taqqoslanuvchiligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, u uchta asosiy sohani qamrab oladi - hisob siyosati, buxgalterlik baholaridagi o'zgarishlar va oldingi davrlardagi xatolarni tuzatish.

Standartning birinchi va eng muhim maqsadi - moliyaviy hisobotlarda ishlatiladigan hisob siyosatini to'g'ri tanlash va qo'llash mezonlarini belgilash. Har bir korxona o'z faoliyatini hisobga olishda ko'plab variantlar orasidan tanlov qilishi kerak. Masalan, zahiralarni baholashda FIFO, LIFO yoki o'rtacha narx usulidan foydalanish mumkin. Asosiy vositalarni amortizatsiya qilishda to'g'ri chiziqli, qisqaruvchi qoldiq yoki ishlab chiqarish hajmi usulini tanlash mumkin. IAS 8 korxonaga qanday hisob siyosatini tanlash kerakligini va uni qanday qo'llash kerakligini ko'rsatib beradi.

Standartning ikkinchi muhim maqsadi - hisob siyosatini o'zgartirish kerak bo'lgan holatlarda bu o'zgarishlarni moliyaviy hisobotlarda qanday aks ettirishni aniqlash. Ba'zan korxona o'z hisob siyosatini o'zgartirishi kerak bo'ladi. Bu IFRS standartlari o'zgarganda yoki korxona moliyaviy hisobotlarni yanada ishonchli va aloqador qilish uchun boshqa siyosatni tanlashni ma'qul deb topganda sodir bo'lishi mumkin. Bunday hollarda o'tmish davrlardagi moliyaviy ma'lumotlarni qayta hisoblash kerak bo'ladi va IAS 8 buning qanday amalga oshirilishini batafsil tushuntiradi.

Standartning uchinchi maqsadi - buxgalterlik baholaridagi o'zgarishlarni to'g'ri hisobga olish tartibini belgilash. Moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda rahbariyat ko'plab baholar va taxminlarni qilishi kerak. Masalan, asosiy vositalarning foydali xizmat muddatini baholash, debitorlarning qiymati pasayishini baholash, yoki qoplanmalar miqdorini aniqlash kerak. Vaqt o'tishi bilan yangi ma'lumotlar paydo bo'ladi va bu baholarni o'zgartirish zarur bo'ladi. IAS 8 bunday o'zgarishlarni qanday hisobga olishni ko'rsatadi.

Standartning to'rtinchi va nihoyat, muhim maqsadi - oldingi davrlardagi xatolarni qanday tuzatish kerakligini belgilash. Hech kim xatolardan xoli emas va

moliyaviy hisobotlarda ham ba'zan xatolar topiladi. Bu xatolar hisoblash xatolari, hisob siyosatini noto'g'ri qo'llash, faktlarni e'tiborsiz qoldirish yoki hatto firibgarlik natijasida yuzaga kelishi mumkin. IAS 8 bunday xatolar topilganda ularni qanday tuzatish va moliyaviy hisobotlarda qanday aks ettirishni batafsil tushuntiradi.

Hisob siyosati - bu korxona tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishda qo'llaniladigan maxsus tamoyillar, asoslar, konventsiyalar, qoidalar va amaliyotdir. Oddiy qilib aytganda, bu korxonaning "qoidalar to'plami" bo'lib, u operatsiyalarni moliyaviy hisobotlarda qanday aks ettirishini belgilaydi.

Hisob siyosatini tanlashda IAS 8 aniq ierarxiyani belgilaydi. Birinchi navbatda, korxona ma'lum bir operatsiya yoki shart uchun maxsus IFRS standarti yoki talqini mavjudligini tekshirishi kerak. Agar bunday standart yoki talqin mavjud bo'lsa, korxona uni qo'llashi shart. Masalan, asosiy vositalarni hisobga olishda IAS 16 ni qo'llash majburiy. Zahiralarni hisobga olishda IAS 2 ni qo'llash kerak. Bu holda korxonaning tanlash imkoniyati yo'q - standart nima desa, shuni bajarish kerak.

Lekin ba'zan ma'lum bir operatsiya yoki holat uchun maxsus IFRS standarti yoki talqini mavjud bo'lmasligi mumkin. Bunday noyob hollarda korxona o'zi hisob siyosatini ishlab chiqishi kerak. Lekin bu butunlay erkin tanlov emas. IAS 8 korxonaga hisob siyosatini ishlab chiqishda quyidagi manbalardan foydalanishni talab qiladi.

Birinchi navbatda, korxona o'xshash va bog'liq masalalarni ko'rib chiquvchi boshqa IFRS standartlarini ko'rib chiqishi kerak. Agar biror standart o'xshash vaziyatni qamrab olsa, shu standartdagi tamoyillardan foydalanish mumkin. Masalan, agar yangi turdagi moliyaviy instrument paydo bo'lsa va u to'g'ridan-to'g'ri IFRS 9 da ko'rib chiqilmagan bo'lsa, lekin u mavjud moliyaviy instrumentlarga o'xshash bo'lsa, mavjud qoidalarni qo'llash mumkin.

Ikkinchidan, korxona IFRS Kontseptual asoslarida berilgan ta'riflarga, tan olish mezonlari va o'lchov kontseptsiyalariga murojaat qilishi kerak. Kontseptual asoslar IFRS ning "konstitutsiyasi" hisoblanadi va u aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlarning ta'riflarini, ularni tan olish mezonlarini va o'lchash

tamoyillarini belgilaydi. Agar maxsus standart yo'q bo'lsa, Kontseptual asoslardagi tamoyillarga rioya qilish kerak.

Uchinchidan, korxona boshqa standart qo'yuvchi organlar tomonidan nashr etilgan hisobot standartlarini, tegishli sanoat amaliyotlarini va buxgalteriya adabiyotlarini ko'rib chiqishi mumkin. Masalan, Amerika GAAP yoki boshqa milliy standartlardagi yondashuvlarni ko'rib chiqish mumkin, lekin faqat ular IFRS Kontseptual asoslari bilan zid kelmasa.

Hisob siyosatini o'zgartirish faqat ikki holatda ruxsat etiladi. Birinchi holat - agar o'zgarish IFRS standarti yoki talqini tomonidan talab qilinsa. Masalan, yangi IFRS standarti chiqsa yoki mavjud standart o'zgartirilsa, korxona o'z hisob siyosatini yangi talablarga moslashishi kerak. Ikkinchi holat - agar o'zgarish moliyaviy hisobotlarda operatsiyalar, boshqa voqealar yoki shartlar ta'siri haqida ishonchliroq va aloqadorroq ma'lumot berishga olib kelsa. Bu degani, korxona ixtiyoriy ravishda o'z hisob siyosatini o'zgartirishi mumkin, lekin faqat bu moliyaviy hisobotlar sifatini yaxshilasa.

Muhim jihat shundaki, quyidagi o'zgarishlar hisob siyosatining o'zgarishi hisoblanmaydi: birinchidan, oldin yuz bermagan yoki muhim bo'lmagan operatsiyalar uchun hisob siyosatini qo'llash. Ikkinchidan, oldingi hisob siyosatini yangi hisob siyosati bilan almashtirish, agar yangi operatsiyalar boshqa hisob qaydlarini talab qilsa.

Hisob siyosatining o'zgarishi retroaktiv ravishda, ya'ni orqaga qarab qo'llaniladi. Bu shuni anglatadiki, o'zgarish go'yo doimo mavjud bo'lgandek, o'tmish davrlardagi moliyaviy ma'lumotlar qayta hisoblanadi. Korxona barcha oldingi davrlar uchun taqqoslash raqamlarini qayta hisoblashi kerak. Bu taqqoslanuvchilikni ta'minlaydi - foydalanuvchilar turli davrlarni bir xil hisob siyosati asosida taqqoslashi mumkin bo'ladi.

Buxgalterlik baholari - bu moliyaviy hisobotlarda ma'lum mablag'larni tan olish va o'lchashda ishlatiluvchi taxminlar va hukmlardir. Moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda ko'plab noaniqliklar mavjud va rahbariyat baholash va taxmin

qilishga majbur bo'ladi. Bu baholar eng yaxshi mavjud ma'lumotlarga asoslanadi, lekin ular hech qachon mutlaq aniq bo'lmaydi.

Buxgalterlik baholarining ko'plab misollari mavjud. Eng keng tarqalgani - asosiy vositalarning foydali xizmat muddatini baholash. Masalan, kompaniya yangi mashina sotib oladi. Bu mashina qancha yil xizmat qiladi? Besh yil? O'n yil? Yigirma yil? Hech kim aniq bilmaydi. Rahbariyat o'z tajribasi, ishlab chiqaruvchi tavsiyalari va sanoat amaliyotiga asoslanib taxmin qilishi kerak. Va bu taxmin amortizatsiya miqdoriga bevosita ta'sir qiladi.

Yana bir muhim misol - debitorlarning qiymati pasayishini baholash. Korxonaning mijozlari bo'lib qolgan qarzlari bor. Ularning qanchasi to'lanadi? Qanchasi to'lanmay qoladi? Buning uchun kutilayotgan kredit zararlar modelidan foydalaniladi. Rahbariyat tarixiy ma'lumotlar, joriy iqtisodiy sharoitlar va kelajak prognozlariga asoslanib zarar ehtimolini baholaydi. Bu baho ham aniq emas va vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin.

Qoplanmalarni o'lchash ham bahoga asoslanadi. Masalan, kompaniyaga qarshi sud jarayoni bor. Agar kompaniya yutqazsa, qancha pul to'lashi kerak bo'ladi? Yutqazish ehtimoli qanday? Bu barcha savollarga javob berish uchun yuridik maslahatchilar fikri va rahbariyat bahosi kerak. Va bu baholar sud jarayoni rivojlanishi bilan o'zgaradi.

Buxgalterlik baholaridagi o'zgarishlar yangi ma'lumotlar paydo bo'lganida yoki tajriba ortganida yuzaga keladi. Bu o'zgarishlar tez-tez sodir bo'ladi va bu normal hodisadir. Muhimi, bu o'zgarishlarni hisob siyosatining o'zgarishidan farqlash kerak.

Hisob siyosatining o'zgarishi va buxgalterlik baholasidagi o'zgarish o'rtasidagi asosiy farq - bu qo'llanish usuli. Hisob siyosatining o'zgarishi retroaktiv qo'llaniladi, ya'ni o'tmishga qarab qayta hisoblanadi. Lekin buxgalterlik baholasidagi o'zgarish faqat kelajakka qarab qo'llaniladi. O'tgan davrlar qayta hisoblanmaydi. O'zgarish joriy davrdan boshlab qo'llaniladi va kelajakdagi davrlarga ta'sir qiladi.

Misol bilan tushuntirsak: Faraz qilaylik, kompaniya o'n yil foydali xizmat muddatiga ega deb hisoblagan mashinani besh yil ishlatgan. Endi rahbariyat tajribaga asoslanib, mashina yana besh yil emas, balki uch yil ishlaydigan degan xulosaga keldi. Bu buxgalterlik baholasidagi o'zgarishdir. Kompaniya o'tgan besh yilning amortizatsiyasini qayta hisoblamaydi. Balki qolgan balansi qiymatini yangi taxmin qilingan qolgan foydali xizmat mudati (uch yil)ga bo'lib, kelajakdagi amortizatsiyani hisoblaydi.

Ba'zi hollarda o'zgarishni hisob siyosatining o'zgarishi yoki buxgalterlik baholasidagi o'zgarish deb tasniflash qiyin bo'lishi mumkin. Bunday hollarda IAS 8 o'zgarishni buxgalterlik baholasidagi o'zgarish deb hisoblashni talab qiladi. Bu amaliyotda qo'llanish osonroq, chunki retroaktiv qayta hisoblash talab qilinmaydi.

Oldingi davrlardagi xatolar - bu o'tgan davrlardagi moliyaviy hisobotlarda yuzaga kelgan va o'sha davrlar uchun moliyaviy hisobotlar tasdiqlanganida mavjud bo'lgan ishonchli ma'lumotlardan foydalanmaslik yoki noto'g'ri foydalanish natijasida vujudga kelgan xatolar yoki o'tkazib yuborishlardir.

Xatolar turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin. Eng oddiy sabab - bu matematik hisoblash xatolaridir. Masalan, amortizatsiya yoki foizlarni hisoblashda xato qilish. Yoki raqamlarni moliyaviy hisobotlarga kiritishda xato qilish - bir raqamni ikkinchi o'rnga yozish.

Ikkinchi keng tarqalgan sabab - hisob siyosatini noto'g'ri qo'llash. Masalan, zahiralarni baholashda noto'g'ri usuldan foydalanish yoki daromadni noto'g'ri vaqtda tan olish. Bu korxona hisob siyosatini biladi, lekin uni amalda noto'g'ri qo'llaydi.

Uchinchi sabab - faktlarni e'tiborsiz qoldirish yoki noto'g'ri talqin qilish. Masalan, shartnoma shartlarini noto'g'ri tushunish va shu asosda operatsiyani noto'g'ri hisoblash. Yoki biror voqeani umuman e'tibordan chetda qoldirish va hisobotda aks ettirmaslik.

To'rtinchi va eng jiddiy sabab - firibgarlik. Bu qasddan yolg'on ma'lumot berish yoki yashirish. Masalan, daromadlarni sun'iy ravishda ko'tarish yoki

xarajatlarni yashirish. Firibgarlik natijasida yuzaga kelgan xatolar ham IAS 8 doirasiga kiradi va xuddi boshqa xatolar kabi tuzatilishi kerak.

Muhim jihat shundaki, hamma xato IAS 8 doirasiga kirmaydi. Agar xato juda kichik va muhim bo'lmasa, uni "oldingi davrlardagi xato" deb hisoblash shart emas. Muhimlik - bu nisbiy tushuncha. Xato foydalanuvchilarning iqtisodiy qarorlariga ta'sir qilsa, u muhimdir. Agar ta'sir qilmasa, muhim emas va uni odatdagi tuzatish sifatida joriy davrda tuzatish mumkin.

Oldingi davrlardagi xatolarni tuzatish ham retroaktiv qo'llaniladi, xuddi hisob siyosatining o'zgarishi kabi. Korxona go'yo xato hech qachon sodir bo'lmagandek, o'tmish davrlardagi moliyaviy ma'lumotlarni qayta hisoblashi kerak. Bu shuni anglatadiki, xato topilgan davrdan oldingi eng dastlabki davrning ochilish balansidagi kapitalni tuzatish kerak. Keyin barcha taqqoslash raqamlari qayta hisoblanadi.

Lekin ba'zi hollarda retroaktiv qayta hisoblash amaliy jihatdan imkonsiz bo'lishi mumkin. Masalan, agar xato juda eski davrda sodir bo'lgan bo'lsa va o'sha davrlardagi ma'lumotlar yo'qolgan bo'lsa. Yoki qayta hisoblash uchun juda ko'p taxminlar qilish kerak bo'lsa va natija ishonchli bo'lmasa. Bunday hollarda IAS 8 qayta hisoblashni amalga oshirish mumkin bo'lgan eng dastlabki davrdan boshlab tuzatishni ruxsat beradi.

IAS 8 hisob siyosati o'zgarishlari, buxgalterlik baholaridagi o'zgarishlar va xatolarni tuzatish uchun keng qamrovli oshkor qilish talablarini belgilaydi. Bu talablar foydalanuvchilarga bu o'zgarishlar va tuzatishlarning moliyaviy hisobotlarga ta'sirini tushunishga yordam beradi.

Hisob siyosatining o'zgarishi uchun korxona quyidagilarni oshkor qilishi kerak: birinchidan, o'zgarishning tabiati va sababi. Nega kompaniya hisob siyosatini o'zgartirdi? Bu yangi IFRS standarti talabi bomi yoki ixtiyoriy o'zgarish? Agar ixtiyoriy o'zgarish bo'lsa, nega yangi hisob siyosati eskisidan yaxshiroq?

Ikkinchidan, joriy va oldingi davrlar uchun ta'sir qilingan har bir moliyaviy hisobot qatori bo'yicha tuzatish miqdori. Bu raqamlar aniq ko'rsatilishi kerak.

Uchinchidan, agar retroaktiv qo'llash mumkin bo'lmasa, bu haqiqat va sabablar tushuntirilishi kerak.

Buxgalterlik baholasidagi o'zgarish uchun korxona quyidagilarni oshkor qilishi kerak: o'zgarishning tabiati va sababi. Qaysi baho o'zgardi va nega? Yangi qanday ma'lumotlar paydo bo'ldi yoki tajriba qanday o'zgardi? Keyin joriy davrdagi ta'sir miqdori ko'rsatilishi kerak. Agar kelajakdagi davrlarga ham ta'sir kutilayotgan bo'lsa, bu ham tushuntirilishi kerak, yoki kamida bu ta'sirni baholash qiyin ekanligi aytilishi kerak.

Oldingi davrlardagi xatolarni tuzatish uchun eng batafsil oshkor qilish talab qilinadi. Korxona quyidagilarni oshkor qilishi kerak: xatoning tabiati - bu qanday xato edi? Har bir taqqoslash davri uchun har bir ta'sir qilingan moliyaviy hisobot qatori bo'yicha tuzatish miqdori. Agar amaliy jihatdan imkonsiz bo'lsa, qachondan boshlab tuzatish amalga oshirilganligi va sabablar.

Vaziyat:

"Universal Manufacturing" AJ 2024-yil moliyaviy hisobotlarini tayyorlayotganda bir nechta muhim vaziyatlar yuzaga keldi:

Vaziyat A: Hisob siyosatining o'zgarishi

Kompaniya 2024-yil 1-yanvardan boshlab zahiralarni baholash siyosatini o'zgartirdi. Ilgari o'rtacha narx usulidan foydalanilgan edi, endi FIFO usuliga o'tildi. Rahbariyat bu o'zgarish zahiralarning haqiqiy qiymatini aniqroq aks ettirishini va sanoat amaliyotiga ko'proq mos kelishini hisobladi.

Zahiralar haqidagi ma'lumotlar:

- 2023-yil 1-yanvar (ochilish): O'rtacha usulda yuz million so'm, FIFO da yuz o'n million so'm
- 2023-yil 31-dekabr: O'rtacha usulda yuz yigirma million so'm, FIFO da yuz o'ttiz besh million so'm
- 2024-yil 31-dekabr: FIFO da yuz ellik million so'm

2023-yildagi sof foyda o'rtacha usul bo'yicha sakson million so'm edi. Soliq stavkasi yigirma foiz.

Tahlil:

Bu hisob siyosatining o'zgarishi, chunki zahiralarni baholash usuli o'zgardi. IAS 8 ga muvofiq, bu o'zgarish retroaktiv qo'llaniladi.

2023-yil 1-yanvar holatidagi tuzatish (ochilish balansi): Zahiralar oshishi: o'n million so'm (yuz o'n minus yuz) Kechiktirilgan soliq majburiyati: ikki million so'm (o'n million ko'paytirish yigirma foiz) Taqsimlanmagan foydani tuzatish: sakkiz million so'm (o'n million minus ikki million)

Hisob yozuvi: Debet: Zahiralar o'n million so'm Kredit: Kechiktirilgan soliq majburiyati ikki million so'm Kredit: Taqsimlanmagan foyda (ochilish balansi tuzatmasi) sakkiz million so'm

2023-yildagi tuzatish: Zahiralar oshishi: o'n besh million so'm (yuz o'ttiz besh minus yuz yigirma) 2023-yil boshidagi tuzatish: o'n million so'm 2023-yildagi ta'sir: besh million so'm

Bu degani, 2023-yildagi sotilgan tovarlar tannarxi besh million so'mdan kam bo'ladi (chunki FIFO da zahiralar qimmatro'q, demak sotilgan zahiralar arzonro'q).

Qayta hisoblangan 2023-yil foydasi: Dastlabki foyda: sakson million so'm Plus: Sotilgan tovarlar tannarxini kamaytirish: besh million so'm Minus: Qo'shimcha soliq: bir million so'm (besh million ko'paytirish yigirma foiz) Qayta hisoblangan foyda: sakson to'rt million so'm

Oshkor qilish:

Izohda quyidagicha tushuntiriladi:

"Kompaniya 2024-yil 1-yanvardan boshlab zahiralarni baholash siyosatini o'rtacha narx usulidan FIFO usuliga o'zgartirdi. Bu o'zgarish zahiralarning haqiqiy qiymatini yanada aniq aks ettiradi va sanoat amaliyotiga ko'proq mos keladi. O'zgarish retroaktiv qo'llanildi va 2023-yil moliyaviy ma'lumotlari qayta hisoblandi.

O'zgarishning ta'siri:

- 2023-yil 1-yanvar ochilish balansidagi zahiralar o'n million so'mga oshdi
- 2023-yil 1-yanvar ochilish balansidagi taqsimlanmagan foyda sakkiz million so'mga oshdi (soliqdan keyin)

- 2023-yildagi sof foyda to'rt million so'mga oshdi (soliqdan keyin)
- 2023-yil 31-dekabrdagi zahiralar yuz o'ttiz besh million so'mni tashkil etdi
- 2024-yil 31-dekabrdagi zahiralar yuz ellik million so'mni tashkil etdi"

Vaziyat B: Buxgalterlik baholasidagi o'zgarish

2024-yil iyulida kompaniya o'zining ishlab chiqarish liniyasi uchun sotib olingan maxsus asbob-uskunaning foydali xizmat muddatini qayta ko'rib chiqdi. Bu asbob-uskuna 2021-yil 1-yanvarda to'rt yuz million so'mga sotib olingan va o'n yil foydali xizmat muddati bilan to'g'ri chiziqli usulda amortizatsiya qilingan (qoldiq qiymatsiz).

2024-yil o'rtasigacha to'plangan tajriba va texnik ko'riklar shuni ko'rsatdiki, asbob-uskuna aslida o'n besh yil xizmat qilishi mumkin. Rahbariyat 2024-yil 1-iyuldan boshlab foydali xizmat muddatini o'n besh yilga o'zgartirdi.

Tahlil:

Bu buxgalterlik baholasidagi o'zgarish, chunki foydali xizmat muddati - bu baho. Bu o'zgarish faqat kelajakka qarab qo'llaniladi.

2024-yil 1-iyul holatida: Dastlabki narx: to'rt yuz million so'm Amortizatsiya to'plangan (2021-2024 iyul, 3.5 yil): yuz qirq million so'm (to'rt yuz million bo'lish o'n, keyin ko'paytirish 3.5) Balansi qiymati: ikki yuz oltmish million so'm

Qolgan foydali xizmat muddati: Yangi umumiy muddat: o'n besh yil Allaqachon o'tgan: uch yarim yil Qolgan: o'n bir yarim yil

Yangi yillik amortizatsiya (2024-yil iyuldan boshlab): Ikki yuz oltmish million so'm bo'lish o'n bir yarim yil = taxminan yigirma ikki million sakkiz yuz ming so'm yiliga

2024-yilda amortizatsiya: Yanvar-iyun (eski usul): yigirma million so'm (to'rt yuz million bo'lish o'n, keyin bo'lish ikki) Iyul-dekabr (yangi usul): o'n bir million to'rt yuz ming so'm (taxminan) Jami 2024-yil: o'ttiz bir million to'rt yuz ming so'm

Agar o'zgarish bo'lmagan bo'lsa, 2024-yilda qirq million so'm amortizatsiya bo'lar edi. Demak, o'zgarish natijasida 2024-yilda amortizatsiya sakkiz million olti yuz ming so'mga kamaydi.

Oshkor qilish:

"2024-yil o'rtasida kompaniya ishlab chiqarish asbob-uskunasining foydali xizmat muddatini qayta baholadi. Yangi ma'lumotlar va texnik ko'riklarga asoslanib, rahbariyat foydali xizmat muddatini o'n yildan o'n besh yilga o'zgartirdi. Bu o'zgarish 2024-yil 1-iyuldan boshlab prospektiv qo'llanildi.

O'zgarishning ta'siri:

- 2024-yildagi amortizatsiya xarajati taxminan sakkiz million olti yuz ming so'mga kamaydi
- Kelajakdagi yillarda yillik amortizatsiya taxminan yigirma ikki million sakkiz yuz ming so'mni tashkil etadi
- Bu o'zgarish 2024-yil va keyingi o'n bir yil davomida moliyaviy natijalarga ta'sir qiladi"

Vaziyat C: Oldingi davrlardagi xato

2024-yil dekabr oyida ichki audit jarayonida 2023-yildagi muhim xato topildi. 2023-yil dekabrda yirik yetkazib berish amalga oshirilgan va bu operatsiya debitorlarda va savdo daromadida aks ettirilgan (o'ttiz million so'm). Lekin keyinroq ma'lum bo'ldiki, shartnoma shartlariga ko'ra tovarlarning nazorati 2024-yil yanvarida o'tgan va shuning uchun daromad 2024-yilda tan olinishi kerak edi.

2023-yildagi sof foyda yuz million so'm deb hisobot berilgan edi. Soliq stavkasi yigirma foiz.

Tahlil:

Bu oldingi davrlardagi xato, chunki daromad noto'g'ri davrda tan olingan. Bu IAS 15 (IFRS 15) hisob siyosatini noto'g'ri qo'llash natijasida yuzaga kelgan. Xato retroaktiv tuzatiladi.

2023-yil 31-dekabr holatidagi tuzatish: Debitorlarni kamaytirish: o'ttiz million so'm Daromadni kamaytirish: o'ttiz million so'm Sotilgan tovarlar tannarxini kamaytirish: yigirma million so'm (faraz qilamiz, yalpi marja 33%) Sof

ta'sir foydaga: o'n million so'm kamaytirish Soliq ta'siri: ikki million so'm Sof foyda kamayishi: sakkiz million so'm

Hisob yozuvi (2024-yilda): Debet: Taqsimlanmagan foyda (ochilish balansi tuzatmasi) sakkiz million so'm Debet: Kechiktirilgan soliq aktivi ikki million so'm Kredit: Debitorlar o'ttiz million so'm Kredit: Zahiralar yigirma million so'm (tovarlar qaytarildi)

Qayta hisoblangan 2023-yil foydasi: Hisobot qilingan: yuz million so'm Tuzatish: minus sakkiz million so'm Qayta hisoblangan: toqson ikki million so'm

2024-yilda to'g'ri tan olish: Debet: Debitorlar o'ttiz million so'm Kredit: Savdo daromadi o'ttiz million so'm

Debet: Sotilgan tovarlar tannarxi yigirma million so'm Kredit: Zahiralar yigirma million so'm

Oshkor qilish:

"2024-yil dekabr oyida audit jarayonida 2023-yildagi moliyaviy hisobotlarda muhim xato topildi. O'ttiz million so'mlik yetkazib berish 2023-yil dekabrda daromad sifatida tan olingan, lekin shartnoma shartlariga ko'ra nazorat 2024-yil yanvarida o'tgan va daromad 2024-yilda tan olinishi kerak edi.

Xato retroaktiv tuzatildi va 2023-yil moliyaviy ma'lumotlari qayta hisoblandi:

- 2023-yil 31-dekabrdagi debitorlar o'ttiz million so'mga kamaytirildi
- 2023-yil 31-dekabrdagi zahiralar yigirma million so'mga oshirildi
- 2023-yil sof foydasi sakkiz million so'mga (soliqdan keyin) kamaytirildi
- 2023-yil 31-dekabrdagi taqsimlanmagan foyda sakkiz million so'mga kamaytirildi

2024-yilda bu operatsiya to'g'ri tan olindi va o'ttiz million so'm daromad 2024-yil natijalariga kiritildi."

2. 13-son MHXS (IFRS 13) “Haqkoniy kiymatni baxolash”: maqsadi, mazmuni va qo‘llanishi.

Moliyaviy bozorlarda va biznes dunyosida "adolatli qiymat" tushunchasi muhim o'rin tutadi. Lekin bu tushuncha ko'pincha noaniq va turlicha tushuniladi. 13-son MHXS (IFRS 13) "Adolatli qiymatni baholash" standartining asosiy maqsadi adolatli qiymat tushunchasini aniq ta'riflash, uni qanday o'lchash kerakligini belgilash va adolatli qiymat o'lchovlari haqida qanday ma'lumot oshkor qilish kerakligini ko'rsatishdan iborat.

Bu standart 2011-yil may oyida nashr etilgan va 2013-yil 1-yanvardan boshlab kuchga kirgan. IFRS 13 dan oldin turli standartlarda adolatli qiymat turlicha ta'riflanardi va turli xil o'lchov usullari ishlatilardi. Bu chalkashlik va nomuvofiqlikka olib kelardi. IFRS 13 bitta yagona adolatli qiymat tushunchasini kiritdi va uni barcha IFRS standartlarida izchil qo'llashni ta'minladi.

Standartning birinchi va asosiy maqsadi - adolatli qiymat ta'rifini berish. IFRS 13 adolatli qiymatni quyidagicha ta'riflaydi: bu aktiv sotilganda olinadigan yoki majburiyat o'tkazilganda to'lanadigan narx bo'lib, u o'lchov sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasidagi oddiy operatsiyada belgilanadi. Bu ta'rif bir nechta muhim elementlarni o'z ichiga oladi va ularni batafsil tushunish kerak.

Birinchi element - "chiqish narxi" (exit price) tushunchasi. Adolatli qiymat aktiv sotilganda olinadigan narx yoki majburiyat o'tkazilganda to'lanadigan narxdir. Bu "kirish narxi" (entry price) emas, ya'ni aktiv sotib olinganda to'langan narx emas. Chiqish narxi - bu aktiv hozir sotilsa qancha pul olinishini ko'rsatadi. Bu juda muhim farq, chunki sotib olish va sotish narxlari turlicha bo'lishi mumkin.

Ikkinchi element - "o'lchov sanasida" tushunchasi. Adolatli qiymat ma'lum bir sanada, odatda moliyaviy hisobot sanasida aniqlanadi. Bu narx vaqt o'tishi bilan o'zgaradi va har safar moliyaviy hisobot tayyorlanganda qayta aniqlanishi kerak bo'lishi mumkin. Bugun adolatli qiymat bir xil, ertaga boshqacha bo'lishi mumkin.

Uchinchi element - "bozor ishtirokchilari o'rtasida" tushunchasi. Adolatli qiymat bozor qatnashchilari nuqtai nazaridan aniqlanadi, korxonaning o'z nuqtai nazaridan emas. Ya'ni, adolatli qiymat korxona uchun maxsus qiymat emas, balki umumiy bozor qatnashchilari uchun qiymatdir. Korxona uchun aktiv juda qimmat

bo'lishi mumkin, lekin agar bozorda u arzonroq sotilsa, adolatli qiymat shu past narxdir.

To'rtinchi element - "oddiy operatsiya" tushunchasi. Adolatli qiymat oddiy bozor sharoitlarida, ya'ni majburlash yoki favqulodda vaziyatsiz amalga oshiriladigan operatsiyani aks ettiradi. Agar kompaniya tez pul kerak bo'lib, aktivni juda arzon narxda majburan sotsa, bu narx adolatli qiymat emas. Adolatli qiymat normal, favqulodda bo'lmagan sharoitlardagi narxni bildiradi.

Standartning ikkinchi muhim maqsadi - adolatli qiymatni o'lchash uchun asos (framework) yaratish. IFRS 13 adolatli qiymatni qanday o'lchash kerakligini batafsil tushuntiradi. U uchta asosiy yondashuvni belgilaydi - bozor yondashuvi, daromad yondashuvi va xarajat yondashuvi. Har bir yondashuv ma'lum vaziyatlarda qo'llaniladi va o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Standartning uchinchi maqsadi - adolatli qiymat ierarxiyasini yaratish. IFRS 13 adolatli qiymat o'lchovlarini uch darajaga ajratadi - birinchi daraja, ikkinchi daraja va uchinchi daraja. Bu ierarxiya adolatli qiymatni aniqlashda ishlatiladigan ma'lumotlarning sifatiga asoslanadi. Birinchi daraja - bu faol bozorlarda kuzatiladigan narxlar. Ikkinchi daraja - bu to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita kuzatiladigan boshqa ma'lumotlar. Uchinchi daraja - bu kuzatib bo'lmaydigan ma'lumotlar, ya'ni korxonaning o'z taxminlari va modellari.

Standartning to'rtinchi maqsadi - keng qamrovli oshkor qilish talablarini belgilash. IFRS 13 korxonalardan adolatli qiymat o'lchovlari haqida batafsil ma'lumot berishni talab qiladi. Bu foydalanuvchilarga adolatli qiymat qanday aniqlanganini va qanday taxminlar ishlatilganini tushunishga yordam beradi.

Adolatli qiymatni o'lchashda bir nechta asosiy tamoyillar qo'llaniladi. Bu tamoyillar IFRS 13 ning markaziy qismini tashkil etadi va adolatli qiymat o'lchovlarining izchilligini ta'minlaydi.

Birinchi tamoyil - aktiv yoki majburiyat tamoyili. Adolatli qiymat har doim ma'lum bir aktiv yoki majburiyat uchun o'lchanadi. Bu aktiv yoki majburiyat mustaqil bo'lishi mumkin, masalan, alohida moliyaviy instrument. Yoki u aktivlar

yoki majburiyatlar guruhining bir qismi bo'lishi mumkin, masalan, biznes birlashmasi. Muhimi, o'lchanayotgan aktiv yoki majburiyat aniq aniqlanishi kerak.

Ikkinchi tamoyil - operatsiya tamoyili. Adolatli qiymat aktiv sotish yoki majburiyatni o'tkazish operatsiyasini aks ettiradi. Demak, o'lchov operatsiya nuqtai nazaridan amalga oshiriladi - aktiv sotilganda qancha olinadi yoki majburiyat o'tkazilganda qancha to'lanadi. Bu faqat aktivning mavjudligi yoki egalikning qiymati emas.

Uchinchi tamoyil - bozor ishtirokchilari tamoyili. Adolatli qiymat bozor ishtirokchilari nuqtai nazaridan o'lchanadi, korxonaning o'z nuqtai nazaridan emas. Bozor ishtirokchilari - bu aktivning asosiy yoki eng foydali bozorida faoliyat yurituvchi xaridorlar va sotuvchilar. Ular quyidagi xususiyatlarga ega:

- Ular bir-biridan mustaqil, ya'ni bog'liq tomonlar emas
- Ular bilimli, ya'ni aktiv va operatsiya haqida yetarli ma'lumotga ega
- Ular operatsiyani amalga oshirishi mumkin
- Ular operatsiyani amalga oshirishga tayyor va majbur emas

To'rtinchi tamoyil - eng yuqori va eng yaxshi foydalanish tamoyili. Aktiv uchun adolatli qiymatni o'lchashda bozor ishtirokchilari aktivdan qanday foydalanishi mumkinligini hisobga olish kerak. Eng yuqori va eng yaxshi foydalanish - bu jismonan mumkin, qonuniy jihatdan ruxsat etilgan va moliyaviy jihatdan amalga oshiriladigan foydalanish bo'lib, u aktivning qiymatini maksimal darajada oshiradi. Masalan, yer uchastkasi uchun eng yuqori va eng yaxshi foydalanish qavatli turar joy binosi qurish bo'lishi mumkin, agar bu eng ko'p foyda keltirsa.

Beshinchi tamoyil - nopul aktivlar uchun tamoyil. Agar aktiv nopul aktiv bo'lsa, masalan, mulk yoki asbob-uskuna, adolatli qiymat aktivning hozirgi holatida va joylashgan joyida narxini aks ettiradi. Bu degani, aktivni boshqa joyga ko'chirish yoki uni yaxshilash xarajatlari adolatli qiymatga kiritilmaydi, agar bu xarajatlar o'lchov sanasida allaqachon amalga oshirilmagan bo'lsa.

Oltinchi tamoyil - majburiyatlar va o'z kapital instrumentlari uchun tamoyil. Moliyaviy yoki nomoliyaviy majburiyat yoki o'z kapital instrumenti uchun adolatli

qiymat majburiyatni o'tkazish yoki instrumentni qaytarib olish narxini aks ettiradi. Agar majburiyat uchun kotirovka mavjud bo'lsa, adolatli qiymat ask narxidan (sotish narxi) olinadi. Agar o'z kapital instrumenti uchun kotirovka mavjud bo'lsa, adolatli qiymat bid narxidan (sotib olish narxi) olinadi.

IFRS 13 adolatli qiymatni o'lchashning uchta asosiy yondashuvini belgilaydi. Har bir yondashuv ma'lum baholash texnikalaridan foydalanadi va turli xil ma'lumotlarni talab qiladi.

Birinchi yondashuv - bozor yondashuvi (Market Approach)

Bozor yondashuvi o'xshash yoki bir xil aktivlar, majburiyatlar yoki aktivlar va majburiyatlar guruhi (masalan, biznes) uchun bozor operatsiyalari tomonidan yaratilgan narxlar va boshqa tegishli ma'lumotlardan foydalanadi. Oddiy qilib aytganda, bu yondashuv "boshqa o'xshash narsalar qanchaga sotilmoqda?" degan savolga javob beradi.

Bozor yondashuvi turli texnikalardan foydalanishi mumkin. Eng oddiy texnika - kotirovka qilingan narxlar texnikasi. Agar aktiv uchun faol bozorda oshkora kotirovkalar mavjud bo'lsa, bu eng yaxshi adolatli qiymat o'lchovi hisoblanadi. Masalan, agar aksiya birjada savdo qilinsa, birja narxi adolatli qiymatdir.

Yana bir texnika - taqqoslash texnikasi yoki ko'p karra texnikasi. Bu texnikada o'xshash aktivlarning bozor narxlari taqqoslanadi va kerakli aktivga tuzatishlar kiritiladi. Masalan, ko'chmas mulk uchun yaqinda sotilgan o'xshash binolarning narxlari taqqoslanadi va joylashuv, o'lchov, holat va boshqa farqlarga tuzatishlar kiritiladi.

Uchinchi texnika - matritsali narx belgilash texnikasi. Bu texnika odatda moliyaviy instrumentlar uchun ishlatiladi. Bu yerda kuzatiladigan narxlar yoki kotirovkalar matritsaga kiritiladi va kerakli instrument uchun narx interpolyatsiya yoki ekstrapolyatsiya qilinadi.

Bozor yondashuvi eng ishonchli adolatli qiymat o'lchovi deb hisoblanadi, agar faol bozor mavjud bo'lsa. Lekin bu yondashuv faqat o'xshash operatsiyalar haqida yetarli ma'lumot mavjud bo'lganda qo'llanilishi mumkin.

Ikkinchi yondashuv - daromad yondashuvi (Income Approach)

Daromad yondashuvi kelajakdagi miqdorlarni, masalan, pul oqimlari yoki daromadlarni joriy (diskontlangan) qiymatga aylantiradi. Bu yondashuv "bu aktiv kelajakda qancha pul keltiradi?" degan savolga javob beradi va bu kelajakdagi pul oqimlarini hozirgi qiymatga keltiradi.

Daromad yondashuvi ham turli texnikalardan foydalanadi. Eng keng tarqalgani - diskontlangan pul oqimi (DCF - Discounted Cash Flow) texnikasi. Bu texnikada aktiv yoki biznesning kelajakdagi kutilayotgan pul oqimlari prognoz qilinadi va keyin bu oqimlar tegishli diskont stavkasi yordamida hozirgi qiymatga keltiriladi. Diskont stavkasi aktivning risk darajasini aks ettiradi.

Yana bir texnika - opciylarni narxlash modellari. Bu texnikalar moliyaviy opciyalar va o'xshash instrumentlar uchun ishlatiladi. Masshtik opciyalarni narxlash modellari - Black-Scholes-Merton modeli va binomial model. Bu modellar opciyaning kelajakdagi qiymatini prognoz qiladi va hozirgi adolatli qiymatni aniqlaydi.

Uchinchi texnika - ko'p davrlari ortiqcha daromad texnikasi. Bu texnika odatda nomoddiy aktivlar, masalan, mijozlar bilan munosabatlar yoki brendlar uchun ishlatiladi. Bu texnika aktivdan olingan daromadlarni boshqa aktivlardan olingan daromadlardan ajratadi va faqat shu aktivga tegishli daromadlarni diskontlaydi.

Daromad yondashuvi ko'pincha faol bozor mavjud bo'lmagan aktivlar yoki bizneslar uchun ishlatiladi. Bu yondashuv ko'p taxminlarni talab qiladi - kelajakdagi pul oqimlari, o'sish sur'ati, diskont stavkasi va boshqalar. Shuning uchun natijalar taxminlarning to'g'riligiga juda bog'liq.

Uchinchi yondashuv - xarajat yondashuvi (Cost Approach)

Xarajat yondashuvi aktivning hozirgi almashtirish narxidan kelib chiqadi. Bu yondashuv "aktivni qaytadan yaratish yoki almashtirishga qancha pul ketadi?" degan savolga javob beradi. Keyin bu xarajatdan jismoniy eskirish, funksional (texnologik) eskirish va iqtisodiy (tashqi) eskirishga tuzatishlar kiritiladi.

Xarajat yondashuvi ko'pincha noyob yoki maxsus maqsadli aktivlar uchun ishlatiladi, masalan, maxsus asbob-uskunalar yoki binolar. Bu aktivlar uchun faol bozor mavjud emas va kelajakdagi pul oqimlarini prognoz qilish qiyin.

Bu yondashuvda birinchi qadam - almashtirish narxini aniqlash. Bu yangi aktiv sotib olish narxi yoki uni qaytadan qurish narxi. Ikkinchi qadam - eskirish tuzatishlarini kiritish. Jismoniy eskirish - bu aktivning ishlatilishi natijasidagi yeyilish va eskirish. Funksional eskirish - texnologiya o'zgarishi natijasida aktivning samarsizligi. Iqtisodiy eskirish - tashqi omillar, masalan, bozor talabining kamayishi yoki raqobatning kuchayishi natijasida aktivning qiymatini yo'qotishi.

Xarajat yondashuvi kam hollarda ishlatiladi, chunki u faqat aktivni almashtirish xarajatini aks ettiradi, aktivning haqiqiy bozor qiymatini emas. Lekin ba'zi hollarda bu yagona mumkin bo'lgan yondashuv.

IFRS 13 ning eng muhim innovatsiyalaridan biri - adolatli qiymat ierarxiyasini kiritish. Bu ierarxiya adolatli qiymatni o'lchashda ishlatiladigan ma'lumotlarni ularning kuzatiluvchanlik darajasiga qarab uch darajaga ajratadi.

Birinchi daraja ma'lumotlari

Birinchi daraja ma'lumotlari - bu bir xil aktivlar yoki majburiyatlar uchun faol bozorlarda kotirovka qilingan (tuzatilmagan) narxlar. Bu eng yuqori darajadagi ma'lumotlar va eng ishonchli adolatli qiymat o'lchovi hisoblanadi.

Faol bozor - bu aktivlar yoki majburiyatlar uchun operatsiyalar etarlicha tez-tez va etarlicha hajmda sodir bo'luvchi bozor bo'lib, u doimiy ravishda narx ma'lumotlarini taqdim etadi. Faol bozorning asosiy belgilari: ko'plab faol xaridorlar va sotuvchilar, kotirovkalar osongina va muntazam mavjud, narxlar keng tarqalgan.

Birinchi daraja ma'lumotlari uchun eng yaxshi misol - birjada savdo qilinadigan aksiyalar va obligatsiyalar. Agar kompaniya birjada savdo qilinadigan aksiyalarga ega bo'lsa, birjadagi savdo narxi adolatli qiymatdir va bu birinchi daraja ma'lumotidir. Hech qanday tuzatish yoki baho kerak emas.

Muhim jihat shundaki, birinchi daraja ma'lumotlari tuzatilmagan bo'lishi kerak. Agar kotirovka qilingan narxga biron tuzatish kiritilsa, masalan, katta hajm uchun chegirma yoki bozorning likvidligi yetishmasligi uchun tuzatish, bu endi birinchi daraja ma'lumoti emas.

Ikkinchi daraja ma'lumotlari

Ikkinchi daraja ma'lumotlari - bu birinchi daraja ma'lumotlaridan tashqari, aktiv yoki majburiyat uchun to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita kuzatiladigan ma'lumotlar. Bu ma'lumotlar faol bozordan olinmaydi, lekin ular hali ham kuzatib bo'ladigan ob'ektiv ma'lumotlardir.

Ikkinchi daraja ma'lumotlariga quyidagilar kiradi: o'xshash aktivlar yoki majburiyatlar uchun faol bozorlarda kotirovka qilingan narxlar; bir xil yoki o'xshash aktivlar yoki majburiyatlar uchun faol bo'lmagan bozorlarda kotirovka qilingan narxlar; kuzatiladigan foiz stavkalari yoki kurs farqlari kabi aktivlar yoki majburiyatlar uchun kotirovkalardan tashqari kuzatiladigan ma'lumotlar; bozor tomonidan tasdiqlangan ma'lumotlar.

Masalan, agar kompaniya birjada savdo qilinmaydigan obligatsiyalarga ega bo'lsa, lekin o'xshash muddatli va risqli obligatsiyalar uchun foiz stavkalari ma'lum bo'lsa, bu stavkalardan foydalanib obligatsiyani baholash mumkin. Bu ikkinchi daraja ma'lumotidir.

Yana bir misol - ko'chmas mulk. Agar yaqinda o'xshash binolar sotilgan bo'lsa va ularning narxlari ma'lum bo'lsa, bu ma'lumotlarni taqqoslash texnikasida ishlatish mumkin. Bu ham ikkinchi daraja ma'lumotidir.

Uchinchi daraja ma'lumotlari

Uchinchi daraja ma'lumotlari - bu aktiv yoki majburiyat uchun kuzatib bo'lmaydigan ma'lumotlar. Bu korxonaning o'z taxminlari, prognozlari va modellari. Bu eng past darajadagi ma'lumotlar va eng kam ishonchli adolatli qiymat o'lchovi hisoblanadi.

Uchinchi daraja ma'lumotlari faqat kuzatiladigan bozor ma'lumotlari mavjud bo'lmagan hollarda ishlatiladi. Korxona o'zining eng yaxshi taxminlarini qilishi

kerak, lekin bu taxminlar bozor ishtirokchilari operatsiyani narxlashda qanday taxminlarni qilishini aks ettirishi kerak.

Uchinchi daraja ma'lumotlariga misollar: noyob aktivlar uchun prognoz qilingan pul oqimlari; buyuk o'zgartirish loyihalari uchun baholangan xarajatlar; likvidligi juda past moliyaviy instrumentlar uchun diskont stavkalari; patent yoki texnologiyalardan kelajakda olinadigan daromadlar.

Masalan, agar kompaniya yangi patent olgan bo'lsa va bu patentni baholash kerak bo'lsa, kelajakdagi royalti to'lovlarini prognoz qilish va ularni diskontlash kerak. Bu barcha ma'lumotlar uchinchi daraja ma'lumotlari bo'ladi, chunki ular korxonaning o'z taxminlaridir.

IFRS 13 adolatli qiymat o'lchovlari haqida keng qamrovli oshkor qilishni talab qiladi. Bu talablar foydalanuvchilarga adolatli qiymat qanday aniqlanganini tushunishga va turli darajadagi o'lchovlarni taqqoslashga yordam beradi.

Korxona har bir adolatli qiymat daraja uchun alohida oshkor qilish qilishi kerak. Birinchi daraja uchun faqat umumiy miqdor va narxlarning manbai ko'rsatiladi. Ikkinchi daraja uchun baholash texnikasi, ishlatiladigan asosiy ma'lumotlar va noqulay o'zgarishlar haqida sezuvchanlik tahlili taqdim etiladi. Uchinchi daraja uchun eng batafsil oshkor qilish talab qilinadi. Korxona quyidagilarni oshkor qilishi kerak: miqdoriy ma'lumot baholash texnikasi va ishlatiladigan ma'lumotlar haqida; kuzatib bo'lmaydigan muhim ma'lumotlarni o'zgartirish adolatli qiymatni qanday o'zgartirishini ko'rsatuvchi sezuvchanlik tahlili; davr boshidan oxirigacha uchinchi daraja o'lchovlarining moslashtirish jaduvi.

IFRS 13 bo'yicha adolatli qiymatni baholash

Vaziyat:

"Property Investments" AJ 2024-yil 31-dekabr holatiga o'z aktivlarining adolatli qiymatini aniqlashi kerak. Kompaniyaning quyidagi aktivlari bor:

Aktiv A: Aksiyalar portfeli

Kompaniya turli kompaniyalarning bir million to'rt yuz ming donadidan to'qqiz yuz olti ming dona aksiyalariga ega. Bu aksiyalarning barchasi milliy

birjada faol savdo qilinadi. 31-dekabr holatida birjadagi yopilish narxlari quyidagicha edi:

- A kompaniyasi aksiyalari: yigirma besh ming so'm (kompaniyaning to'rt yuz ming donasi bor)
- B kompaniyasi aksiyalari: o'ttiz ming so'm (kompaniyaning o'n ming donasi bor)
- C kompaniyasi aksiyalari: ellik ming so'm (kompaniyaning besh yuz ming donasi bor)

Tahlil:

Bu birinchi daraja ma'lumotlari, chunki birja narxlari faol bozorlarda kotirovka qilingan narxlardir.

Adolatli qiymat:

- A kompaniyasi: to'rt yuz ming ko'paytirish yigirma besh ming = o'n milliard so'm
- B kompaniyasi: o'n ming ko'paytirish o'ttiz ming = uch yuz million so'm
- C kompaniyasi: besh yuz ming ko'paytirish ellik ming = yigirma besh milliard so'm
- Jami: o'ttiz besh milliard uch yuz million so'm

Moliyaviy hisobotda: Aktivlar bir xil turdagi bo'lgani uchun bitta qatorda ko'rsatiladi: "Savdo uchun moliyaviy aktivlar - o'ttiz besh milliard uch yuz million so'm"

Izohda oshkor qilish: "Savdo uchun moliyaviy aktivlar birjada savdo qilinadigan aksiyalardan iborat. Adolatli qiymat birjada 2024-yil 31-dekabrdagi yopilish narxlari asosida aniqlanadi. Bu birinchi daraja adolatli qiymat o'lchovi hisoblanadi."

Aktiv B: Tijorat ko'chmas mulki

Kompaniya shahar markazida joylashgan to'rt qavatli ofis binoga ega. Bino ijaraga berilgan va yillik ijara daromadi ikki milliard so'm. Bino uchun faol sotish bozori yo'q, lekin yaqinda o'xshash binolar sotilgan:

O'xshash bino 1: Xuddi shu hududda, o'xshash o'lchamda, 2024-yil oktyabrda sotilgan - o'ttiz milliard so'm O'xshash bino 2: Yaqin hududda, biroz kattaroq, 2024-yil noyabrda sotilgan - qirq milliard so'm O'xshash bino 3: Bir oz uzoqroqda, bir xil o'lchamda, 2024-yil dekabrda sotilgan - yigirma sakkiz milliard so'm

Kompaniyaning baholovchisi baholandi va quyidagi tuzatishlarni kiritdi:

- Bino joylashuvi o'xshash bino 1 dan yaxshiroq: artiqcha besh foiz
- Bino holati yaxshi: qo'shimcha tuzatish kerak emas
- Bino ijaraga berilganligi uzoq muddatli daromad keltiradi

Baholovchining fikriga ko'ra, binoning adolatli qiymati taxminan o'ttiz ikki milliard so'mni tashkil etadi.

Tahlil:

Bu ikkinchi daraja ma'lumotlari, chunki o'xshash aktivlar uchun kuzatiladigan narxlar ishlatilgan, lekin tuzatishlar kiritilgan.

Baholash texnikasi: Taqqoslash yondashuvi (bozor yondashuvi ichida) Asosiy ma'lumotlar: Yaqin vaqtda sotilgan o'xshash binolar narxlari Tuzatishlar: Joylashuv, o'lcham, holat

Moliyaviy hisobotda: "Investitsion ko'chmas mulk - o'ttiz ikki milliard so'm"

Izohda oshkor qilish: "Investitsion ko'chmas mulk adolatli qiymat modeli bo'yicha hisobga olinadi. Adolatli qiymat mustaqil baholovchi tomonidan bozor yondashuvi, taqqoslash texnikasidan foydalanib aniqlanadi. Baholash uchun yaqinda sotilgan o'xshash binolar narxlari ishlatildi va joylashuv, o'lcham va holat farqlari uchun tuzatishlar kiritildi. Bu ikkinchi daraja adolatli qiymat o'lchovi hisoblanadi.

Baholashda ishlatiladigan asosiy ma'lumotlar:

- O'xshash binolar narxi: yigirma sakkiz milliarddan qirq milliardgacha
- Kvadrat metr uchun o'rtacha narx: taxminan to'rt million so'm
- Joylashuv uchun tuzatish: besh foizgacha premium"

Aktiv C: Rivojlanayotgan texnologiya

Kompaniya yangi dasturiy ta'minot platformasini rivojlantirmoqda. Bu texnologiya hali bozorga chiqmagan va o'xshash texnologiyalar uchun bozor ma'lumotlari juda cheklangan. Kompaniya ushbu texnologiyaning adolatli qiymatini daromad yondashuvi, diskontlangan pul oqimi texnikasidan foydalanib aniqladi.

Prognoz qilingan pul oqimlari (keyingi besh yil):

- 2025: ikki milliard so'm (zarar, investitsiya davri)
- 2026: o'n besh milliard so'm
- 2027: yigirma besh milliard so'm
- 2028: o'ttiz milliard so'm
- 2029: o'ttiz besh milliard so'm
- Terminal qiymat (2029 dan keyin): yuz milliard so'm

Diskont stavkasi: o'n besh foiz (texnologik risqlarni hisobga olgan holda)

Hisoblash: Hozirgi qiymat = ikki milliard bo'lish (bir o'n besh)^1 bo'lgan yig'indisi (minus) o'n besh milliard bo'lish (bir o'n besh)^2 qo'shish yigirma besh milliard bo'lish (bir o'n besh)^3 qo'shish o'ttiz milliard bo'lish (bir o'n besh)^4 qo'shish o'ttiz besh milliard bo'lish (bir o'n besh)^5 qo'shish yuz milliard bo'lish (bir o'n besh)^5

Hisoblash natijasi: taxminan sakson ikki milliard so'm

Tahlil:

Bu uchinchi daraja ma'lumotlari, chunki barcha asosiy ma'lumotlar - pul oqimlari prognozi, o'sish sur'ati, diskont stavkasi - korxonaning o'z taxminlari.

Baholash texnikasi: Daromad yondashuvi, diskontlangan pul oqimi Asosiy ma'lumotlar: Prognoz qilingan pul oqimlari, diskont stavkasi

Moliyaviy hisobotda: "Nomoddiy aktivlar (rivojlanayotgan texnologiya) - sakson ikki milliard so'm"

Izohda oshkor qilish: "Rivojlanayotgan texnologiya adolatli qiymat modeli bo'yicha hisobga olinadi. Adolatli qiymat daromad yondashuvi, diskontlangan pul oqimi texnikasidan foydalanib aniqlanadi. Bu uchinchi daraja adolatli qiymat o'lchovi hisoblanadi.

Baholashda ishlatiladigan asosiy kuzatib bo'lmaydigan ma'lumotlar:

- Prognoz qilingan yillik pul oqimlari: ikki milliarddan (zarar) o'ttiz besh milliardgacha
- Terminal qiymat: yuz milliard so'm
- Diskont stavkasi: o'n besh foiz
- Prognoz davri: besh yil

Sezuvchanlik tahlili:

- Agar diskont stavkasi bir foiz ortsa, adolatli qiymat taxminan besh milliard so'mga kamayadi
- Agar pul oqimlari o'n foiz kamaysa, adolatli qiymat taxminan sakkiz milliard so'mga kamayadi

Uchinchi daraja o'lchovlarining harakati (2024-yil): Ochilish balansi: nol Rivojlantirish xarajatlari: o'n milliard so'm Adolatli qiymat oshishi: yetmish ikki milliard so'm Yopilish balansi: sakson ikki milliard so'm".

3. 36-son BHXS (IAS 36) "Aktivlarning qadrsizlanishi": maqsadi, mazmuni va qo'llanishi.

36-son BHXS (IAS 36) "Aktivlarning qadrsizlanishi" xalqaro moliyaviy hisobot standartlari tizimida muhim o'rin egallab, xo'jalik yurituvchi subyektlarning aktivlarini moliyaviy hisobotda haqqoniy va ishonchli qiymatda aks ettirishni ta'minlashga qaratilgan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aktivlarning qiymati turli ichki va tashqi omillar ta'sirida o'zgarib boradi. Texnologiyalarning eskirishi, bozor talabining pasayishi, raqobatning kuchayishi, inflyatsiya darajasi, foiz stavkalarining o'zgarishi yoki korxona ichidagi boshqaruv qarorlarining samarasizligi aktivlardan kutilayotgan iqtisodiy manfaatlarning kamayishiga olib kelishi mumkin. Shunday vaziyatlarda aktivlar balans qiymatida saqlanib qolsa, moliyaviy hisobot foydalanuvchilari uchun noto'g'ri axborot shakllanadi. IAS 36 aynan mana shunday holatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Mazkur standartning asosiy maqsadi shundan iboratki, korxona balansida aks ettirilayotgan har bir aktivning balans qiymati uning tiklanadigan qiymatidan

oshib ketmasligi lozim. Agar balans qiymati tiklanadigan qiymatdan yuqori bo‘lsa, aktiv qadrsizlangan deb e’tirof etiladi va yuzaga kelgan farq miqdorida qadrsizlanish zarari tan olinadi. Bu yondashuv moliyaviy hisobotda aktivlar qiymatini sun’iy ravishda oshirib ko‘rsatishni bartaraf etadi, moliyaviy natijalarni real holatga yaqinlashtiradi va investorlar hamda kreditorlar uchun xolis axborot manbaini yaratadi.

IAS 36 standarti asosan nomoliyaviy aktivlarga tatbiq etiladi. Jumladan, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, goodwill, investitsion mulk (agar adolatli qiymat modeli emas, balki tannarx modeli qo‘llanilsa) ushbu standart doirasida ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, ayrim aktivlar mazkur standartdan mustasno qilingan bo‘lib, ularga zaxiralar, moliyaviy aktivlar, kechiktirilgan soliq aktivlari va xodimlarga oid aktivlar kiradi. Bu aktivlar boshqa maxsus standartlar bilan tartibga solinadi.

Korxona har bir hisobot sanasida aktivlar bo‘yicha qadrsizlanish mavjud yoki mavjud emasligini aniqlashi shart. Buning uchun IAS 36 tashqi va ichki belgilarni aniqlashni talab etadi. Tashqi belgilar qatoriga aktivning bozor qiymatining sezilarli darajada pasayishi, iqtisodiy yoki huquqiy muhitdagi salbiy o‘zgarishlar, foiz stavkalarining oshishi, korxona bozor kapitalizatsiyasining balans qiymatidan past bo‘lishi kiradi. Ichki belgilar esa aktivning jismoniy eskirishi, texnik nosozligi, foydalanish samaradorligining pasayishi, aktivdan foydalanishni to‘xtatish yoki qayta tashkil etish rejalari, shuningdek, aktiv bilan bog‘liq kutilayotgan naqd pul oqimlarining kamayishi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Ayrim aktivlar uchun qadrsizlanish testi majburiy tarzda har yili o‘tkaziladi. Bular cheklanmagan foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivlar hamda goodwill hisoblanadi. Bunday aktivlar bo‘yicha hatto hech qanday salbiy belgi mavjud bo‘lmasa ham, ularning tiklanadigan qiymati balans qiymati bilan solishtirilishi lozim.

IAS 36 da tiklanadigan qiymat tushunchasi markaziy o‘rinni egallaydi. Tiklanadigan qiymat deganda aktivning sotish xarajatlari chegirilgan adolatli qiymati bilan foydalanish qiymatidan qaysi biri yuqori bo‘lsa, o‘sha summa

tushuniladi. Sotish xarajatlari chegirilgan adolatli qiymat bozor sharoitida aktivni sotishdan olinishi mumkin bo‘lgan summa bo‘lib, undan sotish bilan bog‘liq bevosita xarajatlar chegirib tashlanadi. Foydalanish qiymati esa aktivdan foydalanish natijasida kutilayotgan kelajakdagi naqd pul oqimlarining diskontlangan qiymatini ifodalaydi.

Foydalanish qiymatini hisoblash jarayoni murakkab bo‘lib, unda bir qator muhim taxminlar va baholashlar amalga oshiriladi. Avvalo, aktivdan foydalanish natijasida kutilayotgan kelajakdagi naqd pul oqimlari aniqlanadi. Ushbu oqimlar real va asoslangan bo‘lishi, korxona rahbariyati tomonidan tasdiqlangan biznes-rejalarga mos kelishi lozim. Keyingi bosqichda mazkur naqd pul oqimlari mos diskont stavkasi yordamida hozirgi qiymatga keltiriladi. Diskont stavkasi aktivga xos risklarni va pulning vaqt qiymatini aks ettirishi kerak. Odatda, bu stavka korxonaning kapital qiymati yoki aktivga mos bozor stavkalari asosida aniqlanadi.

Agar aktivning balans qiymati tiklanadigan qiymatdan yuqori bo‘lsa, aktiv qadrsizlangan deb topiladi. Bunday holda qadrsizlanish zarari foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda xarajat sifatida tan olinadi. Agar aktiv qayta baholash modeli asosida hisobga olinayotgan bo‘lsa, qadrsizlanish zarari avvalo qayta baholash zaxirasini kamaytirish orqali aks ettiriladi, qolgan qismi esa moliyaviy natijalarga ta’sir qiladi.

IAS 36 shuningdek, ilgari tan olingan qadrsizlanish zararini qaytarish imkoniyatini ham nazarda tutadi. Agar keyingi davrlarda aktivning tiklanadigan qiymati oshsa va qadrsizlanish sabablari bartaraf etilsa, ilgari tan olingan zarar qisman yoki to‘liq qaytarilishi mumkin. Biroq bu qaytarish aktivning balans qiymatini, agar qadrsizlanish bo‘lmaganida shakllanadigan qiymatdan oshirib yubormasligi lozim. Goodwill bo‘yicha esa qadrsizlanish zarari hech qachon qaytarilmaydi, bu IAS 36 ning muhim cheklovlaridan biridir.

Standart moliyaviy hisobotda axborotni oshkor etish masalasiga ham katta e’tibor qaratadi. Korxona qadrsizlanish bo‘yicha tan olingan zararlar summasini, qaysi aktivlar yoki pul oqimi keltiruvchi birliklar bo‘yicha ekanligini, tiklanadigan qiymatni aniqlashda qo‘llanilgan usullarni, diskont stavkalarini va asosiy

taxminlarni ochiqlashi shart. Bu talablar moliyaviy hisobot foydalanuvchilariga baholash jarayonining shaffofligini ta’minlaydi.

Amaliy misol sifatida quyidagi holatni ko‘rib chiqamiz. Korxona balansida ishlab chiqarish uskunasi mavjud bo‘lib, uning balans qiymati 600 million so‘mni tashkil etadi. Hisobot sanasida baholash natijalariga ko‘ra, ushbu uskunaning sotish xarajatlari chegirilgan adolatli qiymati 480 million so‘mga teng. Shu bilan birga, uskunadan kelgusi 5 yil davomida har yili 140 million so‘mdan sof naqd pul oqimi olinishi kutilmoqda. Diskont stavkasi 10 foiz etib belgilangan.

Avvalo, foydalanish qiymatini aniqlaymiz. Buning uchun kutilayotgan naqd pul oqimlarini diskontlaymiz. Birinchi yil uchun diskontlangan qiymat 127,3 million so‘mni, ikkinchi yil uchun 115,7 million so‘mni, uchinchi yil uchun 105,2 million so‘mni, to‘rtinchi yil uchun 95,6 million so‘mni, beshinchi yil uchun esa 86,9 million so‘mni tashkil etadi. Ushbu summalarni jamlaganda, foydalanish qiymati taxminan 530,7 million so‘mga teng bo‘ladi.

Keyingi bosqichda tiklanadigan qiymat aniqlanadi. Sotish xarajatlari chegirilgan adolatli qiymat 480 million so‘m, foydalanish qiymati esa 530,7 million so‘m bo‘lganligi sababli, tiklanadigan qiymat sifatida yuqori bo‘lgan 530,7 million so‘m qabul qilinadi. Endi balans qiymati bilan tiklanadigan qiymatni solishtiramiz. Balans qiymati 600 million so‘m, tiklanadigan qiymat esa 530,7 million so‘m. Farq 69,3 million so‘mni tashkil etadi. Demak, ushbu uskunada 69,3 million so‘m miqdorida qadrsizlanish mavjud bo‘lib, mazkur summa foyda va zararlar hisobotida qadrsizlanish zarari sifatida tan olinadi.

4. 10-son BHXS (IAS 10) “Hisobot davridan keyingi hodisalar” maqsadi, mazmuni va qo‘llanishi.

10-son BHXS (IAS 10) “Hisobot davridan keyingi hodisalar” standarti moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi, ishonchliligi va dolzarbligini ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim me’yoriy hujjatlardan biridir. Moliyaviy hisobotlar muayyan hisobot sanasiga tuziladi, biroq korxonaning moliyaviy holati faqatgina shu sana bilan cheklanib qolmaydi. Hisobot sanasidan keyin, moliyaviy hisobotlar rasmiy ravishda tasdiqlanguniga qadar bo‘lgan davrda sodir bo‘ladigan hodisalar

ko‘pincha hisobotda aks ettirilgan ko‘rsatkichlarning mazmuniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Agar ushbu hodisalar to‘g‘ri aniqlanmasa yoki noto‘g‘ri tasniflansa, moliyaviy hisobot foydalanuvchilari uchun chalg‘ituvchi va noto‘g‘ri axborot shakllanishi mumkin. Shu sababli IAS 10 standarti hisobot davridan keyingi hodisalarni aniqlash, baholash va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish bo‘yicha yagona yondashuvni belgilaydi.

Mazkur standartning asosiy maqsadi — moliyaviy hisobot tuzilayotgan paytda hisobot sanasida mavjud bo‘lgan iqtisodiy sharoitlarni maksimal darajada haqqoniy aks ettirishdir. IAS 10 moliyaviy hisobotda qaysi hodisalar ko‘rsatkichlarni tuzatishni talab etishini, qaysilari esa faqatgina axborot sifatida izohlarda oshkor etilishi lozimligini aniq chegaralab beradi. Natijada moliyaviy hisobot foydalanuvchilari hisobot sanasidagi real moliyaviy holat hamda undan keyingi davrda sodir bo‘lgan muhim voqealar haqida to‘liq va asosli tasavvurga ega bo‘ladilar.

IAS 10 ga muvofiq, hisobot davridan keyingi hodisalar deb hisobot davri tugagan sanadan boshlab moliyaviy hisobotlar tasdiqlangan sanagacha bo‘lgan davrda sodir bo‘lgan barcha hodisalar tushuniladi. Moliyaviy hisobotlar qachon tasdiqlangani, ya’ni ularni chiqarishga ruxsat berilgan sana muhim ahamiyatga ega, chunki aynan shu sana hisobot davridan keyingi hodisalarni hisobga olishning oxirgi chegarasi hisoblanadi. Ushbu sana moliyaviy hisobot izohlarida albatta oshkor etilishi lozim.

Standart hisobot davridan keyingi hodisalarni ikki asosiy turga ajratadi. Birinchi tur — bu hisobot davri oxirida mavjud bo‘lgan sharoitlarni tasdiqlovchi hodisalar bo‘lib, ular moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlarini tuzatishni talab etadi. Ikkinchi tur esa hisobot davridan keyin yuzaga kelgan sharoitlarni aks ettiruvchi hodisalar bo‘lib, ular moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlarini tuzatishni talab qilmaydi, biroq muhim bo‘lsa, moliyaviy hisobot izohlarida oshkor etilishi shart.

Hisobot davri oxirida mavjud bo‘lgan sharoitlarni tasdiqlovchi hodisalarga, masalan, hisobot davrida mavjud bo‘lgan debitorlik qarzining undirilmasligi bo‘yicha sud qarorining hisobotdan keyin chiqishi, hisobot davrida mavjud bo‘lgan

majburiyat bo‘yicha aniq summa keyinchalik ma’lum bo‘lishi, hisobot davrida mavjud bo‘lgan aktivning qadrsizlanganligini tasdiqlovchi yangi axborotlarning olinishi kiradi. Ushbu hodisalar hisobot sanasidagi holatni aniqlashtiruvchi ahamiyatga ega bo‘lgani sababli, moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlari qayta ko‘rib chiqiladi va tuzatiladi.

Hisobot davridan keyin yuzaga kelgan sharoitlarni aks ettiruvchi hodisalarga esa hisobot sanasidan keyin sodir bo‘lgan yirik yong‘inlar, tabiiy ofatlar, yangi kredit shartnomalarining imzolanishi, yirik aktivlarning sotib olinishi yoki sotilishi, aksiyalar emissiyasi, dividendlarning e’lon qilinishi kabi holatlar kiradi. Ushbu hodisalar hisobot sanasida mavjud bo‘lmagan sharoitlar natijasida yuzaga kelgan bo‘lsa, ular moliyaviy hisobot raqamlarini o‘zgartirmaydi, biroq agar muhim bo‘lsa, foydalanuvchilarning iqtisodiy qarorlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi sababli izohlarda batafsil bayon qilinadi.

IAS 10 da alohida e’tibor qaratiladigan muhim masalalardan biri bu korxonaning uzluksiz faoliyat yuritish qobiliyatidir. Agar hisobot davridan keyingi hodisalar korxonaning kelajakda faoliyatini davom ettira olmasligini ko‘rsatsa, moliyaviy hisobotlar uzluksizlik prinsipi asosida tuzilmasligi kerak. Masalan, hisobot sanasidan keyin korxona bankrot deb e’lon qilinsa yoki majburiy tugatish to‘g‘risida qaror qabul qilinsa, moliyaviy hisobotlar qayta baholanadi va boshqa asosda tuziladi. Bu holatda IAS 10 bilan bir qatorda IAS 1 talablariga ham amal qilinadi.

Dividendlar masalasi ham IAS 10 da aniq tartibga solingan. Agar dividendlar hisobot davridan keyin e’lon qilingan bo‘lsa, ular hisobot davrida majburiyat sifatida tan olinmaydi. Chunki hisobot sanasida korxonaning dividend to‘lash bo‘yicha majburiyati mavjud bo‘lmagan bo‘ladi. Bunday dividendlar faqatgina moliyaviy hisobot izohlarida oshkor etiladi. Bu yondashuv hisobot sanasidagi majburiyatlarning haqqoniy ko‘rinishini ta’minlaydi.

IAS 10 ning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u moliyaviy hisobotni “yopiq” hujjat sifatida emas, balki hisobot sanasidan keyingi muhim axborotlarni ham hisobga oluvchi dinamik axborot manbai sifatida shakllantirishga xizmat

qiladi. Shu orqali foydalanuvchilar korxonaning moliyaviy holatini baholashda yanada to‘liq va real tasavvurga ega bo‘ladilar.

Endi mavzuni mustahkamlash maqsadida bir nechta amaliy masalalarni ko‘rib chiqamiz.

1-amaliy masala.

Korxona 2024-yil 31-dekabr holatiga moliyaviy hisobot tuzgan. Hisobot sanasida zaxiralar qiymati 300 mln so‘m etib ko‘rsatilgan. 2025-yil 25-yanvarda zaxiralarning bir qismi eskirgani aniqlanib, ularning sof realizatsiya qiymati 220 mln so‘m ekani ma’lum bo‘ldi. Moliyaviy hisobotlar 2025-yil 20-fevralda tasdiqlangan.

Yechimi:

Zaxiralarning qiymati hisobot davrida mavjud bo‘lgan sharoit bilan bog‘liq bo‘lib, keyinchalik olingan axborot ushbu sharoitni tasdiqlaydi. Demak, bu tuzatishni talab etuvchi hodisa hisoblanadi. Zaxiralar qiymati 80 mln so‘mga kamaytiriladi va shu summa miqdorida zarar tan olinadi.

2-amaliy masala.

Korxona 2024-yil 31-dekabr holatiga moliyaviy hisobot tuzgan. 2025-yil 10-yanvarda ishlab chiqarish binosida kuchli yong‘in sodir bo‘lib, 1,5 mlrd so‘mlik zarar yetdi. Moliyaviy hisobotlar 2025-yil 1-martda tasdiqlangan.

Yechimi:

Yong‘in hisobot sanasidan keyin yuzaga kelgan yangi sharoit natijasidir. Shuning uchun bu hodisa moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlarini tuzatishni talab qilmaydi. Biroq zarar miqdori muhim bo‘lganligi sababli, u moliyaviy hisobot izohlarida batafsil oshkor etilishi lozim.

3-amaliy masala.

Korxona 2024-yil yakunlari bo‘yicha moliyaviy hisobot tuzgan. 2025-yil fevral oyida rahbariyat aksiyadorlarga 400 mln so‘m dividend to‘lash to‘g‘risida qaror qabul qildi. Moliyaviy hisobotlar 2025-yil mart oyida tasdiqlangan.

Yechimi:

Dividendlar hisobot davridan keyin e’lon qilinganligi sababli, ular hisobot davrida

majburiyat sifatida tan olinmaydi. Ushbu summa faqatgina moliyaviy hisobot izohlarida oshkor etiladi.

5.24-son BHXS (IAS 24) “Bog‘liq tomonlar to‘g‘risida axborotlar tavsifi”: maqsadi, mazmuni va qo‘llanishi.

IAS 24 standartining asosiy maqsadi - korxonaning moliyaviy holati va faoliyat natijalariga bog'liq tomonlar bilan bo'lgan munosabatlar va operatsiyalarning ta'sirini moliyaviy hisobot foydalanuvchilari tushunishlari uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni ochib berishni ta'minlashdan iborat.

Bog'liq tomonlar bilan operatsiyalar oddiy bozor sharoitlaridagi operatsiyalardan farq qilishi mumkin. Masalan, ona kompaniya o'z sho'ba kompaniyasidan tovarni bozor narxidan past narxda sotib olishi yoki aksincha, yuqori narxda sotishi mumkin. Bu esa moliyaviy hisobotlarni tahlil qilishda noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun bunday munosabatlar va operatsiyalarni to'liq ochib berish zarur.

IAS 24 standartiga muvofiq, bog'liq tomonlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a) Hisobot beruvchi korxonani nazorat qiluvchi yoki birgalikda nazorat qiluvchi shaxs yoki tashkilot. Bu ona kompaniya, asosiy aktsiyador yoki nazorat qiluvchi investor bo'lishi mumkin.

b) Hisobot beruvchi korxonaga sezilarli ta'sir ko'rsata oladigan tashkilot yoki shaxs. Odatda 20-50% aktsiyalarga ega bo'lgan investor.

c) Hisobot beruvchi korxonaning asosiy boshqaruv xodimlari. Bu ijro direktori, moliya direktori, boshqaruv kengashi a'zolari va yuqori lavozimli rahbarlar.

d) Yuqorida ko'rsatilgan shaxslarning yaqin oila a'zolari. Bunga turmush o'rtog'i, farzandlari, ota-onasi va boshqa yaqin qarindoshlari kiradi.

e) Korxona bilan bir xil guruhga kiruvchi boshqa korxonalar. Masalan, bir ona kompaniya ostidagi sho'ba korxonalar bir-biriga nisbatan bog'liq tomonlardir.

f) Birgalikdagi korxonalar va assotsiatsiyalangan kompaniyalar. Agar kompaniya birgalikdagi korxonada yoki assotsiatsiyada ulushga ega bo'lsa, ular bog'liq tomonlar hisoblanadi.

g) Asosiy boshqaruv xodimlarini taqdim etuvchi tashkilotlar. Agar kompaniya boshqaruv xizmatlarini tashqi tashkilotdan olayotgan bo'lsa, u ham bog'liq tomon hisoblanadi.

IAS 24 bo'yicha korxona moliyaviy hisobotlarida quyidagi ma'lumotlarni majburiy ravishda ochib berishi kerak:

Bog'liq tomonlar bilan munosabatlar haqida. Ona va sho'ba kompaniyalar o'rtasidagi munosabatlar, nazorat strukturasi va hatto bog'liq tomonlar bilan hech qanday operatsiya amalga oshirilmagan bo'lsa ham, bu munosabatlarni ochib berish zarur.

Bog'liq tomonlar bilan operatsiyalar haqida. Agar hisobot davrida bog'liq tomonlar bilan operatsiyalar amalga oshirilgan bo'lsa, quyidagilar ochib berilishi kerak:

- Operatsiyalarning tabiati va mazmuni
- Operatsiyalar summasi
- Qoldiqlar (debitorlik va kreditorlik qarzlari)
- Ta'minot va kafolatlar
- Shubhali va yomon qarzlar uchun zahiralar
- Davr davomida tan olingan xarajatlar

Asosiy boshqaruv xodimlari uchun kompensatsiyalar. Standart quyidagi kompensatsiya turlarini alohida ochib berishni talab qiladi:

- Qisqa muddatli to'lovlar (ish haqi, bonuslar, ta'til pullari)
- Ishdan chiqqandan keyingi to'lovlar (nafaqalar)
- Boshqa uzoq muddatli to'lovlar
- Mehnatdan ajralish to'lovlari
- Aktsiyalarga asoslangan to'lovlar

Narxlar va shartlar. Bog'liq tomonlar bilan operatsiyalar qanday narxlar va shartlarda amalga oshirilganligini, ular bozor shartlaridanmi yoki maxsus shartlardanmi ochib berish kerak.

IAS 24 ba'zi hollarda ochib berishdan ozod qiladi:

Davlat bilan bog'liq istisnolar. Agar korxona davlat nazoratidagi tashkilot bo'lsa va boshqa davlat nazoratidagi tashkilotlar bilan oddiy operatsiyalar olib borsa, bu operatsiyalarni batafsil ochib berish shart emas. Faqat ularning mavjudligi va muhim operatsiyalar to'g'risida umumiy ma'lumot berilishi kifoya.

Boshqaruv xizmatlarini taqdim etish. Agar korxona boshqaruv xizmatlarini tashqi tashkilotdan olayotgan bo'lsa, individual boshqaruv xodimlari uchun kompensatsiyalarni emas, balki jami boshqaruv xizmatlari uchun to'langan summani ochib berish kifoya.

IAS 24 ning to'g'ri qo'llanilishi moliyaviy hisobotlarning shaffofligini sezilarli oshiradi. Investorlar, kreditorlar va boshqa foydalanuvchilar uchun bog'liq tomonlar bilan operatsiyalar to'g'risidagi ma'lumot juda muhimdir, chunki:

- Bu operatsiyalar moliyaviy natijalarni buzishi mumkin
- Konflikt manfaatlar mavjudligi mumkin
- Narxlar va shartlar bozor sharoitlaridan farq qilishi mumkin
- Likvidlik va moliyaviy barqarorlik xavfi mavjud

Masalan, agar kompaniya o'z asosiy sotuvlarining 70%ini ona kompaniyaga amalga oshirsa va bu operatsiyalar bozor narxlaridan sezilarli farq qilsa, bu moliyaviy riski va biznes modelining barqarorligini baholashda muhim omil hisoblanadi.

IAS 24 standartli moliyaviy hisobotlarning shaffofligini ta'minlash va foydalanuvchilarni yashirin risklar va konflikt manfaatlar to'g'risida xabardor qilish uchun zarur vositadir. Standartni to'g'ri qo'llash korporativ boshqaruvni yaxshilaydi va investorlar ishonchini mustahkamlaydi.

6.27-son BHXS (IAS 27) “Alohida moliyaviy hisobotlar”: maqsadi, mazmuni va qo‘llanishi.

IAS 27 standartining asosiy maqsadi sho'ba korxonalar, qaram jamiyatlar va birgalikdagi korxonalardagi investitsiyalar uchun alohida moliyaviy hisobotlarda hisobga olish va ma'lumotlarni ochib berish talablarini belgilashdan iborat. Standart konsolidirlangan moliyaviy hisobotlarga qo'shimcha ravishda yoki mahalliy qonunchilik talablariga binoan taqdim etiladigan alohida hisobotlar uchun yo'riqnoma beradi.

Alohida moliyaviy hisobotlar - bu investorning sho'ba korxonalar, qaram jamiyatlar va birgalikdagi korxonalardagi investitsiyalarini tanlab olgan usulga ko'ra hisobga olgan holda taqdim etadigan hisobotlardir. Bunday hisobotlar konsolidirlangan hisobotlarga qo'shimcha sifatida yoki alohida taqdim etilishi mumkin.

IAS 27 standartiga binoan, alohida moliyaviy hisobotlarda investitsiyalarni hisobga olish uchun uch xil usul qo'llanilishi mumkin:

1. Tannarx usuli - investitsiyalar dastlabki qiymatida hisobga olinadi
2. MHXS 9 (IFRS 9) talablariga muvofiq - moliyaviy instrumentlar sifatida baholash
3. Kapitalga ishtirok usuli - BHXS 28 (IAS 28) standartida tavsiflanganidek

Muhimi shundaki, tanlangan usul ma'lum bir toifadagi barcha investitsiyalarga izchil qo'llanilishi kerak.

Alohida moliyaviy hisobotlarda dividendlar ularni olish huquqi vujudga kelganda tan olinadi. Agar kapitalga ishtirok usuli qo'llanilsa, dividend investitsiya qiymatini kamaytiradi.

MHXS alohida moliyaviy hisobotlarni tayyorlashni majburiy qilmaydi, lekin korxona ixtiyoriy ravishda yoki mahalliy qonunchilik talablariga binoan ularni tayyorlashga qaror qilgan taqdirda IAS 27 qo'llaniladi. Ko'pgina yurisdiksiyalarda alohida hisobotlar quyidagi maqsadlar uchun muhim:

- Soliqqa tortish talablari
- Kapitalning saqlanishi
- Dividendlar to'lash

- Bankrotlik yoki to'lovga qobilsizlikni baholash

Agar korxona MHXS 10.4(a) bo'yicha konsolidatsiyalashdan ozod etilgan bo'lsa yoki BHXS 28.17 bo'yicha kapitalga ishtirok usulini qo'llashdan ozod etilgan bo'lsa, u alohida moliyaviy hisobotlarni yagona hisobotlar sifatida taqdim etishi mumkin.

Standart turli xil ma'lumotlarni ochib berishni talab qiladi:

- Ona kompaniya va uning sho'ba korxonalari o'rtasidagi munosabatlar tabiati
- Nazoratni qanday aniqlash tushuntirishlari
- Egalik ulushlaridagi o'zgarishlar
- Agar alohida hisobotlar yagona hisobot to'plami bo'lsa, qo'shimcha ma'lumotlar

Ko'plab yurisdiksiyalarda alohida moliyaviy hisobotlar katta ahamiyatga ega, chunki ular yuridik shaxsga aniqroq bog'liqlikni ta'minlaydi. Konsolidirlangan hisobotlar investorlar uchun ko'proq muhim bo'lsa-da, alohida hisobotlar qonuniy talablarni bajarish uchun asosiy hujjat hisoblanadi.

O'zbekistonda ham xo'jalik yurituvchi sub'ektlar bosh jamiyatning moliyaviy hisobotlarini tayyorlashda milliy standartlar va xalqaro amaliyotga muvofiq ish olib boradilar. Alohida moliyaviy hisobotlar tashkilotning moliyaviy holatini to'liq aks ettirish va investorlar, kreditorlar hamda boshqa manfaatdor tomonlar uchun ishonchli ma'lumot berish vositasi hisoblanadi.

IAS 27 standartining qo'llanilishi tashkilotlarga moliyaviy shaffoflikni ta'minlash, investitsiyalarni to'g'ri baholash va mahalliy hamda xalqaro talablarni bajarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Standart investorlar va boshqa foydalanuvchilarga tashkilot moliyaviy holatini aniq tushunish imkonini beradi.

7.“Oraliq moliyaviy hisobot” (IAS 34)ning maqsadi, mazmuni va qo‘llanishi.

BHXS 34 "Oraliq moliyaviy hisobot" standartining asosiy maqsadi korxonalarning yil davomida taqdim etadigan oraliq moliyaviy hisobotlarining minimal tarkibi, tan olinish va o'lchash tamoyillarini belgilashdan iborat. Standart investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlarga korxonaning moliyaviy ahvoli, faoliyat natijalari va pul mablag'lari oqimi to'g'risida o'z vaqtida ishonchli ma'lumot olish imkoniyatini yaratadi.

Oraliq davr deganda moliyaviy yildan qisqaroq bo'lgan hisobot davri tushuniladi. Odatda bu chorak yoki yarim yillik davrlarni o'z ichiga oladi. Standartning muhim vazifasi – oraliq va yillik hisobotlar o'rtasida izchillikni ta'minlash, shuningdek, hisobot tayyorlash jarayonini soddalashtirishdir.

BHXS 34 oraliq moliyaviy hisobotning to'liq yoki qisqartirilgan shaklda taqdim etilishi mumkinligini belgilaydi. To'liq oraliq hisobot yillik moliyaviy hisobotdagi barcha tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Qisqartirilgan hisobot esa minimal tarkibni qamrab, quyidagi asosiy elementlardan iborat:

Qisqartirilgan moliyaviy ahvol to'g'risidagi hisobot – korxonaning aktivlari, majburiyatlari va kapitalining oraliq davr oxiridagi holatini aks ettiradi. Bu hisobot oxirgi yillik hisobotdan keyin yuz bergan muhim o'zgarishlarni ko'rsatishi kerak.

Qisqartirilgan foyda yoki zarar va boshqa umumiy daromad to'g'risidagi hisobot – joriy oraliq davr va yilning boshidan hozirgi kungacha bo'lgan daromad va xarajatlarni taqdim etadi. Taqqoslash imkoniyati uchun o'tgan yilning mos davrlari ma'lumotlari ham keltiriladi.

Kapitalning o'zgarishi to'g'risidagi qisqartirilgan hisobot – kapital tarkibiy qismlaridagi o'zgarishlarni, jumladan, egalar bilan operatsiyalar va to'plangan foyda yoki zarardagi o'zgarishlarni aks ettiradi.

Pul mablag'lari oqimi to'g'risidagi qisqartirilgan hisobot – oraliq davrdagi pul mablag'larining kelib chiqishi va sarflanishini operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat bo'yicha tasniflab ko'rsatadi.

Tanlangan tushuntirish xatlari – muhim siyosatlar, o'zgarishlar va muhim hodisalarni tushuntirib beradi.

BHXS 34 oraliq hisobotlarda ham yillik hisobotlardagi tan olinish va o'lchash tamoyillarini qo'llashni talab qiladi. Bunda har bir oraliq davr mustaqil hisobot davri sifatida qaraladi. Aktivlar, majburiyatlar, daromad va xarajatlarni tan olishda BHXS va MFHS standartlarida belgilangan mezonlar qo'llaniladi.

Muhim jihat shundaki, yillik asosda hisoblangan ba'zi xarajatlar (masalan, soliqlar, bonuslar) oraliq davrlarda proporsional taqsimlanishi mumkin. Shuningdek, mavsumiy, tsiklik yoki vaqti-vaqti bilan yuz beradigan daromad va xarajatlar oraliq davr oxiriga kelib kelajakdagi hodisalar asosida oldindan hisoblanmaydi yoki kechiktirilmaydi.

Standart barcha korxonalar uchun majburiy emas, lekin agar korxona oraliq hisobot taqdim etsa yoki qonunchilik buni talab qilsa, BHXS 34 talablariga rioya qilish shart. Aksiyalari birjada sotiladigan ochiq aksiyadorlik jamiyatlari, davlat korxonalari va katta biznes subyektlari uchun oraliq hisobot ko'pincha majburiydir.

Oraliq hisobotlar tayyorlashda tezkorlik muhim ahamiyatga ega, shuning uchun ba'zi baholar va hisob-kitoblar yillik hisobotga nisbatan ko'proq professional mulohazalarga asoslanishi mumkin. Ammo bu ma'lumotlarning ishonchliligi pasayishi kerak emasligini anglatadi.

BHXS 34 shuningdek, muhim voqealar va operatsiyalarni ochib berish, tanlangan hisob siyosati o'zgarishlarini va mavsumiylik ta'sirini tushuntirish zarurligini ta'kidlaydi. Bu foydalanuvchilarga oraliq hisobotni to'g'ri tushunish va tahlil qilish imkonini beradi.

8. 8-son MHXS (IFRS 8) “Operatsion segmentlar”: maqsadi, mazmuni va qo‘llanishi.

Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida korxonalarning moliyaviy faoliyatini baholash faqat umumlashtirilgan ko‘rsatkichlar asosida emas, balki faoliyatning ichki tuzilmasi – segmentlar kesimida amalga oshirilishi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, diversifikatsiyalashgan kompaniyalar, ko‘p tarmoqli korporatsiyalar hamda sug‘urta tashkilotlari faoliyatida turli

segmentlarning samaradorligi, risk darajasi va daromadlilik ko‘rsatkichlarini aniqlash investorlarga, kreditorlarga va regulyatorlarga muhim axborot beradi. Shu jihatdan, IFRS 8 Operating Segments (MHXS 8) xalqaro moliyaviy hisobot tizimida alohida o‘rin tutadi. Mazkur standartning asosiy ilmiy muammosi shundan iboratki, korxona faoliyatini tashqi foydalanuvchilar uchun ochiq va shaffof ko‘rsatish bilan birga, boshqaruv qarorlarida foydalaniladigan ichki axborot tizimi bilan uyg‘unlashtirilgan holda segmentar hisobotni shakllantirish zarur. Amaliyotda esa segmentlarni aniqlash mezonlari, ularning moliyaviy natijalarini baholash usullari va segmentlararo operatsiyalarni hisobga olishda metodologik muammolar mavjud.

Segmentar hisobot masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, Robert Kaplan va David Norton boshqaruv hisobi tizimida segmentlar bo‘yicha axborotlarning ahamiyatini asoslab bergan. Ularning Balanced Scorecard modeli segmentlar kesimida strategik ko‘rsatkichlarni baholash imkonini beradi. Philip Kotler marketing segmentatsiyasi orqali segment tushunchasini iqtisodiy nuqtayi nazardan rivojlantirgan bo‘lsa, Anthony Atkinson va Robert S. Kaplan boshqaruv hisobida segmentar tahlilni keng qo‘llagan. Segmentar hisobotning moliyaviy hisobot bilan integratsiyasi masalalari International Accounting Standards Board tomonidan ishlab chiqilgan IFRS 8 standarti orqali tartibga solingan. Bu yondashuv “management approach” deb ataladi va kompaniya ichki boshqaruv tizimidagi segmentlarni asos qilib oladi. Mahalliy olimlardan sug‘urta hisobi va segmentar hisobot bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan N. Najimova ishlarida segmentlar kesimida xarajatlar va daromadlarni hisobga olishning yangi metodologiyalari taklif etilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki:

- ✓ segmentar hisobot investitsion qarorlar sifatini oshiradi;
- ✓ boshqaruv hisobi va moliyaviy hisobot integratsiyasi muhim;
- ✓ segmentlarni aniqlash mezonlari hali ham bahsli masala bo‘lib qolmoqda.

Segmentar hisob – bu korxonaning operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyatini boshqaruv qarorlarini qabul qilish ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda iqtisodiy jihatdan bir jinsli segmentlar kesimida identifikatsiya qilish, daromadlar, xarajatlar, aktivlar, majburiyatlar hamda pul oqimlarini tan olish, o‘lchash, taqsimlash va tahlil qilish jarayonlarini o‘zida mujassam etgan, ichki boshqaruv axborot tizimi bilan integratsiyalashgan, ko‘p darajali (multi-level) va moslashuvchan buxgalteriya hisobining alohida yo‘nalishidir. Ushbu tizim segmentlar kesimida iqtisodiy samaradorlikni baholash, risklarni identifikatsiya qilish va optimallashtirish, shuningdek, strategik va operatsion darajadagi qarorlarni ilmiy asoslashga xizmat qiladi hamda MHXS (IFRS 8) da belgilangan “boshqaruv yondashuvi” tamoyiliga tayangan holda shakllantiriladi.

Segmentar hisobot – bu korxonaning operatsion segmentlari kesimida shakllantirilgan moliyaviy va no-moliyaviy ko‘rsatkichlarni (daromad, foyda yoki zarar, aktivlar, majburiyatlar, pul oqimlari va risk indikatorlari) ichki boshqaruv hisobi ma’lumotlari asosida agregatsiyalash va transformatsiya qilish orqali tashqi va ichki manfaatdor tomonlar uchun ochiqlik, taqqoslanish va ishonchlilik tamoyillariga muvofiq ravishda taqdim etuvchi moliyaviy hisobotning tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur hisobot segmentlarning iqtisodiy samaradorligi, resurslardan foydalanish darajasi va risk profilini kompleks baholash imkonini yaratadi, investorlar va boshqa foydalanuvchilar uchun qaror qabul qilishda yuqori sifatli axborot bazasini ta’minlaydi hamda MHXS (IFRS 8) talablariga muvofiq ravishda “ichki boshqaruv strukturasiga moslik” prinsipi asosida shakllantiriladi.

MHXS 8-son “Operatsion segmentlar” standarti korxona faoliyatini segmentlar kesimida aks ettirish zarurati yuzaga kelgan hollarda qo‘llaniladi va u zamonaviy iqtisodiyotda korxona ichki tuzilmasini tashqi foydalanuvchilar uchun ochib berishga xizmat qiladi. Ushbu standartni qo‘llashning asosiy mohiyati shundan iboratki, korxona o‘z faoliyatini bir butun ko‘rsatkich sifatida emas, balki alohida iqtisodiy yo‘nalishlar, ya’ni segmentlar kesimida baholaydi va taqdim etadi. Shu sababli, mazkur standart faqatgina ko‘p yo‘nalishli, murakkab tuzilishga ega bo‘lgan korxonalarda dolzarb hisoblanadi. Agar korxona yagona faoliyat turi

bilan shug‘ullansa va uning ichki boshqaruv tizimida alohida segmentlarga ajratish mavjud bo‘lmasa, bunday holatda ushbu standartni qo‘llash zarurati deyarli yuzaga kelmaydi.

1-rasm. Segmentar hisob turlari.

Rasmda segmentar hisob tizimi korxona faoliyatini samarali boshqarish va tahlil qilish maqsadida uch asosiy yo‘nalish bo‘yicha tasniflanganligi ko‘rsatilgan: mahsulot (yoki xizmat) turlari, geografik hududlar hamda faoliyat yo‘nalishlari kesimida. Ushbu yondashuvga ko‘ra, korxona daromadlari, xarajatlari, aktivlari va majburiyatlari alohida segmentlar bo‘yicha ajratilib hisobga olinadi, bu esa har bir segmentning moliyaviy natijasini aniq baholash, rentabellik darajasini aniqlash va boshqaruv qarorlarini asoslash imkonini beradi. Xususan, mahsulotlar bo‘yicha segmentar hisob orqali qaysi mahsulot turi ko‘proq foyda keltirayotgani aniqlansa, geografik segmentlar orqali ichki va tashqi bozorlardagi samaradorlik solishtiriladi, faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha esa ishlab chiqarish, savdo yoki xizmat ko‘rsatish kabi yo‘nalishlarning natijadorligi baholanadi. Shu jihatdan, segmentar hisob korxona faoliyatini chuqur tahlil qilish, resurslarni optimal taqsimlash va xalqaro

standartlar talablari asosida shaffof moliyaviy hisobotni shakllantirishda muhim metodologik vosita hisoblanadi.

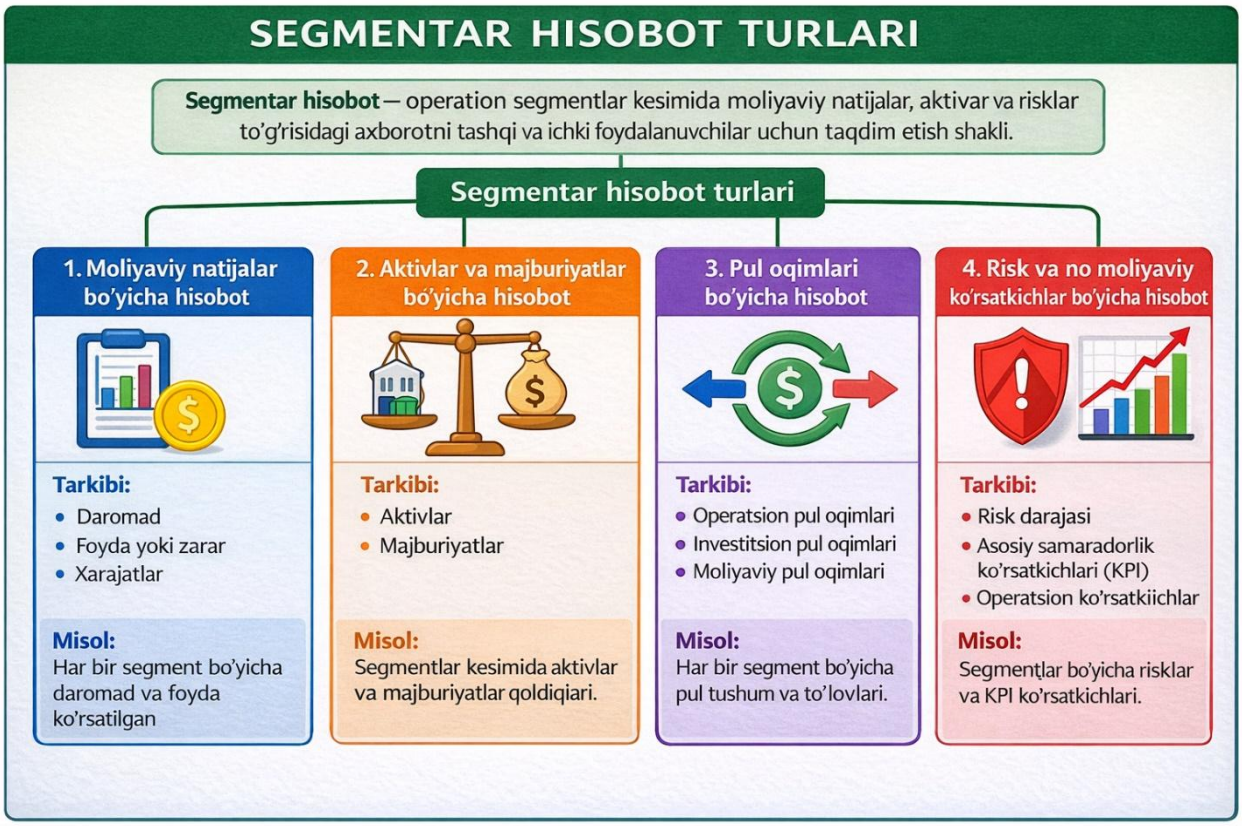

2-rasm. Segmentar hisobot turlari.

Mazkur rasmda segmentar hisobot tizimi korxona faoliyatini kompleks baholash uchun to‘rt asosiy yo‘nalishda shakllantirilishi ko‘rsatilgan bo‘lib, ular moliyaviy natijalar, aktivlar va majburiyatlar, pul oqimlari hamda risk va nomoliyaviy ko‘rsatkichlar kesimida taqdim etiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, har bir operatsion segment bo‘yicha daromad, foyda yoki zarar va xarajatlar orqali moliyaviy samaradorlik aniqlanadi, aktivlar va majburiyatlar orqali moliyaviy barqarorlik baholanadi, pul oqimlari orqali likvidlik va to‘lov qobiliyati tahlil qilinadi, shuningdek risk darajasi va asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlari (KPI) orqali strategik va operatsion natijalar baholanadi. Natijada, segmentar hisobot nafaqat tashqi foydalanuvchilar uchun shaffof moliyaviy axborotni taqdim etadi, balki ichki boshqaruv qarorlarini qabul qilishda har bir segmentning holatini chuqur tahlil qilish, resurslarni samarali taqsimlash va risklarni boshqarish imkonini beruvchi muhim analitik instrument sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur standart, avvalo, korxonada segmentlar kesimida ma’lumotlar shakllantirilganda va ushbu ma’lumotlar asosida boshqaruv qarorlari qabul qilinganda qo‘llaniladi. Ya’ni, korxona rahbariyati faoliyatni alohida yo‘nalishlar bo‘yicha tahlil qilsa, har bir yo‘nalishning daromadi, xarajati, foydasi yoki zarari, aktivlari va majburiyatlari alohida hisobga olinayotgan bo‘lsa, demak bu yerda segmentlar mavjud va ular bo‘yicha hisobot tuzish talab etiladi. Bu yondashuvning muhim jihati shundaki, segmentlar tashqi mezonlar asosida emas, balki aynan korxonaning ichki boshqaruv tizimi qanday tashkil etilgan bo‘lsa, shu asosda aniqlanadi. Demak, segmentlar – bu nazariy emas, balki amalda mavjud bo‘lgan iqtisodiy birliklardir.

MHXS 8 qo‘llanilishi ayniqsa aksiyalari ommaga taklif etilgan yoki investorlar oldida ochiq hisobot beruvchi yirik korxonalar uchun muhim hisoblanadi. Chunki bunday korxonalarda tashqi foydalanuvchilar faqat umumiy foyda yoki zarar ko‘rsatkichlari bilan cheklanib qolmaydi, balki qaysi yo‘nalish foydali, qaysi yo‘nalish zarar keltirayotganini bilishni istaydi. Segmentar hisobot aynan shu ehtiyojni qondiradi. Natijada investorlar korxonaning ichki tuzilmasini chuqurroq tushunadi va investitsiya qarorlarini aniqroq qabul qiladi.

Ushbu standartni qo‘llashning yana bir muhim sharti – segmentlarning ahamiyatlilik darajasidir. Agar ma’lum bir segment korxona umumiy daromadi, foydasi yoki aktivlarining sezilarli qismini tashkil etsa, u alohida ko‘rsatib berilishi lozim. Bu esa hisobotda faqat muhim segmentlarni ajratib ko‘rsatish imkonini beradi va ortiqcha ma’lumotlar bilan hisobotni murakkablashtirib yubormaydi. Shu bilan birga, agar barcha segmentlar yig‘indisi umumiy faoliyatning katta qismini qamrab olmasa, qo‘shimcha segmentlar ham kiritilishi talab etiladi. Bu talab hisobotning to‘liqligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Endi ushbu standartning qo‘llanishiga doir kengaytirilgan misollarni ko‘rib chiqamiz. Sug‘urta tashkilotida faoliyat bir nechta asosiy yo‘nalishlarga bo‘linadi: to‘g‘ridan-to‘g‘ri sug‘urta, qayta sug‘urta va investitsiya faoliyati. Har bir yo‘nalishning daromad manbalari, xarajatlari va risk darajasi turlicha bo‘ladi. Masalan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri sug‘urtada asosiy daromad sug‘urta mukofotlaridan

shakllansa, qayta sug‘urtada komissiya daromadlari ustun bo‘ladi, investitsiya faoliyatida esa foiz va dividend daromadlari asosiy o‘rin tutadi. Agar ushbu yo‘nalishlar bo‘yicha alohida hisob yuritilib, rahbariyat qaysi yo‘nalishni rivojlantirish yoki qisqartirish haqida qaror qabul qilsa, bu holda segmentlar mavjud deb e’tirof etiladi va ular bo‘yicha hisobot tuzish zarur bo‘ladi.

Savdo korxonalarida segmentlar ko‘pincha ichki va tashqi bozorlar bo‘yicha ajratiladi. Masalan, korxona ichki bozorda mahsulot sotish bilan bir qatorda eksport faoliyatini ham amalga oshiradi. Ichki bozorda sotilgan mahsulotlar bo‘yicha daromad va xarajatlar alohida hisoblanadi, eksport bo‘yicha esa boshqa ko‘rsatkichlar shakllanadi. Agar rahbariyat ushbu ikki yo‘nalishning samaradorligini taqqoslab, qaysi bozorga ko‘proq e’tibor qaratish kerakligini aniqlasa, demak bu segmentlar operatsion segment hisoblanadi va ular bo‘yicha alohida hisobot tuziladi.

Ishlab chiqarish korxonalarida esa segmentlar mahsulot turlari asosida shakllanadi. Masalan, korxona oziq-ovqat mahsulotlari va sanoat uskunalarini ishlab chiqaradi. Ushbu ikki yo‘nalishning ishlab chiqarish texnologiyasi, xarajat tuzilmasi va foyda darajasi keskin farq qiladi. Agar ushbu mahsulot turlari bo‘yicha alohida hisob yuritilib, har birining foydasi va samaradorligi baholanayotgan bo‘lsa, ular alohida segment sifatida qaraladi va MHXS 8 talablariga muvofiq hisobot qilinadi.

Bank faoliyatida segmentlar xizmat turlari asosida ajratiladi. Masalan, kreditlash, depozit xizmatlari, to‘lov operatsiyalari va investitsiya xizmatlari alohida yo‘nalish sifatida qaraladi. Har bir yo‘nalishning daromadliligi va risk darajasi turlicha bo‘lganligi sababli, ular bo‘yicha alohida hisobot yuritish zarur. Bu esa bank faoliyatini yanada shaffof va tushunarli qiladi.

Umuman olganda, MHXS 8 standarti quyidagi holatlarda qo‘llaniladi: korxona faoliyati bir nechta yo‘nalishlardan iborat bo‘lsa, ushbu yo‘nalishlar bo‘yicha alohida hisob yuritilsa, rahbariyat ushbu ma’lumotlarga asoslanib qaror qabul qilsa va tashqi foydalanuvchilar uchun segmentlar kesimida axborot taqdim etish zarur bo‘lsa. Ushbu standartni qo‘llash natijasida korxonaning moliyaviy

shaffofligi oshadi, har bir segmentning samaradorligi aniq baholanadi va iqtisodiy qarorlar qabul qilish sifati sezilarli darajada yaxshilanadi.

Nazarot uchun savollar.

1. IAS 8 standartining asosiy maqsadi nimadan iborat va u qanday hollarda qo'llaniladi? Hisob siyosati nima va uni tanlashda qanday mezonlarga amal qilinadi?
2. Hisob siyosatidagi o'zgarishlar va buxgalterlik baholashdagi o'zgarishlar o'rtasidagi asosiy farqlar nimalardan iborat? Har birini qanday hisoblash kerak?
3. IAS 8 bo'yicha o'tmishdagi xatoliklarni tuzatish qanday amalga oshiriladi va retroaktiv tuzatish usuli nimani anglatadi?
4. Hisob siyosatini o'zgartirish uchun qanday asoslar mavjud va qanday holatlarda o'zgartirish majburiy hisoblanadi?
5. IFRS 13 standartining asosiy maqsadi nima va "haqqoniy qiymat" tushunchasi qanday ta'riflanadi?
6. Haqqoniy qiymat ierarxiyasining uch darajasi (Level 1, 2, 3) nimalardan iborat va ular orasidagi farqlar qanday?
7. Haqqoniy qiymatni o'lchashda "eng yaxshi va eng yuqori foydalanish" prinsipi nimani anglatadi va qanday qo'llaniladi?
8. IFRS 13 bo'yicha bozorga asoslangan yondashuv (market approach), daromadga asoslangan yondashuv (income approach) va xarajatlarga asoslangan yondashuv (cost approach) nimalardan iborat?
9. Moliyaviy olmaydigon aktivlar uchun haqqoniy qiymatni aniqlashda qanday o'ziga xos xususiyatlar mavjud?
10. IAS 8 va IFRS 13 standartlari bo'yicha ochib berilishi kerak bo'lgan ma'lumotlar (disclosures) nimalardan iborat va ularning ahamiyati nimada?

TEST SAVOLLARI

1. IAS 8 bo'yicha hisob siyosatining o'zgarishi qanday qo'llaniladi?

A) Faqat kelajakka qarab

B) Retroaktiv (orqaga qarab)

C) Joriy davrda

D) Ikki yillik davr uchun

2. Buxgalterlik baholasidagi o'zgarish qanday qo'llaniladi?

A) Retroaktiv

B) Faqat kelajakka qarab (prospektiv)

C) Joriy va oldingi davrlarga

D) Faqat keyingi yilga

3. Quyidagilardan qaysi biri buxgalterlik baholasiga misol?

A) Zahiralarni baholash usulini o'zgartirish

B) Asosiy vositalarning foydali xizmat muddatini qayta baholash

C) FIFO dan o'rtacha narxga o'tish

D) Daromadni tan olish siyosatini o'zgartirish

4. Oldingi davrlardagi xato topilganda nima qilish kerak?

A) Faqat joriy davrda tuzatish

B) Retroaktiv tuzatish

C) Kelajakda tuzatish

D) Hech narsa qilmaslik

5. IFRS 13 bo'yicha adolatli qiymat nima?

A) Sotib olish narxi

B) Tarixiy narx

C) Chiqish narxi (sotish yoki o'tkazish narxi)

D) O'rtacha narx

6. Adolatli qiymat ierarxiyasida birinchi daraja ma'lumotlari nima?

A) Korxonaning taxminlari

B) O'xshash aktivlar narxlari

C) Faol bozorlarda kotirovka qilingan narxlar

D) Baholovchilar fikri

7. Qaysi yondashuv "bu aktiv qancha pul keltiradi?" savoliga javob beradi?

A) Bozor yondashuvi

B) Daromad yondashuvi

C) Xarajat yondashuvi

D) Taqqoslash yondashuvi

8. Uchinchi daraja ma'lumotlari nima?

A) Birja narxlari

B) O'xshash operatsiyalar narxlari

C) Kuzatib bo'lmaydigan ma'lumotlar

D) Rasmiy kotirovkalar

9. IAS 8 bo'yicha hisob siyosatini tanlashda birinchi navbatda nimaga murojaat qilish kerak?

A) Boshqa kompaniyalar amaliyoti

B) Maxsus IFRS standarti

C) Rahbariyat qaroriga .

D) Auditorlar maslahati

10. IFRS 13 bo'yicha eng yuqori va eng yaxshi foydalanish tamoyili nimani anglatadi?

A) Hozirgi foydalanish

B) Eng arzon foydalanish

C) Qiymatni maksimal oshiradigan foydalanish

D) Korxona rejalashtirayotgan foydalanish

6-MAVZU. ASOSIY VOSITALARGA DOIR MHXSLAR

1. BHXS 16 standartining maqsadi, asosiy tushunchalari va asosiy vositalarni tan olish mezonlari.

2. Asosiy vositalarni boshlang'ich va keyingi o'lchash, qayta baholash modeli va amortizatsiya usullari.

3. Asosiy vositalarni hisobdan chiqarish, almashtirish, qiymat pasayishi va ma'lumotlarni ochib berish talablari.

4. 40-son BHXS (IAS 40) "Investitsion mulk": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi.

5. 5-son MHXS (IFRS 5) "Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi.

6. 16-son MHXS (IFRS 16) "Ijara": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi.

Tayanch so'zlar: asosiy vositalar, tan olish mezonlari, dastlabki baholash, keyingi baholash, tarixiy (boshlang'ich) qiymat, qayta baholash modeli, amortizatsiya, foydali xizmat muddati, qoldiq qiymat, hisobdan chiqarish.

1. BHXS 16 standartining maqsadi, asosiy tushunchalari va asosiy vositalarni tan olish mezonlari.

BHXS 16 "Asosiy vositalar" standartining asosiy maqsadi asosiy vositalar deb ataladigan moddiy aktivlarni buxgalteriya hisobida qanday aks ettirishni belgilashdan iborat. Bu standart asosiy vositalarni tan olish, ularning boshlang'ich va keyingi o'lchovini, shuningdek amortizatsiya va qiymat pasayishi zarar hisoblanishini tartibga soladi. Standart moliyaviy hisobot foydalanuvchilariga korxonaning asosiy vositalariga investitsiyalari va bu investitsiyalardagi o'zgarishlar to'g'risida to'liq ma'lumot berishni ta'minlaydi.

Asosiy vositalar - bu korxonaning faoliyatida muhim rol o'ynaydigan uzoq muddatli moddiy aktivlardir. Ular tovarlar ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishda, boshqalarga ijaraga berishda yoki ma'muriy maqsadlarda foydalanish

uchun korxona tomonidan ushlab turiladi. Asosiy vositalarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular bir necha hisobot davrlari davomida foydalaniladi va ularning qiymati vaqt o'tishi bilan amortizatsiya orqali xarajat sifatida tan olinadi.

BHXS 16 standartiga ko'ra, asosiy vositalar quyidagi xususiyatlarga ega bo'lgan moddiy aktivlardir: birinchidan, ular tovarlar ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishda foydalanish uchun korxona tomonidan ushlab turiladi, ikkinchidan, ular boshqalarga ijaraga berish maqsadida ushlab turilishi mumkin, uchinchidan, ular ma'muriy maqsadlarda foydalanilishi mumkin, to'rtinchidan, ular bir yildan ortiq muddatda foydalanilishi kutiladi.

Asosiy vositalarning turli toifalari mavjud: yer, binolar va inshootlar, mashinalar va uskunalar, transport vositalari, mebel va jihozlar, ofis uskunalari, kompyuter texnikasi va dasturiy ta'minot, ko'p yillik ekinlar va mahsuldor chorva, tabiiy resurslarni qazib olish ob'ektlari. Har bir toifa o'zining xususiyatlariga ega va ularga turli amortizatsiya usullari qo'llanilishi mumkin.

BHXS 16 ga ko'ra, asosiy vositalar ob'ektini aktiv sifatida tan olish uchun ikkita asosiy shart bajarilishi kerak. Birinchi shart - ob'ekt bilan bog'liq bo'lajak iqtisodiy foydalar korxonaga tushishi ehtimoli katta bo'lishi kerak. Bu degani, ob'ekt korxonaga daromad keltirishi yoki xarajatlarni kamaytirishi kutiladi. Ikkinchi shart - ob'ektning qiymatini ishonchli o'lchash mumkin bo'lishi kerak. Bu degani, ob'ektning sotib olish narxi yoki yaratish qiymati aniq belgilanishi mumkin.

Iqtisodiy foydalarni baholashda korxona o'z professional mulohazasidan foydalanadi. Foydalar quyidagi shakllarda bo'lishi mumkin: ob'ektdan foydalanish natijasida to'g'ridan-to'g'ri daromad olish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali xarajatlarni kamaytirish, ob'ektni ijaraga berish orqali ijara to'lovlari olish, ob'ektni sotish orqali qoldiq qiymat olish.

Qiymatni ishonchli o'lchash masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Odatda, sotib olingan ob'ektlar uchun bu muammo tug'ilmaydi, chunki sotib olish narxi ma'lum. Biroq, o'z kuchida yaratilgan ob'ektlar uchun barcha xarajatlarni to'g'ri hisobga olish zarur. Qiymatni o'lchashda quyidagi xarajatlar nazarda tutiladi: sotib

olish narxi, import bojlari va qaytarilmaydigan soliqlar, ob'ektni foydalanishga tayyor holatga keltirish uchun to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar.

Ob'ekt asosiy vosita sifatida tan olingandan so'ng, uni hisobda saqlash bilan bog'liq bir qator masalalar paydo bo'ladi. Birinchidan, ob'ektning qaysi toifaga mansubligini aniqlash kerak. Ikkinchidan, ob'ektning foydali xizmat muddatini baholash zarur. Uchinchidan, qoldiq qiymatni aniqlash kerak. To'rtinchidan, amortizatsiya usulini tanlash kerak. Beshinchidan, ob'ektni muntazam ravishda tekshirish va qiymat pasayishi belgilarini aniqlash zarur.

Foydali xizmat muddati - bu korxona ob'ektdan foydalanishni kutayotgan davr yoki ob'ektdan olinadigan mahsulot yoki xizmatlar soni. Foydali xizmat muddatini belgilashda quyidagi omillar hisobga olinadi: kutilayotgan foydalanish intensivligi, fizik eskirish, texnik yoki tijorat eskirishi, ob'ektdan foydalanishga qo'yiladigan huquqiy yoki shunga o'xshash cheklovlar.

Qoldiq qiymat - bu foydali xizmat muddati tugagandan keyin ob'ektni sotishdan kutilayotgan summa minus sotish xarajatlari. Qoldiq qiymat har yil qayta ko'rib chiqilishi va zarur bo'lsa, o'zgartirilishi kerak. Agar qoldiq qiymat hisobiy qiymatdan oshsa, amortizatsiya hisoblanmaydi.

Amaliy masala 1:

"Istiqbol" korxonasi 2024-yil 1-martda yangi ishlab chiqarish uskunasini sotib oldi. Uskuna narxi 100,000,000 so'm, yetkazib berish va o'rnatish xarajatlari 5,000,000 so'm, xodimlarni o'qitish xarajatlari 2,000,000 so'm tashkil etdi. Uskunani ishga tushirishdan oldin sinov ishlari o'tkazildi va 500,000 so'm qiymatida mahsulot ishlab chiqarildi. Uskunaning foydali xizmat muddati 8 yil, qoldiq qiymati 9,000,000 so'm deb baholandi.

Talab qilinadi:

1. Uskunaning boshlang'ich qiymatini hisoblang
2. Uskunani asosiy vosita sifatida tan olish uchun shart bajarilganmi?
3. Yillik amortizatsiya summasini to'g'ri chiziq usulida hisoblang

Yechim:

1. Uskunaning boshlang'ich qiymati:

- Uskuna narxi: 100,000,000 so'm
- Yetkazib berish va o'rnatish: 5,000,000 so'm
- Jami boshlang'ich qiymat: 105,000,000 so'm

Eslatma: Xodimlarni o'qitish xarajatlari (2,000,000 so'm) boshlang'ich qiymatga kirmaydi, chunki bu davr xarajati hisoblanadi. Sinov ishlab chiqarish daromadi (500,000 so'm) boshlang'ich qiymatni kamaytirmaydi, balki alohida daromad sifatida tan olinadi.

2. Tan olish shartlari:

- Iqtisodiy foyda sharti bajarilgan: uskuna 8 yil davomida mahsulot ishlab chiqaradi
- Ishonchli o'lchov sharti bajarilgan: sotib olish narxi va tegishli xarajatlar aniq

3. Yillik amortizatsiya (to'g'ri chiziq usuli): Amortizatsiya = (Boshlang'ich qiymat - Qoldiq qiymat) / Foydali xizmat muddati Amortizatsiya = (105,000,000 - 9,000,000) / 8 = 12,000,000 so'm/yil

2. Asosiy vositalarni boshlang'ich va keyingi o'lchash, qayta baholash modeli va amortizatsiya usullari

BHXS 16 standartiga ko'ra, asosiy vositalar ob'ekti dastlab qiymat bo'yicha o'lchanadi. Qiymat - bu ob'ektni sotib olish yoki yaratish uchun to'langan yoki to'lanishi kerak bo'lgan pul mablag'lari yoki pul ekvivalentlarining adolatli qiymati. Boshlang'ich qiymatga quyidagi elementlar kiradi:

Birinchidan, sotib olish narxi, shu jumladan import bojlari va qaytarilmaydigan sotib olish soliqlari, hamda har qanday to'g'ridan-to'g'ri sotib olish bilan bog'liq xarajatlar, sotib olish chegirmalari va bonuslardan keyin. Ikkinchidan, ob'ektni mo'ljallangan joyga yetkazib berish va uni foydalanish uchun zarur sharoitga keltirish bilan bevosita bog'liq xarajatlar. Bular o'rnatish va yig'ish xarajatlari, xodimlar mehnat haqini, professional xizmatlar uchun to'lovlarni, ob'ektni sinashdan olingan sof natijalarni o'z ichiga oladi.

Uchinchidan, ob'ektni demontaj qilish va olib tashlash, shuningdek ob'ekt joylashgan joyni qayta tiklash xarajatlarining boshlang'ich taxmini, agar korxona

bunday majburiyatni olsa. Bu majburiyat ob'ekt sotib olingan yoki asosiy vosita sifatida foydalanilgan bir qancha davrlar davomida yuzaga kelishi mumkin.

Boshlang'ich qiymatga kirmaydigan xarajatlar: yangi korxona ochish xarajatlari, yangi mahsulot yoki xizmat joriy etish xarajatlari, korxonani yangi joyda yoki yangi mijozlar guruhiga yo'naltirish xarajatlari, ma'muriy va boshqa umumiy xarajatlar. Bu xarajatlar davrning xarajatlari sifatida tan olinadi.

Asosiy vositani dastlabki tan olishdan keyin korxona uni hisobda saqlash uchun ikkita modeldan birini tanlashi mumkin: qiymat modeli yoki qayta baholash modeli. Tanlangan model asosiy vositalarning butun toifasiga qo'llanilishi kerak.

Qiymat modeli - bu eng keng tarqalgan model. Bu modelga ko'ra, asosiy vosita ob'ekti to'plangan amortizatsiya va to'plangan qiymat pasayishi zararlari ayrilib tashlanganidan keyingi qiymat bo'yicha hisobda saqlanadi. Qiymat modeli sodda va tushunarli bo'lib, ob'ektiv ma'lumotlarga asoslanadi.

Qayta baholash modeli - bu alternativ model. Bu modelga ko'ra, asosiy vosita ob'ekti qayta baholash sanasidagi adolatli qiymati minus keyinchalik to'plangan amortizatsiya va to'plangan qiymat pasayishi zararlari bo'yicha hisobda saqlanadi. Qayta baholash muntazam ravishda, ya'ni hisobiy qiymat adolatli qiymatdan sezilarli farq qilmaydigan tarzda amalga oshirilishi kerak.

Qayta baholash o'tkazilganda, to'plangan amortizatsiya ikkita usuldan biri bilan qayta hisoblanadi: birinchi usul - to'plangan amortizatsiya aktivning umumiy hisobiy qiymatidagi o'zgarishga mutanosib ravishda qayta hisoblanadi. Ikkinchi usul - to'plangan amortizatsiya aktivning hisobiy qiymatiga qarshi yo'q qilinadi va sof summa aktivning qayta baholangan qiymatigacha qayta hisoblanadi.

Agar aktiv qayta baholash natijasida hisobiy qiymat oshsa, oshish boshqa keng qamrovli daromad sifatida tan olinadi va kapitalda "Qayta baholash zaxirasi" nomli alohida komponentda to'planadi. Biroq, agar oshish bir xil aktivning ilgari foyda yoki zararda tan olingan qiymat pasayishi zararini bartaraf etsa, u holda oshish foyda yoki zararda tan olinadi.

Agar aktiv qayta baholash natijasida hisobiy qiymat pasaysa, kamayish foyda yoki zararda tan olinadi. Biroq, agar bir xil aktiv bo'yicha qayta baholash

zaxirasida kredit qoldig'i mavjud bo'lsa, kamayish boshqa keng qamrovli daromadda tan olinadi va qayta baholash zaxirasini kamaytiradi.

Qayta baholash zaxirasi bir xil aktiv hisobdan chiqarilganda to'g'ridan-to'g'ri taqsimlanmagan foydaga o'tkazilishi mumkin. Bundan tashqari, aktiv korxona tomonidan foydalanilganda, zaxiraning bir qismi har yil taqsimlanmagan foydaga o'tkazilishi mumkin. Bu o'tkaziladigan summa qayta baholangan hisobiy qiymat asosidagi amortizatsiya va aktiv qiymati asosidagi amortizatsiya orasidagi farqga teng.

Amortizatsiya - bu amortizatsiyalanadigan qiymatni aktivning foydali xizmat muddati davomida tizimli asosda taqsimlashdir. Amortizatsiyalanadigan qiymat - bu aktivning qiymati yoki boshqa qiymat o'rnini bosuvchi summa minus qoldiq qiymat.

BHXS 16 standartida uchta asosiy amortizatsiya usuli keltirilgan:

Birinchi usul - to'g'ri chiziq usuli. Bu usulda yillik amortizatsiya summasi bir xil bo'lib, quyidagicha hisoblanadi: (Boshlang'ich qiymat - Qoldiq qiymat) / Foydali xizmat muddati. Bu usul aktivdan bir tekis foydalanilgan taqdirda qo'llaniladi.

Ikkinchi usul - kamayib boruvchi qoldiq usuli. Bu usulda har yil hisobiy qiymatga belgilangan foiz stavkasi qo'llaniladi, natijada amortizatsiya summasi yilma-yil kamayib boradi. Bu usul aktivdan dastlabki yillarda ko'proq foydalaniladigan hollarda mos keladi.

Uchinchi usul - ishlab chiqarish hajmi usuli (foydalanish usuli). Bu usulda amortizatsiya aktivdan foydalanish darajasiga yoki ishlab chiqarish hajmiga qarab hisoblanadi. Formula: (Boshlang'ich qiymat - Qoldiq qiymat) × (Joriy davr ishlab chiqarilgan birliklar / Jami kutilayotgan ishlab chiqarish).

Tanlangan amortizatsiya usuli aktivdan kutilayotgan iqtisodiy foydalar iste'mol qilinish shaklini aks ettirishi kerak. Usul har yil qayta ko'rib chiqiladi va agar kutilayotgan iste'mol shaklida sezilarli o'zgarish bo'lsa, usul o'zgartiriladi. Bunday o'zgartirish buxgalteriya siyosati o'zgarishi emas, balki buxgalteriya baholashdagi o'zgarish sifatida hisobga olinadi.

Amaliy masala 2:

"Sanoat" korxonasining 2020-yil 1-yanvarda sotib olingan binosi mavjud. Binoning boshlang'ich qiymati 500,000,000 so'm, foydali xizmat muddati 25 yil, qoldiq qiymati 50,000,000 so'm. Korxona qiymat modelidan foydalangan va to'g'ri chiziq usulida amortizatsiya hisoblab kelgan. 2024-yil 1-yanvarda korxona qayta baholash modeliga o'tishga qaror qildi. Qayta baholash sanasida binoning adolatli qiymati 600,000,000 so'm deb baholandi.

Talab qilinadi:

1. 2020-2023 yillar uchun yillik amortizatsiya summasini hisoblang
2. 2024-yil 1-yanvar holatiga binoning hisobiy qiymatini aniqlang
3. Qayta baholash natijasida hosil bo'lgan farqni hisoblang va uni qanday hisobga olish kerakligini tushuntiring
4. 2024-yil uchun yangi amortizatsiya summasini hisoblang

Yechim:

1. Yillik amortizatsiya (2020-2023): Amortizatsiya = (500,000,000 - 50,000,000) / 25 = 18,000,000 so'm/yil
2. Hisobiy qiymat (2024-yil 1-yanvar): Boshlang'ich qiymat: 500,000,000 so'm To'plangan amortizatsiya (4 yil): 18,000,000 × 4 = 72,000,000 so'm Hisobiy qiymat: 500,000,000 - 72,000,000 = 428,000,000 so'm
3. Qayta baholash farqi: Adolatli qiymat: 600,000,000 so'm Hisobiy qiymat: 428,000,000 so'm Qayta baholash foydasi: 172,000,000 so'm

Bu foyda boshqa keng qamrovli daromad sifatida tan olinadi va kapitalda "Qayta baholash zaxirasi" sifatida ko'rsatiladi, chunki ilgari bu bino bo'yicha zarar tan olinmagan.

Jurnal yozuvi: Debet: Bino - 172,000,000 so'm Kredit: Qayta baholash zaxirasi - 172,000,000 so'm

4. Yangi amortizatsiya (2024 yildan boshlab): Yangi hisobiy qiymat: 600,000,000 so'm Qoldiq foydali xizmat muddati: 25 - 4 = 21 yil Qoldiq qiymat: 50,000,000 so'm (o'zgarishsiz) Yillik amortizatsiya = (600,000,000 - 50,000,000) / 21 = 26,190,476 so'm/yil

3. Asosiy vositalarni hisobdan chiqarish, almashtirish, qiymat pasayishi va ma'lumotlarni ochib berish talablari

BHXS 16 standartiga ko'ra, asosiy vositalar ob'ekti ikkita holatda hisobdan chiqariladi: birinchidan, ob'ekt sotilganda yoki boshqa yo'l bilan tasarruf etilganda, ikkinchidan, ob'ektdan foydalanish yoki tasarruf etishdan kelajakda hech qanday iqtisodiy foyda kutilmagan taqdirda. Hisobdan chiqarishdan olingan foyda yoki zarar ob'ektdan olingan sof tushum (agar mavjud bo'lsa) va uning hisobiy qiymati orasidagi farq sifatida aniqlanadi.

Hisobdan chiqarishdan olingan foyda yoki zarar foyda yoki zararda tan olinadi. Foyda daromad sifatida tasniflanmaydi. Agar korxona o'z oddiy faoliyati doirasida sotish uchun asosiy vositalarni birinchi navbatda ijaraga bersa, u ob'ektni inventarizatsiyaga o'tkazadi va uning hisobiy qiymati inventarizatsiyaning qiymati bo'ladi.

Hisobdan chiqarishdan olingan sof tushum ob'ektning adolatli qiymatida tan olinadi. Agar to'lov kechiktirilsa, tan olingan hisob to'lovi naqd narx ekvivalentiga teng bo'ladi va naqd narx ekvivalenti va jami to'lov o'rtasidagi farq moliyalash muddati davomida BHMS 9 ga muvofiq foiz daromadi sifatida tan olinadi.

Ba'zi asosiy vositalar ob'ektlari muntazam ravishda almashtirilishi kerak bo'lgan komponentlarga ega. Masalan, pechning ichki qoplami muntazam ravishda almashtirilishi kerak. BHXS 16 ga ko'ra, agar almashtirish xarajati tan olish mezonlariga javob bersa, u ob'ektning hisobiy qiymatiga kiritiladi va almashtirilgan qismning hisobiy qiymati hisobdan chiqariladi.

Katta ta'mirlash xarajatlari ham shunga o'xshash tarzda hisobga olinadi. Agar korxona katta ta'mirlash sharti bilan asosiy vositani sotib olsa va ta'mirlash belgilangan vaqt oralig'ida amalga oshirilishi kerak bo'lsa, katta ta'mirlash xarajati tan olish mezonlariga javob bergan taqdirda aktivning hisobiy qiymatiga alohida komponent sifatida kiritiladi. Bunday komponentga alohida amortizatsiya hisoblanadi.

Kundalik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash xarajatlari hisobiy qiymatga kiritilmaydi, balki ular sodir bo'lgan paytda xarajat sifatida tan olinadi. Bu

xarajatlar asosan mehnat va sarf materiallari xarajatlarini o'z ichiga oladi va ko'pincha "Ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish" deb ataladi.

Asosiy vositalar ob'ektining hisobiy qiymati uning qaytarib olinadigan qiymatidan oshishi mumkin. Bunday holda, aktiv qiymati pasaygan hisoblanadi va BHXS 36 "Aktivlar qiymatining pasayishi" standartiga muvofiq qiymat pasayishi zarari tan olinadi. Qiymat pasayishi zarari foyda yoki zararda tan olinadi, agar aktiv qayta baholash modeli bo'yicha hisobga olinmasa.

Qayta baholangan aktiv uchun qiymat pasayishi zarari boshqa keng qamrovli daromadda tan olinadi va qayta baholash zaxirasini kamaytiradi, faqat bir xil aktiv bo'yicha qayta baholash zaxirasidagi kredit qoldigi miqdorigacha. Bunday kamayish qoldig'i foyda yoki zararda tan olinadi.

Korxona har bir hisobot davri oxirida qiymat pasayishi belgilari mavjudligini baholashi kerak. Agar bunday belgilar mavjud bo'lsa, korxona BHXS 36 ga muvofiq aktivning qaytarib olinadigan qiymatini baholashi kerak. Qiymat pasayishi belgilari quyidagilarni o'z ichiga oladi: bozor qiymati sezilarli pasaygan, aktivdan foydalanishdagi salbiy o'zgarishlar, fizik shikastlanish, texnologik eskirish.

BHXS 16 standartiga ko'ra, korxonalar o'z moliyaviy hisobotlarida asosiy vositalar to'g'risida keng qamrovli ma'lumotlarni ochib berishlari kerak. Moliyaviy hisobotda har bir asosiy vositalar toifasi uchun quyidagi ma'lumotlar ochib beriladi:

Birinchidan, qiymatni yoki qayta baholashni o'lchash bazalari. Ikkinchidan, qo'llanilgan amortizatsiya usullari. Uchinchidan, foydali xizmat muddati yoki qo'llanilgan amortizatsiya stavkalari. To'rtinchidan, davr boshidagi va oxiridagi umumiy hisobiy qiymat va to'plangan amortizatsiya. Beshinchidan, hisobiy qiymatdagi o'zgarishlarni ko'rsatuvchi mutavofiqligi jadval.

Mutavofiqligi jadval quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi: qo'shimchalar (sotib olingan yoki o'z kuchida yaratilgan), tasniflashlar va o'tkazmalar, biznes birlashtirish orqali qo'shilishlar, hisobdan chiqarishlar, amortizatsiya, qiymat pasayishi zararlari, qayta baholash, valyuta kursi farqlari, boshqa o'zgarishlar.

Qayta baholash modeli qo'llanilgan taqdirda, qo'shimcha ma'lumotlar ochib beriladi: qayta baholash sanasi, mustaqil baholovchi jalb etilganmi, adolatli qiymatni aniqlash usullari, agar aktivlar qiymat modeli bo'yicha hisobga olingan bo'lsa, ularning hisobiy qiymati.

Bundan tashqari, quyidagi ma'lumotlar ham ochib berilishi kerak: qarzlar bo'yicha kafolat sifatida garovga qo'yilgan asosiy vositalarning mavjudligi va hisobiy qiymati, qurish jarayonidagi asosiy vositalar uchun shartnoma majburiyatlari, to'liq amortizatsiyalangan, lekin hali ham foydalanilayotgan asosiy vositalar, foydalanishdan vaqtincha olib qo'yilgan asosiy vositalar, qiymat modeli bo'yicha hisobga olingan asosiy vositalarning adolatli qiymati.

Standart bir qator maxsus holatlarni ham tartibga soladi. Masalan, investitsion mulk sifatida ushlab turiladigan asosiy vositalar BHXS 40 "Investitsion mulk" standartiga muvofiq hisobga olinadi. Ijaraga olingan asosiy vositalar BHMS 16 "Ijara" standartiga muvofiq hisobga olinadi.

Sotish uchun ushlab turiladigan deb tasniflanishga tayyor bo'lgan asosiy vositalar BHMS 5 "Sotish uchun ushlab turiladigan asosiy vositalar va to'xtatilgan faoliyat" standartiga muvofiq hisobga olinadi. Bunday asosiy vositalar endi amortizatsiyalanmaydi va alohida taqdim etiladi.

Tabiiy resurslarni qidirish va baholash aktivlari BHMS 6 "Mineral resurslarni qidirish va baholash" standartiga muvofiq hisobga olinadi. Qishloq xo'jaligi faoliyati bilan bog'liq biologik aktivlar BHXS 41 "Qishloq xo'jaligi" standartiga muvofiq hisobga olinadi.

Amaliy masala 3:

"Texnika" korxonasi 2020-yil 1-yanvarda 200,000,000 so'm qiymatida ishlab chiqarish liniyasini sotib olgan. Foydali xizmat muddati 10 yil, qoldiq qiymati 20,000,000 so'm, to'g'ri chiziq usulida amortizatsiya hisoblanadi. 2024-yil 30-iyunda korxona bu liniyani 150,000,000 so'mga sotdi. Sotish xarajatlari 3,000,000 so'm tashkil etdi. Bundan tashqari, korxona shu yili ichida 50,000,000 so'mga yangi komponent o'rnatdi va eskirgan komponentni (boshlang'ich qiymati 30,000,000 so'm) almashtirdi.

Talab qilinadi:

1. 2020-2023 yillar uchun yillik amortizatsiya summasini hisoblang
2. 2024-yil 30-iyun holatiga liniyaning hisobiy qiymatini aniqlang
3. Sotishdan olingan foyda yoki zararni hisoblang
4. Yangi komponent o'rnatilganidan keyingi holatni tushuntiring

Yechim:

1. Yillik amortizatsiya: Amortizatsiya = (200,000,000 - 20,000,000) / 10 = 18,000,000 so'm/yil

2. Hisobiy qiymat (2024-yil 30-iyun): 2024-yil uchun 6 oylik amortizatsiya: 18,000,000 / 2 = 9,000,000 so'm To'plangan amortizatsiya: (18,000,000 × 4) + 9,000,000 = 81,000,000 so'm Hisobiy qiymat: 200,000,000 - 81,000,000 = 119,000,000 so'm

3. Sotishdan olingan natija: Sotish narxi: 150,000,000 so'm Sotish xarajatlari: 3,000,000 so'm Sof tushum: 147,000,000 so'm Hisobiy qiymat: 119,000,000 so'm Foyda: 147,000,000 - 119,000,000 = 28,000,000 so'm

Jurnal yozuvi: Debet: Pul mablag'lari - 147,000,000 so'm Debet: To'plangan amortizatsiya - 81,000,000 so'm Kredit: Ishlab chiqarish liniyasi - 200,000,000 so'm Kredit: Asosiy vositalarni sotishdan foyda - 28,000,000 so'm

4. Yangi komponent o'rnatish: Eskirgan komponentning hisobiy qiymatini hisoblash kerak. Agar eskirgan komponentning foydali xizmat muddati ham 10 yil bo'lsa: Eskirgan komponentning to'plangan amortizatsiyasi: 30,000,000 × 4.5 / 10 = 13,500,000 so'm Eskirgan komponentning hisobiy qiymati: 30,000,000 - 13,500,000 = 16,500,000 so'm

Jurnal yozuvlari:

1. Eskirgan komponentni hisobdan chiqarish: Debet: To'plangan amortizatsiya - 13,500,000 so'm Debet: Zarar - 16,500,000 so'm Kredit: Ishlab chiqarish liniyasi - 30,000,000 so'm

2. Yangi komponentni kiritish: Debet: Ishlab chiqarish liniyasi - 50,000,000 so'm Kredit: Pul mablag'lari - 50,000,000 so'm

Natijada yangi hisobiy qiymat va amortizatsiya: Qolgan asosiy qism: 200,000,000 - 30,000,000 = 170,000,000 so'm Yangi komponent: 50,000,000 so'm Jami yangi qiymat: 220,000,000 so'm (bu yangi boshlang'ich qiymat hisoblanadi).

4.40-son BHXS (IAS 40) "Investitsion mulk": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi.

40-son BHXS standartining asosiy maqsadi investitsion mulkning tan olinishi, o'lchovi va oshkor etilishi uchun yagona tartibni belgilashdir. Standart investitsion mulkni umumiy mol-mulkdan, ya'ni asosiy vositalardan ajratib, uning alohida buxgalteriya hisobini yuritish tamoyillarini o'rnatadi. Bu ajratish juda muhim, chunki investitsion mulkning iqtisodiy mohiyati va maqsadi oddiy ishlab chiqarish aktivlaridan tubdan farq qiladi. Investitsion mulk birinchi navbatda ijara daromadi yoki kapital qiymatining o'sishi orqali foyda keltirish uchun ushlab turiladi, ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etmaydi.

Standart investorlar va moliyaviy hisobotlarning boshqa foydalanuvchilari uchun korxonaning investitsion mulkiga egalik qilishi haqida to'liq va shaffof ma'lumot berishni ta'minlaydi. Moliyaviy hisobotlarda investitsion mulkning qiymati, undan olinadigan daromadlar va qiymat o'zgarishlari aniq aks ettirilishi kerak. Bu esa investorlarga to'g'ri qarorlar qabul qilish imkonini beradi va korxonaning moliyaviy holatini ob'ektiv baholashga yordam beradi.

Investitsion mulk deganda ijaraga berish yoki kapital qiymatining o'sishi maqsadida, yoki har ikkala maqsad uchun ham egalik qiluvchi tomonidan yoki ijara huquqiga ega bo'lgan shaxs tomonidan ushlab turiladigan yer uchastkasi, bino yoki binoning bir qismi, yoki bularning kombinatsiyasi tushuniladi. Bu ta'rif juda muhim bo'lib, investitsion mulkni boshqa turdagi mol-mulkdan farqlashga imkon beradi.

Investitsion mulkka misol tariqasida uzoq muddatli kapital qiymatining o'sishi uchun ushlab turiladigan yer uchastkalarini keltirish mumkin. Agar korxona yer uchastkasini sotib olgan bo'lsa, lekin kelajakda u bilan nima qilish haqida aniq reja yo'q bo'lsa va u oddiy faoliyat doirasida sotish yoki biznes jarayonida bevosita

foydalanish uchun mo'ljallanmagan bo'lsa, bunday yer investitsion mulk hisoblanadi. Xuddi shunday, operatsion ijara asosida ijaraga beriladigan binolar ham investitsion mulk toifasiga kiradi. Agar korxona o'z binosini yoki uning bir qismini boshqa tashkilotlarga ijaraga bersa va bu bino korxonaning o'z faoliyatida bevosita ishlatilmasa, u investitsion mulk sifatida tan olinadi.

Bo'sh bino, lekin kelajakda ijaraga berish uchun mo'ljallangan mulk ham investitsion mulk hisoblanadi. Shuningdek, kelajakda investitsion mulk sifatida foydalanish maqsadida qurilayotgan yoki ishlab chiqilayotgan mulk ham ushbu standartning qo'llanish doirasiga kiradi. Biroq, barcha mulk investitsion mulk bo'lmaydi. Masalan, oddiy faoliyat davomida sotish uchun mo'ljallangan mulk tovar-moddiy zahiralar hisoblanadi va BHXS 2 standarti bo'yicha hisobga olinadi. Tovarlar yoki xizmatlar ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan mulk yoki ma'muriy maqsadlarda ishlatiladigan mulk asosiy vositalar hisoblanadi va BHXS 16 standarti bo'yicha hisobga olinadi.

Yana bir muhim nuansa shundaki, xodimlarga berilgan mulk ham investitsion mulk emas. Agar korxona o'z xodimlariga uy-joy yoki boshqa mulk taqdim etsa, bu mulk korxonaning ichki ehtiyojlari uchun ishlatiladi va investitsion mulk ta'rifiga mos kelmaydi. Shuningdek, moliyaviy ijara asosida boshqa tashkilotga ijaraga berilgan mulk ham investitsion mulk emas, chunki bu holda aktivning egaligi amalda ijaraga oluvchiga o'tgan hisoblanadi.

Investitsion mulk aktiv sifatida tan olinishi uchun ikki asosiy shart bajarilishi kerak. Birinchidan, mulk bilan bog'liq bo'lajak iqtisodiy foydalar korxonaga tushishi ehtimoli yuqori bo'lishi zarur. Bu shuni anglatadiki, mulk kelajakda ijara daromadlari keltirishi yoki uning qiymati oshishi natijasida korxona foyda olishi kutiladi. Ehtimollik darajasini baholashda professional fikr-mulohazadan foydalaniladi, mulkning joylashgan o'rni, bozor sharoitlari, ijaraga berish imkoniyatlari kabi omillar hisobga olinadi.

Ikkinchidan, mulkning qiymatini ishonchli o'lchash mumkin bo'lishi kerak. Bu shart juda muhim, chunki moliyaviy hisobotlarda ko'rsatiladigan har qanday ma'lumot ishonchli va tekshirilishi mumkin bo'lishi zarur. Odatda sotib olingan

mulk uchun bu shart oson bajariladi, chunki sotib olish narxi aniq ma'lum. Lekin ba'zi hollarda, masalan, bepul olingan mulk yoki almashinuv orqali olingan mulk uchun adolatli qiymatni aniqlash zarur bo'ladi va bunda professional baholovchilar xizmatlaridan foydalanilishi mumkin.

Investitsion mulk dastlab xarajatlar qiymatida o'lchanadi. Bu xalqaro standartlarning umumiy tamoyili bo'lib, har qanday aktiv dastlab uni qo'lga kiritish uchun qilingan haqiqiy xarajatlar miqdorida hisobga olinadi. Dastlabki xarajatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, sotib olish narxining o'zi, ya'ni sotuvchi bilan kelishilgan va to'langan yoki to'lanishi kerak bo'lgan summa. Ikkinchidan, to'g'ridan-to'g'ri tegishli xarajatlar ham dastlabki qiymatga kiritiladi. Bunday xarajatlarga yuridik xizmatlar uchun to'lovlar, mulk ustidan huquqni berish solig'i, notarial xizmatlar, davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun to'lovlar va shunga o'xshash xarajatlar kiradi.

Tranzaksiya xarajatlari ham dastlabki qiymatning tarkibiy qismi hisoblanadi. Biroq, e'tibor berish kerakki, mulkni joriy holatiga keltirish uchun qilingan xarajatlar ham dastlabki qiymatga qo'shiladi. Masalan, agar xarid qilingan bino ta'mirlashni talab qilsa va u ta'mirlanmasdan ijaraga berilishi mumkin bo'lmasa, ta'mirlash xarajatlari ham dastlabki qiymatga kiritiladi. Ammo oddiy joriy ta'mirlash xarajatlari yoki aktivni foydalanishga tayyorlashdan keyingi xarajatlar dastlabki qiymatga emas, balki keyingi davrlarda xarajat sifatida hisobga olinadi.

Standart investitsion mulkni keyingi o'lchashda ikki xil modelni taklif etadi va korxona ulardan birini tanlashi mumkin. Bu juda muhim tanlov bo'lib, u korxonaning moliyaviy hisobotlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Birinchi model – adolatli qiymat modeli. Bu model bo'yicha investitsion mulk har bir hisobot davrining oxirida adolatli qiymatda qayta baholanadi. Adolatli qiymat deganda mulkning bozor qiymati, ya'ni bilimdon va mustaqil tomonlar o'rtasida erkin va ochiq bitimda mulk sotilishi mumkin bo'lgan narx tushuniladi. Adolatli qiymat MHXS 13 "Adolatli qiymatni o'lchash" standarti talablariga muvofiq aniqlanadi.

Adolatli qiymat modelida adolatli qiymatdagi o'zgarishlar foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda darhol tan olinadi. Agar investitsion mulkning

qiymati oshsa, bu o'sish daromad sifatida, agar kamaysa – zarar sifatida hisobotda aks ettiriladi. Bu modelning afzalligi shundaki, moliyaviy hisobotlar aktivning haqiqiy bozor qiymatini aks ettiradi va foydalanuvchilar korxonaning investitsion mulkining haqiqiy holatini ko'rishlari mumkin. Biroq, bu model amortizatsiya hisoblanishini talab qilmaydi, chunki aktiv har yili qayta baholanadi va uning joriy bozor qiymati aks ettiriladi.

Ikkinchi model – xarajatlar modeli. Bu model bo'yicha investitsion mulk xarajatlar qiymatidan to'plangan amortizatsiya va qiymat pasayishi zararlarini ayirib tashlash orqali o'lchanadi. Bu model BHXS 16 "Asosiy vositalar" standartiga juda o'xshash bo'lib, oddiy asosiy vositalar bilan ishlash usulini eslatadi. Xarajatlar modelida investitsion mulk har yili amortizatsiya qilinadi, ya'ni uning qiymati foydali foydalanish muddati davomida tizimli ravishda kamaytiriladi. Qiymat pasayishi bo'yicha test o'tkaziladi va agar zarur bo'lsa, qiymat pasayishi zarar tan olinadi.

Muhim jihati shuki, xarajatlar modelini qo'llagan korxonalar ham adolatli qiymatni aniqlashi va uni moliyaviy hisobotlarga ilovada oshkor etishi kerak. Ya'ni, balansda aktiv xarajatlar qiymatida ko'rsatilsa ham, izohda uning adolatli qiymati haqida ma'lumot berilishi shart. Bu foydalanuvchilarga aktivning bozor qiymati haqida tasavvurga ega bo'lishga yordam beradi. Korxona adolatli qiymat yoki xarajatlar modelini bir marta tanlab, uni barcha investitsion mulki uchun qo'llashi kerak. Bir mulk uchun adolatli qiymat, ikkinchisi uchun xarajatlar modelini qo'llash mumkin emas, bu standartning talabi.

Investitsion mulk toifasiga yoki undan boshqa toifaga o'tkazish faqat mulkdan foydalanishning o'zgarishi sodir bo'lganda amalga oshiriladi. Bu juda muhim qoida bo'lib, shunchaki rahbariyatning fikri o'zgargani yoki moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash maqsadida qayta tasniflash mumkin emas. Foydalanishning o'zgarishi deganda mulkning haqiqiy maqsadida yoki holatida o'zgarish tushuniladi.

Investitsion mulkka o'tkazish quyidagi hollarda sodir bo'ladi. Birinchi holat, agar korxona o'zining ishlab chiqarish yoki ma'muriy maqsadlarda foydalangan

binosini operatsion ijaraga berishni boshlaganda, bu bino asosiy vositalardan investitsion mulkka o'tkaziladi. Ikkinchi holat, agar sotish uchun ushlab turilgan mulk ijaraga berilishga boshlaganda, u tovar-moddiy zahiralardan investitsion mulkka o'tkaziladi. Uchinchi holat, investitsion mulk sifatida foydalanish uchun qurilish yoki ishlab chiqish tugaganda, qurilish jarayonidagi investitsion mulkdan tayyor investitsion mulkka o'tkaziladi.

Aksincha, investitsion mulkdan boshqa toifalarga o'tkazish ham mumkin. Agar investitsion mulk korxonaning o'z ehtiyojlari uchun ishlatila boshlaganda, u asosiy vositalarga o'tkaziladi. Agar investitsion mulk sotish uchun tayyorlanayotgan bo'lsa, u tovar-moddiy zahiralarga yoki sotish uchun ushlab turiladigan aktivlarga o'tkaziladi. Qayta tasniflash sanasida adolatli qiymat modeli qo'llangan bo'lsa, qayta tasniflash sanasidagi adolatli qiymat keyingi hisobga olish uchun yangi baza bo'ladi. Agar xarajatlar modelidan adolatli qiymat modeliga o'tilsa, farq qayta baholash natijasida yuzaga kelgan farq sifatida hisobga olinadi.

Investitsion mulk moliyaviy hisobotdan chiqariladi, ya'ni balansdan olib tashlanadi ikki asosiy holatda. Birinchi holat, mulk sotilganda. Ikkinchi holat, mulk doimiy ravishda foydalanishdan chiqarilganda va kelajakda hech qanday iqtisodiy foyda kutilmaganda. Masalan, agar bino eskirib, qiymatini butunlay yo'qotib, vayron qilinsa, u balansdan chiqariladi. Aktivdan chiqarish natijasida hosil bo'lgan foyda yoki zarar foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda tan olinadi.

Foyda yoki zarar sotishdan tushgan mablag' bilan aktivning balans qiymati o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi. Agar adolatli qiymat modeli qo'llangan bo'lsa va mulk adolatli qiymatida hisobga olingan bo'lsa, odatda katta farqlar yuzaga kelmaydi, chunki balans qiymati bozor qiymatiga yaqin bo'ladi. Ammo xarajatlar modelida balans qiymati amortizatsiya hisobiga sezilarli darajada kamaygan bo'lishi mumkin va sotishdan katta foyda yuzaga kelishi mumkin.

Amaliy misollar

Keling, nazariy bilimlarimizni amaliy misol bilan mustahkamlaymiz. Faraz qilaylik, "Nur" korxonasi 2024-yil 1-yanvarda biznes-markazda joylashgan ofis binosini 100 million so'mga sotib oldi. Korxona bu binoni boshqa tashkilotlarga

ijaraga berish maqsadida sotib oldi va uni investitsion mulk sifatida tasnifladi. Korxona adolatli qiymat modelini qo'llaydi deb faraz qilamiz. Dastlabki tan olish 2024-yil 1-yanvarda quyidagicha amalga oshiriladi: Debetga investitsion mulk 100 million so'm, Kreditga pul mablag'lari 100 million so'm.

2024-yil 31-dekabrda, ya'ni moliyaviy yil oxirida korxona investitsion mulkning adolatli qiymatini aniqlash uchun professional baholovchi xizmatlaridan foydalandi. Baholash natijalari bo'yicha binoning adolatli qiymati 105 million so'mga oshdi. Bu ko'tarilish bozordagi umumiy narxlarning o'sishi, binoning joylashgan hududining rivojlanishi va ijara bozorining yaxshilanishi bilan bog'liq. Endi korxona adolatli qiymatdagi o'zgarishni hisobga olishi kerak. Adolatli qiymat 5 million so'mga oshgan, bu o'sish foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda daromad sifatida tan olinadi.

Buxgalteriya yozuvi quyidagicha bo'ladi: Debetga investitsion mulk 5 million so'm, Kreditga investitsion mulkning qayta baholashidan daromad 5 million so'm. Natijada 2024-yil 31-dekabrdagi moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda investitsion mulk 105 million so'mda ko'rsatiladi va foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda 5 million so'm daromad aks etadi. Bu misol adolatli qiymat modelining qanday ishlashini aniq ko'rsatib beradi.

Endi ikkinchi misolni ko'rib chiqamiz, bu safar xarajatlar modeli qo'llangan holda. "Bahor" korxonasi 2024-yil 1-yanvarda sanoat hududida joylashgan omborxona binosini 80 million so'mga sotib oldi va uni ijaraga berish uchun investitsion mulk sifatida tasnifladi. Korxona xarajatlar modelini qo'llaydi. Binoning foydali foydalanish muddati 20 yil deb belgilangan va qoldiq qiymati nolga teng. Yillik amortizatsiya miqdori 80 million so'mni 20 yilga bo'lish orqali hisoblanadi, ya'ni 4 million so'm.

Har yil oxirida korxona quyidagi yozuvni amalga oshiradi: Debetga amortizatsiya xarajati 4 million so'm, Kreditga investitsion mulk bo'yicha to'plangan amortizatsiya 4 million so'm. 2024-yil 31-dekabrdagi moliyaviy hisobotda investitsion mulkning balans qiymati 76 million so'm bo'ladi, bu dastlabki qiymat 80 million so'mdan birinchi yillik amortizatsiya 4 million so'mni

ayirganda hosil bo'ladi. Lekin korxona izohda binoning adolatli qiymatini ham ko'rsatishi kerak. Faraz qilaylik, professional baholash natijalari bo'yicha binoning adolatli qiymati 82 million so'm. Bu ma'lumot foydalanuvchilarga binoning haqiqiy bozor qiymati haqida tasavvur beradi.

Standart korxonalardan investitsion mulk bo'yicha keng qamrovli ma'lumotlarni oshkor etishni talab qiladi. Barcha korxonalar qaysi o'lchash modelini qo'llayotganini aytib o'tishlari kerak – adolatli qiymat yoki xarajatlar modeli. Investitsion mulkni qanday aniqlash va tasniflash mezonlarini qo'llashini tushuntirishi zarur. Adolatli qiymatni qanday usullar bilan aniqlashini, professional baholovchilardan foydalanilganmi yoki yo'qligini ko'rsatishi kerak. Investitsion mulkdan olingan ijara daromadlarini va to'g'ridan-to'g'ri operatsion xarajatlarni oshkor etishi shart.

Adolatli qiymat modelini qo'llagan korxonalar qo'shimcha ma'lumotlarni taqdim etishlari kerak. Adolatli qiymatdagi o'zgarishlarning tuzilishini, ya'ni qaysi mulklar qiymatini oshirdi, qaysilari pasaytirdi, ko'rsatishlari zarur. Qayta baholashdan olingan foyda yoki zarar miqdorini alohida ajratib ko'rsatishlari kerak. Xarajatlar modelini qo'llagan korxonalar esa amortizatsiya usullari va me'yorlarini, investitsion mulkning adolatli qiymatini izohda, balans qiymatidagi o'zgarishlarning to'liq jadvalini taqdim etishlari zarur.

Standartning qo'llanilishi korxonalarga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy tomonlaridan biri moliyaviy hisobotlarda shaffoflikning ortishidir. Investorlar va kreditorlar korxonaning investitsion mulkiga egalik qilishi haqida to'liq ma'lumot olishladi. Investitsion mulkning haqiqiy qiymatini aks ettirish imkoniyati paydo bo'ladi, ayniqsa adolatli qiymat modeli qo'llanganda. Investorlar uchun foydali ma'lumotlar taqdim etiladi, ular korxonaning investitsion faoliyatini yaxshiroq baholashlari mumkin. Daromadlarni to'g'ri aks ettirish, ayniqsa adolatli qiymat o'zgarishlarini darhol tan olish imkoniyati paydo bo'ladi.

Salbiy tomonlar ham mavjud. Adolatli qiymatni aniqlashda murakkabliklar yuzaga kelishi mumkin, ayniqsa faol bozor mavjud bo'lmagan hollarda. Qo'shimcha xarajatlar kerak bo'ladi, chunki professional baholovchilar

xizmatlaridan muntazam foydalanish zarur. Adolatli qiymat modeli qo'llanganda moliyaviy ko'rsatkichlarda o'zgaruvchanlik kuchayadi, chunki bozor qiymatlari tez-tez o'zgarishi mumkin. Buxgalteriya hisobi jarayonining murakkablashuvi, ayniqsa adolatli qiymatni muntazam kuzatish va hisobga olish zaruriyati tufayli.

5.5-son MHXS (IFRS 5) "Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi.

5-son MHXS ning asosiy maqsadi sotish uchun tasniflangan aktivlarning moliyaviy holatning hisobotida alohida taqdim etilishini va davom ettirilmaydigan faoliyat natijalarining keng qamrovli daromad to'g'risidagi hisobotda alohida taqdim etilishini ta'minlashdan iborat. Bu juda muhim, chunki moliyaviy hisobotlarning foydalanuvchilari korxonaning davom etayotgan faoliyati va to'xtatilayotgan yoki sotilayotgan faoliyatini bir-biridan ajrata olishlari kerak. Standart foydalanuvchilarga korxonaning kelajakdagi moliyaviy ahvoli va pul mablag'lari oqimlarini to'g'riroq baholashga yordam beradi.

Standartning asosiy vazifalari qatoriga sotish uchun ushlab turiladigan aktivlarni aniqlash, ularni o'lchash va taqdim etish tartibini belgilash, davom ettirilmaydigan faoliyatni aniqlash va u bo'yicha hisobot qilish, foydalanuvchilarga korxonaning kelajakdagi moliyaviy ahvolini tushunishga yordam berish kiradi. Bu vazifalar bir-biri bilan chambarchas bog'liq va moliyaviy hisobotning to'liq va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

Standartni to'g'ri tushunish uchun bir nechta asosiy tushunchalarni yaxshi bilish kerak. Birinchi tushuncha – uzoq muddatli aktiv. Bu BHXS 1 "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish" standartiga muvofiq joriy aktiv ta'rifiga mos kelmaydigan aktiv hisoblanadi. Oddiy qilib aytganda, bu bir yildan ortiq muddatda foydalaniladigan yoki bir yildan ortiq vaqt o'tgach pul mablag'lariga aylanadigan aktivlardir, masalan asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, uzoq muddatli investitsiyalar.

Ikkinchi muhim tushuncha – sotish uchun ushlab turiladigan aktiv. Bu balans qiymatini asosan sotish operatsiyasi orqali qoplashga mo'ljallangan uzoq muddatli aktiv. Ya'ni, aktivning qiymati uni sotish orqali qoplanadi, davomiy foydalanish orqali emas. Masalan, agar korxona zavodini sotishga qaror qilsa, zavod sotish uchun ushlab turiladigan aktiv bo'ladi.

Uchinchi tushuncha – tasarruf etish guruhi. Bu bir xil bitim natijasida birgalikda sotilishi mo'ljallangan aktivlar guruhi va bu sotish bilan bevosita bog'liq majburiyatlardir. Masalan, korxona butun ishlab chiqarish kompleksini sotsa, bu kompleksdagi barcha aktivlar va u bilan bog'liq majburiyatlar tasarruf etish guruhini tashkil qiladi.

To'rtinchi va eng murakkab tushuncha – davom ettirilmaydigan faoliyat. Bu korxonaning tasarruf etilgan yoki sotish uchun tasniflangan komponenti bo'lib, u quyidagi belgilardan biriga ega bo'lishi kerak. Birinchi belgi, u alohida asosiy biznes yo'nalishi yoki geografik hududni ifodalaydi. Masalan, korxonaning butun bir mintaqadagi faoliyati yoki butun bir mahsulot liniyasi. Ikkinchi belgi, u alohida asosiy biznes yo'nalishi yoki geografik hududni tasarruf etish bo'yicha yagona rejaning bir qismi. Uchinchi belgi, bu faqat qayta sotish maqsadida sotib olingan sho'ba korxona, ya'ni korxona boshqa kompaniyani sotib olganda darhol uni qayta sotish niyatida bo'lgan.

Aktivni sotish uchun tasniflash majburiydir, agar ma'lum mezonlar bajarilsa. Bu standartning juda muhim jihati, chunki tasniflash korxonaning ixtiyorida emas, balki ob'ektiv mezonlarga asoslangan. Aktiv sotish uchun tasniflangan deb hisoblanadi, agar quyidagi barcha olti shart bir vaqtning o'zida bajarilsa.

Birinchi shart – aktiv darhol mavjud holda sotishga tayyor bo'lishi kerak. Bu shuni anglatadiki, aktiv joriy holatida, hozirgi sharoitda, qo'shimcha tayyorgarlik yoki o'zgartirishlar kiritmasdan sotilishi mumkin. Agar aktiv sotilishidan oldin ta'mirlash yoki qayta qurish talab qilinsa, u hali sotish uchun tasniflash mezoniga javob bermaydi.

Ikkinchi shart – sotish yuqori darajada ehtimol bo'lishi kerak. Bu faqat rahbariyatning istagi yoki rejasi emas, balki haqiqatan ham amalga oshishi katta

ehtimollik bilan kutilayotgan voqea bo'lishi kerak. Rahbariyat sotishni rasmiy ravishda tasdiqlagan bo'lishi zarur, oddiy muhokama etish yoki fikr bildirishning o'zi yetarli emas.

Uchinchi shart – xaridor izlash bo'yicha faol dasturning boshlanishi. Korxona aktivni sotishni elon qilgan, reklama bergan, potentsial xaridorlar bilan muzokaralar olib borgan bo'lishi kerak. Passiv kutish yoki shunchaki sotish niyatining bo'lishi yetarli emas, faol harakatlar ko'rsatilishi zarur.

To'rtinchi shart – aktiv joriy adolatli qiymatiga nisbatan o'zgarishsiz narxda taklif etilishi kerak. Sotish narxi bozor qiymatiga yaqin va adolatli bo'lishi, ortiqcha yuqori yoki past bo'lmasligi kerak. Agar aktiv aniq sotilmaydigan darajada yuqori narxda taklif qilinsa, sotish haqiqatan ham mo'ljallanmagan deb hisoblanadi.

Beshinchi shart – sotish bir yil ichida yakunlanishi kutilishi kerak. Bu juda aniq vaqt chegarasi. Agar sotish jarayoni bir yildan ortiq davom etishi kutilsa, aktiv sotish uchun tasniflanmaydi. Biroq, ba'zi istisno hollar mavjud, ularni keyinroq muhokama qilamiz.

Oltinchi shart – reja sezilarli darajada o'zgarishi yoki bekor qilinishi ehtimoli past bo'lishi kerak. Korxona sotish rejasini jiddiy tutishi va uni amalga oshirishda qat'iy bo'lishi zarur. Agar rahbariyat o'z qarorini tez-tez o'zgartirsa yoki sotish rejasi barqaror bo'lmasa, tasniflash mumkin emas.

Sotish uchun tasniflashdan darhol oldin, aktivning balans qiymati tegishli MHXS talablariga muvofiq to'g'ri o'lchanishi kerak. Bu juda muhim bosqich. Agar aktiv asosiy vosita bo'lsa, u BHXS 16 ga muvofiq amortizatsiya qilinishi va qiymat pasayishiga test o'tkazilishi kerak. Agar aktiv nomoddiy aktiv bo'lsa, BHXS 38 talablari qo'llaniladi. Ya'ni, sotish uchun tasniflashdan oldin aktiv joriy balans qiymatigacha to'g'ri keltirilishi, barcha zarur amortizatsiya va qiymat pasayishi zararlar hisobga olinishi kerak.

Aktiv sotish uchun tasniflangandan keyin u quyidagilardan pastrogida o'lchanadi. Birinchi variant – balans qiymati. Bu aktivning amortizatsiya va qiymat pasayishi zararlaridan keyingi qiymati, ya'ni sotish uchun tasniflash sanasidagi

hisobot qiymati. Ikkinchi variant – adolatli qiymat minus sotish xarajatlari. Adolatli qiymat MHXS 13 "Adolatli qiymatni o'lchash" standartiga muvofiq aniqlanadi va undan sotish uchun zarur bo'lgan xarajatlar ayiriladi. Sotish xarajatlari qatoriga yuridik xizmatlar, reklama xarajatlari, tasarruf etish xarajatlari kabilar kiradi.

Agar adolatli qiymat minus sotish xarajatlari balans qiymatidan past bo'lsa, farq qiymat pasayishi zarar sifatida tan olinadi va foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda aks ettiriladi. Muhim qoida shuki, sotish uchun tasniflangan aktivlar amortizatsiya qilinmaydi. Chunki ularning qiymati sotish orqali qoplanishi kutilmoqda, davomiy foydalanish orqali emas. Adolatli qiymatning keyingi o'sishi ham tan olinishi mumkin, lekin faqat oldindan tan olingan qiymat pasayishi zararlarining miqdorigacha. Ya'ni, adolatli qiymat oshsa ham, u dastlabki balans qiymatidan oshib ketmasligi kerak.

Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda, ya'ni balansda sotish uchun ushlab turiladigan aktivlar boshqa aktivlardan alohida ko'rsatilishi kerak. Ular joriy aktivlar qatori yonida yoki uzoq muddatli aktivlar tarkibida alohida qator sifatida taqdim etiladi. Agar tasarruf etish guruhi mavjud bo'lsa, undagi majburiyatlar ham boshqa majburiyatlardan alohida ko'rsatiladi. Muhimi shuki, oldingi davr balansi qayta tasniflanmaydi, faqat joriy davr balansi yangi tasnifni aks ettiradi.

Foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda davom ettirilmaydigan faoliyat natijalari yagona qator sifatida ko'rsatilishi kerak. Bu qator ikki komponentni o'z ichiga oladi. Birinchi komponent – davom ettirilmaydigan faoliyatning soliqdan keyingi foyda yoki zarari, ya'ni u faoliyat yuritgan davrdagi operatsion natijalari. Ikkinchi komponent – aktivlarni sotishdagi soliqdan keyingi foyda yoki zarar, ya'ni sotish bitimi natijasida olingan foyda yoki zarar. Bu ikki komponent yig'indisi bitta raqam sifatida taqdim etiladi, lekin izohda yoki hisobotda ularning tarkibi alohida ko'rsatilishi kerak.

Davom ettirilmaydigan faoliyat bo'lishi uchun avvalo u korxonaning komponenti bo'lishi kerak. Komponent deganda korxonaning alohida qismi, operatsion va moliyaviy jihatdan boshqa qismlardan ajratilishi mumkin bo'lgan, o'z

mustaqil moliyaviy ma'lumotlariga ega bo'lgan birlik tushuniladi. Bu nafaqat yuridik jihatdan alohida bo'lgan sho'ba korxona emas, balki funktsional jihatdan ajratilishi mumkin bo'lgan har qanday qism bo'lishi mumkin.

Ikkinchidan, bu komponent quyidagi uchta belgilardan biriga mos kelishi kerak. Birinchi belgi – u alohida asosiy biznes yo'nalishi yoki geografik faoliyat hududini ifodalaydi. Masalan, korxonaning butun eksport faoliyati yoki ma'lum bir mamlakatdagi barcha operatsiyalari. Ikkinchi belgi – u alohida asosiy biznes yo'nalishini tasarruf etish rejasining bir qismi. Masalan, korxona o'zining barcha chakana savdo tarmog'ini yopishni rejalashtirgan. Uchinchi belgi – bu faqat qayta sotish uchun sotib olingan sho'ba korxona, ya'ni sotib olinganda darhol uni qayta sotish niyati bo'lgan.

Amaliy misollar

Birinchi misolni ko'rib chiqamiz. "Zarafshon" korxonasi 2024-yil 15-aprelda o'zining eski zavod binolaridan birini sotishga qaror qildi. Zavod yil boshida balansda 150 million so'm qiymatida turgan edi. Professional baholovchilar zavodni ko'zdan kechirdilar va uning joriy adolatli qiymatini 140 million so'm deb belgiladilar. Sotish xarajatlari, ya'ni yuridik xizmatlar, reklama va boshqa xarajatlar taxminan 10 million so'mga teng. Demak, adolatli qiymat minus sotish xarajatlari 130 million so'm bo'ladi.

Hisoblash quyidagicha amalga oshiriladi. Zavod balans qiymati 150 million so'm, adolatli qiymat minus sotish xarajatlari 130 million so'm. Balans qiymati adolatli qiymatdan 20 million so'mga yuqori. Demak, korxona 20 million so'm qiymat pasayishi zararini tan olishi kerak. Yangi balans qiymati 130 million so'mga teng bo'ladi. Bu zarar foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda aks ettiriladi. Buxgalteriya yozuvi quyidagicha: Debetga qiymat pasayishi zarar 20 million so'm, Kreditga zavod 20 million so'm.

Ikkinchi misolni ko'rib chiqamiz, davom ettirilmaydigan faoliyat bo'yicha. "Osiyo Savdo" korxonasi Toshkent shahrida restoran tarmog'iga ega edi. 2024-yil oktyabrida korxona strategiyasini o'zgartirib, restoran biznesidan chiqishga va faqat ulgurji savdoga e'tibor qaratishga qaror qildi. Barcha restoranlarni sotish

bo'yicha aktiv dastur boshlandi. Keling, restoran tarmog'ining 2024-yildagi o'n oylik faoliyati ko'rsatkichlarini ko'ramiz.

Restoran tarmog'i 500 million so'm daromad keltirdi, xarajatlari 420 million so'm bo'ldi. Demak, soliqdan oldingi foyda 80 million so'm. Soliqdagi 20 foiz stavkada 16 million so'm, soliqdan keyingi foyda 64 million so'm bo'ldi. 2024-yil noyabrda restoranlar muvaffaqiyatli sotildi. Sotish narxi 600 million so'm, restoranlarning balans qiymati 550 million so'm edi. Demak, sotishdan soliqdan oldingi foyda 50 million so'm, soliqdagi 10 million so'm, soliqdan keyingi foyda 40 million so'm bo'ldi.

Endi keng qamrovli daromad to'g'risidagi hisobotda bu qanday ko'rsatilishini ko'ramiz. Davom ettirilayotgan faoliyatdan foyda o'z qatorida ko'rsatiladi, lekin bizning misolimizda restoran biznesiga taalluqli emas. Davom ettirilmaydigan faoliyatdan foyda alohida qatorda ko'rsatiladi va u ikki qismdan iborat: faoliyatdan foyda 64 million so'm va sotishdan foyda 40 million so'm, jami 104 million so'm. Foydalanuvchilar bu raqamni ko'rib, kelajakda bu faoliyat davom etmasligini va bu daromad takrorlanmasligini tushunishlari mumkin.

Uchinchi misolni ko'rib chiqamiz, rejaning o'zgarishi haqida. Faraz qilaylik, "Texnika" korxonasi zavodini sotish uchun tasniflagan va faol ravishda xaridor izlagan. Lekin sotish jarayoni kutilganidan uzoqroq davom etdi. Birinchi xaridor bozor sharoitlarining yomonlashuvi sababli xariddan voz kechdi. Korxona yangi xaridor izlashda davom etmoqda, lekin jarayon bir yildan ortiq davom etishi kutilmoqda. Savolimiz shuki, zavod sotish uchun tasniflangan holda qola oladimi?

Javob quyidagicha. Agar kechikish korxonadan tashqari obyektiv sabablarga bog'liq bo'lsa, masalan iqtisodiy inqiroz, bozorning keskin yomonlashuvi, va korxona sotish rejasini davom ettirishda qat'iy bo'lsa, ya'ni sotishdan voz kechmasa va faol ravishda yangi xaridor izlashda davom etsa, zavod sotish uchun tasniflangan holda qolishi mumkin. Standart bunday istisno holatlarni tan oladi, chunki ba'zan tashqi sharoitlar korxonaning nazoratidan tashqarida bo'ladi.

To'rtinchi misolni ko'rib chiqamiz, tasniflashni bekor qilish haqida. Faraz qilaylik, "Savdo" korxonasi o'z omborxonasini sotishga qaror qilgan va uni sotish

uchun tasniflagan. Ammo keyinchalik bozor sharoitlari o'zgardi va korxona omborxonani sotishdan voz kechib, uni o'zi foydalanishda davom ettirishga qaror qildi. Bunday holda nima qilish kerak?

Aktiv sotish uchun tasniflash bekor qilinadi va u qaytadan asosiy vositalar toifasiga o'tkaziladi. Aktiv quyidagilardan pastrogida o'lchanadi. Birinchi variant – sotish uchun tasniflanmasdan oldingi balans qiymati, ammo u davomiy foydalanilgandek amortizatsiya qilingandek hisoblab chiqiladi. Ikkinchi variant – qayta foydalanish sanasidagi qoplaniladigan qiymat. Ikkalasidan pastrog'i tanlanadi. Bu qoida aktivning qiymatini sun'iy ravishda oshirishning oldini oladi.

Standart korxonalardan sotish uchun ushlab turiladigan aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat bo'yicha keng qamrovli ma'lumotlarni oshkor etishni talab qiladi. Sotish uchun ushlab turiladigan aktivlar uchun quyidagilar oshkor etilishi kerak. Aktivlar yoki tasarruf etish guruhi tavsifi, ya'ni nima sotilayotgani haqida aniq ma'lumot. Sotish atrofidagi haqiqatlar va holatlar, nima sababdan sotish qaror qilingan, qanday jarayon kechmoqda. Qiymat pasayishi zarar yoki keyingi o'sish miqdorlari. Hisobot beriladigan segment, agar MHXS 8 qo'llanilsa.

Davom ettirilmaydigan faoliyat uchun oshkor etish talablari yanada kengroq. Davom ettirilmaydigan faoliyat tavsifi, uning korxonaning qaysi qismini tashkil qilishi. Daromadlar, xarajatlar va soliqdan oldingi foyda yoki zarar miqdorlari. Tegishli daromad solig'i summasi. Tasarruf etishdan foyda yoki zarar miqdori. Pul mablag'lari oqimlari ma'lumotlari – operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat bo'yicha ajratilgan holda. Bu ma'lumotlar yoki hisobotning o'zida yoki izohda taqdim etilishi mumkin, lekin ular majburiy.

6. 16-son MHXS (IFRS 16) “Ijara”: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

16-son MHXS ning asosiy maqsadi ijara operatsiyalarini to'g'ri va aniq aks ettiradigan ma'lumotlarni taqdim etish va moliyaviy hisobot foydalanuvchilariga ijaradan kelib chiqadigan pul mablag'lari oqimlarining miqdori, vaqti va noaniqligini baholashga asos berishdir. Standart ijarachilarda yagona hisobga olish modelini joriy etgan, bu esa moliyaviy hisobotlarda shaffoflikni sezilarli darajada oshirgan. Ilgari BHXS 17 da ijara ikki toifaga – moliyaviy va operatsion ijaraga

bo'lingan edi va operatsion ijara balansdan tashqarida qolgan. Yangi standart bu amaliyotni tugatdi va deyarli barcha ijaralarni balansda aks ettirishni talab qildi.

Standartning asosiy vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, ijara shartnomasini aniq aniqlash va uni xizmat ko'rsatish shartnomalaridan ajratish. Ikkinchidan, ijarachilarda yagona hisobga olish modelini joriy etish, bu esa barcha ijaralar uchun aktivlar va majburiyatlarni tan olishni talab qiladi. Uchinchidan, ijaraga beruvchilarda ikki xil modelni – moliyaviy va operatsion ijarani saqlab qolish. To'rtinchidan, moliyaviy hisobotlarda shaffoflikni oshirish va "balansdan tashqari" ijara fenomenini yo'q qilish. Beshinchidan, xalqaro darajada bir xil standartlarni qo'llash orqali taqqoslanishni yaxshilash.

Ijara deganda shartnoma yoki shartnomaning bir qismi tushuniladi, u asosiy aktivdan foydalanish huquqini belgilangan muddat davomida to'lov evaziga beradi. Bu ta'rif juda muhim, chunki barcha shartnomalar ijara bo'lavermaydi. Ba'zi shartnomalar faqat xizmat ko'rsatish shartnomasi bo'lishi mumkin. Masalan, agar siz taksi chaqirsangiz, bu ijara emas, balki transport xizmati. Lekin agar siz avtomobilni bir haftalikka ijaraga olsangiz, bu ijara hisoblanadi.

Shartnoma ijarani o'z ichiga oladi deb hisoblanishi uchun ikki asosiy shart bajarilishi kerak. Birinchi shart – aniqlangan aktiv mavjud bo'lishi. Aktiv shartnomada aniq belgilangan bo'lishi mumkin, masalan, seriya raqami yoki manzil ko'rsatilgan. Yoki aktiv foydalanishga taqdim etilganda aniq ma'lum bo'lishi mumkin. Muhimi shuki, ta'minotchi o'z xohishiga ko'ra bu aktivni boshqa aktiv bilan almashtirish huquqiga ega bo'lmasligi yoki bunday huquq amaliy jihatdan cheklangan bo'lishi kerak. Agar ta'minotchi istalgan vaqt aktivni almashtirib turishi mumkin bo'lsa, bu ijara emas.

Ikkinchi shart – mijozda foydalanish huquqi mavjud bo'lishi. Bu uch elementdan iborat. Birinchidan, mijoz muddati davomida aktivni nazorat qilish huquqiga ega bo'lishi kerak. Ikkinchidan, mijoz aktivdan foydalanishdan deyarli barcha iqtisodiy foydalarni olishi kerak. Uchinchidan, mijoz aktivni qanday ishlatishni belgilash huquqiga ega bo'lishi kerak. Agar bu uchta element mavjud bo'lsa, shartnomada ijara bor deb hisoblanadi.

MHXS 16 ijarachilar uchun juda muhim o'zgarish kiritdi. Endi ijarachidan deyarli barcha ijaralar uchun balansda aktivlar va majburiyatlarni tan olishi talab qilinadi. Bu yagona model deb ataladi, chunki ijara moliyaviy yoki operatsion deb ajratilmaydi. Faqat ikkita istisno mavjud: qisqa muddatli ijara va past qiymatli aktivlar ijarasi. Qisqa muddatli ijara deganda 12 oy yoki undan kam muddatli ijara tushuniladi. Past qiymatli aktivlar ijarasi deganda yangi holda 5000 AQSh dollaridan kam qiymatli aktivlar ijarasi tushuniladi, masalan shaxsiy kompyuterlar, kichik ofis mebellari.

Ijarachi ikki aktivni tan olishi kerak. Birinchidan, foydalanish huquqi aktivi, ingliz tilida Right-of-Use Asset deb ataladi. Bu ijarachining asosiy ijaraga olingan aktivdan foydalanish huquqini ifodalovchi aktivdir. Ikkinchidan, ijara majburiyati. Bu ijara to'lovlarini to'lash majburiyatini ifodalaydi. Har ikkala element ham ijara boshlanish sanasida, ya'ni aktiv ijarachiga foydalanish uchun taqdim etilgan sanada tan olinadi.

Foydalanish huquqi aktivining dastlabki qiymati quyidagilardan tashkil topadi. Birinchidan, ijara majburiyatining dastlabki o'lchovi. Ikkinchidan, ijara boshlanish sanasida yoki undan oldin to'langan ijara to'lovlari, olingan ijara rag'batlarini ayirib tashlangach. Uchinchidan, ijarachi tomonidan qilingan dastlabki to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar, masalan shartnoma tuzish uchun yuridik xizmatlar. To'rtinchidan, ijarachining asosiy aktivni tiklash yoki u joylashgan joyni tiklash uchun qilishi kerak bo'lgan xarajatlar bahosi.

Ijara majburiyatining dastlabki qiymati ijara muddati davomida to'lanishi kerak bo'lgan ijara to'lovlarining joriy qiymatiga teng. Bu joriy qiymat diskontlash orqali hisoblanadi. Diskontlash stavkasi sifatida ijarada nazarda tutilgan foiz stavkasi ishlatiladi, agar u aniq ma'lum bo'lsa. Agar bu stavka aniq ma'lum bo'lmasa, ijarachining qo'shimcha qarz olish stavkasi ishlatiladi. Bu stavka ijarachi o'xshash muddatga va o'xshash kafolat bilan qarz olishda to'lashi kerak bo'lgan foiz stavkasi hisoblanadi.

Ijara to'lovlariga quyidagilar kiradi. Birinchidan, sobit to'lovlar, ya'ni shartnomada aniq ko'rsatilgan summa. Ikkinchidan, o'zgaruvchan to'lovlar, agar

ular indeks yoki stavkaga bog'liq bo'lsa. Masalan, inflyatsiya indeksiga bog'liq to'lovlar. Uchinchidan, sotib olish opsionini amalga oshirish summasi, agar ijarachining uni amalga oshirishi yuqori darajada ishonchli bo'lsa. To'rtinchidan, ijara muddatidan erta chiqish uchun jarima summasi, agar ijara muddati bu jarimani to'lash faktini aks ettirsa. Beshinchidan, qoldiq qiymat kafolatlari summasi, agar ijarachi ularni to'lashi kutilsa.

Foydalanish huquqi aktivi dastlabki tan olinganidan keyin keyingi o'lchanadi. U dastlabki qiymatdan to'plangan amortizatsiyani va qiymat pasayishi zararlarini ayirib tashlash, zarur bo'lsa qayta baholash natijasida tuzatishlar kiritish orqali o'lchanadi. Amortizatsiya muddati odatda ijara muddati oxirigacha. Ammo agar ijarachiga asosiy aktivning egaligi ijara muddati oxirida o'tsa yoki ijarachining sotib olish opsionini amalga oshirishi yuqori darajada ishonchli bo'lsa, amortizatsiya asosiy aktivning foydali foydalanish muddati oxirigacha hisoblanadi.

Ijara majburiyati ham qayta o'lchanadi. U samarali foiz stavkasi usulidan foydalangan holda amortizatsiya qilinadi. Har bir ijara to'lovidan keyin majburiyat kamayadi, lekin foiz xarajati qo'shiladi. Ijara shartlarining o'zgarishi, masalan ijara muddatining uzaytirilishi yoki qisqartirilishi, to'lovlarning o'zgarishi bo'yicha majburiyat qayta baholanadi. Qayta baholash natijasida foydalanish huquqi aktiviga mos tuzatish kiritiladi.

Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda, ya'ni balansda foydalanish huquqi aktivlari uzoq muddatli aktivlar tarkibida ko'rsatiladi. Ular alohida qator sifatida yoki asosiy vositalar tarkibida, lekin alohida ajratilgan holda taqdim etilishi mumkin. Ijara majburiyatlari joriy va uzoq muddatli majburiyatlar bo'yicha bo'linadi. Bir yil ichida to'lanishi kerak bo'lgan qism joriy majburiyatlar, qolgan qism uzoq muddatli majburiyatlar sifatida ko'rsatiladi.

Foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda ikki xil xarajat ko'rsatiladi. Birinchidan, foydalanish huquqi aktivining amortizatsiya xarajati. Bu odatda operatsion xarajatlar tarkibida ko'rsatiladi. Ikkinchidan, ijara majburiyati bo'yicha foiz xarajati. Bu moliyaviy xarajatlar tarkibida ko'rsatiladi. Bu ikki xarajatning yig'indisi ijara bo'yicha jami xarajatni tashkil qiladi.

Pul mablag'lari oqimi to'g'risidagi hisobotda ijara to'lovlari ikki qismga bo'linadi. Ijara majburiyatining asosiy qarz qismini to'lash moliyaviy faoliyat tarkibida ko'rsatiladi. Foiz qismini to'lash korxonaning siyosatiga qarab operatsion yoki moliyaviy faoliyat tarkibida ko'rsatilishi mumkin. Ko'pchilik korxonalar foizni ham moliyaviy faoliyat tarkibida ko'rsatadilar.

Ijaraga beruvchilar uchun MHXS 16 BHXS 17 ga o'xshash ikki model tizimini saqlab qoldi. Ijaraga beruvchi ijarani moliyaviy yoki operatsion deb tasniflashi kerak. Tasniflash asosiy aktivning egalik bilan bog'liq deyarli barcha tavakkalchiliklar va mukofotlari ijarachiga o'tkazilish darajasiga asoslanadi.

Moliyaviy ijara quyidagi belgilarga ega. Birinchidan, asosiy aktivning egaligi ijara muddati oxirida ijarachiga o'tadi. Ikkinchidan, ijarachida aktivni arzon narxda sotib olish opsioni bor va uni amalga oshirishi yuqori darajada ishonchli. Uchinchidan, ijara muddati aktivning foydali foydalanish muddatining asosiy qismini, masalan 75 foizdan ko'pini tashkil qiladi. To'rtinchidan, ijara to'lovlarining joriy qiymati aktivning adolatli qiymatining deyarli barchasini, masalan 90 foizdan ko'pini tashkil qiladi. Beshinchidan, asosiy aktiv maxsus xususiyatga ega va faqat ijarachidan foydalanishga mo'ljallangan.

Moliyaviy ijarada ijaraga beruvchi asosiy aktivni balansdan chiqaradi va o'rniga ijara bo'yicha debitorlik qarzini tan oladi. Bu debitorlik qarz ijara bo'yicha sof investitsiyaga teng, ya'ni ijara to'lovlarining joriy qiymati. Ijaraga beruvchi ijara boshlanish sanasida sotishdan foyda yoki zararni tan olishi mumkin. Keyinchalik moliyaviy daromad samarali foiz stavkasi usulidan foydalanib vaqt o'tishi bilan tan olinadi. Har bir ijara to'lovi qabul qilinganda, debitorlik qarz kamayadi va moliyaviy daromad tan olinadi.

Operatsion ijara moliyaviy ijara belgilariga mos kelmaydigan barcha ijaralardir. Operatsion ijarada asosiy aktiv ijaraga beruvchining balansida qoladi. Aktiv BHXS 16 standartiga muvofiq amortizatsiya qilinadi. Ijara daromadi odatda to'g'ri chiziqli usulda yoki boshqa muntazam usulda ijara muddati davomida tan olinadi. Operatsion ijara bo'yicha olingan to'lovlar daromad sifatida hisobga olinadi va aktivning amortizatsiyasi xarajat sifatida tan olinadi.

Amaliy misol: ijarachi

Keling, batafsil amaliy misol bilan ishlaymiz. "Dilshod" korxonasi 2024-yil 1-yanvarda ishlab chiqarish liniyasi uchun uskuna ijaraga oldi. Ijara shartnomasi quyidagi shartlarga ega. Ijara muddati 5 yil, yillik ijara to'lovi 100 000 so'm va har yil oxirida to'lanadi. Korxonaning qo'shimcha qarz olish stavkasi 8 foiz. Dastlabki to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar, ya'ni shartnoma tuzish uchun yuridik xizmatlar uchun 5 000 so'm to'landi.

Birinchi qadamda ijara majburiyatining dastlabki qiymatini hisoblaymiz. Biz 5 yillik annuitet koeffitsiyentidan foydalanamiz. 8 foiz stavkada 5 yillik annuitet koeffitsienti 3,9927 ga teng. Demak, ijara to'lovlarining joriy qiymati 100 000 so'mni 3,9927 ga ko'paytiramiz va 399 270 so'm hosil bo'ladi. Bu ijara majburiyatining dastlabki qiymati.

Ikkinchi qadamda foydalanish huquqi aktivining dastlabki qiymatini hisoblaymiz. U ijara majburiyati qiymatiga dastlabki xarajatlarni qo'shish orqali aniqlanadi. 399 270 so'm ijara majburiyati va 5 000 so'm dastlabki xarajatlar qo'shilganda 404 270 so'm foydalanish huquqi aktivining dastlabki qiymati hosil bo'ladi.

Uchinchi qadamda ijara boshlanish sanasidagi buxgalteriya yozuvini amalga oshiramiz. 2024-yil 1-yanvarda: Debetga foydalanish huquqi aktivi 404 270 so'm, Kreditga ijara majburiyati 399 270 so'm va Kreditga pul mablag'lari 5 000 so'm.

To'rtinchi qadamda birinchi yil oxiridagi operatsiyalarni ko'rib chiqamiz. 2024-yil 31-dekabrda uchta operatsiya amalga oshiriladi. Birinchi operatsiya – amortizatsiya. Foydalanish huquqi aktivi 5 yil davomida amortizatsiya qilinadi, demak yillik amortizatsiya 404 270 so'mni 5 ga bo'lib 80 854 so'm. Yozuv: Debetga amortizatsiya xarajati 80 854 so'm, Kreditga foydalanish huquqi aktivi bo'yicha to'plangan amortizatsiya 80 854 so'm.

Ikkinchi operatsiya – foiz xarajati. Ijara majburiyati bo'yicha foiz 399 270 so'mni 8 foizga ko'paytirib 31 942 so'm hosil bo'ladi. Yozuv: Debetga foiz xarajati 31 942 so'm, Kreditga ijara majburiyati 31 942 so'm.

Uchinchi operatsiya – ijara to'lovi. Yil oxirida 100 000 so'm to'lov amalga oshiriladi. Yozuv: Debetga ijara majburiyati 100 000 so'm, Kreditga pul mablag'lari 100 000 so'm.

Beshinchi qadamda birinchi yil oxiridagi ijara majburiyati balansini hisoblaymiz. Boshlang'ich balans 399 270 so'm edi, foiz 31 942 so'm qo'shildi, to'lov 100 000 so'm ayirildi. Natijada oxirgi balans 331 212 so'm bo'ladi. Foydalanish huquqi aktivining balans qiymati 404 270 so'mdan birinchi yillik amortizatsiya 80 854 so'mni ayirganda 323 416 so'm bo'ladi.

Foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda birinchi yil uchun ikki xarajat ko'rsatiladi: amortizatsiya xarajati 80 854 so'm va foiz xarajati 31 942 so'm, jami 112 796 so'm. E'tibor bering, bu summa birinchi yillik to'lovdan 100 000 so'mdan ko'proq. Keyingi yillarda foiz xarajati kamayib boradi, chunki majburiyat balansi kamayadi, lekin amortizatsiya o'zgarishsiz qoladi.

Ijarachi qisqa muddatli va past qiymatli ijaralar uchun soddalashtirilgan hisobni qo'llashi mumkin. Qisqa muddatli ijara deganda muddati 12 oy yoki undan kam bo'lgan ijara tushuniladi. Past qiymatli aktivlar deganda yangi holda taxminan 5 000 AQSh dollari yoki undan kam qiymatga ega bo'lgan aktivlar tushuniladi, masalan kompyuterlar, telefonlar, kichik ofis mebellari.

Agar ijarachi bu soddalashtirishdan foydalansa, u foydalanish huquqi aktivi va ijara majburiyatini tan olmaydi. O'rniga ijara to'lovlarini to'g'ri chiziqli yoki boshqa muntazam usulda ijara muddati davomida xarajat sifatida tan oladi. Masalan, "Aziza" korxonasi 2024-yil 1-martda 6 oyga printer ijaraga oldi. Oylik to'lov 5 000 so'm. Bu qisqa muddatli ijara, shuning uchun korxona soddalashtirishni qo'llaydi. Har oyda shunchaki: Debetga ijara xarajati 5 000 so'm, Kreditga pul mablag'lari 5 000 so'm. Balansda hech qanday aktiv yoki majburiyat ko'rsatilmaydi.

Standart korxonalardan ijara bo'yicha keng qamrovli ma'lumotlarni oshkor etishni talab qiladi. Ijarachilar uchun sifat jihati ma'lumotlarga ijara faoliyatining umumiy tavsifi, foydalanish huquqi aktivlarining sinflar bo'yicha taqsimoti, qisqa

muddatli va past qiymatli ijaradan foydalanish holatlari, muhim ijara shartlari, masalan kafolatlar, cheklovlar, quyi ijara imkoniyatlari kiradi.

Miqdor jihati ma'lumotlar quyidagilarni o'z ichiga oladi. Foydalanish huquqi aktivlari bo'yicha sinf bo'yicha balans qiymati, qo'shilganlar, amortizatsiya. Ijara majburiyatlari bo'yicha joriy va uzoq muddatli qismlar. Amortizatsiya xarajati. Ijara majburiyati bo'yicha foiz xarajati. Qisqa muddatli ijara xarajatlari. Past qiymatli aktivlar ijarasi xarajatlari. Kelajakdagi ijara to'lovlarining yillar kesimida tahlili. Ijara bo'yicha pul mablag'lari oqimlari.

Ijaraga beruvchilar uchun ham keng qamrovli oshkor etish talab qilinadi. Moliyaviy ijara bo'yicha ijara bo'yicha sof investitsiya, kelajakda olinadigan to'lovlarning yillar kesimida tahlili, hisobga olinmagan o'zgaruvchan to'lovlar, moliyaviy daromad miqdori taqdim etilishi kerak. Operatsion ijara bo'yicha kelajakdagi ijara to'lovlarining yillar kesimida tahlili, ijara daromadi, asosiy aktivlar bo'yicha ma'lumot, amortizatsiya hisobga olinishi zarur.

MHXS 16 ning qo'llanilishi ko'plab korxonalar uchun sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ijarachilar uchun balansda aktivlar va majburiyatlar sezilarli darajada oshdi. Ilgari operatsion ijara balansdan tashqarida bo'lgan, endi u balansda aks etadi. Bu kapital koeffitsiyentlariga ta'sir qildi, masalan qarz-kapital nisbati yomonlashdi. Biroq EBITDA ko'rsatkichi yaxshilandi, chunki ijara xarajatlari amortizatsiya va foizga ajratildi va amortizatsiya va foiz EBITDA hisoblashda qo'shilmaydi.

Foyda ko'rsatkichi birinchi yillarda salbiy ta'sirlandi, chunki ijara bo'yicha xarajatlar boshida yuqoriroq bo'ladi. To'g'ri chiziqli ijara to'lovlari o'rniga kamayib boruvchi xarajatlar ro'y beradi, birinchi yillarda foiz xarajati yuqori, oxirida past. Eng ko'p ta'sirlangan sohalar aviatsiya kompaniyalari bo'ldi, chunki ular samolyotlarni ko'p ijaraga oladilar. Chakana savdo sohasidagi korxonalar ham katta ta'sir ko'rdi, chunki ularning ko'plab do'konlari ijaraga olingan. Transporta va logistika, mehmonxona va restoran biznesi, telekommunikatsiya sohalari ham sezilarli ta'sirlandi.

Ijaraga beruvchilar uchun esa deyarli o'zgarmadi, chunki MHXS 16 BHXS 17 ga o'xshash ikki modelni saqlab qoldi. Oshkor etish talablari kengaytirildi, lekin asosiy hisobga olish tamoyillari o'zgarishsiz qoldi. Shuning uchun ijaraga beruvchilar uchun o'tish jarayoni ancha oson bo'ldi.

10-mavzu. “Nomoddiy aktivlar” (IAS 38) ва Moliyaviy instrumentlarga doir standartlar: (IFRS 9) “Moliyaviy instrumentlar”, (IFRS 7) “Moliyaviy instrumentlar: axborotlarni ochiqlash”, (IAS 32) “Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish” ning maqsadi, mazmuni va qo‘llanilishi.

Nazorat uchun savollar.

1. IAS 36 standartining asosiy maqsadi nimadan iborat va aktivning qadrsizlashuvini qanday aniqlash mumkin? Qadrsizlanish belgilari qaysilar?
2. Aktivning qaytarib olinadigan summasi (recoverable amount) nima va uni qanday aniqlash kerak? Foydalanish qiymati va sof sotish qiymati o'rtasidagi farq nimada?
3. Pul mablag'lari yarataydigan birlik (Cash-Generating Unit - CGU) nima va uni qanday aniqlash kerak? Sherefdagi qadrsizlanishni qanday tekshirish kerak?
4. IAS 10 bo'yicha hisobot davridan keyingi hodisalarning ikki turi (tuzatishni talab qiladigan va tuzatishni talab qilmaydigan) nimalardan iborat? Har biriga misollar keltiring.
5. Dividendlarni e'lon qilish hisobot davridan keyingi hodisa sifatida qanday ko'rib chiqiladi va moliyaviy hisobotlarda qanday aks ettiriladi?
6. IAS 21 standartiga muvofiq funksional valyuta va taqdim etish valyutasi o'rtasidagi farq nimadan iborat? Funksional valyutani qanday aniqlash kerak?
7. Xorijiy valyutadagi operatsiyalarni dastlabki tan olishda va keyingi o'lchashda qanday kurslar qo'llaniladi? Konversiya farqlari qanday hisobga olinadi?

8. Monetar va nomodentar moddalar o'rtasidagi farqni tushuntiring va xorijiy valyuta kursidagi o'zgarishlar ularga qanday ta'sir qiladi?

9. Chet el operatsiyalarining moliyaviy hisobotlarini konversiya qilishda qanday usullar qo'llaniladi va konversiya farqlari qayerda aks ettiriladi?

10. IAS 36, IAS 10 va IAS 21 standartlari bo'yicha ochib berilishi kerak bo'lgan asosiy ma'lumotlar (disclosures) nimalardan iborat?

Test savollari:

1. IAS 36 standartining asosiy maqsadi nima?

A) Aktivlarning balans qiymatini oshirish

B) Aktivlar balans qiymatidan yuqori ko'rsatilmasligi ta'minlash

C) Faqat sherefdni baholash

D) Faqat amortizatsiyani hisoblash

2. Aktivning qaytarib olinadigan summasi nima?

A) Uning tarixiy qiymati

B) Foydalanish qiymati va sof sotish qiymatidan yuqorisi

C) Faqat bozor qiymati

D) Faqat balans qiymati

3. Qadrsizlanish zarari birinchi navbatda qayerga taqsimlanadi (CGU uchun)?

A) Barcha aktivlarga teng taqsimlanadi

B) Birinchi navbatda sherefga, keyin boshqa aktivlarga mutanosib taqsimlanadi

C) Faqat asosiy vositalarga

D) Hech qayerga taqsimlanmaydi

4. IAS 10 bo'yicha tuzatishni talab qiladigan hodisalarga qaysi biri kiradi?

A) Hisobot sanasida mavjud bo'lgan holatlar haqida yangi dalillar

B) Hisobot sanasidan keyin yuz bergan yangi holatlar

C) Hisobot sanasidan keyin e'lon qilingan dividendlar

D) Kelajakdagi reja va dasturlar

5. Moliyaviy hisobotlar tasdiqlanish sanasidan keyin topilgan hodisalar qanday ko'rib chiqiladi?

A) Majburiy ravishda moliyaviy hisobotlarga kiritiladi

B) Moliyaviy hisobotlar qayta tuziladi

C) Odatda ular uchun moliyaviy hisobotlar tuzatilmaydi

D) Hech qanday harakatlar talab qilinmaydi

6. IAS 21 bo'yicha funksional valyuta nima?

A) Faqat milliy valyuta

B) Korxona asosiy faoliyat olib boradigan iqtisodiy muhitning valyutasi

C) Faqat AQSH dollari

D) Barcha xorijiy valyutalar

7. Xorijiy valyutadagi operatsiyani dastlabki tan olishda qaysi kurs qo'llaniladi?

A) Yil boshidagi kurs

B) Yil oxiridagi kurs

C) Operatsiya sanasidagi spot kurs (yoki o'rtacha kurs)

D) Bankdagi kurs

8. Monetar moddalar qanday qayta hisoblanadi?

A) Tarixiy kursda

B) Hisobot sanasidagi yopilish kursi bo'yicha

C) O'rtacha kursda

D) Qayta hisoblanmaydi

9. Quyidagilardan qaysi biri nomodentar modda hisoblanadi?

A) Pul mablag'lari

B) Debitorlik qarzlari

C) Asosiy vositalar

D) Kreditorlik qarzlari

10. Chet el operatsiyasining moliyaviy hisobotlarini konversiya qilishda konversiya farqlari qayerga kiritiladi?

A) Foyda-zarar hisobiga

B) Kapitalning alohida komponenti sifatida (boshqa kompleks daromad)

C) Aktivlarga

D) Majburiyatlarga

11. IAS 40 bo'yicha investitsion mulk nima?

A) Ishlab chiqarishda foydalaniladigan bino

B) Ijara daromadi yoki kapital qiymatining o'sishi uchun ushlab turiladigan ko'chmas mulk

C) Xodimlar uchun uy-joy

D) Sotish uchun tayyorlangan mulk

12. Investitsion mulkni o'lchashda qanday modellar mavjud?

A) Faqat tarixiy qiymat modeli

B) Faqat adolatli qiymat modeli

C) Tarixiy qiymat modeli yoki adolatli qiymat modeli (tanlash mumkin)

D) Faqat qayta baholash modeli

13. IFRS 5 bo'yicha aktivni "sotish uchun mo'ljallangan" deb tasniflash uchun qaysi shart bajarilishi SHART EMAS?

A) Aktiv hozirgi holatida darhol sotishga tayyor bo'lishi

B) Sotish ehtimoli yuqori bo'lishi

C) 12 oy ichida sotish kutilishi

D) Aktivning bozor qiymati tarixiy qiymatdan yuqori bo'lishi

14. Sotish uchun mo'ljallangan aktivlar qanday baholanadi?

A) Balans qiymati va (adolatli qiymat minus sotish xarajatlari)dan pasti

B) Faqat adolatli qiymat

C) Faqat tarixiy qiymat

D) Faqat bozor qiymati

15. IFRS 16 standartining asosiy o'zgarishi nima?

A) Barcha ijara turlari bir xil hisoblanadi

B) Ijarachilar uchun operatsion va moliyaviy ijara farqi bekor qilindi (deyarli barchasi balansda)

C) Ijara umuman tan olinmaydi

D) Faqat qisqa muddatli ijara tan olinadi

16. IFRS 16 bo'yicha ijarachida ijara boshlanishida nima tan olinadi?

A) Faqat ijara to'lovlari

B) Foydalanish huquqi aktivi va ijara majburiyati

C) Hech narsa tan olinmaydi

D) Faqat xarajat

17. Qisqa muddatli ijara deb qanday ijara hisoblanadi?

A) 6 oydan kam

B) 12 oy yoki undan kam

C) 24 oydan kam

D) 36 oydan kam

18. Ijaraga beruvchi moliyaviy ijarani qanday tan oladi?

A) Foydalanish huquqi aktivi

B) Ijara aktivini balansda saqlaydi

C) Debitorlik qarzi (moliyaviy aktiv)

D) Xarajat sifatida

19. Davom ettirilmaydigan faoliyat qayerda alohida ko'rsatiladi?

A) Faqat balansda

B) Moliyaviy natijalar hisobotida alohida qator sifatida

C) Faqat tushuntirish xatlarida

D) Hech qayerda ko'rsatilmaydi

20. Investitsion mulkning adolatli qiymatidagi o'zgarish qayerga kiritiladi?

A) Kapitalga

B) Foyda yoki zararga

C) Boshqa kompleks daromadga

D) Rezervga

7-MAVZU. NOMODDIY AKTIVLAR VA AKTIVLAR KO'RINISHIDAGI MOLIYAVIY INSTRUMENTLARGA DOIR MHXSLAR

1. 38-son BHXS (IAS 38) "Nomoddiy aktivlar": maqsadi,: mazmuni, qo'llanilishi.

2. Moliyaviy instrumentlarga doir standartlar: (IFRS 9) "Moliyaviy instrumentlar", (IFRS 7) "Moliyaviy instrumentlar: axborotlarni ochiqlash", (IAS 32) "Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish" ning maqsadi, mazmuni va qo'llanilishi.

3. 28-son BHXS (IAS 28) "Qaram tadbirkorlik sub'ektlari va qo'shma korxonalarga investitsiyalar".

4. 12-son MHXS (IFRS 12) "Boshqa tashkilotlarga qatnashish to'g'risida axborotlarni ochiqlash.

Tayanch so'zlar: nomoddiy aktivlar, identifikatsiyalanuvchanlik, dastlabki tan olish, keyingi baholash, amortizatsiya va qadrsizlanish, moliyaviy aktivlar va majburiyatlar, klassifikatsiya va o'lchash, haqqoniy qiymat, risklarni ochiqlash, kapital va majburiyatlarni ajratish.

1. 38-son BHXS (IAS 38) "Nomoddiy aktivlar": maqsadi,: mazmuni, qo'llanilishi.

Ushbu standart zamonaviy iqtisodiyotda tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan nomoddiy aktivlar bilan bog'liq moliyaviy hisobotni yuritish tamoyillarini belgilaydi. Standart 1998-yilda qabul qilingan va 2004-yilda qayta ko'rib chiqilgan. Zamonaviy biznesda nomoddiy aktivlarning roli tobora ortib bormoqda, kompaniyalarning qiymati ko'pincha ularning brend, texnologiya, dasturiy ta'minot va boshqa nomoddiy aktivlari bilan belgilanadi.

Standartning asosiy maqsadi nomoddiy aktivlarning tan olinishi va o'lchanishi uchun mezonlarni belgilash hamda ular bo'yicha zarur oshkor etish talablarini ko'rsatishdan iborat. Nomoddiy aktiv deganda aniqlanaladigan, moddiy shaklga ega bo'lmagan pul bo'lmagan aktiv tushuniladi. Bu ta'rif uchta muhim elementni o'z ichiga oladi - aktiv bo'lishi, moddiy shaklga ega emasligi va aniqlanadiganlik.

Aktiv ikki usulda aniqlanadigandir. Birinchi usul - ajratiladiganlik, ya'ni aktiv korxonadan ajratilishi va sotilishi mumkin bo'lsa. Ikkinchi usul - shartnoma yoki boshqa huquqiy huquqlardan kelib chiqishi. Nomoddiy aktivlarga dasturiy ta'minot, patentlar, tijorat belgilari, mualliflik huquqlari, litsenziyalar, franshizalar kiradi. Lekin ichki yaratilgan brend, mijozlar ro'yxati va shunga o'xshash elementlar, agar shartnoma asosida olinmagan bo'lsa, nomoddiy aktiv sifatida tan olinmaydi.

Nomoddiy aktivni tan olish uchun uchta asosiy shart bajarilishi kerak. Birinchidan, nomoddiy aktiv ta'rifiga mos kelishi. Ikkinchidan, aktivdan kelajakda iqtisodiy foyda olish ehtimoli yuqori bo'lishi. Uchinchidan, aktivning qiymatini ishonchli o'lchash mumkinligi. Nomoddiy aktiv dastlab qiymatda o'lchanadi, lekin qiymatni aniqlash usuli aktivni qanday qo'lga kiritilganiga bog'liq. Agar alohida sotib olingan bo'lsa, qiymat sotib olish narxi va to'g'ridan-to'g'ri tegishli xarajatlarni o'z ichiga oladi. Agar biznes birlashish orqali qo'lga kiritilgan bo'lsa, qiymat sotib olish sanasidagi adolatli qiymat bo'ladi.

Ichki yaratilgan nomoddiy aktivlarni tan olish ancha murakkab. Standart yaratish jarayonini ikki bosqichga bo'ladi - tadqiqot bosqichi va ishlab chiqish bosqichi. Tadqiqot bosqichidagi barcha xarajatlar darhol xarajat sifatida tan olinadi. Ishlab chiqish bosqichidagi xarajatlar nomoddiy aktiv sifatida tan olinishi mumkin, agar korxona oltita shartni isbotlay olsa. Bu shartlar qatoriga texnik jihatdan yakunlash mumkinligi, yakunlash va sotish niyati, sotish yoki ishlatish qobiliyati, kelajakda iqtisodiy foyda keltirishi, zarur resurslarning mavjudligi va xarajatlarni ishonchli o'lchash qobiliyati kiradi.

Keyingi o'lchashda korxona ikki modeldan birini tanlashi mumkin - qiymat modeli yoki qayta baholash modeli. Qiymat modeli standart usul bo'lib, nomoddiy aktiv qiymatdan to'plangan amortizatsiya va qiymat pasayishi zararlarini ayirib tashlash orqali o'lchanadi. Qayta baholash modelida nomoddiy aktiv adolatli qiymatda o'lchanadi, lekin bu model faqat faol bozor mavjud bo'lgan hollarda qo'llanilishi mumkin. Amalda nomoddiy aktivlar uchun faol bozor kamdan-kam uchraydi.

Nomoddiy aktivning amortizatsiya qilinishi uning foydali foydalanish muddatiga bog'liq. Foydali foydalanish muddati cheklangan bo'lgan nomoddiy aktivlar amortizatsiya qilinadi. Foydali foydalanish muddati noaniq bo'lgan nomoddiy aktivlar amortizatsiya qilinmaydi, lekin har yili qiymat pasayishiga test o'tkaziladi. Masalan, patent odatda maksimum 20 yil muddatga beriladi, dasturiy ta'minot tez eskiradi va uning foydali foydalanish muddati odatda uch-besh yil. Ammo agar korxona tijorat belgisini sotib olgan bo'lsa va uni cheksiz muddat davomida yangilab turish imkoniyatiga ega bo'lsa, foydali foydalanish muddati noaniq deb hisoblanadi.

Barcha nomoddiy aktivlar qiymat pasayishiga test o'tkazilishi kerak. Foydali foydalanish muddati noaniq bo'lgan yoki hali foydalanish uchun tayyor bo'lmagan nomoddiy aktivlar har yili qiymat pasayishiga test o'tkazilishi kerak. Nomoddiy aktiv balansdan chiqariladi sotilganda yoki aktivdan kelajakda iqtisodiy foyda kutilmaganda. Aktivni yo'qotishdan foyda yoki zarar foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda tan olinadi.

Nomoddiy aktiv balansdan chiqariladi sotilganda yoki aktivdan kelajakda iqtisodiy foyda kutilmaganda. Aktivni yo'qotishdan foyda yoki zarar foyda yoki zararlar to'g'risidagi hisobotda tan olinadi.

Amaliy masala (5-son MHXS)

MASALA: "Sanoat" korxonasi 2024-yil 1-oktyabrda eski zavod binolarini sotishga qaror qildi. Zavod ma'lumotlari:

- Dastlabki qiymat: 800 million so'm
- To'plangan amortizatsiya (1-oktabrgacha): 300 million so'm
- Balans qiymati: 500 million so'm
- Professional baholovchilar tomonidan adolatli qiymat: 450 million so'm
- Taxminiy sotish xarajatlari (reklama, yuridik xizmatlar): 20 million so'm

Zavodni sotish bo'yicha faol dastur boshlandi, xaridor topildi va shartnoma 2024-yil dekabrda imzolanishi kutilmoqda. Zavod sotish uchun tasniflash mezonlariga javob beradi.

2024-yil 15-dekabrda zavod 460 million so'mga sotildi. Haqiqiy sotish xarajatlari 18 million so'm bo'ldi.

Talab qilinadi:

1. Zavodni sotish uchun tasniflash vaqtida (1-oktyabr) zarur yozuvlarni ko'rsating
2. Zavodni sotish vaqtida (15-dekabr) zarur yozuvlarni amalga oshiring
3. Foyda yoki zarar miqdorini hisoblang

YECHIM:

1. **Sotish uchun tasniflash (2024-yil 1-oktyabr):**

a) Adolatli qiymat - sotish xarajatlari = 450 - 20 = 430 million so'm

b) Balans qiymati (500 million) > Adolatli qiymat - sotish xarajatlari (430 million)

c) Qiymat pasayishi = 500 - 430 = 70 million so'm

Debet: Qiymat pasayishi zarar 70,000,000

Kredit: Zavod (asosiy vositalar) 70,000,000

d) Qayta tasniflash:

Debet: Sotish uchun ushlab turiladigan aktivlar 430,000,000

Kredit: Zavod (asosiy vositalar) 430,000,000

2. **Sotish operatsiyasi (2024-yil 15-dekabr):**

a) Sotish xarajatlarini tan olish:

Debet: Sotish xarajatlari 18,000,000

Kredit: Pul mablag'lari 18,000,000

b) Sotish summasi:

Debet: Pul mablag'lari 460,000,000

Kredit: Sotish uchun ushlab turiladigan aktivlar 430,000,000

Kredit: Sotishdan foyda 30,000,000

3. **Jami ta'sir:**

- Qiymat pasayishi zarar (1-oktyabr): (70,000,000) so'm
- Sotishdan foyda (15-dekabr): 30,000,000 so'm
- **Sof zarar:** (40,000,000) so'm

Yoki tekshirish: 460 (sotish) - 18 (xarajat) - 500 (dastlabki balans) = -58 million so'm To'g'rirog'i: 442 - 500 = -58 million so'm zarar

2. Moliyaviy instrumentlarga doir standartlar: (IFRS 9) “Moliyaviy instrumentlar”, (IFRS 7) “Moliyaviy instrumentlar: axborotlarni ochiqlash”, (IAS 32) “Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish” ning maqsadi, mazmuni va qo‘llanilishi.

Bu standartlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq va moliyaviy instrumentlarni tan olish, o'lchash, taqdim etish va oshkor etishning to'liq tizimini tashkil qiladi. Birinchi standart - 9-son MHXS "Moliyaviy instrumentlar", ikkinchisi - 7-son MHXS "Moliyaviy instrumentlar: axborotlarni ochiqlash" va uchinchisi - 32-son BHXS "Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish".

9-son MHXS 2014-yil iyulda yakuniy versiyada e'lon qilingan va 2018-yil 1-yanvardan boshlab qo'llanila boshlagan. U BHXS 39 ni almashtirgan. 2008-yildagi global moliyaviy inqiroz eski standartning zaif tomonlarini ko'rsatdi. Yangi standart uch asosiy bo'limdan iborat - moliyaviy aktivlar va majburiyatlarning tasniflash va o'lchovi, qiymat pasayishi va xedjlash.

MHXS 9 moliyaviy aktivlarni tasniflashda printsipial yondashuvni joriy etdi. Tasniflash ikki asosiy testga asoslanadi - shartnoma bo'yicha pul mablag'lari oqimining xususiyatlari testi va biznes modeli testi. SPPI testi deganda faqat asosiy summa va foizni to'lash testini anglatadi. Agar moliyaviy aktivdan pul mablag'lari oqimi faqat asosiy summa va foizni to'lashdan iborat bo'lsa, aktiv bu testdan o'tadi. Biznes modeli testi korxona moliyaviy aktivlarni qanday boshqarishi va ulardan qanday foyda olish niyatida ekanligini aniqlaydi.

Bu ikki testning natijalari asosida moliyaviy aktivlar uchta toifaga bo'linadi. Birinchi toifa - amortizatsiya qilingan qiymatda o'lchanadiganlar, masalan, sotib olgach ushlab turiladigan oddiy kreditlar. Ikkinchi toifa - adolatli qiymatda boshqa keng qamrovli daromad orqali o'lchanadiganlar, masalan, ham ushlab turish, ham

sotish modelidagi qarz instrumentlari. Uchinchi toifa - adolatli qiymatda foyda yoki zarar orqali o'lchanadiganlar, masalan, savdo maqsadida ushlab turiladigan aktivlar.

MHXS 9 ning eng muhim yangiliklaridan biri kutilayotgan kredit zararlari modelini joriy etishdir. BHXS 39 da yuzaga kelgan zarar modeli qo'llanilgan edi. Yangi model oldinga qarashga asoslangan va kreditning butun umri davomida kutilayotgan zararlarni tan olishni talab qiladi. Bu model uch bosqichdan iborat.

Birinchi bosqich - dastlabki tan olish. Moliyaviy aktiv dastlab tan olinganda korxona o'n ikki oylik kutilayotgan kredit zararlarini o'lchaydi va zaxira yaratadi. Ikkinchi bosqich - kredit riskining sezilarli ortishi. Agar dastlabki tan olinishdan beri kredit riski sezilarli oshgan bo'lsa, aktiv ikkinchi bosqichga o'tadi va korxona butun umr davomidagi kutilayotgan kredit zararlarini o'lchaydi. Uchinchi bosqich - kredit qiymat pasaygan aktivlar. Agar aktiv bo'yicha kredit hodisasi yuz bergan bo'lsa, aktiv uchinchi bosqichga o'tadi.

Savdo debitorligi va shartnoma aktivlari uchun standart soddalashtirilgan yondashuvni taklif etadi. Korxona uchta bosqich modelini qo'llamasdan, darhol butun umr davomidagi kutilayotgan kredit zararlarini tan olishi mumkin. Ko'pchilik korxonalar zaxiralar matritsasi usulini qo'llaydi, ya'ni debitorlik yoshiga qarab foiz belgilaydi.

7-son MHXS 2005-yilda e'lon qilingan va moliyaviy instrumentlardan foydalanishning moliyaviy holatga, moliyaviy natijalariga va pul mablag'lari oqimiga ta'sirini tushunish uchun zarur ma'lumotlarni oshkor etishni talab qiladi. Standart ikki asosiy maqsadga ega - moliyaviy instrumentlarning moliyaviy holatga ta'sirini baholashga yordam berish va moliyaviy instrumentlardan kelib chiqadigan risklarni tushunishga yordam berish.

Standart to'rt asosiy risk turini ajratadi - kredit riski, likvidlik riski, bozor riski va operatsion risk. Har bir risk turi bo'yicha miqdoriy va sifat jihati ma'lumotlar taqdim etilishi kerak. Kredit riski bo'yicha maksimal kredit riski, kredit sifatining tahlili, kechiktirilgan yoki qiymat pasaygan aktivlar haqida

ma'lumot berilishi zarur. Likvidlik riski bo'yicha moliyaviy majburiyatlarning to'lov jadvalidagi muddatlar bo'yicha tahlili taqdim etilishi kerak.

32-son BHXS moliyaviy aktivlar, moliyaviy majburiyatlar va kapital instrumentlarini tasniflash tamoyillarini belgilaydi. Standartning eng muhim jihatlaridan biri moliyaviy instrumentni kapital yoki majburiyat sifatida tasniflashdir. Tasniflash shartnoma shartlariga asoslanadi va korxonaning niyati yoki kutganiga bog'liq emas. Agar instrument egasiga korxonaning barcha majburiyatlari ayirib tashlangandan keyingi aktivlaridagi qoldiq manfaatni bersa, u kapital. Agar instrument egasiga pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy aktivlarni olish huquqini bersa, u majburiyat.

Ba'zi instrumentlar murakkab bo'lishi mumkin va ham majburiyat, ham kapital elementlarini o'z ichiga olishi mumkin. Masalan, obligatsiya aksiyaga aylantirilishi mumkin bo'lgan aylantiriluvchi obligatsiya. Bunday hollarda standart murakkab instrumentlarni komponentlarga ajratishni talab qiladi.

Bu uchta standart birgalikda moliyaviy instrumentlar uchun to'liq hisob-kitob ramkasini yaratadi. MHXS 9 tan olish va o'lchash masalalarini hal qiladi. BHXS 32 taqdim etish masalalarini hal qiladi. MHXS 7 oshkor etish masalalarini hal qiladi. Korxona uchala standartni birgalikda qo'llashi kerak.

3.28-son BHXS (IAS 28) “Qaram tadbirkorlik sub’ektlari va qo‘shma korxonalarga investitsiyalar”.

Ushbu standart qaram tadbirkorlik sub'ektlari va qo'shma korxonalarga investitsiyalarni hisobga olish tamoyillarini belgilaydi. Standart 1989-yilda dastlab e'lon qilingan va 2011-yilda muhim qayta ko'rib chiqilgan, qachonki u qo'shma korxonalarni ham qamrab oldi.

BHXS 28 ning asosiy maqsadi qaram tadbirkorlik sub'ektlari va qo'shma korxonalarga investitsiyalarni hisobga olishda kapital usulini qo'llash tartibini belgilashdir. Kapital usuli - bu investitsiyani dastlab qiymatda tan olish va keyinchalik investorning investitsiyadan keyingi foyda yoki zarardagi ulushi uchun balans qiymatini o'zgartirishdan iborat hisobga olish usuli.

Qaram tadbirkorlik sub'ekti deganda investor sezilarli ta'sirga ega bo'lgan tadbirkorlik sub'ekti tushuniladi. Sezilarli ta'sir deganda investitsiyaning moliyaviy

va operatsion siyosatlarini belgilash bo'yicha qarorlar qabul qilishda ishtirok etish qobiliyati tushuniladi, lekin bu siyosatlar ustidan nazorat yo'q. Agar investor investitsiyaning ovoz berish huquqining 20 foizi yoki undan ko'prog'iga ega bo'lsa, uning sezilarli ta'sirga ega ekanligi taxmin qilinadi.

Sezilarli ta'sir quyidagi usullar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Investor direkto'rlar kengashida vakillashtirilgan. Investor siyosatni belgilash jarayonida ishtirok etadi. Investor va investitsiya o'rtasida muhim operatsiyalar mavjud. Investor va investitsiya o'rtasida boshqaruv xodimlari almashinuvi mavjud. Investor investitsiyaga muhim texnik ma'lumotlar taqdim etadi.

Qo'shma korxona deganda birgalikda nazorat qilinadigan taraflar investitsiyaning sof aktivlariga huquqqa ega bo'lgan kelishuv tushuniladi. Birgalikda nazorat qilish MHXS 11 da belgilangan va bu kelishuv ustidan nazoratni shartnoma asosida ulashish demakdir.

Kapital usuli bo'yicha investitsiya dastlab qiymatda tan olinadi. Bu qiymat sotib olish narxi va to'g'ridan-to'g'ri tegishli xarajatlarni o'z ichiga oladi. Agar investitsiya gudvilni o'z ichiga olsa, gudvil investitsiyaning balans qiymatiga kiritiladi va alohida ko'rsatilmaydi.

Dastlabki tan olinishdan keyin investitsiyaning balans qiymati investorning investitsiyaning foyda yoki zarari va boshqa keng qamrovli daromadidagi ulushi uchun o'zgartiriladi. Investor investitsiyaning foyda yoki zarari va boshqa keng qamrovli daromadidagi o'z ulushini o'z moliyaviy hisobotlarida tan oladi. Investitsiyadan olingan dividendlar investitsiyaning balans qiymatini kamaytiradi. Investor va investitsiya o'rtasidagi operatsiyalardan kelib chiqadigan realizatsiya qilinmagan foyda va zarar bartaraf etiladi.

Investor qaram tadbirkorlik sub'ekti yoki qo'shma korxonani sotib olganda, u sotib olish sanasida investitsiyaning identifikatsiyalanadigan sof aktivlarining adolatli qiymatidagi ulushini tan oladi. Agar to'langan summa bu ulushdan oshsa, farq gudvil hisoblanadi. Agar to'langan summa kamroq bo'lsa, farq foyda sifatida tan olinadi.

Agar investitsiyaning zararlari investorning investitsiyadagi manfaatini nolga kamaytiradigan bo'lsa, qo'shimcha zararlarni tan olish to'xtatiladi. Investor faqat yuridik yoki konstruktiv majburiyatlar mavjud bo'lganda qo'shimcha zararlarni tan oladi. Kapital usuli bo'yicha hisobga olinadigan investitsiya yagona aktiv sifatida qiymat pasayishiga test o'tkaziladi.

4.12-son MHXS (IFRS 12) "Boshqa tashkilotlarga qatnashish to‘g‘risida axborotlarni ochiqlash.

Ushbu standart 2011-yil mayda e'lon qilingan va boshqa tashkilotlarga qatnashish to'g'risida axborotlarni oshkor etish talablarini belgilaydi. Standart bir nechta eski standartlardagi oshkor etish talablarini almashtirdi va bitta standartda birlashtirdi.

12-son MHXS ning asosiy maqsadi korxonadan moliyaviy hisobotlarning foydalanuvchilariga boshqa tashkilotlardagi manfaatlari haqida keng qamrovli ma'lumotlarni taqdim etishni talab qilishdan iborat. Bu ma'lumotlar foydalanuvchilarga korxonaning boshqa tashkilotlardagi manfaatlarining tabiati va ularga bog'liq risklarni tushunishga yordam berishi kerak. Standart shaffoflikni oshirishga qaratilgan, ayniqsa 2008-yil moliyaviy inqirozdan keyingi davrda.

Standart quyidagi manfaatlarga ega bo'lgan barcha korxonalarga qo'llaniladi - sho'ba korxonalar, qo'shma kelishuvlar, qaram tadbirkorlik sub'ektlari va konsolidatsiya qilinmagan tuzilgan tashkilotlar. Boshqa tashkilotdagi manfaat deganda shartnoma yoki shartnoma bo'lmagan ishtirok, bu ishtirok korxonani boshqa tashkilotning natijalaridagi o'zgaruvchanlikka duchor qiladi tushuniladi. Tuzilgan tashkilot deganda ovoz berish huquqlari boshqaruv faoliyatini belgilashda dominant omil bo'lmagan tashkilot tushuniladi.

Standart korxonalarga zarur ma'lumotlarni taqdim etishda fikr-mulohazadan foydalanishni talab qiladi. Korxona qancha tafsilot taqdim etish kerakligini aniqlashi kerak, foydalanuvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun juda ko'p tafsilot bilan ortiqcha yuklamasdan.

Sho'ba korxonalar uchun korxona guruhning tarkibini tushunishga yordam beradigan ma'lumotlarni taqdim etishi kerak. Sho'ba korxonalarning nomi, asosiy ish joyi, egalik ulushi ko'rsatilishi kerak. Muhim sho'ba korxonalar haqida batafsil ma'lumot taqdim etilishi zarur. Nazorat qiluvchi bo'lmagan manfaatlar haqida ma'lumot berilishi kerak. Agar korxona sho'ba korxonada egalik ulushini o'zgartirgan bo'lsa, bu o'zgarishning ta'siri oshkor etilishi kerak.

Qo'shma kelishuvlar va qaram tadbirkorlik sub'ektlari uchun ham keng qamrovli oshkor etish talab qilinadi. Korxona qo'shma kelishuvlar va qaram tadbirkorlik sub'ektlari bilan munosabatlarining tabiati, hajmi va moliyaviy ta'sirini tushunishga yordam beradigan ma'lumotlarni taqdim etishi kerak. Muhim qo'shma korxonalar va qaram tadbirkorlik sub'ektlari uchun umumlashtirilgan moliyaviy ma'lumotlar taqdim etilishi kerak.

Standart konsolidatsiya qilinmagan tuzilgan tashkilotlarga alohida e'tibor beradi. Korxona konsolidatsiya qilinmagan tuzilgan tashkilotlardagi manfaatlari haqida miqdoriy va sifat jihati ma'lumotlarni oshkor etishi kerak. Bu ma'lumotlar tuzilgan tashkilotlarning tabiati va maqsadi, o'lchami, faoliyatlari haqida ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

12-son MHXS moliyaviy hisobotlarda shaffoflikni sezilarli darajada oshirdi. 2008-yildagi moliyaviy inqiroz ko'plab korxonalarning murakkab tuzilmalari va balansdan tashqari aktivlari haqida yetarli ma'lumot yo'qligini ko'rsatdi. MHXS 12 bu muammoni hal qilishga qaratilgan va investorlar hamda boshqa foydalanuvchilarga korxonaning boshqa tashkilotlardagi manfaatlari haqida to'liq tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi.

Nazorat uchun savollar.

1. IAS 38 standartiga muvofiq nomoddiy aktiv nima va uni tan olish uchun qanday mezonlar bajarilishi kerak? Qanday ob'ektlar nomoddiy aktiv sifatida tasniflanadi?

2. Ichki yaratilgan nomoddiy aktivlarni tan olishda qanday maxsus qoidalar qo'llaniladi? Tadqiqot fazasi va ishlab chiqish fazasining farqi nimadan iborat?

3. Nomoddiy aktivlarning foydalanish muddati noaniq va aniq bo'lishi qanday farqlanadi? Har bir tur uchun qanday amortizatsiya qoidalari qo'llaniladi?

4. IFRS 9 standartiga ko'ra moliyaviy aktivlarning uchta tasnif toifasi (AC, FVOCI, FVTPL) nimalardan iborat va ularning o'lchash usullari qanday?

5. IFRS 9 bo'yicha kutilayotgan kredit zararlari (Expected Credit Loss - ECL) modeli nimani anglatadi va u qanday qo'llaniladi? Bu qanday yondashuvdan farq qiladi?

6. Moliyaviy instrumentlarni xejlash (hedging) operatsiyalari qanday turlarga bo'linadi va IFRS 9 bo'yicha xejlash hisob qaydi qanday amalga oshiriladi?

7. IAS 32 standartiga muvofiq moliyaviy instrument, moliyaviy aktiv, moliyaviy majburiyat va kapital instrumenti tushunchalari qanday ta'riflanadi va ularni qanday farqlash mumkin?

8. Qarz va kapital instrumentlarini bir-biridan ajratish qanday amalga oshiriladi? Murakkab moliyaviy instrumentlarni komponentlarga ajratish qoidalari qanday?

9. IFRS 7 standartiga muvofiq moliyaviy instrumentlar bo'yicha qanday asosiy ma'lumotlar ochib berilishi kerak? Risklar va ularni boshqarish to'g'risida qanday axborot talab qilinadi?

10. Moliyaviy aktivlar va majburiyatlarni tan olishdan chiqarish (derecognition) qanday hollarda amalga oshiriladi? Risklarning va foydalanishning o'tkazilishi nima?

Test savollari:

1. IAS 38 bo'yicha nomoddiy aktivni tan olish uchun qaysi mezon SHART?

A) Faqat jismoniy shakli bo'lmasligi

B) Aniqlanuvchanlik, resurs ustidan nazorat va kelajakdagi iqtisodiy foyda

C) Faqat patent bo'lishi

D) Faqat sotib olingan bo'lishi

2. Ichki yaratilgan sheref (goodwill) nomoddiy aktiv sifatida tan olinadimi?

A) Ha, har doim

B) Yo'q, hech qachon

C) Faqat sotib olinganda

D) Faqat bozor qiymatida

3. Tadqiqot fazasidagi xarajatlar qanday hisobga olinadi?

A) Nomoddiy aktiv sifatida aktivlashtiriladi

B) Davrning xarajati sifatida tan olinadi

C) Kapitalga kiritiladi

D) Majburiyat sifatida

4. Foydalanish muddati noaniq nomoddiy aktivlar uchun amortizatsiya hisoblanadimi?

A) Ha, 20 yil davomida

B) Yo'q, lekin har yili qadrsizlanish testi o'tkaziladi

C) Ha, 10 yil davomida

D) Amortizatsiya hech qachon hisoblanmaydi

5. IFRS 9 bo'yicha moliyaviy aktivlarni tasniflash qanday omillarga bog'liq?

A) Faqat aktiv turi

B) Biznes modeli va shartnoma pul oqimlari xususiyatlari (SPPI testi)

C) Faqat bozor qiymati

D) Faqat boshqaruv qarori

6. AC (Amortized Cost) deganda nima tushuniladi?

A) Adolatli qiymat

B) Amortizatsiyalangan qiymat (samarali foiz usuli bilan)

C) Tarixiy qiymat

D) Bozor qiymati

7. IFRS 9 bo'yicha qaysi model qo'llaniladi?

A) Yuz bergan zarar modeli (incurred loss)

B) Kutilayotgan kredit zararlari (ECL) modeli

C) Tarixiy zarar modeli

D) Hech qanday zarar modeli yo'q

8. IAS 32 bo'yicha qayerda majburiyat, qayerda kapital ekanligini qanday aniqlash mumkin?

A) Faqat nom asosida

B) Iqtisodiy mohiyat va shartnoma shartlari asosida (substance over form)

C) Faqat yuridik shakl asosida

D) Faqat bozor qiymati asosida

9. Murakkab moliyaviy instrument (masalan, konvertatsiya qilinadigan obligatsiya) qanday hisobga olinadi?

A) Faqat qarz sifatida

B) Faqat kapital sifatida

C) Qarz va kapital komponentlariga ajratiladi

D) Hech qanday tasnifsiz

10. IFRS 7 bo'yicha qaysi ma'lumotlar ochib berilishi kerak?

A) Faqat moliyaviy aktivlar balansi

B) Moliyaviy instrumentlarning ahamiyati, risklar va ularni boshqarish

C) Faqat foyda summasi

D) Hech qanday ochib berish talab qilinmaydi

8-MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIK AKTIVLARI, TOVAR-MODDIY ZAHIRALAR VA PUL MABLAG‘LARIGA DOIR MHXSLAR

1. 41-son BHXS (IAS 41) “Qishloq xo‘jaligi”: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

2. 2-son BHXS (IAS 2) “Zaxiralar”: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

3. 7-son BHXS (IAS 7) “Pul mablag‘lari harakati to‘g‘risida hisobot”: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

Tayanch so’zlar: biologik aktivlar, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, haqqoniy qiymat minus sotish xarajatlari, tovar-moddiy zahiralar, dastlabki va sof realizatsiya qiymati, zahiralarni tan olish va baholash, pul mablag‘lari, pul oqimlari, likvidlik, naqd pul va naqd pul ekvivalentlari.

1.41-son BHXS (IAS 41) “Qishloq xo‘jaligi”: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

41-son Buxgalteriya hisobi xalqaro standarti 2001-yil fevralda Xalqaro buxgalteriya hisoboti standartlari qo'mitasi tomonidan chiqarilgan va 2003-yilda qayta ko'rib chiqilgan. Bu standart qishloq xo'jaligi sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun maxsus ishlab chiqilgan birinchi xalqaro standart hisoblanadi va qishloq xo'jaligi faoliyatiga taalluqli hisobga olish, moliyaviy hisobotda taqdim etish va oshkor etish masalalarini belgilaydi.

Standartning asosiy maqsadi qishloq xo'jaligi faoliyati bilan bog'liq hisob-kitob va oshkor etish talablarini belgilashdan iborat. Qishloq xo'jaligi faoliyati deganda biologik aktivlarning biologik transformatsiyasini boshqarish va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yig'ib olish tushuniladi. Biologik transformatsiya o'sish, degeneratsiya, ishlab chiqarish va ko'payish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Bu standart biologik aktivlarning o'sish, degeneratsiya, ishlab chiqarish va ko'payish davomidagi hisobga olish, hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining yig'ib olish nuqtasidagi dastlabki o'lchovini belgilaydi. Muhimi shuki, standart yig'ib olingandan keyingi qayta ishlashni qamrab olmaydi, masalan, uzumni sharob yoki junni ip qilish jarayonlari boshqa standartlarga taalluqli.

Standart bir nechta muhim ta'riflarni kiritadi. Qishloq xo'jaligi faoliyati - bu korxona tomonidan sotish yoki qishloq xo'jaligi mahsulotiga yoki qo'shimcha biologik aktivlarga aylantirish uchun biologik aktivlarning biologik transformatsiyasi va yig'ib olishni boshqarish jarayoni. Biologik aktiv deganda tirik hayvon yoki o'simlik tushuniladi. Qishloq xo'jaligi mahsuloti esa korxonaning biologik aktivlaridan yig'ib olingan mahsulot, masalan, sut, jun, meva, g'alla hisoblanadi.

Biologik transformatsiya sifat yoki miqdordagi o'zgarishlarni keltirib chiqaradigan o'sish, degeneratsiya, ishlab chiqarish va ko'payish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Masalan, hayvonning og'irligining ortishi, mevaning pishishi, daraxtning balandligining ortishi biologik transformatsiya hisoblanadi. Yig'ib olish deganda biologik aktivdan mahsulotni ajratish yoki biologik aktivning hayot faoliyatini to'xtatish jarayoni tushuniladi, masalan, daraxtdan mevani uzish, sut sog'ish, chorvani so'yish.

Standartning qo'llanish doirasi aniq belgilangan. U quyidagi hollarda qo'llaniladi: qishloq xo'jaligi faoliyatiga tegishli biologik aktivlar (ko'chma aktivlardan tashqari), yig'ib olish nuqtasida qishloq xo'jaligi mahsuloti, adolatli qiymat minus sotish xarajatlari bo'yicha o'lchangan biologik aktivga tegishli shartli yoki shartsiz davlat grantlari. Standart quyidagi holatlarda qo'llanilmaydi: qishloq xo'jaligi faoliyatiga tegishli yer (BHXS 16 va BHXS 40 qo'llaniladi), ko'chma aktivlar (BHXS 16 qo'llaniladi), qishloq xo'jaligi faoliyatiga tegishli nomoddiy aktivlar (BHXS 38 qo'llaniladi).

Ko'chma aktivlar nisbatan yangi tushuncha bo'lib, 2014-yilda BHXS 41 ga kiritilgan. Ko'chma aktivlar deganda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish yoki ta'minlashda foydalaniladigan, bir davrdan ortiq mahsulot beradigan va qishloq xo'jaligi mahsuloti sifatida sotilish ehtimoli past bo'lgan tirik o'simliklar tushuniladi. Masalan, choy butalari, uzum tallari, kauchuk daraxtlari ko'chma aktivlardir. Ular BHXS 16 ga muvofiq asosiy vositalar sifatida hisobga olinadi, lekin ulardan olinadigan mahsulot (choy barglari, uzum, kauchuk) BHXS 41 ga muvofiq hisobga olinadi.

Biologik aktiv yoki qishloq xo'jaligi mahsuloti quyidagi shartlar bajarilganda tan olinadi. Birinchidan, korxona o'tmish hodisalar natijasida aktivni nazorat qiladi. Nazorat egalik huquqidan yoki egalikka yaqin boshqa huquqlardan kelib chiqishi mumkin. Ikkinchidan, aktivdan kelajakda iqtisodiy foyda olish ehtimoli yuqori. Bu odatda mulkchilik huquqi orqali ta'minlanadi, lekin boshqa huquqlar ham etarli bo'lishi mumkin. Uchinchidan, aktivning adolatli qiymati yoki qiymatini ishonchli o'lchash mumkin.

Qishloq xo'jaligi faoliyati keng ko'lamli faoliyatlarni qamrab oladi. Masalan, chorvachilikning turli shakllari - qoramol, qo'y, tovuq, baliq yetishtirish. O'rmonchilik - daraxt plantatsiyalarini o'stirish va o'rmon mahsulotlarini yig'ib olish. Yillik yoki ko'p yillik ekinlar - g'alla, sabzavot, mevali daraxtlar. Bog'dorchilik va plantatsiyalar - olma bog'lari, apelsin plantatsiyalari. Gulchilik - gul yetishtirish va sotish. Akvakultura - baliq fermalari, qisqichbaqa va midiya yetishtirish. Bularning barchasi BHXS 41 qo'llanish doirasiga kiradi.

BHXS 41 ning eng muhim xususiyati biologik aktivlar va qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun adolatli qiymat modelini joriy etishidir. Bu an'anaviy qiymat modelidan katta farq qiladi va qishloq xo'jaligi sohasida katta o'zgarish keltirib chiqardi. Biologik aktivlar dastlabki tan olinishda va har bir hisobot sanasida adolatli qiymat minus sotish xarajatlari bo'yicha o'lchanadi. Qishloq xo'jaligi mahsuloti yig'ib olish nuqtasida adolatli qiymat minus sotish xarajatlari bo'yicha o'lchanadi. Yig'ib olish nuqtasi BHXS 41 va BHXS 2 o'rtasidagi o'tish nuqtasi hisoblanadi.

Adolatli qiymat minus sotish xarajatlari deganda bozor narxidan sotish xarajatlarini ayirib tashlangan summa tushuniladi. Sotish xarajatlariga komissiyalar, yig'imlar, o'tkazma soliqlari va bojlar kiradi. Sotishga tayyorlash xarajatlari, masalan, tozalash yoki qadoqlash, sotish xarajatlariga kirmaydi. Adolatli qiymat odatda faol bozor narxiga asoslanadi. Faol bozor deganda bir hil aktivlar yoki majburiyatlar sotiladi, xaridor va sotuvchilar har doim topiladi va narxlar ommaga ma'lum bo'lgan bozor tushuniladi.

Agar biologik aktiv uchun faol bozor mavjud bo'lmasa, korxona adolatli qiymatni aniqlash uchun quyidagi usullardan birini qo'llaydi. Eng so'nggi bozor operatsiyasi narxi, agar operatsiyadan keyin iqtisodiy sharoitlarda sezilarli o'zgarish bo'lmagan bo'lsa. Shunga o'xshash aktivlarning bozor narxi, agar zarur bo'lsa, farqlar uchun tuzatishlar kiritilgan holda. Soha ko'rsatkichlari, masalan, gektariga o'rtacha narx yoki jonli og'irligi birligi uchun o'rtacha narx. Muhimi shuki, agar adolatli qiymatni ishonchli o'lchash mumkin bo'lmasa, biologik aktiv qiymatdan to'plangan amortizatsiya va qiymat pasayishi zararlarini ayirib tashlash orqali o'lchanadi. Lekin bu istisno faqat dastlabki tan olinishda qo'llanilishi mumkin.

Biologik aktivning adolatli qiymat minus sotish xarajatlaridagi o'zgarishlar darhol foyda yoki zararda tan olinadi. Bu BHXS 41 ning yana bir muhim xususiyati. Masalan, agar chorvaning adolatli qiymati o'sish tufayli ortsa, bu o'sish darhol daromad sifatida tan olinadi. Agar mevali daraxtning adolatli qiymati yomon ob-havo sharoitlari tufayli kamaysa, bu kamaytirish darhol zarar sifatida tan olinadi. Bu yondashuv biologik aktivlarning tabiiy o'zgarishlarini to'g'ri aks ettirishga yordam beradi.

Yig'ib olish nuqtasida qishloq xo'jaligi mahsuloti adolatli qiymat minus sotish xarajatlari bo'yicha o'lchanadi va foyda yoki zarar darhol tan olinadi. Yig'ib olingandan keyin mahsulot BHXS 2 "Zaxiralar" standarti doirasiga o'tadi. Yig'ib olish nuqtasidagi adolatli qiymat minus sotish xarajatlari BHXS 2 maqsadlari uchun "qiymat" bo'lib hisoblanadi. Keyinchalik qayta ishlash yoki sotish xarajatlari BHXS 2 ga muvofiq qiymatga qo'shiladi.

BHXS 41 davlat grantlarini BHXS 20 dan farqli ravishda hisobga oladi. Agar grant adolatli qiymat minus sotish xarajatlari bo'yicha o'lchangan biologik aktivga tegishli va shartsiz bo'lsa, u grant olinadigan bo'lganda daromad sifatida tan olinadi. Agar grant shartli bo'lsa, u faqat shartlar bajarilganda daromad sifatida tan olinadi. Shartli grant deganda biologik aktivni sotmaslik yoki belgilangan vaqt davomida ushlab turish kabi shartlar bilan berilgan grant tushuniladi.

BHXS 41 keng qamrovli oshkor etishni talab qiladi. Korxona qishloq xo'jaligi faoliyatining tabiati va hajmini tavsiflovchi ma'lumotlarni taqdim etishi kerak. Biologik aktivlarning har bir guruhi bo'yicha adolatli qiymat minus sotish xarajatlaridagi o'zgarishlarni keltirib chiqaruvchi omillar haqida miqdoriy tavsif berilishi zarur. Biologik aktivlar va qishloq xo'jaligi mahsulotlaridan davr davomida yuzaga keladigan jami foyda yoki zarar oshkor etilishi kerak. Bu adolatli qiymat o'zgarishlaridan va jismoniy o'zgarishlardan kelib chiqadigan foyda yoki zararni alohida ko'rsatishi mumkin.

Korxona biologik aktivlarning balans qiymati bo'yicha harakat hisobotini taqdim etishi kerak. Bu davr boshidagi balans qiymatini, davr davomidagi o'sish va yig'ib olish, sotib olish va sotish, adolatli qiymat o'zgarishlari va boshqa o'zgarishlarni ko'rsatishi kerak. Agar biologik aktivning adolatli qiymatini ishonchli o'lchash mumkin bo'lmasa, korxona bu haqda ma'lumot berishi va o'lchash mumkin bo'lmaganining sabablarini tushuntirishi kerak. Agar bunday aktiv sotilgan bo'lsa, sotish narxi oshkor etilishi zarur.

Amaliy misol (41-son BHXS)

MASALA: "Chorvachilik" fermasi 2024-yil 1-yanvarda 100 bosh yosh g'ozni 10,000,000 so'mga sotib oldi. Ferma g'ozlarni yetishtirish va go'shtini sotish bilan shug'ullanadi. Yil davomidagi ma'lumotlar:

- 1-yanvar: 100 bosh g'oz, har biri 100,000 so'm = 10,000,000 so'm
- 30-iyun: G'ozlar o'sdi, adolatli qiymati har biri 180,000 so'm
- 30-iyun: 20 bosh g'oz so'yildi va yig'ib olingan go'sht 4,500,000 so'mga sotildi
- 31-dekabr: Qolgan 80 bosh g'ozning adolatli qiymati har biri 220,000 so'm

Sotish xarajatlari har bir g'oz uchun 5,000 so'm deb baholanadi.

Talab qilinadi:

1. 2024-yil 30-iyun va 31-dekabrdagi buxgalteriya yozuvlarini ko'rsating
2. 2024-yilda tan olingan jami foyda yoki zararni hisoblang

3. Yil oxiridagi moliyaviy hisobotlarda qanday miqdorlar aks ettirilishini ko'rsating

YECHIM:

1. Buxgalteriya yozuvlari:

30-iyun 2024:

a) Biologik aktivni qayta o'lchash:

Adolatli qiymat minus sotish xarajatlari = (180,000 - 5,000) × 100 = 17,500,000 so'm

Balans qiymati = 10,000,000 so'm

O'sish = 17,500,000 - 10,000,000 = 7,500,000 so'm

Debet: Biologik aktivlar (g'ozlar) 7,500,000

Kredit: Biologik aktivlar bo'yicha foyda 7,500,000

b) Yig'ib olish (20 bosh g'ozni so'yish):

Yig'ib olingan mahsulotning qiymati = (180,000 - 5,000) × 20 = 3,500,000 so'm

Debet: Zaxiralar (go'sht) 3,500,000

Kredit: Biologik aktivlar (g'ozlar) 3,500,000

c) Go'shtni sotish:

Debet: Pul mablag'lari 4,500,000

Kredit: Sotish daromadi 4,500,000

Debet: Sotilgan mahsulot qiymati 3,500,000

Kredit: Zaxiralar (go'sht) 3,500,000

31-dekabr 2024:

d) Qolgan biologik aktivlarni qayta o'lchash:

Balans qiymati (30-iyundan keyin) = 17,500,000 - 3,500,000 = 14,000,000 so'm

Yangi adolatli qiymat = (220,000 - 5,000) × 80 = 17,200,000 so'm

O'sish = 17,200,000 - 14,000,000 = 3,200,000 so'm

Debet: Biologik aktivlar (g'ozlar) 3,200,000

Kredit: Biologik aktivlar bo'yicha foyda 3,200,000

2. 2024-yilda jami foyda:

Biologik aktivlar bo'yicha foyda:

- 30-iyun: 7,500,000 so'm
- 31-dekabr: 3,200,000 so'm
- Jami: 10,700,000 so'm

Sotishdan foyda:

- Sotish daromadi: 4,500,000 so'm
- Sotilgan mahsulot qiymati: (3,500,000) so'm
- Foyda: 1,000,000 so'm

JAMI FOYDA: 10,700,000 + 1,000,000 = 11,700,000 so'm

3. Moliyaviy hisobotlarda:

Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot (31-dekabr 2024):

- Biologik aktivlar: 17,200,000 so'm
- Zaxiralar: 0 so'm (hamm si sotilgan)

Foyda yoki zarar to'g'risidagi hisobot (2024-yil):

- Biologik aktivlar bo'yicha foyda: 10,700,000 so'm
- Sotish daromadi: 4,500,000 so'm
- Sotilgan mahsulot qiymati: (3,500,000) so'm
- **Jami foyda: 11,700,000 so'm**

2.2-son BHXS (IAS 2) "Zaxiralar": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi.

Bu standart deyarli barcha korxonalar uchun muhim, chunki u zaxiralarning hisobga olinishini tartibga soladi. BHXS 2 1993-yilda dastlab chiqarilgan va 2003-yilda qayta ko'rib chiqilgan. Standart zaxiralarning qiymatini aniqlash va keyinchalik xarajat sifatida tan olish, shu jumladan sof realizatsiya qiymatigacha qiymat pasaytirishni belgilaydi.

Standartning asosiy maqsadi zaxiralar uchun hisob-kitob tartibini belgilashdan iborat. Bu zaxiralarning qiymatini aniqlash, xarajat sifatida tan olish va sof realizatsiya qiymatigacha qiymat pasaytirishni o'z ichiga oladi. Zaxiralar deyarli barcha korxonalarda mavjud va ko'pincha aktivlarning muhim qismini tashkil qiladi. Shuning uchun ularni to'g'ri hisobga olish moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi uchun juda muhim. Standart zaxiralarni qiymat va sof realizatsiya qiymatidan past bo'lganida o'lchashni talab qiladi. Bu ehtiyotkorlik tamoyilini qo'llaydi va zaxiralarning ortiqcha baholanmasligini ta'minlaydi.

Zaxiralar deganda quyidagilar tushuniladi. Birinchidan, oddiy faoliyat jarayonida sotish uchun mo'ljallangan aktivlar. Masalan, chakana savdo korxonasining sotuvdagi tovarlari. Ikkinchidan, sotish uchun ishlab chiqarish jarayonida bo'lgan aktivlar. Masalan, zavod ishlab chiqarayotgan tugallanmagan mahsulotlar. Uchinchidan, ishlab chiqarish jarayonida yoki xizmatlar ko'rsatishda iste'mol qilinadigan material yoki ta'minot shaklidagi aktivlar. Masalan, ishlab chiqarish uchun xom ashyo va yordamchi materiallar.

Sof realizatsiya qiymati deganda oddiy faoliyat jarayonida taxminiy sotish narxidan yakunlash uchun taxminiy xarajatlar va sotishni amalga oshirish uchun zarur taxminiy xarajatlarni ayirib tashlangan summa tushuniladi. Bu tushuncha juda muhim, chunki zaxiralar qiymat va sof realizatsiya qiymatidan past bo'lganida o'lchanadi. Sof realizatsiya qiymati aktivning adolatli qiymatidan farq qiladi, chunki u korxona uchun maxsus va sotish xarajatlarini hisobga oladi.

Standartning qo'llanish doirasi keng, lekin ba'zi istisnolar mavjud. BHXS 2 barcha zaxiralarga qo'llaniladi, bundan quyidagilar bundan mustasno. Birinchidan, MHXS 15 ga muvofiq hisobga olinadigan qurilish shartnomalari bo'yicha bajarilayotgan ishlar. Ikkinchidan, BHXS 32 va MHXS 9 ga muvofiq hisobga olinadigan moliyaviy instrumentlar. Uchinchidan, BHXS 41 ga muvofiq hisobga olinadigan biologik aktivlar va qishloq xo'jaligi mahsulotlari. To'rtinchidan, qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari tomonidan yig'ib olingandan keyin va qazib olish sanoatida egallab olingan mineral va mineral

mahsulotlar, agar ular oddiy faoliyat jarayonida sof realizatsiya qiymatida o'lchansa.

Zaxiralar dastlab qiymatda o'lchanadi. Qiymat zaxiralarni hozirgi joyi va holatigacha yetkazish uchun qilingan barcha xarajatlarni o'z ichiga oladi. Zaxiralarning qiymati quyidagi elementlardan iborat. Birinchidan, sotib olish qiymati. Bu import bojlari va qaytarilmaydigan soliqlarni o'z ichiga oladi va savdo chegirmalari, skidkalar va shunga o'xshashlarni ayirib tashlash orqali aniqlanadi. Ikkinchidan, konversiya xarajatlari. Bu to'g'ridan-to'g'ri mehnat va ishlab chiqarish ustama xarajatlarining tizimli ravishda taqsimlangan qismini o'z ichiga oladi. Uchinchidan, zaxiralarni hozirgi joyi va holatigacha yetkazish uchun qilingan boshqa xarajatlar.

Konversiya xarajatlari to'g'ridan-to'g'ri mehnat kabi ishlab chiqarish birliklari bilan bevosita bog'liq xarajatlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, tugallanmagan mahsulotlarni tayyor mahsulotga aylantirish jarayonida qilingan doimiy va o'zgaruvchan ishlab chiqarish ustama xarajatlarining tizimli ravishda taqsimlangan qismini ham o'z ichiga oladi. Doimiy ishlab chiqarish ustama xarajatlari ishlab chiqarish hajmidan qat'i nazar nisbatan doimiy bo'lgan bilvosita ishlab chiqarish xarajatlari, masalan, zavod binolarining amortizatsiyasi va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari. O'zgaruvchan ishlab chiqarish ustama xarajatlari ishlab chiqarish hajmiga qarab o'zgaradigan bilvosita ishlab chiqarish xarajatlari, masalan, bilvosita materiallar va bilvosita mehnat.

Doimiy ustama xarajatlarni zaxiralar qiymatiga kiritish ishlab chiqarish quvvatining normal darajasiga asoslanadi. Normal quvvat deganda ishlab chiqarish qurilmalaridan ma'lum davr yoki mavsumda rejalashtir ilgan sharoitlarda kutilayotgan o'rtacha ishlab chiqarish hajmi tushuniladi. Agar haqiqiy ishlab chiqarish normal quvvatdan past bo'lsa, taqsimlanmagan doimiy ustama xarajatlar davr xarajati sifatida tan olinadi. Agar ishlab chiqarish g'ayritabiiy darajada yuqori bo'lsa, har bir zaxira birligiga taqsimlangan doimiy ustama xarajatlar kamaytir iladi, shunda zaxiralar qiymatdan ortiq baholanmaydi.

Zaxiralar qiymatiga kirmaydigan xarajatlar ham mavjud. Bular quyidagilarni o'z ichiga oladi: g'ayritabiiy miqdordagi chiqindilarning materiyallari, mehnat yoki boshqa ishlab chiqarish xarajatlari; keyingi ishlab chiqarish bosqichidan oldin zarur bo'lmagan saqlash xarajatlari; zaxiralarni hozirgi joyi va holatigacha yetkazishga hissa qo'shmaydigan ma'muriy ustama xarajatlar; sotish xarajatlari. Bu xarajatlar davr xarajati sifatida tan olinadi.

Bir-birining o'rnini bosmaydigan zaxiralar uchun maxsus identifikatsiya usuli qo'llaniladi. Bu har bir zaxira birligi uchun qiymat alohida aniqlanadi. Masalan, bahoqadrsiz buyumlar, maxsus loyihalar uchun ishlab chiqarilgan yoki ajratilgan mahsulotlar. Boshqa zaxiralar uchun BHXS 2 ikki usuldan birini qo'llashga ruxsat beradi: FIFO (birinchi kirgan - birinchi chiqdi) yoki o'rtacha tortilgan qiymat usuli.

FIFO usulida dastlab sotib olingan yoki ishlab chiqarilgan zaxiralar dastlab sotiladi va natijada davr oxirida qolgan zaxiralar eng oxirgi sotib olingan yoki ishlab chiqarilgan zaxiralar bo'ladi. O'rtacha tortilgan qiymat usulida har bir o'xshash zaxira birligining qiymati har bir qo'shimcha sotib olishdan keyin qayta hisoblanadi. Bir qator o'xshash zaxiralar uchun bir xil qiymat formulasi qo'llanilishi kerak. Muhimi shuki, LIFO (oxirgi kirgan - birinchi chiqdi) usuli BHXS 2 da ruxsat etilmagan.

Zaxiralar qiymat va sof realizatsiya qiymatidan past bo'lganida o'lchanadi. Bu BHXS 2 ning asosiy prinsipi hisoblanadi. Zaxiralar qiymatining sof realizatsiya qiymatidan oshmasligi kerak, chunki zaxiralardan kelajakda olinadigan foyda ularning qiymatidan kam bo'lishi kutiladi. Zaxiralar odatda sof realizatsiya qiymatigacha qiymat pasaytiriladi quyidagi hollarda. Ular shikastlangan bo'lsa, butunlay yoki qisman eskirgan bo'lsa, ularning sotish narxlari kamaygan bo'lsa, yakunlash uchun taxminiy xarajatlar yoki sotishni amalga oshirish uchun taxminiy xarajatlar oshgan bo'lsa.

Sof realizatsiya qiymatini baholash har bir zaxira elementi uchun alohida amalga oshiriladi. Biroq, ba'zi hollarda shunga o'xshash yoki bog'liq zaxiralar guruhini birlashtirib baholash maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin. Masalan, bir xil

mahsulot qatori yoki bir-biriga bog'liq bo'lgan va bir xil ishlab chiqarish sohasida ishlab chiqariladigan, bir xil yakuniy foydalanishga ega bo'lgan va alohida baholanishi mumkin bo'lmagan zaxiralar. Sof realizatsiya qiymatigacha qiymat pasaytirilgan miqdor davr xarajati sifatida tan olinadi.

Zaxiralar sotilganda, ularning balans qiymati tegishli daromad tan olingan davrda xarajat sifatida tan olinadi. Zaxiralarni sof realizatsiya qiymatigacha qiymat pasaytirish miqdori va zaxiralarning barcha yo'qotishlari qiymat pasaytirish yoki yo'qotish yuz bergan davrda xarajat sifatida tan olinadi. Ilgari zaxiralarni sof realizatsiya qiymatigacha qiymat pasaytirishga sabab bo'lgan holatlar mavjud bo'lmagan yoki iqtisodiy sharoitlardagi o'zgarishlar tufayli sof realizatsiya qiymatining oshishi haqida aniq dalil mavjud bo'lganda, qiymat pasaytirish miqdorining qaytarilishi amalga oshiriladi. Qaytarish dastlabki qiymat pasaytirish miqdori bilan cheklangan bo'lib, yangi balans qiymati qiymat va qayta ko'rib chiqilgan sof realizatsiya qiymatidan past bo'lganida bo'ladi.

Amaliy misol (2-son BHXS)

MASALA: "Elektronika" savdo korxonasi kompyuter aksessuarlarini sotadi. 2024-yil dekabrdagi ma'lumotlar:

A guruhi mahsulot (Sichqoncha):

- 1-dekabr: 200 dona, har biri 50,000 so'm = 10,000,000 so'm
- 10-dekabr: Sotib olish: 300 dona, har biri 55,000 so'm
- 20-dekabr: Sotish: 350 dona, har biri 80,000 so'm
- 31-dekabr: Bozor narxi har biri 45,000 so'm (yangi model chiqdi)

B guruhi mahsulot (Klaviatura):

- 1-dekabr: 150 dona, har biri 100,000 so'm = 15,000,000 so'm
- 15-dekabr: Sotib olish: 200 dona, har biri 105,000 so'm
- 25-dekabr: Sotish: 250 dona, har biri 150,000 so'm
- 31-dekabr: Bozor narxi har biri 110,000 so'm

Korxona FIFO usulidan foydalanadi. Sotish xarajatlari har bir mahsulot uchun 2,000 so'm.

Talab qilinadi:

1. Har bir mahsulot guruhi uchun sotilgan mahsulot qiymatini hisoblang (FIFO)
2. 31-dekabrdagi qolgan zaxiralarning qiymatini aniqlang
3. Sof realizatsiya qiymatini hisoblang
4. Zarur bo'lgan qiymat pasaytirishni aniqlang
5. Foyda yoki zarardagi ta'sirni ko'rsating

YECHIM:

1. Sotilgan mahsulot qiymati (FIFO):

A guruhi (Sichqoncha):

350 dona sotildi:

- Dastlab 200 dona (1-dekabr): 200 × 50,000 = 10,000,000 so'm
- Qolgan 150 dona (10-dekabr): 150 × 55,000 = 8,250,000 so'm
- Jami sotilgan qiymat: 18,250,000 so'm

B guruhi (Klaviatura):

250 dona sotildi:

- Dastlab 150 dona (1-dekabr): 150 × 100,000 = 15,000,000 so'm
- Qolgan 100 dona (15-dekabr): 100 × 105,000 = 10,500,000 so'm
- Jami sotilgan qiymat: 25,500,000 so'm

2. 31-dekabrdagi qolgan zaxiralarning qiymati:

A guruhi:

Qolgan: 200 + 300 - 350 = 150 dona (10-dekabrdan)

Qiymat: 150 × 55,000 = 8,250,000 so'm

B guruhi:

Qolgan: 150 + 200 - 250 = 100 dona (15-dekabrdan)

Qiymat: 100 × 105,000 = 10,500,000 so'm

3. Sof realizatsiya qiymati (SRQ):

A guruhi:

Bozor narxi: 45,000 so'm

Sotish xarajati: 2,000 so'm

SRQ = 45,000 - 2,000 = 43,000 so'm/dona

Jami SRQ = 150 × 43,000 = 6,450,000 so'm

B guruhi:

Bozor narxi: 110,000 so'm

Sotish xarajati: 2,000 so'm

SRQ = 110,000 - 2,000 = 108,000 so'm/dona

Jami SRQ = 100 × 108,000 = 10,800,000 so'm

4. Qiymat pasaytirish:

A guruhi:

Qiymat: 8,250,000 so'm

SRQ: 6,450,000 so'm

Qiymat pasaytirish = 8,250,000 - 6,450,000 = 1,800,000 so'm

Debet: Qiymat pasaytirish xarajati 1,800,000

Kredit: Zaxiralar (Sichqoncha) 1,800,000

B guruhi:

Qiymat: 10,500,000 so'm

SRQ: 10,800,000 so'm

SRQ qiymatdan yuqori, shuning uchun qiymat pasaytirish kerak emas

Balans qiymati: 10,500,000 so'm (qiymatda qoladi)

5. Foyda yoki zarardagi ta'sir:

Sotishdan foyda:

A guruhi:

- Sotish daromadi: 350 × 80,000 = 28,000,000 so'm
- Sotilgan qiymat: 18,250,000 so'm
- Foyda: 9,750,000 so'm

B guruhi:

- Sotish daromadi: 250 × 150,000 = 37,500,000 so'm
- Sotilgan qiymat: 25,500,000 so'm
- Foyda: 12,000,000 so'm

Qiymat pasaytirish:

A guruhi: (1,800,000) so'm

B guruhi: 0 so'm

Jami foyda:

9,750,000 + 12,000,000 - 1,800,000 = 19,950,000 so'm

Moliyaviy holat hisobotida (31-dekabr):

Zaxiralar:

- A guruhi: 6,450,000 so'm (SRQ)
- B guruhi: 10,500,000 so'm (qiymat)
- Jami: 16,950,000 so'm

3.7-son BHXS (IAS 7) “Pul mablag‘lari harakati to‘g‘risida hisobot”: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

Bu standart pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot tayyorlash tamoyillarini belgilaydi. BHXS 7 1992-yil dekabrda dastlab chiqarilgan va bir necha marta yangilangan. 2007-yilda BHXS 1 ning o'zgarishlari natijasida standartning nomi "Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot" ga o'zgartirilgan.

Standartning asosiy maqsadi davr davomida korxonaning pul mablag'lari va pul mablag'lari ekvivalentlari qanday o'zgarganligi haqida ma'lumotni pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobotda qanday taqdim etish kerakligini belgilashdir. Bu hisobot moliyaviy hisobotlarning muhim qismi bo'lib, foydalanuvchilarga korxonaning pul mablag'lari yaratish va ulardan foydalanish qobiliyatini baholashga yordam beradi. Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot foyda yoki zarar to'g'risidagi hisobotni to'ldiradi va aktivlar va majburiyatlarning pul bo'lmagan o'zgarishlarini hisobga oladi.

Standart bir nechta muhim ta'riflarni taqdim etadi. Pul mablag'lari deganda naqddan iborat pullar va bankdagi talab qilinadigan depozitlar tushuniladi. Talab qilinadigan depozit deganda korxona istalgan vaqtda chekishlash, olish yoki to'lashda foydalanishi mumkin bo'lgan hisob raqamdagi summa tushuniladi. Pul mablag'lari ekvivalentlari deganda qisqa muddatli, yuqori likvidli investitsiyalar tushuniladi. Bular ma'lum miqdordagi pul mablag'lariga tezda aylantirilishi mumkin va qiymat o'zgarishi riski ahamiyatsiz. Odatda sotib olish sanasidan

boshlab uch oy yoki undan kam vaqt ichida to'lanishi kerak bo'lgan investitsiyalar pul mablag'lari ekvivalentlari hisoblanadi.

Pul oqimlari deganda pul mablag'lari va pul mablag'lari ekvivalentlarining kirib va chiqib kelishi tushuniladi. Pul kirib kelishi deganda pul mablag'larining oshishi, pul chiqib ketishi deganda pul mablag'larining kamayishi tushuniladi. Standart pul oqimlarini uchta asosiy faoliyat turi bo'yicha tasniflashni talab qiladi: operatsion faoliyat, investitsion faoliyat va moliyaviy faoliyat. Bu tasniflash foydalanuvchilarga korxonaning pul mablag'larini qanday yaratishi va ishlatishini tushunishga yordam beradi.

Operatsion faoliyat korxonaning asosiy daromad yaratuvchi faoliyatlari va investitsion yoki moliyaviy faoliyat bo'lmagan boshqa faoliyatlardir. Operatsion faoliyatdan pul oqimlari asosan foyda yoki zararni yaratadigan asosiy daromad keltiruvchi faoliyatlardan kelib chiqadi. Operatsion faoliyatdan pul oqimlariga misollar quyidagilardir. Tovarlar va xizmatlar sotishdan pul kirib kelishi. Xom ashyo, tovarlar va xizmatlar sotib olish uchun ta'minotchilarga pul chiqib ketishi. Xodimlarga va ular nomidan to'lovlar. Sug'urta shirkatlari tomonidan mukofotlar, da'volar, annuitetlar va boshqa polis foydalari uchun pul kirib va chiqib ketishi.

Operatsion faoliyatdan pul oqimlarini ikki usulda taqdim etish mumkin: to'g'ridan-to'g'ri usul va bilvosita usul. To'g'ridan-to'g'ri usulda pul kirib va chiqib ketishining asosiy sinflari ochib beriladi. Masalan, mijozlardan olingan pul, ta'minotchilarga to'langan pul, xodimlarga to'langan pul. Bu usul aniq va tushunishga oson, lekin ko'proq ma'lumotlarni talab qiladi. Bilvosita usulda foyda yoki zarar pul bo'lmagan operatsiyalar ta'siri, kelajakdagi yoki o'tmishdagi operatsion pul kirib yoki chiqib ketishlarning barcha kechiktirilishi yoki hisoblashlari va investitsion yoki moliyaviy pul oqimlari bilan bog'liq daromad yoki xarajat elementlari uchun tuzatiladi. Bu usul ko'proq qo'llaniladi, chunki uni tayyorlash osonroq.

Bilvosita usulda davrning foyda yoki zarari boshlanish nuqtasi hisoblanadi. Keyin quyidagi tuzatishlar kiritiladi. Amortizatsiya, qiymat pasayishi zararlari va boshqa pul bo'lmagan elementlar qo'shiladi. Debitorlik, kreditorlik va zaxiralar

kabi ishchi kapitalning o'zgarishlari qo'shiladi yoki ayiriladi. Investitsion yoki moliyaviy faoliyatga tegishli foyda yoki zararlar, masalan, asosiy vositalarni sotishdan foyda, ayiriladi. Foiz daromadi va xarajatlari, dividend daromadi operatsion yoki boshqa faoliyatga qarab tuzatiladi.

Investitsion faoliyat deganda uzoq muddatli aktivlarni sotib olish va sotish hamda pul mablag'lari ekvivalentlariga kirmaydigan boshqa investitsiyalar tushuniladi. Investitsion faoliyatdan pul oqimlari korxonaning kelajakdagi foyda va pul oqimlarini yaratish uchun qancha resurs sarflaganligini ko'rsatadi. Investitsion faoliyatdan pul oqimlariga misollar quyidagilardir. Asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va boshqa uzoq muddatli aktivlarni sotib olish uchun pul chiqib ketishi. Bu kapital xarajatlarini o'z ichiga oladi. Shu aktivlarni sotishdan pul kirib kelishi.

Boshqa korxonalarning kapital yoki qarz instrumentlariga investitsiyalar uchun pul chiqib ketishi va shu investitsiyalarni sotishdan pul kirib kelishi. Boshqa tomonlarga berilan qarzlar va shu qarzlarning qaytarilishi. Sho'ba korxonalarni sotib olish yoki sotish operatsiyalari ham investitsion faoliyatga kiradi. Agar korxona boshqa korxonani sotib olsa va uning ustidan nazoratni qo'lga kiritsa, to'langan pul investitsion faoliyatdan chiqim hisoblanadi. Agar sho'ba korxonani sotsa va nazoratni yo'qotsa, olingan pul investitsion faoliyatdan kirim hisoblanadi. Lekin sotib olingan yoki sotilgan pul mablag'lari alohida ko'rsatilishi kerak.

Moliyaviy faoliyat deganda korxonaning kapital va qarz kapitalining o'lchami va tarkibini o'zgartiradigan faoliyatlar tushuniladi. Moliyaviy faoliyatdan pul oqimlari moliyalashtirishlar bilan bog'liq majburiyatlar va kapitalning kelajakdagi o'zgarishlarini bashorat qilishda foydali. Moliyaviy faoliyatdan pul oqimlariga misollar quyidagilardir. Aksiyalar yoki boshqa kapital instrumentlarini chiqarish orqali pul kirib kelishi. Aksiyalarni qaytarib sotib olish yoki qaytarish uchun egalarga to'lovlar. Obligatsiyalar, qarzlar, veksellar, ipoteka va boshqa qisqa yoki uzoq muddatli qarz olish orqali pul kirib kelishi. Qarz olish bo'yicha summalari yoki majburiyatlarni to'lash.

Ijaraga oluvchining ijara majburiyatini kamaytirish uchun to'lovlar ham moliyaviy faoliyatdan chiqim hisoblanadi. Bu MHXS 16 ning kiritilishidan keyin

qo'shilgan. Egalarga to'langan dividendlar moliyaviy faoliyatga tegishli bo'lishi mumkin. Lekin ba'zi korxonalar dividendlarni operatsion faoliyatga kiritishni tanlashi mumkin, chunki ular operatsion faoliyatdan pul yaratish qobiliyatini ko'rsatadi. Standart bu bo'yicha tanlov beradi, lekin bir xil usul izchil qo'llanilishi kerak.

Foiz va dividendlar bo'yicha pul oqimlarini alohida oshkor etish kerak va ularni izchil ravishda davr davomi tasniflash kerak. To'langan foiz va olingan foiz va dividendlar operatsion, investitsion yoki moliyaviy faoliyatga tasniflashda tanlov mavjud. Moliyaviy institutlar uchun to'langan foiz va olingan foiz va dividendlar odatda operatsion pul oqimlari sifatida tasniflanadi. Lekin boshqa korxonalar uchun turli yondashuvlar mavjud. Olingan foiz va dividendlar operatsion yoki investitsion faoliyat sifatida tasniflanishi mumkin. To'langan foiz operatsion yoki moliyaviy faoliyat sifatida tasniflanishi mumkin. To'langan dividendlar operatsion yoki moliyaviy faoliyat sifatida tasniflanishi mumkin.

Foyda solig'idan pul oqimlari alohida oshkor etilishi kerak va aniq belgilanmagan hollarda odatda operatsion faoliyat sifatida tasniflanishi kerak. Lekin agar soliq oqimini investitsion yoki moliyaviy operatsiyaga bog'lash mumkin bo'lsa, u tegishli faoliyatga tasniflashishi mumkin. Masalan, aktivni sotishdan olingan foyda solig'i investitsion faoliyatga, dividendlardan ushlab qolingan soliq moliyaviy faoliyatga kiritilishi mumkin.

Chet el valyutasida bo'lgan pul oqimlari korxonaning funksional valyutasida qayd etiladi. Operatsiya sanasidagi valyuta kursi yoki unga yaqin kursdan foydalaniladi. Chet el valyutasida bo'lgan pul mablag'lari va pul mablag'lari ekvivalentlarining qiymatidagi valyuta kursi o'zgarishlari tufayli yuzaga keladigan realizatsiya qilinmagan foyda va zararlar pul oqimlari emas. Lekin ular davr boshidagi va oxiridagi pul mablag'lari va pul mablag'lari ekvivalentlarini muvofiqlashtirish uchun pul oqimlari hisobotida alohida taqdim etiladi.

Investitsion va moliyaviy operatsiyalar, agar ular pul mablag'lari yoki pul mablag'lari ekvivalentlaridan foydalanishni talab qilmasa, pul oqimlari hisobotidan chiqarib tashlanadi. Lekin ular alohida oshkor etilishi kerak, chunki ular moliyaviy

holatni tushunish uchun muhim. Pul bo'lmagan operatsiyalarga misollar: aktivlarni to'g'ridan-to'g'ri majburiyat olish yoki lizing orqali sotib olish, aksiyalar chiqarish orqali korxonani sotib olish, qarzlarni kapitalga aylantirish, ayirboshlash operatsiyalari.

Amaliy misol (7-son BHXS)

MASALA: "Ishlab chiqarish" korxonasi uchun 2024-yil bo'yicha quyidagi ma'lumotlar berilgan:

Foyda yoki zarar to'g'risidagi hisobot:

- Sotish daromadi: 500,000,000 so'm
- Sotilgan mahsulot qiymati: (300,000,000) so'm
- Ish haqi xarajatlari: (80,000,000) so'm
- Amortizatsiya: (40,000,000) so'm
- Foiz xarajati: (10,000,000) so'm
- Asosiy vosita sotishdan foyda: 5,000,000 so'm
- Soliq oldi foyda: 75,000,000 so'm
- Foyda solig'i: (15,000,000) so'm
- Sof foyda: 60,000,000 so'm

Moliyaviy holat hisobotidan ma'lumotlar:

	2024-yil boshi	2024-yil oxiri
Debitorlik:	50,000,000	70,000,000
Zaxiralar:	80,000,000	90,000,000
Kreditorlik:	40,000,000	55,000,000
Soliq bo'yicha majburiyat:	8,000,000	10,000,000

Qo'shimcha ma'lumotlar:

- Yangi uskunalar sotib olindi: 100,000,000 so'm (naqd to'landi)
- Eski uskuna sotildi: balans qiymati 30,000,000 so'm, sotish narxi 35,000,000 so'm
- Qarz olindi: 50,000,000 so'm
- Dividendlar to'landi: 20,000,000 so'm
- Yil boshidagi pul mablag'lari: 25,000,000 so'm

Talab qilinadi: Bilvosita usul yordamida pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni tayyorlang

YECHIM:

PUL MABLAG'LARI HARAKATI TO'G'RISIDA HISOBOT 2024-yil uchun

OPERATSION FAOLIYATDAN PUL OQIMLARI:

Soliq oldi foyda: **75,000,000**

Tuzatishlar:

Amortizatsiya 40,000,000

Asosiy vosita sotishdan foyda (5,000,000)

Foiz xarajati 10,000,000

Ishchi kapital o'zgarishlari:

Debitorlik ortishi (70,000 - 50,000) (20,000,000)

Zaxiralar ortishi (90,000 - 80,000) (10,000,000)

Kreditorlik ortishi (55,000 - 40,000) 15,000,000

Operatsiyalardan yaratilgan pul: **105,000,000**

Minus: Foiz to'landi (10,000,000)

Minus: Soliq to'landi* (13,000,000)

Operatsion faoliyatdan sof pul oqimi: 82,000,000

*Soliq to'lovi hisoblash:

Yil boshi majburiyat: 8,000,000

Plus: Davr xarajati: 15,000,000

Minus: Yil oxiri majburiyat: (10,000,000)

To'landi: 13,000,000

INVESTITSION FAOLIYATDAN PUL OQIMLARI:

Uskuna sotib olish (100,000,000)

Uskuna sotish 35,000,000

Investitsion faoliyatdan sof pul oqimi: (65,000,000)

MOLIYAVIY FAOLIYATDAN PUL OQIMLARI:

Qarz olish	50,000,000
Dividendlar to'lash	(20,000,000)
Moliyaviy faoliyatdan sof pul oqimi: 30,000,000	
PUL MABLAG'LARINING SOF O'ZGARISHI:	
Operatsion faoliyat:	82,000,000
Investitsion faoliyat:	(65,000,000)
Moliyaviy faoliyat:	30,000,000
Sof o'zgarish:	47,000,000
PUL MABLAG'LARINING MUVOFIQLASHTIRISHI:	
Yil boshidagi pul mablag'lari:	25,000,000
Plus: Sof o'zgarish:	47,000,000
Yil oxiridagi pul mablag'lari:	72,000,000

Nazorat uchun savollar.

1. IAS 41 standartiga muvofiq qishloq xo'jalik faoliyati, biologik aktivlar va qishloq xo'jalik mahsulotlari tushunchalari qanday ta'riflanadi va ular o'rtasidagi farqlar nimalardan iborat?
2. Biologik aktivlarni tan olish va o'lchashda qanday mezonlar qo'llaniladi? Adolatli qiymat minus sotish xarajatlari usulining afzalliklari va qiyinchiliklari nimalardan iborat?
3. Biologik aktivlarning biologik transformatsiyasi nima va bu jarayon moliyaviy hisobotlarda qanday aks ettiriladi? Foyda yoki zarar qachon tan olinadi?
4. IAS 2 standartiga ko'ra tovar-moddiy zahiralar nima va qanday kategoriyalarga bo'linadi? Ularni tan olish mezonlari qaysilar?
5. Tovar-moddiy zahiralarni baholashda qanday usullar qo'llaniladi? FIFO, tortilgan o'rtacha usul va aniq identifikatsiya usullarining farqlari nimalardan iborat?
6. Tovar-moddiy zahiralarning sof amalga oshirish qiymati (net realizable value - NRV) nima va qachon qo'llaniladi? NRV pastroq bo'lganda qanday yozuv amalga oshiriladi?

7. IAS 7 standartiga muvofiq pul mablag'lari va pul mablag'lari ekvivalentlari nima? Pul mablag'lari harakati hisobotining tuzilishi va maqsadi nimalardan iborat?

8. Pul mablag'lari harakatini taqdim etishning ikki usuli (bevosita va bilvosita usul) nimalardan iborat va ularning farqlari qanday?

9. Operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyatdan pul mablag'lari harakatini qanday ajratish mumkin? Har bir faoliyat turiga misollar keltiring.

10. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini hosilga yig'ish nuqtasida qanday baholash kerak va undan keyingi qayta ishlash yoki sotishda qanday standart qo'llaniladi?

Test savollari:

1. IAS 41 standartida biologik aktiv nima?

A) Faqat hayvonlar

B) Tirik o'simlik yoki hayvon

C) Faqat o'simliklar

D) Qishloq xo'jalik texnikasi

2. Biologik aktivlar qanday o'lchanadi?

A) Faqat tarixiy qiymatda

B) Adolatli qiymat minus sotish xarajatlari (adolatli qiymat aniqlanishi mumkin bo'lsa)

C) Faqat bozor qiymatida

D) Faqat qayta baholash qiymatida

3. Biologik aktivlarning adolatli qiymatidagi o'zgarish qayerga kiritiladi?

A) Kapitalga

B) Foyda yoki zarar hisobiga

C) Boshqa kompleks daromadga

D) Rezervga

4. Hosilga yig'ish nuqtasida qishloq xo'jalik mahsuloti qanday baholanadi?

A) Tarixiy qiymatda

B) Adolatli qiymat minus sotish xarajatlarida

C) Nol qiymatda

D) Bozor qiymatida

5. IAS 2 bo'yicha tovar-moddiy zahiralarning qiymati nimadan iborat?

A) Faqat sotib olish narxi

B) Tannarx va sof amalga oshirish qiymatidan pasti

C) Faqat ishlab chiqarish xarajatlari

D) Faqat transport xarajatlari

6. Quyidagilardan qaysi biri tovar-moddiy zahiralar baholash usuli EMAS?

A) FIFO (First-In, First-Out)

B) Tortilgan o'rtacha usul

C) LIFO (Last-In, First-Out)

D) Aniq identifikatsiya

7. Sof amalga oshirish qiymati (NRV) qanday hisoblanadi?

A) Sotish narxi minus yakunlash va sotish xarajatlari

B) Faqat sotish narxi

C) Faqat tannarx

D) Sotish narxi plyus xarajatlar

8. IAS 7 bo'yicha pul mablag'lari ekvivalentlari nima?

A) Faqat naqd pul

B) Qisqa muddatli (odatda 3 oy ichida), yuqori likvidli investitsiyalar

C) Faqat bank depozitlari

D) Barcha moliyaviy aktivlar

9. Bevosita usulda operatsion faoliyatdan pul mablag'lari qanday ko'rsatiladi?

A) Sof foyda asosida tuzatish bilan

B) Mijozlardan tushum, ta'minotchilarga to'lovlar kabi asosiy daromad va to'lovlar

C) Faqat foyda ko'rsatiladi

D) Hech narsa ko'rsatilmaydi

10. Quyidagilardan qaysi biri investitsion faoliyatga kiradi?

A) Mahsulot sotishdan tushum

B) Asosiy vositalarni sotib olish va sotish

C) Dividend to'lash

D) Xodimlar ish haqini to'lash

9-MAVZU. KORXONA MAJBURIYATLARI DOIR MHXSLAR

1. Xodimlar oldidagi majburiyatlarga doir standartlar - 19-son BHXS (IAS 19) "Xodimlarga rag'batlantirish to'lovlari", 26-son BHXS (IAS 26) "Pensiya dasturlari bo'yicha hisob va hisobot".

2. 2-son MHXS (IFRS 2) "Aksiyaga asoslangan to'lov": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi,

3. 37-son BHXS (IAS 37) "Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi.

Tayanch so'zlar: xodimlarga to'lovlar, pensiya majburiyatlari, belgilangan badallar va belgilangan to'lovlar rejasi, aktuar baholash, aksiyaga asoslangan to'lovlar, haqqoniy qiymat, rezervlar, shartli majburiyatlar, shartli aktivlar, majburiyatlarni tan olish mezonlari.

1. Xodimlar oldidagi majburiyatlarga doir standartlar - 19-son BHXS (IAS 19) "Xodimlarga rag'batlantirish to'lovlari", 26-son BHXS (IAS 26) "Pensiya dasturlari bo'yicha hisob va hisobot".

19-son Buxgalteriya hisobi xalqaro standarti "Xodimlarga rag'batlantirish to'lovlari" 1998-yilda chiqarilgan va 2011-yilda qayta ko'rib chiqilgan. Bu standart aksiyaga asoslangan to'lovlardan tashqari xodimlar uchun barcha imtiyozlar turlarini tartibga soladi. 26-son BHXS esa pensiya dasturlarining o'zlari tomonidan tayyorlanadigan moliyaviy hisobotlarni tartibga soladi.

BHXS 19 ning asosiy maqsadi xodimlar imtiyozlari uchun hisob-kitob va oshkor etishni belgilashdan iborat. Xodimlar imtiyozlari deganda korxona xodimlardan ko'rsatilgan xizmatlar evaziga yoki mehnat shartnomasini bekor qilish uchun beradigan barcha shakldagi kompensatsiyalar tushuniladi. Bu standart xodimlarga to'lanadigan ish haqi, bonuslar, pensiya, tibbiy ta'minot, tatil to'lovlari va boshqa nafaqalar hisobini tartibga soladi. Standart xodim xizmat ko'rsatganda majburiyatni tan olishni va xodimlar imtiyozlaridan kelib chiqadigan iqtisodiy foyda korxona tomonidan iste'mol qilinganda xarajatni tan olishni talab qiladi.

BHXS 26 ning maqsadi esa pensiya dasturlari hisobotlari uchun o'lchash va oshkor etish tamoyillarini belgilashdir. Bu standart pensiya dasturining o'zi tomonidan tayyorlanadigan moliyaviy hisobotlarga qo'llaniladi, korxonaning o'z hisobotidagi pensiya majburiyatlariga emas. BHXS 26 pensiya dasturining moliyaviy resurslarini va faoliyatini ishtirokchilarga va boshqa manfaatdor tomonlarga ko'rsatish uchun ma'lumot taqdim etishni talab qiladi.

Standart xodimlar imtiyozlarini to'rt asosiy toifaga bo'ladi. Birinchidan, qisqa muddatli xodimlar imtiyozlari. Bular xodim xizmat ko'rsatgan yilning oxiridan keyin 12 oy ichida to'liq to'lanadigan imtiyozlar. Bu ish haqi, maosh, bonuslar, ijtimoiy sug'urta badallari, pullik tatillar, kasallik ta'til pullari va boshqa qisqa muddatli imtiyozlarni o'z ichiga oladi. Bu imtiyozlar xodim xizmat ko'rsatganda tan olinadi va chegirmaga olinmagan miqdorda o'lchanadi.

Ikkinchidan, ishdan keyingi imtiyozlar. Bular ish muddati tugaganidan keyin to'lanadigan imtiyozlar, masalan, pensiya nafaqalari va tibbiy ta'minot. Bu imtiyozlar uchun pensiya dasturlari tuziladi. Pensiya dasturlari ikkiga bo'linadi: aniq badal dasturlari va aniq nafaqa dasturlari. Aniq badal dasturlarida korxona fondga belgilangan miqdorda badal to'laydi va boshqa majburiyati yo'q. Aniq nafaqa dasturlarida korxona ma'lum miqdordagi nafaqani ta'minlash majburiyatini oladi va bu ancha murakkab hisobni talab qiladi.

Uchinchidan, boshqa uzoq muddatli xodimlar imtiyozlari. Bular qisqa muddatli, ishdan keyingi yoki ishdan bo'shatish imtiyozlari bo'lmagan boshqa imtiyozlar. Masalan, uzoq muddatli pullik tatillar, yubiley bonuslari, uzoq muddatli nogironlik nafaqalari. Bu imtiyozlar ishdan keyingi imtiyozlarga o'xshash hisobga olinadi, lekin qayta o'lchashlar foyda yoki zararda tan olinadi, boshqa keng qamrovli daromadda emas.

To'rtinchidan, ishdan bo'shatish imtiyozlari. Bular xodimning mehnat shartnomasini korxona tugashidan oldin bekor qilish natijasida to'lanadigan imtiyozlar. Ishdan bo'shatish imtiyozlari xodim qabul qilishi mumkin bo'lmagan aniq taklifni qilganda yoki qisqartirish xarajatlarini tan olganda tan olinadi.

Aniq badal dasturlarining hisobi nisbatan oddiy. Aniq badal dasturi deganda korxona alohida yuridik shaxsga (fondga) belgilangan miqdorda badal to'laydigan va agar fond barcha nafaqalarni to'lash uchun yetarli aktivlarga ega bo'lmasa, qo'shimcha badal to'lash bo'yicha yuridik yoki konstruktiv majburiyati bo'lmaydigan dastur tushuniladi. Xodim davr davomida xizmat ko'rsatganda, korxona aniq badal dasturiga to'lanishi kerak bo'lgan badalni majburiyat sifatida tan oladi va xarajat sifatida hisobga oladi. Agar badal allaqachon to'langan bo'lsa, avans to'lov sifatida aktiv tan olinadi.

Aniq badal dasturlariga misollar: davlat pensiya dasturlari, ba'zi xususiy pensiya dasturlari, xodimlarning ish haqidan ma'lum foiz ushlab qolib alohida fondga o'tkaziladigan dasturlar. Bu dasturlarda korxonaning riski cheklangan, chunki u faqat belgilangan miqdorni to'laydi. Investitsion risk va aktuar riski xodimga o'tkaziladi. Agar dasturning aktivlari nafaqalarni to'lash uchun yetarli bo'lmasa, xodimlar kamroq nafaqa oladi.

Aniq nafaqa dasturlari aniq badal dasturlari bo'lmagan barcha ishdan keyingi imtiyozlar dasturlari hisoblanadi. Bu dasturlarda korxona ma'lum miqdordagi nafaqani ta'minlash majburiyatini oladi. Aniq nafaqa dasturlarining hisobi murakkab bo'lib, aktuar hisob-kitoblarini talab qiladi. Standart aniq nafaqa dasturlari uchun quyidagilarni talab qiladi. Birinchidan, korxona nafaqadan tashqari, konstruktiv majburiyatlarni ham hisobga olishi kerak. Ikkinchidan, aniq nafaqa majburiyatlarining joriy qiymatini va dastur aktivlarining adolatli qiymatini muntazam ravishda aniqlash kerak. Uchinchidan, prognozli birlik krediti usulidan foydalanish kerak.

Sof aniq nafaqa majburiyati (aktivi) moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda tan olinadi. Bu aniq nafaqa majburiyatining joriy qiymatidan dastur aktivlarining adolatli qiymatini ayirib tashlash orqali hisoblanadi. Agar natija manfiy bo'lsa, majburiyat tan olinadi. Agar natija musbat bo'lsa (ortiqcha), aktiv tan olinishi mumkin, lekin cheklangan miqdorda - korxona haqiqatan ham olishi mumkin bo'lgan iqtisodiy foyda miqdoriga qadar.

Aniq nafaqa xarajati uch komponentdan iborat. Birinchidan, xizmat xarajati - joriy xizmat xarajati, o'tmish xizmat xarajati, qisqartirish yoki to'lov. Ikkinchidan, sof foiz - chegirma stavkasini sof majburiyat (aktiv) ga qo'llash orqali aniqlanadi. Uchinchidan, qayta o'lchashlar - aktuar foyda va zararlar, dastur aktivlaridan daromad (sof foizga kiritilganlardan tashqari), aktiv chegarasining o'zgarishi. Xizmat xarajati va sof foiz foyda yoki zararda tan olinadi. Qayta o'lchashlar boshqa keng qamrovli daromadda tan olinadi va keyinchalik foyda yoki zararga o'tkazilmaydi.

Aniq nafaqa majburiyatlarini o'lchash aktuar taxminlarni talab qiladi. Aktuar taxminlar ishdan keyingi imtiyozlarni ta'minlashning yakuniy xarajatlarini aniqlaydigan o'zgaruvchilarning korxonaning eng yaxshi baholari. Aktuar taxminlar xolis va o'zaro mos bo'lishi kerak. Muhim aktuar taxminlarga quyidagilar kiradi. Birinchidan, chegirma stavkasi. Bu pul vaqtining qiymatini aks ettiradi, lekin aktuar yoki investitsion riskni emas. Chegirma stavkasi yuqori sifatli korporativ obligatsiyalar bo'yicha bozor daromadlari asosida aniqlanadi. Agar chuqur bozor bo'lmasa, davlat obligatsiyalaridan foydalaniladi.

Ikkinchidan, ish haqining kelajakdagi o'sishi. Agar nafaqalar yakuniy ish haqiga bog'liq bo'lsa, kelajakdagi ish haqining o'sishi majburiyatni oshiradi. Uchinchidan, o'lim ko'rsatkichlari. Xodimlarning va ularning oilalarining umr ko'rish davomiyligi nafaqa to'lovlarining davomiyligiga ta'sir qiladi. To'rtinchidan, tibbiy xarajatlarning o'sishi. Agar dastur tibbiy imtiyozlarni o'z ichiga olsa. Beshinchidan, ishdan ketish darajasi, ilgari pensiyaga chiqish va boshqalar. Aktuar taxminlardagi o'zgarishlar qayta o'lchashlar sifatida boshqa keng qamrovli daromadda tan olinadi.

BHXS 26 pensiya dasturlarining o'zi tomonidan tayyorlanadigan moliyaviy hisobotlarga qo'llaniladi. Pensiya dasturi deganda ish beruvchilar xodimlarga nafaqa to'lash uchun tuzgan tartib tushuniladi. Ko'p dasturlar alohida fondlar tashkil etishni talab qiladi, ular alohida yuridik shaxsga ega bo'lishi yoki bo'lmasligi mumkin. Fondni boshqaruvchilar "vasiylar" deb ataladi. Dasturlar aniq badal dasturlari yoki aniq nafaqa dasturlari bo'lishi mumkin.

Aniq badal dasturlarining hisoboti oddiy. Dastur quyidagilarni taqdim etishi kerak. Birinchidan, imtiyozlar uchun mavjud sof aktivlar to'g'risidagi hisobot. Bu aktivlar, majburiyatlar va sof aktivlarni ko'rsatadi. Ikkinchidan, imtiyozlar uchun mavjud sof aktivlardagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobot. Bu davr davomidagi badalar, investitsion daromad, nafaqa to'lovlari va boshqa o'zgarishlarni ko'rsatadi. Uchinchidan, muhim hisob-kitob siyosatlarining xulosasi. To'rtinchidan, dasturning tavsifi va davr davomidagi har qanday o'zgarishlar. Beshinchidan, moliyalash siyosatining tavsifi.

Aniq nafaqa dasturlarining hisoboti murakkabroq. Dastur quyidagilardan birini taqdim etishi kerak. Birinchidan, imtiyozlar uchun mavjud sof aktivlarni va va'da qilingan pensiya imtiyozlarining aktuar joriy qiymatini (o'zlashtirilgan va o'zlashtirilmagan imtiyozlarni ajratib) ko'rsatadigan va natijada kelib chiqadigan ortiqcha yoki kamomadni ko'rsatadigan hisobot. Ikkinchidan, imtiyozlar uchun mavjud sof aktivlar hisoboti va va'da qilingan pensiya imtiyozlarining aktuar joriy qiymatini izohda oshkor etish yoki hamroh aktuar hisobotiga havola.

Pensiya dasturlari investitsiyalari adolatli qiymatda hisobga olinadi. Bu qimmatli qog'ozlarning hisobot sanasidagi eng foydali o'lchovidir. Belgilangan qaytarish qiymatiga ega bo'lgan va dastur majburiyatlariga mos kelish uchun sotib olingan qimmatli qog'ozlar yakuniy qaytarish qiymatiga asoslangan miqdorlarda hisobga olinishi mumkin. Agar adolatli qiymatni baholash mumkin bo'lmagan investitsiyalar mavjud bo'lsa, bu haqda tushuntirish beriladi va adolatli qiymat ham oshkor etiladi.

Bu ikki standart bir-birini to'ldiradi, lekin turli nuqtai nazardan yozilgan. BHXS 19 ish beruvchi korxonaning nuqtai nazaridan yozilgan va u o'z moliyaviy hisobotida xodimlar imtiyozlarini qanday hisobga olishi kerakligini belgilaydi. BHXS 26 pensiya dasturining o'zining nuqtai nazaridan yozilgan va dastur o'z moliyaviy hisobotini qanday tayyorlashi kerakligini belgilaydi. Ish beruvchi BHXS 19 ni qo'llaydi va o'z moliyaviy holatida pensiya majburiyatini yoki aktivni ko'rsatadi. Pensiya dasturi BHXS 26 ni qo'llaydi va o'z moliyaviy holatida dastur aktivlari va majburiyatlarini ko'rsatadi.

Amaliy misol (19-son va 26-son BHXS)

MASALA: "Sanoat" korxonasi aniq nafaqa dasturiga ega. 2024-yil 1-yanvar holatiga ma'lumotlar:

Dastlabki ma'lumotlar:

- Aniq nafaqa majburiyatining joriy qiymati: 500,000,000 so'm
- Dastur aktivlarining adolatli qiymati: 450,000,000 so'm
- Sof aniq nafaqa majburiyati: 50,000,000 so'm
- Chegirma stavkasi: 10% yiliga

2024-yil davomida:

- Joriy xizmat xarajati: 45,000,000 so'm
- Dasturga to'langan badalar: 40,000,000 so'm
- Nafaqa to'lovlari: 25,000,000 so'm
- Dastur aktivlaridan haqiqiy daromad: 48,000,000 so'm

31-dekabr 2024:

- Aniq nafaqa majburiyatining joriy qiymati: 620,000,000 so'm

Talab qilinadi:

1. 2024-yil uchun aniq nafaqa xarajatini hisoblang
2. Foyda yoki zararda va BKD da tan olingan miqdorlarni aniqlang
3. 31-dekabr 2024 dagi sof aniq nafaqa majburiyatini hisoblang
4. Buxgalteriya yozuvlarini ko'rsating

YECHIM:

1. Aniq nafaqa xarajati komponenti:

a) **Joriy xizmat xarajati:** 45,000,000 so'm (berilgan)

b) **Sof foiz:**

Sof foiz = Yil boshidagi sof majburiyat × Chegirma stavkasi

Sof foiz = 50,000,000 × 10% = 5,000,000 so'm

c) **Qayta o'lchashlar:**

Majburiyat bo'yicha qayta o'lchashlar:

Yil boshidagi majburiyat:	500,000,000
Plus: Joriy xizmat xarajati:	45,000,000

Plus: Foiz xarajati (500,000 × 10%): 50,000,000

Minus: Nafaqa to'lovlari: (25,000,000)

Kutilgan yil oxiri majburiyat: 570,000,000

Haqiqiy yil oxiri majburiyat: 620,000,000

Aktuar zarar (majburiyat ortishi): 50,000,000

Dastur aktivlari bo'yicha qayta o'lchashlar:

Yil boshidagi aktivlar: 450,000,000

Plus: Badalar: 40,000,000

Plus: Kutilgan daromad (450,000 × 10%): 45,000,000

Minus: Nafaqa to'lovlari: (25,000,000)

Kutilgan yil oxiri aktivlar: 510,000,000

Plus: Haqiqiy daromad: 48,000,000

Haqiqiy yil oxiri aktivlar: 513,000,000

Aktuar foyda (aktivlar ortishi): 3,000,000

Jami qayta o'lchashlar (BKD ga):

Aktuar zarar (majburiyat): (50,000,000)

Aktuar foyda (aktivlar): 3,000,000

Sof aktuar zarar: (47,000,000)

2. Tan olish:

Foyda yoki zararda:

Joriy xizmat xarajati: 45,000,000

Sof foiz: 5,000,000

Foyda yoki zarardagi jami xarajat: 50,000,000

Boshqa keng qamrovli daromadda:

Qayta o'lchashlar (zarar): (47,000,000)

3. 31-dekabr 2024 dagi sof majburiyat:

Majburiyat: 620,000,000

Minus: Dastur aktivlari: (513,000,000)

Sof aniq nafaqa majburiyati: 107,000,000

4. Buxgalteriya yozuvlari:

Joriy xizmat xarajati va foiz tan olish:

Debet: Xodimlar nafaqasi xarajati 50,000,000

Kredit: Aniq nafaqa majburiyati 50,000,000

Badalar to'lash:

Debet: Dastur aktivlari 40,000,000

Kredit: Pul mablag'lari 40,000,000

Nafaqa to'lovlari:

Debet: Aniq nafaqa majburiyati 25,000,000

Kredit: Dastur aktivlari 25,000,000

Yil oxirida qayta o'lchash:

Aktuar zararni tan olish (majburiyat):

Debet: BKD - Qayta o'lchash zararlari 50,000,000

Kredit: Aniq nafaqa majburiyati 50,000,000

Daromadni tan olish (aktivlar):

Debet: Dastur aktivlari 48,000,000

Kredit: BKD - Qayta o'lchash foydasi 48,000,000

BHXS 26 nuqtai nazaridan (Pensiya dasturi hisoboti):

Imtiyozlar uchun sof aktivlar hisoboti:

AKTIVLAR:

Investitsiyalar (adolatli qiymat): 513,000,000

MAJBURIYATLAR:

Va'da qilingan pensiya imtiyozlari

(aktuar joriy qiymat): 620,000,000

SOF MAJBURIYAT (KAMOMAD): (107,000,000)

2. 2-son MHXS (IFRS 2) “Aksiyaga asoslangan to‘lov”: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi,

Bu standart 2004-yil fevralda Xalqaro buxgalteriya hisoboti standartlari kengashi tomonidan chiqarilgan va aksiyaga asoslangan to'lovlar bilan bog'liq moliyaviy hisobotni belgilaydi. Aksiyaga asoslangan to'lovlar ko'pincha xodimlarni rag'batlantirish va kompensatsiya dasturlarining muhim qismi hisoblanadi, ayniqsa startaplar va texnologiya kompaniyalarida keng qo'llaniladi.

Standartning asosiy maqsadi korxona aksiyaga asoslangan to'lov operatsiyasini amalga oshirganda moliyaviy hisobotni belgilashdan iborat. Bu aksiyalar opsionlarini chiqarishni o'z ichiga oladi. Standart korxona aksiyaga asoslangan to'lov operatsiyalarini o'z moliyaviy hisobotlarida tan olishni talab qiladi. Bu xodimlarga aksiya opsionlari berilishi bilan bog'liq xarajatlarni o'z ichiga oladi. Standart korxona hisobotida ko'rsatilgan foyda yoki zarar va moliyaviy holatiga aksiyaga asoslangan to'lov operatsiyalarining ta'sirini aks ettirishni talab qiladi.

Aksiyaga asoslangan to'lov deganda korxona tovarlar yoki xizmatlarni olish evaziga o'z kapital instrumentlarini (aksiyalar yoki aksiya opsionlari) berish yoki kapital instrumentlarining narxiga asoslangan naqd pul yoki boshqa aktivlarni berish majburiyatini olish operatsiyasi tushuniladi. Bu xodimlarni, direktorlarni va boshqa xizmat ko'rsatuvchilarni rag'batlantirish uchun qo'llaniladi. Aksiyaga asoslangan to'lovlar korxonaga xodimlarni jalb qilish va ushlab turish, ularni korxonaning uzun muddatli muvaffaqiyatiga qiziqtirish imkonini beradi.

MHXS 2 korxona tovarlar yoki xizmatlarni olgan barcha aksiyaga asoslangan to'lov operatsiyalariga qo'llaniladi. Bu xodimlar va boshqa tomonlar bilan operatsiyalarni o'z ichiga oladi. Standart quyidagi operatsiyalarga qo'llaniladi: kapitalda hisoblashtiriluvchi aksiyaga asoslangan to'lovlar, naqd pulda hisoblashtiriluvchi aksiyaga asoslangan to'lovlar, qarshi tomon kapitalda yoki naqd pulda hisoblashuv tanlash huquqiga ega bo'lgan operatsiyalar. Biroq, standart biznes birlashtirishda aksiyalar chiqarishga qo'llanilmaydi, chunki bu MHXS 3 doirasiga kiradi.

Grant sanasi deganda korxona va boshqa tomon (shu jumladan xodim) aksiyaga asoslangan to'lov kelishuviga erishgan sana tushuniladi. Bu ikki tomon kelishuv shartlarini tushunishgan va qabul qilgan sana. Xodimlar bilan operatsiyalarda grant sanasi ko'pincha xodim ishni boshlagan sana hisoblanadi, agar boshqacha belgilanmagan bo'lsa. Vest qilish deganda qarshi tomonning kapital instrumentlarini olish yoki naqd pul olish huquqi barcha vest qilish shartlarini bajarish bilan shartlanmagan holatga kelishi tushuniladi.

Vest qilish sharti deganda aksiyaga asoslangan to'lovning vest qilishi uchun bajarilishi kerak bo'lgan shartlar tushuniladi. Vest qilish shartlari ikki turga bo'linadi: xizmat shartlari va ishlash shartlari. Xizmat sharti xodimdan ma'lum vaqt davomida xizmat ko'rsatishni talab qiladi. Ishlash sharti korxonaning yoki xodimning ma'lum ko'rsatkichlariga erishishni talab qiladi, masalan, foyda maqsadiga erishish yoki aksiya narxining ma'lum darajaga erishishi. Bozor shartlari esa korxonaning aksiya narxi bilan bog'liq bo'lgan maxsus ishlash shartlari hisoblanadi.

Kapitalda hisoblashtiriluvchi aksiyaga asoslangan to'lov deganda korxona tovarlar yoki xizmatlarni olish evaziga o'z kapital instrumentlarini berish operatsiyasi tushuniladi. Masalan, korxonaning xodimlarga aksiyalar yoki aksiya opsionlari berishi. Bu operatsiyalarda kapital instrumentlarining adolatli qiymatida o'lchangan xarajat tan olinadi va kredit kapitalga kiritiladi. Xodimlar bilan operatsiyalarda adolatli qiymat grant sanasida o'lchanadi. Xodim bo'lmagan tomonlar bilan operatsiyalarda adolatli qiymat tovarlar yoki xizmatlar olingan sanada o'lchanadi.

Kapitalda hisoblashtiriluvchi operatsiyalar uchun quyidagi prinsiplar qo'llaniladi. Birinchidan, agar vest qilish shartlari mavjud bo'lsa, xarajat vest qilish davri davomida tan olinadi. Vest qilish davri deganda barcha vest qilish shartlarini bajarish uchun zarur bo'lgan vaqt tushuniladi. Ikkinchidan, agar darhol vest qilish bo'lsa (vest qilish shartlari yo'q), xarajat grant sanasida to'liq tan olinadi. Uchinchidan, grant sanasidan keyin kapital instrumentlari qayta o'lchanmaydi.

To'rtinchidan, vest qilish shartlarining bajarilish ehtimoli har yili qayta baholanadi va xarajat mos ravishda tuzatiladi.

Xodimlar bilan operatsiyalarda xarajat quyidagicha hisoblanadi. Har yili korxona vest qiladigan kapital instrumentlarining eng yaxshi bahosiga asoslanib xarajatni tan oladi. Grant sanasidagi adolatli qiymat o'zgarmaydi, lekin vest qilish miqdori o'zgarishi mumkin. Masalan, agar 100 ta xodimga har biriga 100 ta opsion berilgan bo'lsa va vest qilish uchun 3 yil xizmat talab qilinsa, korxona har yili kutilayotgan vest qilish miqdoriga asoslanib xarajat tan oladi. Agar ba'zi xodimlar ketsa, vest qiladigan opsionlar soni kamayadi va xarajat mos ravishda kamaytiriladi.

Naqd pulda hisoblashtiriluvchi aksiyaga asoslangan to'lov deganda korxona tovarlar yoki xizmatlarni olish evaziga korxonaning kapital instrumentlari narxiga asoslangan naqd pul yoki boshqa aktivlar berish majburiyatini olish operatsiyasi tushuniladi. Masalan, korxonaning xodimlarga aksiya narxining o'sishiga asoslangan bonus to'lashi. Bu operatsiyalarda majburiyat tan olinadi va har yili qayta o'lchanadi. Majburiyat adolatli qiymatda o'lchanadi va har bir hisobot sanasida to'lovgacha qayta o'lchanadi.

Naqd pulda hisoblashtiriluvchi operatsiyalar uchun quyidagi prinsiplar qo'llaniladi. Birinchidan, majburiyat xizmatlar olingan sari tan olinadi. Ikkinchidan, majburiyat har bir hisobot sanasida va to'lov sanasida qayta o'lchanadi va o'zgarishlar foyda yoki zararda tan olinadi. Uchinchidan, vest qilish davri davomida xarajat va majburiyat kumulyativ ravishda tan olinadi. To'rtinchidan, to'lovdan keyin majburiyat nolga teng bo'ladi. Masalan, agar xodimga 3 yillik xizmatdan keyin aksiya narxining o'sishiga asoslangan bonus va'da qilingan bo'lsa, har yili majburiyat joriy aksiya narxiga asoslanib qayta o'lchanadi.

Kapital instrumentlarining adolatli qiymatini aniqlash MHXS 2 ning murakkab jihati. Adolatli qiymat ideal holda bozor narxlariga asoslanishi kerak. Lekin ko'pincha xodimlarga beriladigan opsionlar savdo qilinmaydi, shuning uchun baholash modellari qo'llaniladi. Eng keng tarqalgan model Black-Scholes-Merton modeli hisoblanadi. Boshqa modellar binomial daraxti va Monte Karlo

simulyatsiyasi. Bu modellar bir qator parametrlarni talab qiladi: hozirgi aksiya narxi, amalga oshirish narxi, kutilgan hayot davri, kutilgan o'zgaruvchanlik, risksiz stavka, kutilgan dividendlar.

Vest qilish shartlarining adolatli qiymatga ta'siri. Bozor shartlari (masalan, aksiya narxining ma'lum darajaga erishishi) adolatli qiymatni aniqlashda hisobga olinadi. Grant sanasidagi adolatli qiymat bu shartlarni aks ettiradi. Bozor bo'lmagan vest qilish shartlari (masalan, xizmat muddati yoki foyda maqsadi) adolatli qiymatni aniqlashda hisobga olinmaydi. Buning o'rniga, vest qiladigan instrumentlar soni tuzatiladi. Bozor bo'lmagan shartlar vest qilish ehtimolini aniqlashda ishlatiladi va xarajat mos ravishda tuzatiladi.

Aksiyaga asoslangan to'lov kelishuvlari o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Agar shartlar o'zgartirilsa va o'zgartirish xodimlar uchun foydali bo'lsa, qo'shimcha adolatli qiymat qo'shimcha xarajat sifatida tan olinadi. Agar o'zgartirish zararli bo'lsa, asl adolatli qiymat asosida xarajat tan olinishda davom etiladi. Agar kelishuv vest qilish davrida bekor qilinsa, qolgan xarajat darhol tan olinadi. Bekor qilish vest qilish shartlarining bajarilmagani bilan bir xil hisoblanadi. Agar yangi kelishuv berilsa, u yangi grant sifatida hisobga olinadi.

MHXS 2 guruhdagi aksiyaga asoslangan to'lov operatsiyalariga ham qo'llaniladi. Masalan, bosh korxona sho'ba korxona xodimlariga o'z aksiyalarini berishi mumkin. Yoki bosh korxona sho'ba korxona nomidan to'lovni amalga oshirishi mumkin. Standart bu holatlarda qaysi korxona xarajat va majburiyat/kapitalga o'zgarish tan olishini belgilaydi. Asosiy tamoyil: tovarlar yoki xizmatlar olingan korxona xarajatni tan oladi. To'lovni amalga oshiruvchi korxona majburiyat yoki kapitalga o'zgarishni tan oladi.

Amaliy misol (2-son MHXS)

MASALA: "Innovatsiya" texnologiya kompaniyasi 2024-yil 1-yanvarda 50 nafar xodimga har biriga 1,000 ta aksiya opsionini berdi. Opsion shartlari:

- Xizmat sharti: 3 yil xizmat qilish
- Amalga oshirish narxi: 10,000 so'm/aksiya
- Grant sanasidagi har bir opsionning adolatli qiymati: 4,000 so'm

- Aksiya narxi: 1-yanvar 2024: 10,000 so'm; 31-dekabr 2024: 12,000 so'm; 31-dekabr 2025: 15,000 so'm

Xodimlar harakati:

- 2024-yil oxiri: 5 xodim ketdi, 45 xodim qoldi
- 2025-yil oxiri: yana 3 xodim ketdi, 42 xodim qoldi
- Korxona 2026-yil oxirida barcha qolgan xodimlar qoladi deb kutadi

Talab qilinadi:

1. 2024 va 2025-yillar uchun xarajatni hisoblang
2. Buxgalteriya yozuvlarini ko'rsating
3. Agar bu naqd pulda hisoblashtirilsa, 2024 va 2025-yillar uchun majburiyatni hisoblang

YECHIM:

1. Kapitalda hisoblashtiriluvchi (aksiya opsionlari):

2024-yil:

Jami berilgan opsionlar: 50 xodim × 1,000 opsion = 50,000 opsion

Kutilayotgan vest qilish: 45 xodim × 1,000 = 45,000 opsion

Har bir opsion adolatli qiymati: 4,000 so'm

Jami xarajat: 45,000 × 4,000 = 180,000,000 so'm

Vest qilish davri: 3 yil

2024-yil xarajati = 180,000,000 × (1 yil / 3 yil) = 60,000,000 so'm

Buxgalteriya yozuvi (31-dekabr 2024):

Debet: Xodimlar rag'batlantirish xarajati 60,000,000

Kredit: Kapital - Aksiya opsionlari zaxirasi 60,000,000

2025-yil:

Kutilayotgan vest qilish (qayta baholash): 42 xodim × 1,000 = 42,000 opsion

Jami xarajat: 42,000 × 4,000 = 168,000,000 so'm

Kumulyativ xarajat 2 yildan keyin:

168,000,000 × (2 yil / 3 yil) = 112,000,000 so'm

2025-yil xarajati:

112,000,000 - 60,000,000 = 52,000,000 so'm

Buxgalteriya yozuvi (31-dekabr 2025):

Debet: Xodimlar rag'batlantirish xarajati 52,000,000

Kredit: Kapital - Aksiya opsionlari zaxirasi 52,000,000

2026-yil (to'liq vest qilish):

Jami xarajat: 42,000 × 4,000 = 168,000,000 so'm

2026-yil xarajati: 168,000,000 - 112,000,000 = 56,000,000 so'm

Jami 3 yil:

- 2024: 60,000,000 so'm
- 2025: 52,000,000 so'm
- 2026: 56,000,000 so'm
- **Jami: 168,000,000 so'm**

3. Naqd pulda hisoblashtirilgan variant:

Bu holatda majburiyat har yili hozirgi aksiya narxiga asoslanib qayta o'lchanadi.

2024-yil:

Ichki qiymat (aksiya narxi - amalga oshirish narxi):

12,000 - 10,000 = 2,000 so'm/opsion

Kutilayotgan to'lov: 45,000 opsion × 2,000 = 90,000,000 so'm

Vest qilish foizi: 1/3 = 33.33%

Majburiyat: 90,000,000 × 33.33% = 30,000,000 so'm

Buxgalteriya yozuvi (31-dekabr 2024):

Debet: Xodimlar rag'batlantirish xarajati 30,000,000

Kredit: Naqd to'lov majburiyati 30,000,000

2025-yil:

Ichki qiymat: 15,000 - 10,000 = 5,000 so'm/opsion

Kutilayotgan to'lov: 42,000 × 5,000 = 210,000,000 so'm

Vest qilish foizi: 2/3 = 66.67%

Majburiyat: 210,000,000 × 66.67% = 140,000,000 so'm

2025-yil xarajati:

140,000,000 - 30,000,000 = 110,000,000 so'm

Buxgalteriya yozuvi (31-dekabr 2025):

Debet: Xodimlar rag'batlantirish xarajati 110,000,000

Kredit: Naqd to'lov majburiyati 110,000,000

Farq:

- Kapitalda: adolatli qiymat grant sanasida belgilanadi (4,000 so'm), vest qilish miqdori tuzatiladi
- Naqd pulda: ichki qiymat har yili qayta hisoblanadi, majburiyat o'zgaradi

3 .37-son BHXS (IAS 37) "Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi.

Bu standart 1998-yil sentyabrda Xalqaro buxgalteriya hisoboti standartlari qo'mitasi tomonidan chiqarilgan va rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar uchun hisob-kitob va oshkor etishni belgilaydi. Bu standart korxonalarga rezervlardan noto'g'ri foydalanishni oldini olish uchun qat'iy mezonlar o'rnatadi.

Standartning asosiy maqsadi rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar uchun tegishli tan olish mezoni va o'lchash asoslarini qo'llashni ta'minlash va moliyaviy hisobot foydalanuvchilariga ularning tabiati, vaqti va miqdorini tushunish uchun yetarli ma'lumot berilishini ta'minlashdir. Standart muhim tamoyilni o'rnatadi: rezerv faqat korxonaning haqiqiy majburiyati mavjud bo'lganda tan olinishi mumkin. Bu korxonalarning foyda manipulyatsiya qilish uchun rezervlardan foydalanishining oldini oladi.

Rezerv deganda vaqti yoki miqdori noaniq majburiyat tushuniladi. Majburiyat deganda o'tmish hodisalardan kelib chiqqan korxonaning hozirgi majburiyati bo'lib, uning bajarilishi korxonadan iqtisodiy foyda bo'lgan resurslarning chiqib ketishini talab qiladi. Standart rezervlarni boshqa majburiyatlardan, masalan, savdo kreditorlari yoki hisoblangan xarajatlardan ajratadi, chunki rezervlarda vaqt yoki miqdor noaniq. Rezerv ehtimollikka asoslangan taxmin hisoblanadi, aniq majburiyat emas.

Rezerv faqat uchta shartning barchasi bajarilganda tan olinadi. Birinchidan, korxonaning o'tmish hodisa natijasida yuzaga kelib hozirgi majburiyati mavjud (yuridik yoki konstruktiv). Yuridik majburiyat shartnoma yoki qonun hujjatidan kelib chiqadi. Konstruktiv majburiyat korxonaning o'rnatilgan amaliyotidan, e'lon qilingan siyosatidan yoki aniq bayonotidan kelib chiqadi va boshqa tomonlarda korxona ma'lum majburiyatlarni bajaradi degan oqilona kutishni yaratadi. Ikkinchidan, majburiyatni bajarish uchun iqtisodiy foyda bo'lgan resurslarning chiqib ketishi ehtimoli yuqori (50% dan ortiq). Uchinchidan, majburiyat miqdorini ishonchli baholash mumkin.

Agar bu shartlarning barchasi bajarilmasa, rezerv tan olinmaydi. Agar majburiyat mavjud, lekin chiqish ehtimoli yuqori emas (mumkin, lekin ehtimollik 50% dan kam), u holda shartli majburiyat oshkor etiladi, lekin tan olinmaydi. Agar chiqish ehtimoli juda past (masalan, 10% dan kam), hech narsa oshkor etilmaydi. Muhimi shuki, rezerv tan olish uchun hozirgi majburiyat kerak. Kelajakdagi operatsiyalardan kutilayotgan zararlar uchun rezerv tan olinmaydi, chunki hozirgi majburiyat yo'q.

Majburiyatni keltirib chiqaruvchi hodisa deganda hozirgi majburiyatni yuzaga keltiradigan o'tmish hodisa tushuniladi. Majburiyatni keltirib chiqaruvchi hodisa bo'lishi uchun korxonaning majburiyatni bajarishdan boshqa real alternativasi bo'lmasligi kerak. Bu faqat quyidagi hollarda bo'ladi: majburiyat qonun tomonidan majburlashtirilishi mumkin; yoki korxonaning harakatlari konstruktiv majburiyat yaratgan bo'lsa. Masalan, agar korxona jamoatchilikka o'z mahsulotlaridagi nosozliklarni to'g'rilashni va'da qilgan bo'lsa, konstruktiv majburiyat yuzaga keladi.

Muhim nuansa shuki, korxona kelajakdagi harakatlari bilan majburiyatdan qochish mumkin bo'lsa, hozirgi majburiyat yo'q. Masalan, agar korxona atrof-muhitni ifloslantirgan bo'lsa, lekin tozalash qonun tomonidan talab qilinmaydi va korxona buni qilishga va'da bermagan bo'lsa, hozirgi majburiyat yo'q. Lekin agar korxona tozalashni rejalashtirgan bo'lsa ham, bu rejani bekor qilishi mumkin bo'lsa, majburiyat yo'q. Faqat korxona haqiqatan ham tozalashga majbur bo'lganda

yoki jamoat oldida va'da bergan va ortga qaytishi mumkin bo'lmaganda majburiyat yuzaga keladi.

Rezerv hisobot sanasida hozirgi majburiyatni bajarish uchun zarur bo'lgan eng yaxshi baholangan xarajat miqdorida tan olinishi kerak. Bu korxona majburiyatni bajarish yoki uni uchinchi tomonga o'tkazish uchun hisobot sanasida oqilona to'laydigan miqdor. Risklar va noaniqliklar hisobga olinadi. Agar pul vaqtining qiymati muhim bo'lsa, rezerv joriy qiymatgacha chegirmaga olinadi. Chegirma stavkasi soliqdan oldingi stavka bo'lib, pul vaqtining qiymatini va majburiyat bilan bog'liq riskalarni aks ettiradi.

Rezervlarni o'lchashda quyidagi tamoyillar qo'llaniladi. Birinchidan, kelajakdagi hodisalar, agar ular uchun yetarli obyektiv dalillar mavjud bo'lsa, rezerv miqdoriga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, tozalash texnologiyasining yaxshilanishi xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Ikkinchidan, aktivlarni sotishdan kutilayotgan foyda rezerv miqdorini hisobga olinmaydi, agar sotish majburiyat bilan bog'lanmagan bo'lsa. Uchinchidan, rezervlar har bir hisobot sanasida qayta ko'rib chiqiladi va hozirgi eng yaxshi bahoga muvofiq tuzatiladi. To'rtinchidan, rezerv faqat dastlab tan olingan maqsad uchun ishlatilishi mumkin.

Kelajakdagi operatsion zararlar uchun rezerv tan olinmaydi. Kelajakdagi operatsion zararlar majburiyat ta'rifiga javob bermaydi, chunki korxonaning hozirgi majburiyati yo'q. Agar korxona kelajakda zarar ko'rishi kutilsa, bu odatda aktivlarning qiymat pasayishiga ishora qiladi va BHXS 36 ga muvofiq ko'rib chiqilishi kerak. Masalan, agar zavod zararda ishlayotgan bo'lsa, kelajakdagi zararlar uchun rezerv yaratilmaydi. Buning o'rniga, zavod aktivlarining qiymat pasayishi tekshiriladi.

Zararli shartnoma deganda shartnomadan chiqish mumkin bo'lmagan majburiyatlarni bajarish xarajatlari shartnomadan kutilayotgan iqtisodiy foydalarga nisbatan oshib ketadigan shartnoma tushuniladi. Agar korxonada zararli shartnoma bo'lsa, rezerv tan olinishi kerak. Rezerv shartnomani bajarish xarajati va undan chiqish jarimalari orasidagi eng kamini tashkil qiladi. Zararli shartnomani tan

olishdan oldin, shartnomaga tegishli aktivlarning har qanday qiymat pasayishi tan olinadi.

Qayta tuzilish deganda korxonaning biznes rejasi va uslubini jiddiy o'zgartiruvchi korxona boshqaruvi tomonidan rejalashtirilgan va nazorat qilinadigan dastur tushuniladi. Qayta tuzilish rezervi faqat qayta tuzilish uchun konstruktiv majburiyat mavjud bo'lganda tan olinadi. Konstruktiv majburiyat faqat quyidagilarda mavjud: korxonaning batafsil rasmiy qayta tuzilish rejasi mavjud (qayta tuzilish biznesining yoki qismi, ta'sirlangan joylari, ta'sirlangan xodimlarning funktsiyasi va taxminiy soni, xarajatlar, rejani amalga oshirish vaqti); va korxonaning rejani amalga oshirishi yoki amalga oshirish rejasining asosiy xususiyatlarini e'lon qilishi orqali ta'sirlangan shaxslarda korxona qayta tuzilishni amalga oshiradi degan oqilona kutish yaratilgan.

Qayta tuzilish rezervi faqat qayta tuzilish bilan bevosita bog'liq va biznesning davom etayotgan faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan xarajatlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun, qayta tuzilish rezervi qayta tuzilish uchun zarur bo'lgan xarajatlarni o'z ichiga oladi, masalan, ishdan bo'shatish to'lovlari va ijaraning bekor qilinishi. Lekin qayta tuzilish rezervi qayta o'qitish yoki qayta joylashish xarajatlari, marketing, yangi tizimlar va tarqatish tarmoqlariga investitsiyalar kabi xarajatlarni o'z ichiga olmaydi, chunki bu xarajatlar kelajakdagi biznes yuritish bilan bog'liq.

Shartli majburiyat quyidagilardan biri: o'tmish hodisalardan kelib chiqqan mumkin bo'lgan majburiyat, lekin uning mavjudligi korxona to'liq nazorat qilmaydigan bir yoki bir nechta noaniq kelajakdagi hodisalarning sodir bo'lishi yoki bo'lmasligi bilan tasdiqlanadi; yoki o'tmish hodisalardan kelib chiqqan hozirgi majburiyat, lekin tan olinmaydi, chunki majburiyatni bajarish uchun iqtisodiy foyda bo'lgan resurslarning chiqib ketishi ehtimoli yuqori emas; yoki majburiyat miqdorini etarlicha ishonchli o'lchash mumkin emas. Shartli majburiyatlar tan olinmaydi, lekin oshkor etiladi, agar chiqish ehtimoli juda past bo'lmasa.

Shartli aktiv deganda o'tmish hodisalardan kelib chiqqan mumkin bo'lgan aktiv bo'lib, uning mavjudligi korxona to'liq nazorat qilmaydigan bir yoki bir

nechta noaniq kelajakdagi hodisalarning sodir bo'lishi yoki bo'lmasligi bilan tasdiqlanadi. Shartli aktivlar tan olinmaydi. Shartli aktivlar odatda rejalashtir ilmagan yoki boshqa kutilmagan hodisalardan kelib chiqadi, masalan, korxona sud orqali talab qilayotgan da'vo. Shartli aktiv oshkor etiladi, agar iqtisodiy foyda kirib kelishi ehtimoli yuqori bo'lsa. Agar kirib kelish deyarli aniq bo'lsa, aktiv endi shartli hisoblanmaydi va moliyaviy holatda tan olinadi.

BHXS 37 rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar uchun keng qamrovli oshkor etishni talab qiladi. Har bir rezerv sinfi uchun quyidagilar oshkor etiladi: rezervning qisqacha tavsifi va kutilayotgan to'lov vaqti, rezervlar balans qiymatining davr boshida va oxiridagi muvofiqlashtirish, rezervning paydo bo'lishiga olib kelgan noaniqliklar. Har bir shartli majburiyat sinfi uchun quyidagilar oshkor etiladi: shartli majburiyatning tabiati, moliyaviy ta'sirning baholangan miqdori, noaniqliklar. Shartli aktivlar uchun tabiati va moliyaviy ta'sirning baholangan miqdori oshkor etiladi, agar kirib kelish ehtimoli yuqori bo'lsa.

Amaliy misol (37-son BHXS)

MASALA: "Kimyo" zavodi atrof-muhitni ifloslantirish bilan bog'liq uchta holatga duch keldi:

Holat A: Tuproqni tozalash majburiyati

- 2022-yilda zavod joyi tuproqni ifloslantirdi
- 2024-yilda yangi qonun qabul qilindi - barcha korxonalar ifloslangan joylarni tozalashi kerak
- Tozalash xarajati: 200,000,000 so'm
- Tozalash 2026-yilda amalga oshiriladi

Holat B: Sud da'vosi

- Mijoz zavodning mahsulotidan zarar ko'rganligi haqida da'vo qilmoqda
- Sud jarayoni 2025-yilda yakunlanadi
- Zavod yuristlari da'vo rad etilishi ehtimoli 30%, qabul qilinishi 70% deb baholaydi

- Agar da'vo qabul qilinsa: 150,000,000 so'm to'lash kerak

Holat C: Kafolat

- Zavod mahsulotlarni 2 yillik kafolat bilan sotadi
- 2024-yilda 1,000 ta mahsulot sotildi, har biri 500,000 so'm
- Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra: 3% nosoz bo'ladi, ta'mirlash xarajati 50,000 so'm/dona

Talab qilinadi:

1. Har bir holat uchun BHXS 37 ga muvofiq tahlil qiling
2. 31-dekabr 2024 uchun rezerv, shartli majburiyat yoki shartli aktivni aniqlang
3. Zarur buxgalteriya yozuvlarini ko'rsating
4. Moliyaviy hisobotlarda qanday oshkor etishni ko'rsating

YECHIM:

HOLAT A: Tuproqni tozalash

Tahlil:

1. Hozirgi majburiyat: HA (yangi qonun bilan yuridik majburiyat)
2. O'tmish hodisa: HA (2022-yilda ifloslantirish)
3. Chiqish ehtimoli: YUQori (qonun majbur qiladi)
4. Ishonchli baholash: HA (200,000,000 so'm)

Xulosa: REZERV tan olinadi

Joriy qiymat hisoblash:

Agar 2 yildan keyin to'lov va chegirma stavkasi 8% bo'lsa:

Joriy qiymat = 200,000,000 / $(1.08)^2$ = 171,467,764 so'm

Buxgalteriya yozuvi (31-dekabr 2024):

Debet: Atrof-muhit tozalash xarajati 171,467,764

Kredit: Tozalash rezervi 171,467,764

Har yili chegirma o'sishi:

2025-yil:

Debet: Moliya xarajati (171,467,764 × 8%) 13,717,421

Kredit: Tozalash rezervi 13,717,421

2026-yilda rezerv 200,000,000 so'mga yetadi

HOLAT B: Sud da'vosi

Tahlil:

1. Hozirgi majburiyat: Noaniq (sud hal qiladi)
2. Chiqish ehtimoli: Yuqori (70% > 50%)
3. Ishonchli baholash: HA (150,000,000 so'm)

Xulosa: REZERV tan olinadi (ehtimoli yuqori)

Buxgalteriya yozuvi (31-dekabr 2024):

Debet: Sud da'vosi xarajati 150,000,000

Kredit: Sud da'vosi rezervi 150,000,000

Oshkor etish: "Zavod mijozdan da'vo olgan. Zavod yuristlari da'vo qabul qilinishi ehtimoli yuqori deb baholaydi. 150,000,000 so'm rezerv yaratilgan. Sud 2025-yilda hal qilinadi."

HOLAT C: Kafolat

Tahlil:

1. Hozirgi majburiyat: HA (mahsulot sotilgan, kafolat berilgan)
2. O'tmish hodisa: HA (sotish)
3. Chiqish ehtimoli: Yuqori (tarixiy ma'lumotlar)
4. Ishonchli baholash: HA (kutilayotgan qiymat)

Xulosa: REZERV tan olinadi

Kutilayotgan rezerv:

Nosoz bo'ladigan mahsulotlar: 1,000 × 3% = 30 dona

Ta'mirlash xarajati: 30 × 50,000 = 1,500,000 so'm

Buxgalteriya yozuvi (31-dekabr 2024):

Debet: Kafolat xarajati 1,500,000

Kredit: Kafolat rezervi 1,500,000

Mahsulot ta'mirlanishida:

Haqiqiy xarajat 1,200,000 so'm bo'lsa:

Debet: Kafolat rezervi 1,200,000

Kredit: Pul mablag'lari/Zaxiralar 1,200,000

Ortiqcha rezervni qaytarish:

Debet: Kafolat rezervi 300,000

Kredit: Kafolat xarajatini qaytarish 300,000

MOLIYAVIY HISOBOTDA OSHKOR ETISH:

Rezervlar harakati (2024):

	Tozalash	Sud da'vosi	Kafolat	Jami
1-yanvar qoldiq:	-	-	-	-
Qo'shildi:	171,467,764	150,000,000	1,500,000	322,967,764
Ishlatildi:	-	-	-	-
31-dekabr:	171,467,764	150,000,000	1,500,000	322,967,764

Izohlar:

- Tozalash rezervi: 2022-yilda tuproq ifloslantirish, 2024-yilda qonun qabul qilindi, 2026-yilda tozalash rejalashtirilgan
- Sud da'vosi: Mijozdan da'vo, 70% ehtimol bilan to'lov, 2025-yilda hal qilinadi
- Kafolat: 2 yillik kafolat, 3% nosozlik darajasi, 1,500,000 so'm kutilayotgan xarajat

SHARTLI MAJBURIYAT (agar da'vo ehtimoli 30% bo'lsa): "Zavod mijozdan 150,000,000 so'mlik da'vo olgan. Da'vo rad etilishi kutilmoqda, lekin agar qabul qilinsa, 150,000,000 so'm to'lash kerak bo'ladi."

Nazorat uchun savollar.

1. IAS 37 standartiga muvofiq ta'minot (provision), shartli majburiyat va shartli aktiv tushunchalari qanday ta'riflanadi va ularning o'rtasidagi asosiy farqlar nimalardan iborat?
2. Ta'minotni tan olish uchun qanday uchta shart bajarilishi kerak? Tan olish mezonlarini misollar bilan tushuntiring.

3. Shartli majburiyatlar va shartli aktivlar moliyaviy hisobotlarda qanday ko'rsatiladi? Ularni ta'minotlardan qanday farqlash mumkin?

4. Ta'minotni o'lchashda qanday tamoyillar qo'llaniladi? Eng yaxshi baholash (best estimate), diskontlash va kelajakdagi hodisalar qanday hisobga olinadi?

5. IAS 19 standartiga ko'ra xodimlar uchun to'lovlar (employee benefits) qanday turlarga bo'linadi va har bir turni hisoblashda qanday yondashuvlar qo'llaniladi?

6. Aniq badal rejalar (defined benefit plans) va aniq badal hissa rejalar (defined contribution plans) o'rtasidagi farqlar nimalardan iborat? Ularning hisob qayd usullari qanday?

7. Mehnatdan ajralish to'lovlari (termination benefits) qachon tan olinadi va qanday o'lchanadi? Ixtiyoriy va majburiy mehnatdan ajralish o'rtasidagi farq nimada?

8. Qayta tuzilish bo'yicha ta'minotni tan olish uchun qanday maxsus shartlar bajarilishi kerak? Qayta tuzilish rejasi qanday bo'lishi kerak?

9. Zararli shartnomalar (onerous contracts) nima va ular uchun ta'minot qachon tan olinadi? Zararli shartnoma ta'minotini qanday hisoblash kerak?

10. IAS 37 va IAS 19 standartlari bo'yicha ochib berilishi kerak bo'lgan asosiy ma'lumotlar (disclosures) nimalardan iborat va ularning ahamiyati nimada?

Test savollari:

1. IAS 37 bo'yicha ta'minot (provision) nima?

A) Aniq summali majburiyat

B) Vaqti yoki summasi noaniq majburiyat

C) Shartli majburiyat

D) Shartli aktiv

2. Ta'minotni tan olish uchun qaysi shartlar bajarilishi KERAK?

A) Faqat o'tmishdagi voqea mavjudligi

B) O'tmishdagi voqea, ehtimollik yuqori, ishonchli baholash mumkin (uchala shart)

C) Faqat pul to'lash majburiyati

D) Faqat shartnoma mavjudligi

3. Shartli majburiyat qanday aks ettiriladi?

A) Balansda majburiyat sifatida

B) Faqat tushuntirish xatlarida ochib beriladi (balansda emas)

C) Aktivlar tarkibida

D) Kapitalda

4. Shartli aktiv qachon tan olinadi?

A) Hech qachon tan olinmaydi, faqat deyarli aniq bo'lsa ochib beriladi

B) Har doim tan olinadi

C) Faqat 50% ehtimollikda

D) Faqat pul olinganda

5. Uzoq muddatli ta'minotlar qanday o'lchanadi?

A) Nominal qiymatda

B) Joriy qiymatda (diskontlanadi)

C) Faqat tarixiy qiymatda

D) Bozor qiymatida

6. IAS 19 bo'yicha xodimlar uchun to'lovlar necha turga bo'linadi?

A) 2 turga

B) 3 turga

C) 4 turga (qisqa muddatli, uzoq muddatli, mehnatdan ajralish, kapitalga asoslangan)

D) 5 turga

7. Aniq badal rejalar (defined benefit plans) uchun majburiyat qanday hisoblanadi?

A) Faqat hissa to'lovlari summasi

B) Aktuariy baholash asosida, joriy qiymatda

C) Faqat o'rtacha ish haqi

D) Hech qanday majburiyat yo'q

8. Mehnatdan ajralish to'lovlari qachon tan olinadi?

A) Xodim ishga kirganida

B) Korxona mehnatdan ajralish taklifini bekor qila olmaydigan paytda

C) Xodim nafaqaga chiqqanda

D) Hech qachon

9. Qayta tuzilish ta'minotini tan olish uchun nima kerak?

A) Faqat reja bo'lishi

B) Batafsil rasmiy reja va amalga oshirish bo'yicha asosli kutish yaratish

C) Faqat boshqaruv qarori

D) Hech narsa kerak emas

10. Zararli shartnoma (onerous contract) nima?

A) Foydali shartnoma

B) Shartnoma majburiyatlarini bajarish xarajatlari kutilayotgan iqtisodiy foydalarga oshib ketadigan shartnoma

C) Bekor qilingan shartnoma

D) Yangi shartnoma

10-MAVZU. KORXONA DAROMAD VA HARAJATLARGA DOIR MHXSLAR

1. 15-son MHXS (IFRS 15) “Haridorlar bilan shartnomalar bo‘yicha tushum”.

2. 11-son MHXS (IFRS 11) “Qo‘shma tadbirkorlik”: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

3. 23-son BHXS (IAS 23) Карзлар бўйича сарфлар: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

Tayanch so’zlar: tushumni tan olish, ijro majburiyatlari, bitim narxi, tushumni taqsimlash, nazoratning o‘tishi, qo‘shma nazorat, qo‘shma operatsiyalar va qo‘shma korxonalar, ulush usuli, qarzlar bo‘yicha sarflar, kapitallashtirish.

1. 15-son MHXS (IFRS 15) “Haridorlar bilan shartnomalar bo‘yicha tushum”.

Ushbu standart tushum tan olishning yagona va keng qamrovli modelini joriy etadi, bu esa turli xil tarmoqlar, geografik hududlar va bozorlarda qo'llaniladigan yondashuv izchilligini ta'minlaydi.

Standart 2014-yil may oyida e'lon qilingan va 2018-yil 1-yanvardan boshlab kuchga kirgan. U moliyaviy instrumentlar, ijara shartnomalari, sug'urta shartnomalari va barter operatsiyalaridan tashqari deyarli barcha haridorlar bilan tuzilgan shartnomalarga taalluqlidir. IFRS 15 ning asosiy maqsadi tushum tan olishda bir xillik va shaffoflikni ta'minlash, moliyaviy hisobotlarning taqqoslanishini yaxshilash hamda investorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun foydali ma'lumotlarni taqdim etishdir.

Standart korxonalarga tovarlar yoki xizmatlar ustidan nazoratni mijozga o'tkazish jarayonini aks ettiradigan tarzda tushum tan olishni talab qiladi. Bu yondashuv tushum tan olishni aktivlarni etkazib berishga asoslangan oldingi standartlardan tubdan farq qiladi. IFRS 15 tushum tan olish jarayonini aniqroq va tushunarli qilish orqali moliyaviy hisobotlarning sifatini oshirishga qaratilgan.

IFRS 15 tushum tan olishning besh bosqichli modelini joriy etadi. Bu model barcha shartnomalar uchun izchil va strukturaviy yondashuvni ta'minlaydi.

Birinchi bosqich: Mijoz bilan shartnomani aniqlash

Korxona avvalo mijoz bilan shartnomaning mavjudligini aniqlashi kerak. Shartnoma ikki yoki undan ortiq tomonlar o'rtasidagi majburiyatlarni yaratadigan huquqiy jihatdan majburiy kelishuv hisoblanadi. Shartnoma quyidagi mezonlarga javob berishi kerak:

- Tomonlar shartnomani tasdiqlagan va o'z majburiyatlarini bajarishga tayyor
- Har bir tomonning huquqlari aniqlanishi mumkin
- To'lov shartlari aniqlanishi mumkin
- Shartnoma iqtisodiy mohiyatga ega
- To'lovni olish ehtimoli yuqori

Agar shartnoma ushbu mezonlarga javob bermasa, korxona to'lov olguncha yoki shartnoma bekor qilinguncha tushum tan olmaydi.

Ikkinchi bosqich: Shartnomalardagi ishlash majburiyatlarini aniqlash

Korxona shartnomada nechta alohida ishlash majburiyatlari mavjudligini aniqlashi kerak. Ishlash majburiyati - bu mijozga quyidagilarni etkazib berish va'dasi:

- Alohida tovar yoki xizmat
- Bir qator alohida tovarlar yoki xizmatlar to'plami

Tovar yoki xizmat alohida hisoblanishi uchun u quyidagi ikki mezonni qondirishi kerak:

1. Mijoz tovar yoki xizmatdan mustaqil ravishda yoki boshqa resurslar bilan birgalikda foyda olishi mumkin (alohida foyda mezoni)
2. Tovar yoki xizmatni etkazib berish va'dasi shartnomadagi boshqa va'dalardan alohida ajratiladi (alohida ajratiladigan mezone)

Uchinchi bosqich: Tranzaksiya narxini aniqlash

Tranzaksiya narxi - bu korxona tovarlar yoki xizmatlarni mijozga etkazib berish evaziga olishni kutayotgan to'lov miqdori. Bu miqdorni aniqlashda quyidagilar hisobga olinadi:

- O'zgaruvchan to'lovlar (bonuslar, chegirmalar, jarima)
- Muhim moliyaviy komponent
- Naqd pul bo'lmagan to'lovlar
- Mijozga to'lanadigan to'lovlar

O'zgaruvchan to'lovlar kutilayotgan qiymat usuli yoki eng ehtimoliy miqdor usuli yordamida baholanadi. Muhim moliyaviy komponent mavjud bo'lsa, tranzaksiya narxi diskontlanishi kerak.

To'rtinchi bosqich: Tranzaksiya narxini ishlash majburiyatlari o'rtasida taqsimlash

Agar shartnomada bir nechta ishlash majburiyatlari bo'lsa, korxona tranzaksiya narxini har bir ishlash majburiyatiga nisbatan mustaqil savdo narxlariga proporsional ravishda taqsimlashi kerak. Mustaqil savdo narxi - bu korxonaning alohida tovar yoki xizmatni mijozga sotish narxi.

Agar mustaqil savdo narxi bevosita kuzatilmasa, korxona uni baholashi kerak. Quyidagi usullar qo'llaniladi:

- Moslashtirilgan bozor baholash usuli
- Kutilayotgan xarajatlar ustiga ustama usuli
- Qoldiq yondashuv usuli

Beshinchi bosqich: Ishlash majburiyati bajarilganda tushum tan olish

Korxona ishlash majburiyati bajarilganda (yoki bajarilish jarayonida) tushum tan oladi. Bu tovar yoki xizmat ustidan nazorat mijozga o'tkazilganda sodir bo'ladi. Ishlash majburiyati vaqt o'tishi bilan yoki ma'lum bir vaqt nuqtasida bajarilishi mumkin.

Vaqt o'tishi bilan bajarilish quyidagi holatlardan birida sodir bo'ladi:

- Mijoz korxona bajargan ish natijasida bir vaqtning o'zida foyda oladi va iste'mol qiladi

- Korxona aktiv yaratadi yoki yaxshilaydi va mijoz ushbu aktiv ustidan nazoratga ega
- Korxona yaratayotgan aktiv korxona uchun muqobil foydalanishga ega emas va korxonaning shu paytgacha bajarilgan ish uchun to'lovni olish huquqi mavjud

IFRS 15 deyarli barcha haridorlar bilan tuzilgan shartnomalarga qo'llaniladi. Biroq, quyidagi shartnomalar standartdan istisno qilinadi:

- IAS 17 (IFRS 16) ga binoan ijara shartnomalari
- IFRS 4 ga binoan sug'urta shartnomalari
- IFRS 9, IFRS 10, IFRS 11, IAS 27 va IAS 28 doirasidagi moliyaviy instrumentlar va boshqa shartnomaviy huquqlar yoki majburiyatlar
- Korxonalar o'rtasidagi naqd pul bo'lmagan almashtirish operatsiyalari

Standart qo'llanilishida muhim jihatlar:

Ko'p komponentli shartnomalar: Ko'plab zamonaviy biznes modellarida tovarlar va xizmatlar birgalikda taklif etiladi. Masalan, mobil telefonlar tarmoq xizmatlari bilan birgalikda sotiladi, dasturiy ta'minot mahsulotlari texnik qo'llab-quvvatlash va yangilanishlar bilan taklif etiladi. IFRS 15 bunday shartnomalarni tarkibiy qismlarga ajratish va har biriga tranzaksiya narxini to'g'ri taqsimlash yuzasidan aniq ko'rsatmalar beradi.

Litsenziyalar: Intellektual mulk litsenziyalari uchun IFRS 15 ikki xil turdagi litsenziyalarni farqlaydi:

1. Foydalanish huquqi litsenziyalari - ma'lum vaqt nuqtasida tushum tan olinadi
2. Kirish huquqi litsenziyalari - vaqt o'tishi bilan tushum tan olinadi

Kafolat va qaytarish huquqlari: Standart tovar kafolati va qaytarish huquqlarini qanday hisobga olishni tushuntiradi. Qaytarilishi kutilayotgan tovarlar uchun tushum kamaytirilishi va qaytarish majburiyati tan olinishi kerak.

Qo'shimcha xarajatlar: Shartnomani tuzish xarajatlari (masalan, sotish komissiyalari) aktivlashtirilishi va amortizatsiya qilinishi kerak, agar ular qoplanishi kutilsa.

IFRS 15 keng ko'lamli oshkor qilish talablarini o'rnatadi. Korxonalar quyidagilar haqida ma'lumot berishi kerak:

- Mijozlar bilan tuzilgan shartnomalar
- Muhim hukmlar va baholarning o'zgarishi
- Shartnoma balansi va aktivlashtirilgan xarajatlar
- Tushum tan olishning vaqti va miqdori

Bu ma'lumotlar foydalanuvchilarga korxonaning biznes modeli va tushum oqimlarini tushunishga yordam beradi.

AMALIY MASALA 1: Ko'p komponentli shartnoma

Vaziyat: "TechSolutions" MChJ mijozga quyidagi paketni sotadi:

- Dasturiy ta'minot litsenziyasi - 10,000,000 so'm
- Birinchi yillik texnik qo'llab-quvvatlash - 3,000,000 so'm
- O'rnatish xizmatlari - 2,000,000 so'm
- Ikkinchi yillik texnik qo'llab-quvvatlash - 3,000,000 so'm

Jami shartnoma summasi: 18,000,000 so'm

Bozordagi mustaqil savdo narxlari:

- Dasturiy ta'minot litsenziyasi - 12,000,000 so'm
- Bir yillik texnik qo'llab-quvvatlash - 3,600,000 so'm
- O'rnatish xizmatlari - 2,400,000 so'm

Tahlil:

1-bosqich: Shartnomani aniqlash Shartnoma barcha mezonlarga javob beradi: tomonlar kelishgan, huquqlar va majburiyatlar aniqlangan, to'lov shartlari aniq, shartnoma iqtisodiy mohiyatga ega.

2-bosqich: Ishlash majburiyatlarini aniqlash Uchta alohida ishlash majburiyati mavjud:

1. Dasturiy ta'minot litsenziyasi va o'rnatish (bitta ishlash majburiyati, chunki o'rnatish muhim xizmat emas)
2. Birinchi yillik texnik qo'llab-quvvatlash
3. Ikkinchi yillik texnik qo'llab-quvvatlash

3-bosqich: Tranzaksiya narxini aniqlash Tranzaksiya narxi: 18,000,000 so'm (o'zgaruvchan to'lovlar yoki muhim moliyaviy komponent yo'q)

4-bosqich: Tranzaksiya narxini taqsimlash

Mustaqil savdo narxlarining yig'indisi:

- Litsenziya + o'rnatish: 12,000,000 + 2,400,000 = 14,400,000 so'm
- Birinchi yillik qo'llab-quvvatlash: 3,600,000 so'm
- Ikkinchi yillik qo'llab-quvvatlash: 3,600,000 so'm
- Jami: 21,600,000 so'm

Taqsimlash:

- Litsenziya + o'rnatish: (14,400,000 / 21,600,000) × 18,000,000 = 12,000,000 so'm
- Birinchi yillik qo'llab-quvvatlash: (3,600,000 / 21,600,000) × 18,000,000 = 3,000,000 so'm
- Ikkinchi yillik qo'llab-quvvatlash: (3,600,000 / 21,600,000) × 18,000,000 = 3,000,000 so'm

5-bosqich: Tushum tan olish

Shartnoma tuzilgan paytda (o'rnatish tugallanganda):

Dr. Bank hisobi / Debitorlar 12,000,000

Cr. Tushum (Dasturiy ta'minot) 12,000,000

Birinchi yil davomida (har oy):

Dr. Bank hisobi / Debitorlar 250,000

Cr. Tushum (Texnik qo'llab-quvvatlash) 250,000

(3,000,000 / 12 oy)

Ikkinchi yil davomida (har oy):

Dr. Bank hisobi / Debitorlar 250,000

Cr. Tushum (Texnik qo'llab-quvvatlash) 250,000

Xulosa: Jami tushum shartnomaning har bir komponentiga to'g'ri taqsimlangan va ishlash majburiyatlari bajarilgan sari tan olingan. Litsenziya va o'rnatish bir vaqtda tan olinadi, texnik qo'llab-quvvatlash esa vaqt o'tishi bilan tan olinadi.

2. 11-son MHXS (IFRS 11) “Qo‘shma tadbirkorlik”: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

11-son MHXS (IFRS 11) "Qo'shma tadbirkorlik" standartining asosiy maqsadi qo'shma tadbirkorlikda ishtirok etuvchi tomonlarning moliyaviy hisobotlarida ushbu tadbirkorlikni qanday aks ettirishni belgilashdan iborat. Standart 2011-yil may oyida e'lon qilingan va 2013-yil 1-yanvardan boshlab IAS 31 "Qo'shma korxonalardagi manfaatlar" va SIC-13 "Birgalikda nazorat qilinadigan korxonalar: sheriklar tomonidan naqd pul bo'lmagan ulushlar" o'rniga kuchga kirgan.

IFRS 11 ning asosiy maqsadlari:

1. Qo'shma tadbirkorlik tushunchasini aniqroq belgilash
2. Qo'shma tadbirkorlik turlarini to'g'ri tasniflash
3. Har bir tur uchun tegishli hisob qaydlari usulini belgilash
4. Moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish

Standart ikkita asosiy printsipga asoslangan:

- Qo'shma tadbirkorlik huquqlari va majburiyatlariga oid mohiyat ustunligi
- Qo'shma nazorat kontseptsiyasi

Qo'shma nazorat - bu ikki yoki undan ortiq tomonlar shartnoma asosida birgalikda nazoratni amalga oshiradigan holatdir. Qo'shma nazorat faqat tegishli faoliyat bo'yicha qarorlar barcha nazoratni amalga oshiruvchi tomonlarning bir ovozdan roziligi talab qilinganda mavjud bo'ladi.

Qo'shma tadbirkorlikning ta'rifi

Qo'shma tadbirkorlik - bu ikki yoki undan ortiq tomonlar qo'shma nazoratga ega bo'lgan kelishuv. IFRS 11 qo'shma tadbirkorlikni aniqlash uchun quyidagi mezonlarni belgilaydi:

1. **Shartnomaviy kelishuv:** Tomonlar o'rtasida yozma kelishuv bo'lishi kerak. Bu kelishuv shartnoma, nizom yoki protokol shaklidagi huquqiy jihatdan majburiy hujjat bo'lishi mumkin.

2. **Qo'shma nazorat:** Nazorat ikki yoki undan ortiq tomonlar o'rtasida taqsimlanishi kerak. Qo'shma nazorat quyidagi belgilarga ega:

- Tegishli faoliyat bo'yicha qarorlar barcha nazoratni amalga oshiruvchi tomonlarning bir ovozdan roziligi talab qiladi
- Biror bir tomonning yakka tartibda qaror qabul qilish huquqi yo'q
- Kelishuvda nazoratni amalga oshiruvchi tomonlar aniq belgilangan

3. **Tegishli faoliyat:** Qo'shma tadbirkorlikning daromadiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan faoliyat. Bu strategik moliyaviy va operatsion qarorlarni o'z ichiga oladi, masalan:

- Byudjetni tasdiqlash
- Tovarlar yoki xizmatlarni sotish va xarid qilish
- Kapital qo'yilmalar
- Kadrlar siyosati

Qo'shma tadbirkorlik turlari

IFRS 11 qo'shma tadbirkorlikni ikkita turga ajratadi:

1. Qo'shma operatsiyalar (Joint Operations)

Qo'shma operatsiya - bu qo'shma operatorlar kelishuvning aktivlariga nisbatan huquqlarga va majburiyatlariga nisbatan majburiyatlarga ega bo'lgan qo'shma tadbirkorlik turi. Qo'shma operatsiyada:

- Tomonlar kelishuvning aktivlariga bevosita huquqga ega
- Tomonlar kelishuvning majburiyatlari uchun bevosita javobgarlik ko'taradilar
- Tomonlar o'z ulushidagi aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlarni tan oladilar

Qo'shma operatsiyaga misollar:

- Neft va gaz qidiruv loyihalari
- Qurilish konsorsiumlari
- Aviatsiya ishlab chiqarish kelishuvi

2. Qo'shma korxonalar (Joint Ventures)

Qo'shma korxona - bu qo'shma tadbirkorlik ishtirokchilari kelishuvning sof aktivlariga nisbatan huquqlarga ega bo'lgan qo'shma tadbirkorlik turi. Qo'shma korxonada:

- Kelishuv alohida yuridik shaxs sifatida tashkil etiladi
- Tomonlar kelishuvning aktivlariga bevosita huquqga ega emas
- Tomonlarning majburiyatlari investitsiya miqdori bilan cheklangan
- Tomonlar investitsiyani kapital usuli bo'yicha hisobga oladilar

Qo'shma korxonaga misollar:

- Qo'shma sho'ba korxonalar
- Strategik allyanslar
- Ishlab chiqarish qo'shma korxonalari

Qo'shma tadbirkorlik turini aniqlash

Qo'shma tadbirkorlik turini aniqlash uchun korxona quyidagilarni baholashi kerak:

1. **Tuzilish:** Qo'shma tadbirkorlik alohida yuridik shaxsmi?
   - Ha: Qo'shma korxona bo'lishi mumkin
   - Yo'q: Qo'shma operatsiya
2. **Huquqiy shakl:** Yuridik shaxsning huquqiy shakli tomonlarga qanday huquqlar beradi?
3. **Shartnomaviy shartlar:** Shartnoma aktivlar va majburiyatlarga huquqlarni qanday taqsimlaydi?
4. **Boshqa faktlar va holatlar:** Tomonlar aktivlarni ta'minlashga majburmi? Uchinchi tomonlar tovar yoki xizmatlarni kim bilan olishadilar?

Qo'shma operatsiyalar uchun hisob qaydlari

Qo'shma operator o'z moliyaviy hisobotlarida quyidagilarni tan oladi:

1. O'z aktivlari, shu jumladan qo'shma aktivlardagi ulushi
2. O'z majburiyatlari, shu jumladan qo'shma majburiyatlardagi ulushi
3. O'z tovarlar yoki xizmatlarini sotishdan olingan daromad
4. Qo'shma operatsiyaning mahsulot sotishidan olingan daromaddagi ulushi

5. O'z xarajatlari, shu jumladan qo'shma xarajatlardagi ulushi

Misol: "Qidiruv" AJ va "Istiqbol" AJ neft qidiruv loyihasida 60:40 nisbatida ishtirok etadi. Loyiha $10 million qiymatidagi qurilmaga ega va $2 million qarzi bor. Yil davomida $5 million daromad va $3 million xarajat bor.

"Qidiruv" AJ o'z hisobotida quyidagilarni ko'rsatadi:

- Aktivlar: $6 million (60% × $10 million)
- Majburiyatlar: $1.2 million (60% × $2 million)
- Daromad: $3 million (60% × $5 million)
- Xarajatlar: $1.8 million (60% × $3 million)

Qo'shma korxonalar uchun hisob qaydlari

Qo'shma korxonaga investitsiyani faqat kapital usuli bilan hisobga olish mumkin (IFRS 11 proporsional konsolidatsiya usulini bekor qildi). Kapital usulida:

1. **Dastlabki tan olish:** Investitsiya xarajat narxida tan olinadi
2. **Keyingi o'lchovlar:** Investitsiya balansi quyidagilar uchun tuzatiladi:
   - Investor ulushi foydada yoki zararda (+/-)
   - Dividendlar olinishi (-)
   - Boshqa keng daromad o'zgarishlari (+/-)
   - Egalik ulushidagi boshqa o'zgarishlar (+/-)

Kapital usulining hisob yozuvlari:

Investitsiya qilish:

Dr. Qo'shma korxonaga investitsiya XXX

Cr. Bank / Boshqa aktivlar XXX

Foyda ulushini tan olish:

Dr. Qo'shma korxonaga investitsiya XXX

Cr. Qo'shma korxonadan foyda ulushi XXX

Dividendlar olish:

Dr. Bank XXX

Cr. Qo'shma korxonaga investitsiya XXX

2.4. Standartning qo'llanilishi va oshkor qilish

Qo'llanish doirasi:

IFRS 11 barcha qo'shma tadbirkorliklarga qo'llaniladi. Biroq, quyidagi holatlarda istisno mavjud:

- Qo'shma tadbirkorlik investitsiya korxonasi tomonidan ushlab turilsa va IAS 28 talablariga muvofiq adolatli qiymatda o'lchanilsa
- Qo'shma tadbirkorlik IFRS 5 ga muvofiq sotish uchun ushlab turilsa

Oshkor qilish talablari:

IFRS 11 va IAS 28 quyidagi ma'lumotlarni oshkor qilishni talab qiladi:

1. **Qo'shma tadbirkorlik haqida umumiy ma'lumot:**
   - Nomi, joylashuv joyi
   - Ishtirok ulushi foizi
   - Asosiy faoliyat turi
   - Qo'shma tadbirkorlik turi
2. **Moliyaviy ma'lumotlar:**
   - Aktivlar, majburiyatlar, kapital
   - Daromadlar va xarajatlar
   - Investor ulushi
3. **Muhim hukmlar:**
   - Qo'shma nazorat mavjudligini aniqlashda qo'llangan hukmlar
   - Qo'shma tadbirkorlik turini aniqlashda qo'llangan hukmlar
4. **Risqlar va majburiyatlar:**
   - Kafolat majburiyatlari
   - Shartli majburiyatlar
   - Mablag'larga bo'lgan ehtiyoj

AMALIY MASALA 2: Qo'shma korxona

Vaziyat: 2024-yil 1-yanvarda "Sanoat" AJ va "Texnologiya" AJ har biri 50% ulush bilan "InnovateTech" nomli qo'shma korxona tashkil etdilar. Har bir sherik $5,000,000 investitsiya kiritdi.

2024-yil mobaynida qo'shma korxonaning moliyaviy natijalari:

- Aktivlar (31-dekabr): $12,000,000
- Majburiyatlar (31-dekabr): $3,000,000

- Sof foyda: $1,000,000
- To'langan dividendlar: $200,000
- Boshqa keng daromad: $100,000

Tahlil:

1. Qo'shma tadbirkorlik turini aniqlash:

- "InnovateTech" alohida yuridik shaxs sifatida tashkil etilgan
- Sheriklar sof aktivlarga huquqga ega, lekin alohida aktivlarga bevosita huquq yo'q
- Sheriklar majburiyatlari investitsiya miqdori bilan cheklangan
- **Xulosa:** Bu qo'shma korxona

2. "Sanoat" AJ uchun kapital usuli bo'yicha hisob qaydlari:

1-yanvar 2024 - Dastlabki investitsiya:

Dr. Qo'shma korxonaga investitsiya 5,000,000

Cr. Bank 5,000,000

31-dekabr 2024 - Foyda ulushini tan olish: Foyda ulushi = $1,000,000 × 50% = $500,000

Dr. Qo'shma korxonaga investitsiya 500,000

Cr. Qo'shma korxonadan foyda 500,000

31-dekabr 2024 - Dividendlar olish: Dividend ulushi = $200,000 × 50% = $100,000

Dr. Bank 100,000

Cr. Qo'shma korxonaga investitsiya 100,000

31-dekabr 2024 - Boshqa keng daromad: Boshqa keng daromad ulushi = $100,000 × 50% = $50,000

Dr. Qo'shma korxonaga investitsiya 50,000

Cr. Boshqa keng daromad 50,000

3. Investitsiyaning yalpi balans qiymati (31-dekabr 2024):

- Dastlabki investitsiya: $5,000,000
- Foyda ulushi: +$500,000
- Dividendlar: -$100,000

- Boshqa keng daromad: +$50,000
- **Jami: $5,450,000**

4. Moliyaviy hisobot oshkor qilish:

"Sanoat" AJ ning konsolidatsiyalangan moliyaviy holat to'g'risida hisobotida:

- Qo'shma korxonaga investitsiya: $5,450,000

Konsolidatsiyalangan kompleks daromad to'g'risida hisobotda:

- Qo'shma korxonadan foyda ulushi: $500,000

Boshqa keng daromad to'g'risida hisobotda:

- Qo'shma korxonadan boshqa keng daromad ulushi: $50,000

5. Qo'shimcha oshkor qilishlar (izohlar):

Qo'shma korxona haqida ma'lumot:

- Nomi: InnovateTech LLC
- Ishtirok ulushi: 50%
- Asosiy faoliyat: Texnologik yechimllar ishlab chiqish
- Joylashuv: O'zbekiston

Qo'shma korxonaning umumlashgan moliyaviy ma'lumotlari:

- Aktivlar: $12,000,000
- Majburiyatlar: $3,000,000
- Kapital: $9,000,000
- "Sanoat" AJ ulushi kapitali: $4,500,000
- Investitsiya balansi qiymati: $5,450,000
- Farq: $950,000 (shervilarish qiymati va amortizatsiya)

3. 23-son BHXS (IAS 23) Qarzlar bo‘yicha sarflar: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

23-son BHXS (IAS 23) "Qarzlar bo'yicha xarajatlar" standartining asosiy maqsadi qarzlar bo'yicha xarajatlarni hisobga olish tartibini belgilashdan iborat.

Standart qarzlar bo'yicha xarajatlarni bevosita xarajat sifatida tan olish yoki ularni malakali aktivning tannarxiga kiritish (kapitallash) masalalarini tartibga soladi.

IAS 23 1984-yilda birinchi marta nashr etilgan va 2007-yilda qayta ko'rib chiqilgan. 2007-yilgi o'zgarishlar qarzlar bo'yicha xarajatlarni to'g'ridan-to'g'ri xarajat sifatida tan olish imkoniyatini bekor qildi va ularni malakali aktivlar uchun majburiy kapitallashni joriy etdi. Bu o'zgarishlar 2009-yil 1-yanvardan boshlab kuchga kirgan.

Standartning asosiy maqsadlari:

1. Qarzlar bo'yicha xarajatlar ta'rifini berish
2. Malakali aktivlarni aniqlash
3. Kapitallash sharoitlari va tartibini belgilash
4. Kapitallashni to'xtatish holatlarini aniqlash
5. Oshkor qilish talablarini belgilash

Qarzlar bo'yicha xarajatlar - bu korxona mablag' qarz olish bilan bog'liq holda qilgan xarajatlardir. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Ssudalar va overdraftlar bo'yicha foizlar
- Moliyaviy ijara bo'yicha moliyaviy xarajatlar
- Chet el valyutasida olingan qarzlar bo'yicha kurs farqlari (ular foiz xarajatlariga tuzatish sifatida qaralsa)

Malakali aktiv ta'rifi

Malakali aktiv - bu mo'ljallangan foydalanishga yoki sotishga tayyorlash uchun uzoq vaqt talab etiladigan aktiv. Standart quyidagi aktivlarni malakali aktivlar sifatida belgilaydi:

1. **Asosiy vositalar:** Zavod va asbob-uskunalar, binolar, murakkab ishlab chiqarish liniyalari. Odatda, ishlab chiqarish yoki qurilish 12 oydan ortiq davom etadigan aktivlar.
2. **Investitsion ko'chmas mulk:** IAS 40 doirasiga kiradigan va qurilish ostida bo'lgan investitsion ko'chmas mulk.
3. **Aylanma aktivlar:** Ishlab chiqarish uchun uzoq vaqt talab etiladigan aylanma aktivlar (masalan, vino, temaki, yog'ochdan tayyorlangan mahsulotlar).

4. **Nomoddiy aktivlar:** Patentlar, litsenziyalar va dasturiy ta'minot, agar ularni ishlab chiqish uzoq vaqt talab qilsa.

Malakali aktiv bo'lmagan aktivlar:

- Oddiy tarzda katta miqdorda ishlab chiqariladigan aylanma aktivlar
- Tayyorlash davri qisqa bo'lgan aktivlar
- Sotish yoki foydalanish uchun tayyor holda sotib olingan aktivlar
- Adolatli qiymatda o'lchanadigan moliyaviy aktivlar

Kapitallash sharoitlari

Qarzlar bo'yicha xarajatlarni malakali aktivning tannarxiga kiritish uchun quyidagi uchta shart bir vaqtda bajarilishi kerak:

1. **Aktiv uchun xarajatlar amalga oshirilgan:** Korxona malakali aktivga nisbatan xarajatlarni qilgan bo'lishi kerak. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:
    - To'lovlar pushshaqlarga, pudratchilar va arxitektorlarga
    - Materiallar sotib olish
    - Ish haqi to'lovi
    - Litsenziyalar va ruxsatnomalar
2. **Qarzlar bo'yicha xarajatlar amalga oshirilgan:** Korxona qarz mablag'lari bo'yicha foiz yoki boshqa xarajatlarni qilgan bo'lishi kerak.
3. **Aktivni tayyorlash faoliyati boshlanqan:** Malakali aktivni mo'ljallangan foydalanishga yoki sotishga tayyorlash uchun zarur bo'lgan faoliyat boshlanqan bo'lishi kerak. Bu faqat jismoniy qurilish yoki ishlab chiqarishni emas, balki quyidagilarni ham o'z ichiga oladi:
    - Texnik va ma'muriy tayyorgarlik ishlari
    - Zarur ruxsatnomalarni olish
    - Loyihalashtirish ishlari

Maxsus qarz mablag'lari

Agar korxona malakali aktivni sotib olish uchun maxsus qarz olsa, kapitallashtiriladigan qarzlar bo'yicha xarajatlar miqdori quyidagicha hisoblanadi:

Kapitallashtirilishi kerak = Haqiqiy qarz xarajatlari - Vaqtinchalik investitsiyalardan daromad

Agar qarzdan olingan mablag'larning bir qismi vaqtinchalik investitsiya qilingan bo'lsa, bu investitsiyalardan olingan daromad qarz xarajatlarini kamaytiradi.

Misol: Korxona bino qurilishi uchun $10,000,000 ssuda oldi (10% yillik foiz). Qurilish davomida ishlatilmagan $2,000,000 vaqtinchalik bank depozitiga joylandi (5% yillik foiz).

Yillik qarz xarajatlari:

- Ssuda foizlari: $10,000,000 × 10% = $1,000,000
- Vaqtinchalik investitsiya daromadi: $2,000,000 × 5% = $100,000
- Kapitallashtiriladigan miqdor: $1,000,000 - $100,000 = $900,000

Umumiy qarz mablag'lari

Agar korxona malakali aktiv uchun maxsus qarz olmagan bo'lsa va umumiy maqsadlar uchun qarz olgan bo'lsa, kapitallash stavkasi quyidagicha hisoblanadi:

Kapitallash stavkasi = Davr mobaynida qabul qilingan qarzlar bo'yicha xarajatlar / Davr mobaynida qabul qilingan qarzlar

Kapitallashtiriladigan miqdor: **Kapitallashtirilishi kerak = Malakali aktivga xarajatlar × Kapitallash stavkasi**

Biroq, kapitallashtirilgan qarz xarajatlari davr mobaynida haqiqatda qilingan umumiy qarz xarajatlaridan oshmasligi kerak.

Misol: Korxonaning uchta qarz mavjud:

1. $5,000,000 ssuda, 8% foiz
2. $3,000,000 ssuda, 10% foiz
3. $2,000,000 obligatsiya, 7% foiz

Yillik qarz xarajatlari:

- Birinchi ssuda: $5,000,000 × 8% = $400,000
- Ikkinchi ssuda: $3,000,000 × 10% = $300,000
- Obligatsiyalar: $2,000,000 × 7% = $140,000
- Jami: $840,000

Kapitallash stavkasi = $840,000 / $10,000,000 = 8.4%

Agar zavod qurilishiga $6,000,000 xarajat qilingan bo'lsa: Kapitallashtiriladigan miqdor = $6,000,000 × 8.4% = $504,000

Kapitallashni boshlash

Kapitallash quyidagi uchta shart bir vaqtda bajarilganda boshlanadi:

1. Aktivga xarajatlar amalga oshirilmoqda
2. Qarzlar bo'yicha xarajatlar amalga oshirilmoqda
3. Aktivni tayyorlash faoliyati davom etmoqda

Kapitallashni to'xtatib turish

Korxona quyidagi hollarda kapitallashni to'xtatib turishi kerak:

- Malakali aktivni tayyorlashda uzoq muddatli to'xtashlar bo'lsa
- Faoliyat 3 oydan ortiq to'xtatilsa (odatda)

To'xtab turish davri mobaynida qarz xarajatlari bevosita foydalar yoki zararlar hisobotiga kiritiladi. Biroq, quyidagi holatlar to'xtab turish hisoblanmaydi:

- Texnik jarayonning bir qismi bo'lgan to'xtashlar
- Vaqtinchalik kechikishlar (masalan, ob-havo sharoitlari tufayli)
- Ma'muriy ruxsatnomalar olish vaqti

Kapitallashni tugatish

Kapitallash quyidagi holatda tugaydi:

- Malakali aktivni mo'ljallangan foydalanishga yoki sotishga tayyorlash uchun zarur bo'lgan deyarli barcha faoliyat tugallanganda

Faoliyat tugallangan deb hisoblanadi, agar:

- Jismoniy qurilish tugallangan
- Barcha zarur ruxsatnomalar olingan
- Aktiv foydalanishga tayyor

Agar loyiha qismma-qism qurilsa va har bir qism alohida foydalanilishi mumkin bo'lsa, har bir qism tugallanganda kapitallash to'xtatiladi.

IAS 23 quyidagi ma'lumotlarni oshkor qilishni talab qiladi:

1. **Hisob qaydlari siyosati:** Qarzlar bo'yicha xarajatlarni kapitallash siyosati

2. **Kapitallashtiriladigan miqdor:** Davr mobaynida kapitallashtiriladigan qarz xarajatlari miqdori

3. **Kapitallash stavkasi:** Umumiy qarz mablag'lari uchun qo'llaniladigan kapitallash stavkasi

Qo'shimcha oshkor qilishlar:

- Malakali aktivlarning turlari
- Kapitallashning boshlanishi va tugallash sanasi
- To'xtatib turish davrlari va sabablari

AMALIY MASALA 3: Qarzlar bo'yicha xarajatlarni kapitallash

Vaziyat: "Qurilish" AJ 2024-yil 1-aprelda yangi zavod qurilishini boshladi. Zavod 2025-yil 31-martda tugallandi.

Moliyalash:

1. 2024-yil 1-aprelda zavod qurilishi uchun $20,000,000 ssuda olindi (8% yillik foiz)
2. Mavjud umumiy qarzlar:
   - $10,000,000 ssuda (9% yillik foiz)
   - $5,000,000 obligatsiya (7% yillik foiz)

Qurilish xarajatlari:

- 1-aprel 2024: $8,000,000
- 1-iyul 2024: $5,000,000
- 1-oktyabr 2024: $6,000,000
- 1-yanvar 2025: $4,000,000
- 1-mart 2025: $2,000,000
- Jami: $25,000,000

Qo'shimcha ma'lumot:

- Avgustdan oktyabrgacha (3 oy) qurilish texnik sabablarga ko'ra to'xtab turdi
- 1-may 2024 dan 1-iyun 2024 gacha maxsus ssudadan $5,000,000 bank depozitiga joylandi (6% yillik foiz)

Tahlil:

1. Maxsus qarzdan foydalanish (1-aprel 2024 - 31-mart 2025):

1-aprel - 30-aprel 2024: Qarz xarajatlari: $20,000,000 × 8% × 1/12 = $133,333 Kapitallashtiriladi: $133,333

1-may - 31-may 2024: Qarz xarajatlari: $20,000,000 × 8% × 1/12 = $133,333 Depozit daromadi: $5,000,000 × 6% × 1/12 = $25,000 Kapitallashtiriladi: $133,333 - $25,000 = $108,333

1-iyun - 31-iyul 2024: Qarz xarajatlari: $20,000,000 × 8% × 2/12 = $266,667 Kapitallashtiriladi: $266,667

1-avgust - 31-oktyabr 2024 (to'xtab turish davri): Qarz xarajatlari: $20,000,000 × 8% × 3/12 = $400,000 **Xarajat sifatida tan olinadi (kapitallashtirilmaydi): $400,000**

1-noyabr 2024 - 31-mart 2025: Qarz xarajatlari: $20,000,000 × 8% × 5/12 = $666,667 Kapitallashtiriladi: $666,667

Maxsus qarzdan jami kapitallashtiriladigan: $1,175,000

2. Umumiy qarzlardan foydalanish:

Maxsus qarzdan $20,000,000 ishlatilgandan so'ng, $5,000,000 qo'shimcha mablag' kerak ($25,000,000 - $20,000,000).

Umumiy qarzlar bo'yicha kapitallash stavkasi:

- $10,000,000 × 9% = $900,000
- $5,000,000 × 7% = $350,000
- Jami xarajatlar: $1,250,000
- Jami qarzlar: $15,000,000
- Kapitallash stavkasi: $1,250,000 / $15,000,000 = 8.33%

Qo'shimcha mablag'lar uchun kapitallash:

1-oktyabr 2024 - 31-oktyabr (to'xtashdan keyin): Mablag': $1,000,000 ($21,000,000 - $20,000,000) Xarajat: $1,000,000 × 8.33% × 1/12 = $6,942

1-noyabr 2024 - 31-dekabr 2024: Mablag': $1,000,000 Xarajat: $1,000,000 × 8.33% × 2/12 = $13,883

1-yanvar 2025 - 31-yanvar 2025: Mablag': $5,000,000 ($25,000,000 - $20,000,000) Xarajat: $5,000,000 × 8.33% × 1/12 = $34,708

1-fevral 2025 - 31-mart 2025: Mablag': $5,000,000 Xarajat: $5,000,000 × 8.33% × 2/12 = $69,417

Umumiy qarzlardan jami kapitallashtiriladigan: $124,950

3. Jami kapitallashtiriladigan qarz xarajatlari:

- Maxsus qarz: $1,175,000
- Umumiy qarzlar: $124,950
- **Jami: $1,299,950**

4. To'xtab turish davrida xarajat sifatida tan olingan: $400,000

5. Hisob yozuvlari:

Har oylik kapitallash (oddiy oy uchun):

Dr. Qurilish amalga oshirilayotgan asosiy vositalar XXX

Cr. Qarzlar bo'yicha xarajatlar XXX

To'xtab turish davri (avgust-oktyabr):

Dr. Qarzlar bo'yicha xarajatlar 400,000

Cr. Bank / Ssudalar bo'yicha qarz 400,000

Zavod qurilishi tugallanganda (31-mart 2025):

Dr. Binolar (asosiy vositalar) 26,299,950

Cr. Qurilish amalga oshirilayotgan asosiy vositalar 26,299,950

($25,000,000 + $1,299,950)

6. Oshkor qilish (moliyaviy hisobotlar izohlari):

Qarzlar bo'yicha xarajatlar kapitallash:

- 2024-2025 moliyaviy yilda zavod qurilishi uchun $1,299,950 qarz xarajatlari kapitallashtiriladigan
- Maxsus qarz stavkasi: 8%
- Umumiy qarzlar uchun kapitallash stavkasi: 8.33%
- To'xtab turish davri: avgust-oktyabr 2024 (3 oy)
- To'xtab turish davridagi qarz xarajatlari ($400,000) bevosita xarajat sifatida tan olindi.

Nazorat uchun savollar.

1. IFRS 15 standartiga muvofiq daromadlarni tan olishning 5 bosqichli modeli nimalardan iborat? Har bir bosqichni batafsil tushuntiring.
2. Mijozlar bilan tuzilgan shartnomalarni aniqlash va birlashtirish mezonlari qanday? Qanday hollarda bir nechta shartnomalarni birgalikda ko'rib chiqish kerak?
3. Bajarish majburiyatlari (performance obligations) nima va ularni qanday aniqlash mumkin? Alohida tovar yoki xizmatni qanday ajratish kerak?
4. Tranzaksiya narxini aniqlashda qanday omillar hisobga olinadi? O'zgaruvchan qiymat, muhim moliyaviy komponent va naqd bo'lmagan qiymatlarni qanday hisoblash kerak?
5. Daromadni vaqt bo'yicha (over time) yoki muayyan paytda (at a point in time) tan olish mezonlari qanday farqlanadi? Har biriga misollar keltiring.
6. IAS 18 dan IFRS 15 ga o'tishda qanday asosiy o'zgarishlar bo'ldi? Yangi standartning asosiy afzalliklari nimalardan iborat?
7. IFRS 15 bo'yicha shartnoma aktivlari, shartnoma majburiyatlari va debitorlik qarzi o'rtasidagi farqlar nimalardan iborat?
8. Harajatlarni tan olish va klassifikatsiyalashda qanday tamoyillar qo'llaniladi? Funksiya bo'yicha va tabiati bo'yicha klassifikatsiya farqlari qanday?
9. Mijozlar bilan shartnomalarni bajarish uchun sarflangan xarajatlarni qanday hisoblash kerak? Qanday xarajatlar aktivlashtiriladi va qanday xarajatlar darhol tan olinadi?
10. IFRS 15 bo'yicha ochib berilishi kerak bo'lgan asosiy ma'lumotlar (disclosures) nimalardan iborat va ularning moliyaviy hisobot foydalanuvchilari uchun ahamiyati nimada?

Test savollari:

1. IFRS 15 standartining to'liq nomi nima?

A) Daromadlarni baholash

B) Mijozlar bilan tuzilgan shartnomalardan olingan daromad

C) Xizmat ko'rsatishdan daromad

D) Tovar sotishdan daromad

2. IFRS 15 bo'yicha daromadni tan olishning nechta bosqichi bor?

A) 3 ta

B) 4 ta

C) 5 ta

D) 6 ta

3. IFRS 15 ning asosiy prinsipi nima?

A) Daromad pul olinganda tan olinadi

B) Daromad va'da qilingan tovar/xizmatlar mijozga o'tkazilganda tan olinadi

C) Daromad shartnoma imzolanganida tan olinadi

D) Daromad yil oxirida tan olinadi

4. Bajarish majburiyati (performance obligation) nima?

A) To'lov majburiyati

B) Mijozga alohida tovar yoki xizmatni o'tkazish va'dasi

C) Ishchi majburiyati

D) Soliq majburiyati

5. Daromad vaqt bo'yicha (over time) qachon tan olinadi?

A) Hech qachon

B) Faqat qurilish shartnomalarida

C) Mijoz foyda olgan sari yoki nazorat o'tgan sari

D) Faqat yil oxirida

6. Muhim moliyaviy komponent qachon mavjud?

A) Har doim

B) To'lov va tovar/xizmat o'tkazish o'rtasida muhim vaqt farqi bo'lsa

C) Hech qachon

D) Faqat eksport operatsiyalarida

7. Shartnoma aktivi nima?

A) Mijozdan qarz

B) Korxonaning tovar/xizmat o'tkazgani uchun to'lov olish huquqi (shartli)

C) Pul mablag'lari

D) Asosiy vositalar

8. Debitorlik qarzi qachon tan olinadi?

A) Shartnoma imzolanganida

B) To'lov olish huquqi shartsiz bo'lganida

C) Yil oxirida

D) Hech qachon

9. Qaysi xarajat aktivlashtiriladi (IFRS 15 bo'yicha)?

A) Umumiy ma'muriy xarajatlar

B) Shartnomani bajarish uchun bevosita xarajatlar (kelajakda foyda yaratsa)

C) Marketing xarajatlari

D) Barcha xarajatlar

10. O'zgaruvchan qiymat (variable consideration) qanday baholanadi?

A) Eng yuqori summa

B) Kutilayotgan qiymat yoki eng ehtimoliy summa usullaridan biri bilan

C) Eng past summa

D) O'rtacha summa

11-MAVZU. FOYDA VA XUSUSIY KAPITAL ELEMENTLARIGA DOIR MHXSLAR

1. 14-son MHXS (IFRS 14) "Kechiktirilgan tariflardagi farqlar hisobi": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi.

2. 20-son BHXS (IAS 20) "Davlat grantlarini hisobga olish va davlat yordami to'g'risida ma'lumotlarni ochib berish": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi

3. 33-son BHXS (IAS 33) "Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda": maqsadi, mazmuni, qo'llanilishi.

Tayanch so'zlar: kechiktirilgan tarif farqlari, tartibga solinadigan faoliyat, davlat grantlari, davlat yordami, daromadga bog'lab tan olish, aktivlar qiymatini kamaytirish, oddiy aksiyalar, bitta aksiyaga foyda (EPS), suyultirilgan foyda, moliyaviy axborotni ochib berish.

14-son MHXS (IFRS 14) "Kechiktirilgan tariflardagi farqlar hisobi" standartining asosiy maqsadi tartibga solinadigan faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun o'tish davrida maxsus hisob qaydlari imkoniyatlarini yaratishdan iborat. Bu standart 2014-yil yanvar oyida e'lon qilingan va 2016-yil 1-yanvardan boshlab kuchga kirgan.

Standartning maqsadlari:

1. **O'tish jarayonini osonlashtirish:** IFRS-ni birinchi marta qo'llaydigan va tartibga solinadigan tarif narxlariga ega bo'lgan korxonalarga oldingi milliy standartlari bo'yicha qo'llagan kechiktirilgan tariflardagi farqlar hisob qaydlarini davom ettirishga ruxsat berish.

2. **Taqqoslanuvchilikni ta'minlash:** Kechiktirilgan tariflardagi farqlar haqida etarli ma'lumotlarni oshkor qilish orqali moliyaviy hisobot foydalanuvchilariga bu mablag'larning korxona moliyaviy holatiga va natijalariga ta'sirini tushunish imkonini berish.

3. **Vaqtinchalik yechim yaratish:** IFRS 14 vaqtinchalik standart hisoblanib, IASB (Xalqaro Buxgalteriya Hisoboti Standartlari Kengashi) tartibga

solinadigan faoliyat bo'yicha keng qamrovli standart ustida ishlayotgan vaqtda qo'llaniladi.

Tartibga solinadigan faoliyat nima?

Tartibga solinadigan faoliyat - bu davlat yoki tartibga solish organi tomonidan tovarlar yoki xizmatlar narxlari belgilanadigan yoki tasdiqlangan tarif doirasida cheklanadigan faoliyat. Bunday faoliyatga quyidagilar kiradi:

- Elektr energiyasini ishlab chiqarish va tarqatish
- Gaz ta'minoti
- Suv ta'minoti va kanalizatsiya
- Telekommunikatsiya xizmatlari
- Transport xizmatlari (metro, tramvay, temir yo'l)
- Issiqlik energiyasi ta'minoti

Tartibga solish ko'pincha tabiiy monopoliyalar mavjud bo'lgan sohalarda qo'llaniladi, bu yerda raqobat cheklangan va iste'mol qiluvchilarning manfaatlarini himoya qilish zarur.

Kechiktirilgan tariflardagi farqlar nima?

Kechiktirilgan tariflardagi farqlar (Regulatory Deferral Account Balances) - bu tartibga solinadigan tarif narxlarini belgilash mexanizmi natijasida vujudga keladigan aktivlar yoki majburiyatlar hisoblanadi. Bu mablag'lar korxonaning daromadlari va xarajatlarini kelajakda tariflar orqali qoplash yoki qaytarish huquqi yoki majburiyatini aks ettiradi.

Misol: Elektr energiyasi kompaniyasi 2024-yilda yangi uskunalar sotib oldi va bu xarajatlarni amalga oshirdi, lekin tartibga solish organi ushbu xarajatlarni 2025-2026 yillardagi tarif narxlariga kiritishga ruxsat berdi. Bu holda, kompaniya 2024-yilda kechiktirilgan tarif aktivini tan oladi, chunki u kelajakda bu xarajatlarni iste'mol qiluvchilardan qoplash huquqiga ega.

IFRS 14 faqat quyidagi shartlarni qanoatlantiruvchi korxonalarga qo'llaniladi:

1. **Birinchi marta IFRS qo'llovchi korxonalar:** Korxona IFRS-ni birinchi marta qo'llayotgan bo'lishi kerak. Agar korxona avvaldan IFRS bo'yicha hisobot tayyorlagan bo'lsa, u IFRS 14-ni qo'llash huquqiga ega emas.

2. **Tartibga solinadigan faoliyat:** Korxona o'zining oldingi milliy standartlari bo'yicha tartibga solinadigan faoliyat bilan shug'ullangan va kechiktirilgan tariflardagi farqlarni tan olgan bo'lishi kerak.

3. **Milliy standartlarda tan olish:** Oldingi milliy standartlari bo'yicha kechiktirilgan tariflardagi farqlar tan olingan va o'lchanilgan bo'lishi kerak.

IFRS 14-ni qo'llash ixtiyoriy: Korxona ushbu standartni qo'llash yoki qo'llamaslik haqida qaror qabul qilishi mumkin. Agar standartni qo'llashni tanlasa, uni izchil qo'llashi kerak.

Tan olish va o'lchov

IFRS 14 korxonalarga oldingi milliy standartlari bo'yicha qo'llagan kechiktirilgan tariflardagi farqlar hisob qaydlari siyosatini davom ettirishga ruxsat beradi, lekin ba'zi modifikatsiyalar bilan:

1. **Dastlabki tan olish:** Korxona IFRS-ga o'tish sanasida oldingi milliy standartlari bo'yicha tan olgan barcha kechiktirilgan tariflardagi farqlarni tan olishda davom etishi mumkin.

2. **O'lchov asoslari:** Korxona oldingi milliy standartlari bo'yicha qo'llagan o'lchov asoslarini davom ettirishda davom etadi, lekin quyidagi modifikatsiyalar talab qilinadi:

   - Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari qiymati pasayishi uchun tekshiriladi
   - Kechiktirilgan tariflardagi farqlar majburiyatlari o'lchov noaniqligini hisobga olishi kerak

3. **Keyingi o'zgarishlar:** Davr mobaynida kechiktirilgan tariflardagi farqlarning o'zgarishlari daromadlar yoki xarajatlar (OCI) sifatida tan olinadi.

Taqdimot (presentation)

IFRS 14 kechiktirilgan tariflardagi farqlarning moliyaviy hisobotlarda alohida taqdim etilishini talab qiladi:

1. **Moliyaviy holat to'g'risida hisobot:**
   - Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari va majburiyatlari alohida qatorlarda ko'rsatiladi
   - Jami aktivlardan yoki jami majburiyatlardan keyin alohida bo'lim sifatida taqdim etiladi
   - "Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari" va "Kechiktirilgan tariflardagi farqlar majburiyatlari" nomlanadi
2. **Kompleks daromad to'g'risida hisobot:**
   - Kechiktirilgan tariflardagi farqlarning davr mobaynidagi o'zgarishlari alohida qatorda ko'rsatiladi
   - Soliq va foyda yoki zarar ostida, lekin boshqa keng daromad komponentlaridan oldin taqdim etiladi
   - "Kechiktirilgan tariflardagi farqlarning harakati" deb nomlanadi
3. **Alohida ajratish:** Kechiktirilgan tariflardagi farqlarning ta'siri boshqa moliyaviy hisobot mablag'laridan aniq ajratilishi kerak.

O'zaro bog'liqlik boshqa standartlar bilan

IFRS 14 boshqa IFRS standartlari bilan quyidagicha o'zaro ta'sir qiladi:

1. **IFRS 1:** IFRS 14 IFRS 1 "Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini birinchi marta qo'llash"ga qo'shimcha qoidalar kiritadi.
2. **IAS 8:** Kechiktirilgan tariflardagi farqlar uchun hisob qaydlari siyosatini o'zgartirish IAS 8 talablariga bo'ysunadi.
3. **IAS 12:** Kechiktirilgan tariflardagi farqlar vaqtinchalik farqlarni yaratishi va kechiktirilgan soliq aktivlari yoki majburiyatlariga olib kelishi mumkin.
4. **IAS 36:** Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari qiymati pasayishi uchun tekshirilishi kerak.

Korxona IFRS 14-ni qo'llashda quyidagi bosqichlarni amalga oshiradi:

Bosqich 1: Qo'llanish shartlarini tekshirish

- Korxona IFRS-ni birinchi marta qo'llayaptimi?

- Oldingi milliy standartlari bo'yicha tartibga solinadigan faoliyat bilan shug'ullanganmi?
- Kechiktirilgan tariflardagi farqlarni tan olganmi?

Bosqich 2: Hisob qaydlari siyosatini aniqlash

- Oldingi milliy standartlari bo'yicha qo'llangan siyosatni dokumentlashtirish
- IFRS 14 talablari bilan mos kelishini ta'minlash
- Modifikatsiyalar zarurligini baholash

Bosqich 3: O'tish sanasidagi mablag'larni tan olish

- Barcha kechiktirilgan tariflardagi farqlarni aniqlash
- Ularni tegishli kategoriyalarga ajratish (aktivlar/majburiyatlar)
- Ochilish balansida tan olish

Bosqich 4: Davr mobaynida hisob qaydlari

- Yangi kechiktirilgan tariflardagi farqlarni tan olish
- Mavjud mablag'larning o'zgarishini kuzatish
- Muntazam ravishda qiymati pasayishini tekshirish

Bosqich 5: Moliyaviy hisobotda taqdimot

- Alohida qatorlarda ko'rsatish
- Tegishli tushuntirishlarda oshkor qilish
- Miqdoriy va sifat ma'lumotlarini taqdim etish

Oshkor qilish talablari

IFRS 14 keng qamrovli oshkor qilish talablarini belgilaydi:

1. **Umumiy ma'lumotlar:**
   - Tartibga soluvchi organ(lar) haqida ma'lumot
   - Tartibga solish mexanizmining asosiy xususiyatlari
   - Kechiktirilgan tariflardagi farqlar haqida hisob qaydlari siyosati
2. **Miqdoriy ma'lumotlar:**
   - Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari va majburiyatlarining ochilish va yopilish qoldiqlari

- Davr mobaynidagi o'zgarishlar (qo'shimchalar, qaytarilgan summalar, yozib tashlashlar)
- Har bir muhim kechiktirilgan tariflardagi farq klassi bo'yicha ajratilgan ma'lumotlar

3. **Sifat ma'lumotlari:**
   - Muhim hukmlar va baholar
   - Kechiktirilgan tariflardagi farqlar yaratuvchi voqealar
   - Tartibga solish qarorlari va ularning ta'siri
   - Noaniqliklar va risqlar
4. **O'zaro bog'liqlik:**
   - Kechiktirilgan tariflardagi farqlarning boshqa IFRS talablariga ta'siri
   - Kechiktirilgan soliq ta'siri
   - Moliyaviy holatga va natijalariga umumiy ta'sir

Afzalliklari va cheklovlari

Afzalliklari:

- Birinchi marta IFRS qo'llovchi korxonalar uchun o'tishni osonlashtiradi
- Oldingi hisob qaydlari amaliyotini davom ettirishga imkon beradi
- Tartibga solinadigan faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini e'tirof etadi
- Moliyaviy hisobot foydalanuvchilari uchun shaffoflikni oshiradi

Cheklovlari:

- Faqat birinchi marta IFRS qo'llovchilarga qo'llaniladi
- Vaqtinchalik standart (kelajakda to'liq standart bilan almashtirilishi mumkin)
- Turli milliy standartlardan kelib chiqadigan turli xil amaliyotlarni qabul qiladi
- Xalqaro taqqoslanuvchilikni cheklashi mumkin

AMALIY MASALA 1: Kechiktirilgan tariflardagi farqlar hisobi

Vaziyat: "ElektroEnergo" AJ 2024-yil 1-yanvarda milliy hisobot standartlaridan IFRS-ga o'tdi. Kompaniya elektr energiyasini ishlab chiqarish va tarqatish bilan shug'ullanadi va tartibga solish organiga bo'ysunadi.

2023-yil 31-dekabrdagi holat (milliy standartlar bo'yicha):

1. **Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari:**
   - Kapital xarajatlari kechiktirmasi: 500,000,000 so'm
   - Yoqilg'i narxi o'zgarishlari: 150,000,000 so'm
   - Ekologik to'lovlar: 80,000,000 so'm
   - Jami aktivlar: 730,000,000 so'm
2. **Kechiktirilgan tariflardagi farqlar majburiyatlari:**
   - Ortiqcha yig'ilgan tarif: 200,000,000 so'm
   - Kelajakdagi iste'molchilar ulushi: 120,000,000 so'm
   - Jami majburiyatlar: 320,000,000 so'm

2024-yil davomidagi operatsiyalar:

1. **Yangi kapital xarajatlari:** Kompaniya yangi transformator stansiyasini o'rnatdi - 300,000,000 so'm. Tartibga soluvchi organ ushbu xarajatlarni 2025-2027 yillardagi tariflarga kiritishga ruxsat berdi.
2. **Yoqilg'i narxi o'zgarishlari:** Yoqilg'i narxi 20% oshdi, qo'shimcha xarajatlar - 100,000,000 so'm. Tartibga soluvchi organ qo'shimcha xarajatlarni 2025-yil tarifiga kiritishga ruxsat berdi.
3. **Kechiktirilgan xarajatlarning qoplanishi:** 2024-yil tarifida oldingi kechiktirilgan xarajatlardan 250,000,000 so'm qoplandi.
4. **Ortiqcha yig'ilgan tarifning qaytarilishi:** Iste'mol qiluvchilarga chegirma orqali 150,000,000 so'm qaytarildi.
5. **Qiymati pasayishi testi:** Kapital xarajatlari kechiktirmasi uchun qiymati pasayishi aniqlandi - 50,000,000 so'm.

Tahlil va hisob yozuvlari:

1. IFRS-ga o'tish sanasi (1-yanvar 2024):

Ochilish balansida milliy standartlar bo'yicha tan olingan barcha kechiktirilgan tariflardagi farqlarni tan olish:

Dr. Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari 730,000,000

Cr. Kapital xarajatlari kechiktirmasi 500,000,000

Cr. Yoqilg'i narxi o'zgarishlari 150,000,000

Cr. Ekologik to'lovlar 80,000,000

Dr. Ortiqcha yig'ilgan tarif 200,000,000

Dr. Kelajakdagi iste'mol qiluvchilar ulushi 120,000,000

Cr. Kechiktirilgan tariflardagi farqlar majburiyatlari 320,000,000

2. Yangi kapital xarajatlari (transformator):

Dr. Asosiy vositalar 300,000,000

Cr. Bank 300,000,000

Dr. Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari 300,000,000

Cr. Tartibga solinadigan daromad kechiktirmasi 300,000,000

3. Yoqilg'i narxi o'zgarishlari:

Dr. Yoqilg'i xarajatlari 100,000,000

Cr. Bank 100,000,000

Dr. Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari 100,000,000

Cr. Tartibga solinadigan daromad kechiktirmasi 100,000,000

4. Kechiktirilgan xarajatlarning qoplanishi:

Dr. Debitorlar / Bank 250,000,000

Cr. Tartibga solinadigan daromad 250,000,000

Dr. Tartibga solinadigan daromad kechiktirmasi 250,000,000

Cr. Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari 250,000,000

5. Ortiqcha yig'ilgan tarifning qaytarilishi:

Dr. Kechiktirilgan tariflardagi farqlar majburiyatlari 150,000,000

Cr. Debitorlar / Bank 150,000,000

6. Qiymati pasayishi:

Dr. Qiymati pasayishi zarari 50,000,000

Cr. Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari 50,000,000

3. 31-dekabr 2024 dagi moliyaviy holat:

Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari:

- Ochilish balansi: 730,000,000
- Yangi kapital xarajatlari: +300,000,000
- Yoqilg'i narxi o'zgarishlari: +100,000,000
- Qoplangan xarajatlar: -250,000,000
- Qiymati pasayishi: -50,000,000
- **Yopilish balansi: 830,000,000 so'm**

Kechiktirilgan tariflardagi farqlar majburiyatlari:

- Ochilish balansi: 320,000,000
- Qaytarilgan tarif: -150,000,000
- **Yopilish balansi: 170,000,000 so'm**

4. Moliyaviy hisobotda taqdimot:

Moliyaviy holat to'g'risida hisobot (qisqartirilgan):

AKTIVLAR

Joriy aktivlar X,XXX,XXX

Joriy bo'lmagan aktivlar X,XXX,XXX

JAMI AKTIVLAR X,XXX,XXX

KECHIKTIRILGAN TARIFLARDAGI FARQLAR AKTIVLARI 830,000,000

JAMI AKTIVLAR VA KECHIKTIRILGAN TARIF AKTIVLAR X,XXX,XXX

==========

KAPITAL VA MAJBURIYATLAR

Kapital X,XXX,XXX

Joriy majburiyatlar X,XXX,XXX

Joriy bo'lmagan majburiyatlar X,XXX,XXX

JAMI MAJBURIYATLAR X,XXX,XXX

KECHIKTIRILGAN TARIFLARDAGI FARQLAR MAJBURIYATLARI 170,000,000

JAMI KAPITAL, MAJBURIYATLAR VA KECHIKTIRILGAN TARIF MAJBURIYATLAR X,XXX,XXX

Kompleks daromad to'g'risida hisobot (qisqartirilgan):

Daromad	X,XXX,XXX
Xarajatlar	(X,XXX,XXX)
Boshqa daromad va xarajatlar	X,XXX,XXX
Soliqqa qadar foyda	X,XXX,XXX
Foyda solig'i	(X,XXX,XXX)
Davr uchun foyda	X,XXX,XXX

Kechiktirilgan tariflardagi farqlarning harakati:

- Yangi kechiktirmalar	400,000,000
- Qoplangan xarajatlar	(250,000,000)
- Qaytarilgan majburiyatlar	150,000,000
- Qiymati pasayishi	(50,000,000)
- Sof harakat	250,000,000
Davr uchun jami kompleks daromad	X,XXX,XXX

5. Oshkor qilish (moliyaviy hisobotlar izohi):

Kechiktirilgan tariflardagi farqlar:

Kompaniya O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi tomonidan tartibga solinadi. Elektr energiyasi tarif narxlari tartibga soluvchi organ tomonidan tasdiqlanadi va kompaniya kechiktirilgan tariflardagi farqlarni tan oladi.

Hisob qaydlari siyosati: Kompaniya oldingi milliy standartlari bo'yicha qo'llagan hisob qaydlari siyosatini davom ettiradi. Kechiktirilgan tariflardagi farqlar aktivlari yillik tartibga soluvchi organidan tasdiq olingan qoplash rejasiga muvofiq amortizatsiya qilinadi.

Kechiktirilgan tariflardagi farqlarning harakati (2024-yil):

Kategoriya	Ochilish	Qo'shimcha	Qoplash	Qiymati pasayishi	Yopilish
Kapital xarajatlari	500,000	300,000	(150,000)	(50,000)	600,000
Yoqilg'i narxi	150,000	100,000	(100,000)	-	150,000
Ekologik to'lovlar	80,000	-	-	-	80,000
Jami aktivlar	**730,000**	**400,000**	**(250,000)**	**(50,000)**	**830,000**

Majburiyatlar	Ochilish	Qaytarish	Yopilish
Ortiqcha yig'ilgan tarif	200,000	(150,000)	50,000
Kelajakdagi iste'mol qiluvchilar	120,000	-	120,000
Jami majburiyatlar	**320,000**	**(150,000)**	**170,000**

2. 20-son BHXS (IAS 20) “Davlat grantlarini hisobga olish va davlat yordami to‘g‘risida ma’lumotlarni ochib berish”: maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi

20-son BHXS (IAS 20) "Davlat grantlarini hisobga olish va davlat yordami to'g'risida ma'lumotlarni ochib berish" standartining asosiy maqsadi davlat grantlari va davlat yordamining boshqa shakllarini hisobga olish va oshkor qilish tartibini belgilashdan iborat. Bu standart 1983-yilda birinchi marta nashr etilgan va keyinchalik bir necha marta yangilangan.

Standartning asosiy maqsadlari:

1. **Davlat grantlarini tan olish:** Davlat grantlarini qachon va qanday moliyaviy hisobotlarda tan olish kerakligini aniqlash.
2. **Taqdimot usullari:** Davlat grantlarini moliyaviy hisobotlarda taqdim etishning tegishli usullarini belgilash.
3. **Oshkor qilish:** Davlat yordamining korxonaning moliyaviy holatiga va natijalariga ta'siri haqida etarli ma'lumotlarni taqdim etish.
4. **Izchillik va shaffoflik:** Turli korxonalar o'rtasida taqqoslanuvchilikni ta'minlash va moliyaviy hisobot foydalanuvchilariga aniq tushuncha berish.

Davlat granti nima?

IAS 20 ga muvofiq, davlat granti - bu korxona tomonidan muayyan shartlar bajarilishi evaziga resurslarning davlat tomonidan o'tkazilishi. Davlat bu yerda hukumat, hukumat organlari va shunga o'xshash mahalliy, milliy yoki xalqaro organlarni bildiradi.

Davlat grantlari quyidagi shakllarda bo'lishi mumkin:

- Pul mablag'lari o'tkazmasi
- Majburiyatlar yoki qarzlarni kechirish
- Aktivlar (yer, bino, asbob-uskunalar) bepul berish yoki past narxda sotish
- Kafolatlar berish
- Imtiyozli shartlarda qarzlar berish

Davlat yordami nima?

Davlat yordami - bu davlat tomonidan korxonaga yoki korxonalar sinfiga o'zining odatdagi savdo operatsiyalaridan ajralib turadigan manfaat yaratish uchun ko'rsatiladigan harakatlar. IAS 20 doirasiga kirmaydigan davlat yordamiga quyidagilar kiradi:

- Infratuzilmani ta'minlash (yo'llar, portlar)
- Savdo cheklovlari (import kvotalari, raqiblarni cheklash)
- Texnik yoki marketing maslahatlari

Davlat grantlarini tan olish tamoyillari

IAS 20 ga muvofiq, davlat grantlari quyidagi ikkala shart bajarilganda tan olinadi:

1. **Shartlarning bajarilishi bo'yicha ishonch:** Korxona grantga bog'liq shartlarni bajarishiga ishonch hosil qilish uchun yetarli asos mavjud.
2. **Grant olinishi bo'yicha ishonch:** Grant olinishiga ishonch hosil qilish uchun yetarli asos mavjud.

Muhim printsip: Grant olish to'g'risida rasmiy xabar olish o'zi tan olish uchun yetarli emas. Korxona shartlarni bajarish qobiliyatiga ega bo'lishi va grantni olishi mumkinligiga ishonchi komil bo'lishi kerak.

O'lchov:

Davlat grantlari odatda adolatli qiymatda o'lchanadi:

- Pul grantlari: Olingan yoki olinadigan pul miqdorida
- Nopul grantlari (aktivlar): Aktivning adolatli qiymatida yoki nominal qiymatda (agar adolatli qiymatni aniqlash qiyin bo'lsa)

Davlat grantlarini tan olish va taqdimot

IAS 20 davlat grantlarini ikki asosiy usulda hisob qaydiga olishni taqiqlaydi:

1. Bevosita kapitalga kiritish (kapital yondashuvida)
2. Bir martalik daromad sifatida tan olish

O'rniga, standart **daromad yondashuvi**ni talab qiladi:

Daromad yondashuvi printsipi: Davlat grantlari qoplashga mo'ljallangan xarajatlar tan olingan davrlarda tizimli asosda daromad sifatida tan olinishi kerak. Grantlar foydada darhol tan olinmaydi, balki tegishli xarajatlar bilan moslashtirilib, bir necha davrlar davomida tan olinadi.

Grantlarning turlari va ularni tan olish:

1. Aktivlarga bog'liq grantlar

Aktivlarga bog'liq grantlar - bu uzoq muddatli aktivlarni sotib olish, qurish yoki boshqacha tarzda sotib olish asosiy yoki yagona sharti bo'lgan grantlar.

Taqdimot usullari:

Usul 1: Kechiktirilgan daromad Grant kechiktirilgan daromad sifatida moliyaviy holat to'g'risida hisobotda ko'rsatiladi va aktivning foydali xizmat qilish muddati davomida tizimli asosda foyda yoki zararda tan olinadi.

Misol: Korxona 1,000,000 so'm qiymatidagi asbob-uskunani sotib oldi va 400,000 so'm davlat granti oldi. Asbob-uskuna 10 yil foydali xizmat qiladi.

Grant olinganda:

Dr. Bank 400,000

Cr. Kechiktirilgan davlat granti daromadi 400,000

Har yili (10 yil davomida):

Dr. Kechiktirilgan davlat granti daromadi 40,000

Cr. Boshqa daromad 40,000

Usul 2: Aktivning balansi qiymatini kamaytirish Grant aktivning balansi qiymatini kamaytirish uchun ishlatiladi. Grant amortizatsiya qilinadigan miqdorni kamaytiradi.

Misol: Yuqoridagi misol uchun:

Grant olinganda:

Dr. Bank 400,000

Cr. Asbob-uskunalar 400,000

Aktivning sof qiymati: 600,000 so'm (1,000,000 - 400,000)

Yillik amortizatsiya: 60,000 so'm (600,000 / 10)

2. Daromadga bog'liq grantlar

Daromadga bog'liq grantlar - bu aktivlarga bog'liq grantlardan tashqari barcha grantlar. Ular odatda ma'lum xarajatlarni qoplash yoki moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun beriladi.

Taqdimot usullari:

Usul 1: Daromad sifatida alohida ko'rsatish Grant daromad bo'limida "Davlat grantlari" yoki "Boshqa daromad" sifatida alohida qatorda ko'rsatiladi.

Usul 2: Tegishli xarajatlarni kamaytirish Grant tegishli xarajatlardan ayiriladi.

Misol: Korxona kadrlarni o'qitish uchun 200,000 so'm grant oldi. O'qitish xarajatlari 500,000 so'm.

Usul 1:

Dr. Bank 200,000

Cr. Davlat granti daromadi 200,000

Dr. O'qitish xarajatlari 500,000

Cr. Bank 500,000

Kompleks daromad to'g'risida hisobotda:

- Davlat granti daromadi: 200,000
- O'qitish xarajatlari: (500,000)
- Sof ta'sir: (300,000)

Usul 2:

Dr. Bank 200,000

Dr. O'qitish xarajatlari 300,000

Cr. Bank 500,000

Kompleks daromad to'g'risida hisobotda:

- O'qitish xarajatlari (sof): (300,000)

Qaytarilishi kerak bo'lgan grantlar

Ba'zida grantlar qaytarilishi kerak bo'lishi mumkin, masalan:

- Shartlar bajarilmagan
- Grant noto'g'ri berilgan
- Faoliyat o'zgargan

Qaytariladigan grant moliyaviy majburiyat emas, balki hisob qaydlari bahosining o'zgarishi sifatida hisobga olinadi:

Aktivga bog'liq grant uchun:

- Kechiktirilgan daromad usulida: Kechiktirilgan daromad qoldiq kamaytiriladi, kamchilik xarajat sifatida tan olinadi
- Aktivni kamaytirish usulida: Aktivning balansi qiymati oshiriladi, ortiqcha xarajat sifatida tan olinadi

Daromadga bog'liq grant uchun:

- Birinchi navbatda, mavjud kechiktirilgan daromadni qaytarish
- Kamchilik darhol xarajat sifatida tan olish

Nopul grantlar

Korxona davlatdan aktivlarni bepul yoki nominal qiymatda olishi mumkin. Masalan:

- Yer uchastkasi
- Binolar
- Asbob-uskunalar
- Tabiiy resurslardan foydalanish huquqi

Bunday grantlar uchun:

1. Aktiv va grant adolatli qiymatda tan olinadi (tavsiya etiladi)
2. Aktiv va grant nominal qiymatda tan olinadi (masalan, 1 so'm)

Davlat yordamining boshqa shakllari

Ba'zi davlat yordamlari IAS 20 doirasiga kirmaydi, lekin ularni oshkor qilish kerak:

- Texnik yoki marketing maslahatlari
- Kafolatlar
- Imtiyozli qarzlar
- Soliq imtiyozlari va daromad solig'idan ozod qilish (IAS 12 ga muvofiq hisobga olinadi)

Oshkor qilish talablari

IAS 20 quyidagi ma'lumotlarni oshkor qilishni talab qiladi:

1. **Hisob qaydlari siyosati:**
   - Davlat grantlari uchun qo'llaniladigan hisob qaydlari usullari
   - Taqdimot usuli
2. **Grant shartlari:**
   - Tan olingan grantlarning tabiati va hajmi
   - Grant olish shartlari
   - Bajarilmagan shartlar va shartli majburiyatlar
3. **Grant bilan bog'liq summalar:**
   - Davrda tan olingan grant summasi
   - Qaytarilgan grantlar
   - Moliyaviy hisobotlarda ko'rsatilgan summalar
4. **Davlat yordamining boshqa shakllari:**
   - Korxonaga bevosita foyda keltiradigan davlat yordamining shakli va hajmi
   - Bajarilmagan shartlar

AMALIY MASALA 2: Davlat grantlarini hisobga olish

Vaziyat: "InnovaTech" AJ yangi ishlab chiqarish korxonasini ochish loyihasini amalga oshirmoqda. 2024-yil davomida quyidagi davlat grantlari va yordami olindi:

1. Bino qurilishi uchun grant:

- Grant summasi: 5,000,000 so'm (2024-yil 1-martda olindi)
- Bino qiymati: 15,000,000 so'm
- Qurilish tugallandi: 2024-yil 30-iyun
- Foydali xizmat muddati: 30 yil
- Shart: Binoda kamida 10 yil ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish

2. Xodimlarni o'qitish uchun grant:

- Grant summasi: 800,000 so'm (2024-yil 1-aprelda olindi)
- Haqiqiy o'qitish xarajatlari: 1,200,000 so'm
- O'qitish davri: 2024-yil aprel-avgust

3. Asbob-uskunalar uchun grant:

- Grant: Davlat 4,000,000 so'm qiymatidagi asbob-uskunalarni 1,000,000 so'mga sotdi
- Sotib olindi: 2024-yil 1-iyulda
- Foydali xizmat muddati: 10 yil
- Shart: Eksportga yo'naltirilgan mahsulot ishlab chiqarish

4. Yangi ishchi o'rinlari yaratish uchun subsidiya:

- Subsidiya: 50,000 so'm har bir yangi ish o'rni uchun (15 ta ish o'rni)
- Jami subsidiya: 750,000 so'm (2024-yil 1-sentyabrda olindi)
- Shart: Ishchilarni kamida 3 yil ish bilan ta'minlash

5. Davlat yordamining boshqa shakli:

- Davlat eksport rivojlantirish markazi orqali bepul bozor tahlili va marketing maslahatlari berdi (taxminiy qiymati 300,000 so'm)

Tahlil va hisob yozuvlari:

1. Bino qurilishi uchun grant (kechiktirilgan daromad usuli):

1-mart 2024 - Grant olindi:

Dr. Bank 5,000,000

Cr. Kechiktirilgan davlat granti daromadi 5,000,000

30-iyun 2024 - Bino qurilishi tugallandi:

Dr. Bino 15,000,000

Cr. Bank 15,000,000

31-dekabr 2024 - Yillik amortizatsiya va grant daromadi:

Bino foydali xizmat muddati: 30 yil 6 oy ishlatilgan (iyul-dekabr): 6/12 = 0.5 yil

Yillik grant daromadi: 5,000,000 / 30 = 166,667 so'm 2024-yil uchun grant daromadi: 166,667 × 0.5 = 83,333 so'm

Dr. Amortizatsiya xarajati 500,000

Cr. Yig'ilgan amortizatsiya (Bino) 500,000

(15,000,000 / 30 × 0.5)

Dr. Kechiktirilgan davlat granti daromadi 83,333

Cr. Davlat granti daromadi 83,333

2. Xodimlarni o'qitish uchun grant (xarajatni kamaytirish usuli):

1-aprel 2024 - Grant olindi:

Dr. Bank 800,000

Cr. Kechiktirilgan davlat granti 800,000

Aprel-avgust 2024 - O'qitish xarajatlari:

Dr. O'qitish xarajatlari 1,200,000

Cr. Bank 1,200,000

Dr. Kechiktirilgan davlat granti 800,000

Cr. O'qitish xarajatlari 800,000

Kompleks daromad to'g'risida hisobotda: O'qitish xarajatlari (sof): 400,000 so'm (1,200,000 - 800,000)

3. Asbob-uskunalar uchun grant (aktivni kamaytirish usuli):

1-iyul 2024 - Asbob-uskunalar sotib olindi:

Adolatli qiymat: 4,000,000 so'm To'langan summa: 1,000,000 so'm Grant summasi: 3,000,000 so'm (4,000,000 - 1,000,000)

Dr. Asbob-uskunalar 4,000,000

Cr. Bank 1,000,000

Cr. Davlat granti (aktivni kamaytirish) 3,000,000

Sof balans qiymati: 1,000,000 so'm

31-dekabr 2024 - Amortizatsiya (6 oy):

Dr. Amortizatsiya xarajati 50,000

Cr. Yig'ilgan amortizatsiya (Asbob) 50,000

(1,000,000 / 10 × 0.5)

4. Yangi ishchi o'rinlari yaratish uchun subsidiya:

1-sentyabr 2024 - Subsidiya olindi:

Dr. Bank 750,000

Cr. Kechiktirilgan davlat granti 750,000

31-dekabr 2024 - Daromad tan olish (4 oy / 36 oy):

3 yillik majburiyat bo'lgani uchun, 36 oy davomida daromad tan olinadi. 2024-yilda 4 oy ishlatilgan (sentyabr-dekabr).

Dr. Kechiktirilgan davlat granti 83,333

Cr. Davlat granti daromadi 83,333

(750,000 / 36 × 4)

5. Moliyaviy hisobotda taqdimot (31-dekabr 2024):

Moliyaviy holat to'g'risida hisobot:

Joriy bo'lmagan aktivlar:

Binolar 15,000,000

Yig'ilgan amortizatsiya (500,000)

Sof balansi qiymati 14,500,000

Asbob-uskunalar (sof) 1,000,000

Yig'ilgan amortizatsiya (50,000)

Sof balansi qiymati 950,000

Joriy bo'lmagan majburiyatlar:

Kechiktirilgan davlat granti daromadi:

- Bino 4,916,667
- Ishchi o'rinlari subsidiyasi 583,333

Joriy qism: 5,500,000

Joriy majburiyatlar:

Kechiktirilgan davlat granti (joriy qism):

- Bino (keyingi yil) 166,667
- Ishchi o'rinlari (keyingi yil) 250,000

Joriy qism: 416,667

Kompleks daromad to'g'risida hisobot:

Daromad X,XXX,XXX

Xarajatlar:

O'qitish xarajatlari (sof) (400,000)

Amortizatsiya xarajati (550,000)

Boshqa xarajatlar (X,XXX,XXX)

Boshqa daromad:

Davlat granti daromadi:

- Bino granti 83,333
- Ishchi o'rinlari subsidiyasi 83,333

Jami davlat granti daromadi 166,666

Foyda soliqqa qadar X,XXX,XXX

6. Oshkor qilish (moliyaviy hisobotlar izohida):

Davlat grantlari:

Kompaniya 2024-yilda turli davlat grantlari va subsidiyalarini oldi:

a) **Bino qurilishi granti:** 5,000,000 so'm grant binoning 30 yillik foydali xizmat muddati davomida tizimli asosda daromad sifatida tan olinmoqda. Shart: Binoda kamida 10 yil ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish. Agar bu shart bajarilmasa, grant to'liq yoki qisman qaytarilishi kerak.

b) **Xodimlarni o'qitish granti:** 800,000 so'm grant o'qitish xarajatlariga qarshi qo'llanilib, sof xarajat 400,000 so'mga kamaytirildi.

c) **Asbob-uskunalar granti:** 3,000,000 so'm qiymatidagi grant asbob-uskunalarning balansi qiymatini kamaytirish uchun ishlatildi. Shart: Eksportga yo'naltirilgan mahsulot ishlab chiqarish.

d) **Yangi ishchi o'rinlari subsidiyasi:** 750,000 so'm subsidiya 3 yillik davr davomida tan olinadi. Shart: Ishchilarni kamida 3 yil ish bilan ta'minlash.
e) **Bepul maslahatlar:** Kompaniya davlat eksport rivojlantirish markazidan bepul bozor tahlili va marketing maslahatlari oldi (taxminiy qiymati 300,000 so'm). Bu IAS 20 doirasida tan olinmaydi, lekin korxonaga bevosita foyda keltirdi.
2024-yil 31-dekabr holatiga ko'ra, barcha shart-sharoitlar bajarilmoqda va grantlarni qaytarish xavfi yo'q.

3. 33-son BHXS (IAS 33) "Bitta aksiyaga to‘g‘ri keladigan foyda": maqsadi, mazmuni, qo‘llanilishi.

33-son BHXS (IAS 33) "Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda" standartining asosiy maqsadi bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foydani (EPS - Earnings Per Share) hisoblash va taqdim etish tamoyillarini belgilashdan iborat. Bu standart 1997-yilda birinchi marta nashr etilgan va 2003-yilda qayta ko'rib chiqilgan.

Standartning asosiy maqsadlari:

1. **Hisoblash usullarini standartlashtirish:** Turli korxonalar o'rtasida EPS hisoblashda izchillikni ta'minlash.
2. **Taqqoslanuvchilikni oshirish:** Turli davrlar va turli korxonalar o'rtasida EPS ko'rsatkichlarini taqqoslash imkoniyatini yaratish.
3. **Shaffoflikni ta'minlash:** Investorlarga va boshqa foydalanuvchilarga korxonaning rentabelligini baholash uchun etarli ma'lumot berish.
4. **Potentsial suyultiruvchi ta'sirni aks ettirish:** Kelajakda oddiy aksiyalar sonining o'sishi mumkin bo'lgan moliyaviy instrumentlarning ta'sirini ko'rsatish.

EPS nima va nima uchun muhim?

Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda (EPS) - bu oddiy aktsiyalar egalariga tegishli foyda yoki zararning bir oddiy aksiyaga to'g'ri keladigan qismi. EPS eng ko'p ishlatiladigan moliyaviy ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi va quyidagilar uchun ishlatiladi:

- Korxonaning rentabelligini baholash
- Turli korxonalarni taqqoslash
- Investitsion qarorlar qabul qilish
- Narx/foyda nisbatini (P/E ratio) hisoblash
- Dividendlar siyosatini belgilash

Qo'llanish doirasi

IAS 33 quyidagi korxonalarga qo'llaniladi:

- Oddiy aksiyalari jamoat bozorida savdo qilinadigan yoki savdoga chiqarilayotgan korxonalar
- Jamoat bozorida savdo qilinadigan obligatsiyalar yoki varrantlar chiqaradigan korxonalar
- Konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotlarni taqdim etadigan korxonalar

Agar korxona oddiy va imtiyozli aksiyalar chiqarsa, IAS 33 faqat oddiy aksiyalar uchun EPS hisoblashni talab qiladi.

EPS ning ikkita ko'rsatkichi:

IAS 33 ikkita EPS ko'rsatkichini hisoblash va taqdim etishni talab qiladi:

1. **Asosiy EPS (Basic EPS):** Hozirgi oddiy aktsiyalar soniga asoslangan
2. **Suyultirilgan EPS (Diluted EPS):** Kelajakda oddiy aksiyalarga aylanishi mumkin bo'lgan instrumentlarning ta'sirini hisobga olgan

Asosiy EPS hisoblash

Asosiy EPS quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

Asosiy EPS = (Oddiy aktsiyalar egalariga tegishli foyda yoki zarar) / (Davr mobaynidagi oddiy aksiyalarning o'rtacha og'irlashgan soni)

1-komponent: Oddiy aktsiyalar egalariga tegishli foyda

Bu miqdor quyidagicha hisoblanadi:

Oddiy aktsiyalar egalariga tegishli foyda = Davr uchun foyda yoki zarar - Imtiyozli aksiyalar dividendlari

Imtiyozli aksiyalar dividendlari:

- **Kumulyativ imtiyozli aksiyalar:** E'lon qilingan bo'lmasa ham, yil uchun to'lanadigan dividendlar chiqariladi
- **Kumulyativ bo'lmagan imtiyozli aksiyalar:** Faqat e'lon qilingan dividendlar chiqariladi

2-komponent: Oddiy aksiyalarning o'rtacha og'irlashgan soni

O'rtacha og'irlashgan aksiyalar soni davr boshidan boshlab har bir voqea sanasidan davr oxirigacha bo'lgan vaqt bo'yicha og'irlashtiriladi.

Formula:

O'rtacha og'irlashgan aksiyalar = Σ (Aksiyalar soni × Davrdagi kunlar / Jami kunlar)

Aksiyalar soniga ta'sir qiladigan voqealar:

1. **Pul evaziga aksiyalar chiqarish:** Aksiyalar soni qo'shilgan sanadan boshlab hisobga olinadi
2. **Bonus chiqarish yoki aksiyalarni bo'lish:** Retroaktiv tuzatish qilinadi (davr boshidan)
3. **Aksiyalarni qayta sotib olish:** Aksiyalar soni sotib olingan sanadan kamayadi
4. **Kontrshartlar:** Shartlar bajarilganda aksiyalar qo'shiladi

Suyultirilgan EPS hisoblash

Suyultirilgan EPS potentsial oddiy aksiyalarning suyultiriluvchi ta'sirini hisobga oladi.

Suyultirilgan EPS = (Oddiy aksiyalarga tegishli foyda + Tuzatishlar) / (Oddiy aksiyalarning o'rtacha og'irlashgan soni + Potentsial oddiy aksiyalar)

Potentsial oddiy aksiyalar:

Potentsial oddiy aksiyalar - bu egalarga kelajakda oddiy aksiyalar olish huquqini beradigan moliyaviy instrumentlar yoki shartnomalar:

1. **Konvertirlash mumkin bo'lgan obligatsiyalar:** Oddiy aksiyalarga aylantirilishi mumkin bo'lgan qarzlar
2. **Konvertirlash mumkin bo'lgan imtiyozli aksiyalar:** Oddiy aksiyalarga aylantirilishi mumkin bo'lgan imtiyozli aksiyalar

3. **Opsionlar va varrantlar:** Egalarga belgilangan narxda aksiyalar sotib olish huquqini beradi

4. **Potentsial aksiyalarni chiqaradigan shartnomalar:** Muayyan shartlar bajarilganda aksiyalar chiqarish majburiyati

Suyultiriluvchi instrumentlar:

Instrument faqat uni konvertatsiya qilish yoki amalga oshirish EPS ni kamaytirsa, suyultiriluvchi hisoblanadi. Agar EPS oshsa, instrument anti-suyultiriluvchi (antidilutive) hisoblanadi va hisob-kitoblarda e'tiborga olinmaydi.

Opsionlar va varrantlar uchun hisoblash

Opsionlar va varrantlar uchun **xazina aksiyalari usuli (Treasury Stock Method)** qo'llaniladi:

Taxmin:

1. Opsionlar/varrantlar davr boshida amalga oshiriladi
2. Olingan mablag' aksiyalarni o'rtacha bozor narxida sotib olish uchun ishlatiladi
3. Qo'shimcha aksiyalar faqat "sof" miqdorda hisoblanadi

Formula:

Qo'shimcha aksiyalar = (Opsionlar soni) - (Opsionlar × Amalga oshirish narxi / O'rtacha bozor narxi)

Misol:

- 10,000 ta opsion mavjud
- Amalga oshirish narxi: 50 so'm
- O'rtacha bozor narxi: 100 so'm

Qo'shimcha aksiyalar = 10,000 - (10,000 × 50 / 100) = 10,000 - 5,000 = 5,000 aksiya

Konvertirlash mumkin bo'lgan obligatsiyalar uchun hisoblash

"Agar konvertatsiya qilingan bo'lsa" usuli:

1. **Foyda tuzatish:** Obligatsiyalar foizlari (soliqdan keyin) foydaga qo'shiladi

2. **Aksiyalar tuzatish:** Konvertatsiya qilinganda olinadigan aksiyalar qo'shiladi

Misol:

- 1,000,000 so'm nominal qiymatli konvertirlash mumkin bo'lgan obligatsiyalar
- 8% yillik foiz stavkasi
- Soliq stavkasi: 20%
- Konvertatsiya nisbati: 1000 so'm obligatsiyaga 10 ta aksiya

Tuzatishlar:

- Foyda tuzatish: 1,000,000 × 8% × (1 - 20%) = 64,000 so'm
- Aksiyalar tuzatish: (1,000,000 / 1000) × 10 = 10,000 aksiya

Taqdimot va oshkor qilish

Taqdimot:

IAS 33 asosiy va suyultirilgan EPS ni kompleks daromad to'g'risida hisobotda taqdim etishni talab qiladi:

1. **Davr uchun foyda yoki zarar uchun EPS:**
   - Asosiy EPS
   - Suyultirilgan EPS
2. **Uzluksiz faoliyatdan foyda uchun EPS (agar alohida ko'rsatilsa):**
   - Asosiy EPS
   - Suyultirilgan EPS
3. **To'xtatilgan faoliyatdan foyda uchun EPS (agar mavjud bo'lsa):**
   - Asosiy EPS
   - Suyultirilgan EPS

Oshkor qilish:

IAS 33 quyidagi ma'lumotlarni oshkor qilishni talab qiladi:

1. **Hisoblash metodologiyasi:**
   - Oddiy aktsiyalar egalariga tegishli foyda miqdori
   - Oddiy aksiyalarning o'rtacha og'irlashgan soni
   - Suyultirilgan hisoblashda qo'shilgan instrumentlar

2. **Potentsial oddiy aksiyalar:**

- Anti-suyultiriluvchi bo'lgani uchun hisoblashlarga kiritilmagan instrumentlar
- Davr tugaganidan keyin oddiy aksiyalarga konvertatsiya qilingan yoki amalga oshirilgan instrumentlar

3. **O'zgarishlar:**

- Davr tugaganidan keyin sodir bo'lgan muhim voqealar (aksiyalarni bo'lish, katta hajmdagi chiqarish)

AMALIY MASALA 3: Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda hisoblash

Vaziyat: "TechCorp" AJ ochiq aksiyadorlik jamiyati bo'lib, 2024-yil moliyaviy hisobotini tayyorlamoqda.

Kapital tuzilmasi (1-yanvar 2024):

- Oddiy aksiyalar: 1,000,000 ta (100 so'm nominal qiymatda)
- 6% kumulyativ imtiyozli aksiyalar: 200,000 ta (100 so'm nominal qiymatda)
- 8% konvertirlash mumkin bo'lgan obligatsiyalar: 50,000,000 so'm nominal qiymat
  - Konvertatsiya nisbati: 1,000 so'm obligatsiyaga 8 ta oddiy aksiya
  - Konvertatsiya 2025-yil 1-yanvardan mumkin
- Xodimlar uchun aksiyalar opsionlari: 100,000 ta opsion
  - Amalga oshirish narxi: 150 so'm
  - Amal qilish muddati: 2023-yildan boshlab

2024-yil davomidagi voqealar:

1-aprel 2024: 200,000 ta yangi oddiy aksiya chiqarildi (200 so'm narxda)

1-iyul 2024: 2:1 nisbatda aksiyalarni bo'lish amalga oshirildi (har bir aksiya ikkita aksiyaga bo'lindi)

1-oktyabr 2024: Kompaniya 100,000 ta oddiy aksiyani 180 so'mdan qayta sotib oldi

Moliyaviy natijalar:

- 2024-yil uchun sof foyda: 120,000,000 so'm

- Foyda solig'i stavkasi: 20%
- Oddiy aksiyalarning o'rtacha bozor narxi (2024): 200 so'm

Tahlil va hisoblashlar:

Bosqich 1: Oddiy aktsiyalar egalariga tegishli foydani hisoblash

Sof foyda 120,000,000 so'm

Minus: Imtiyozli aksiyalar dividendlari:

200,000 aksiya × 100 so'm × 6% (1,200,000 so'm)

Oddiy aktsiyalar egalariga tegishli foyda 118,800,000 so'm

Bosqich 2: Oddiy aksiyalarning o'rtacha og'irlashgan sonini hisoblash

Retroaktiv tuzatish (aksiyalarni bo'lish uchun): Aksiyalarni 2:1 bo'lish 1-iyulda amalga oshirilgan, shuning uchun davr boshidan barcha aksiyalar 2 ga ko'paytiriladi.

Sana	Voqea	Aksiyalar	Vaqt og'irligi	O'rtacha og'irlashgan
1-yan	Boshlanish	1,000,000	90/365	246,575
	Bo'lish tuzatmasi ×2	2,000,000		493,151
1-apr	Yangi chiqarish	200,000	90/365	49,315
	Bo'lish tuzatmasi ×2	400,000		98,630
1-iyul	Aksiyalarni bo'lish			
	Jami (2,000,000 + 400,000)	2,400,000	92/365	605,479
1-okt	Qayta sotib olish	(100,000)	92/365	(25,205)
	Qayta sotib olishdan keyin	2,300,000		(57,534)
Jami o'rtacha og'irlashgan aksiyalar				**1,164,836**

Aniqroq hisoblash:

1-yanvar - 31-mart (90 kun):

Aksiyalar: 1,000,000 × 2 (bo'lish uchun) = 2,000,000

O'rtacha og'irlashgan: 2,000,000 × 90/365 = 493,151

1-aprel - 30-iyun (91 kun):

Aksiyalar: (1,000,000 + 200,000) × 2 (bo'lish uchun) = 2,400,000

O'rtacha og'irlashgan: 2,400,000 × 91/365 = 598,356

1-iyul - 30-sentyabr (92 kun):

Aksiyalar: 2,400,000 (allaqachon bo'lingan)

O'rtacha og'irlashgan: 2,400,000 × 92/365 = 605,260

1-oktyabr - 31-dekabr (92 kun):

Aksiyalar: 2,400,000 - 200,000 (qayta sotib olish × 2) = 2,300,000

O'rtacha og'irlashgan: 2,300,000 × 92/365 = 579,452

Jami o'rtacha og'irlashgan: 493,151 + 598,356 + 605,260 + 579,452 = 2,276,219

Xato! Qayta hisoblash:

To'g'ri yondashuv - har bir davr uchun aksiyalar sonini aniq hisobga olish:

1-yanvar - 31-mart (90 kun):

Boshlang'ich: 1,000,000 aksiya

Bo'lish ta'siri: × 2 = 2,000,000 aksiya

O'rtacha og'irlashgan: 2,000,000 × (90/365) = 493,151 aksiya

1-aprel - 30-iyun (91 kun):

Mavjud: 2,000,000 aksiya

Yangi chiqarish: 200,000 aksiya

Bo'lish ta'siri: × 2 = 400,000 aksiya

Jami: 2,000,000 + 400,000 = 2,400,000 aksiya

O'rtacha og'irlashgan: 2,400,000 × (91/365) = 598,356 aksiya

1-iyul - 30-sentyabr (92 kun):

Mavjud: 2,400,000 aksiya (allaqachon bo'lish hisobga olingan)

O'rtacha og'irlashgan: 2,400,000 × (92/365) = 605,260 aksiya

1-oktyabr - 31-dekabr (92 kun):

Mavjud: 2,400,000 aksiya

Qayta sotib olish: 100,000 aksiya × 2 (bo'lish) = 200,000 aksiya

Qolgan: 2,400,000 - 200,000 = 2,200,000 aksiya

O'rtacha og'irlashgan: 2,200,000 × (92/365) = 554,521 aksiya

Jami o'rtacha og'irlashgan: 2,251,288 aksiya

Bosqich 3: Asosiy EPS hisoblash

Asosiy EPS = 118,800,000 / 2,251,288 = 52.78 so'm

Bosqich 4: Suyultirilgan EPS hisoblash

4.1. Konvertirlash mumkin bo'lgan obligatsiyalar:

Obligatsiyalar foizlari (soliqdan keyin):

Foiz xarajatlari: 50,000,000 × 8% = 4,000,000 so'm

Soliqdan keyin: 4,000,000 × (1 - 0.20) = 3,200,000 so'm

Konvertatsiya qilingan aksiyalar:

(50,000,000 / 1,000) × 8 = 400,000 aksiya

Suyultirilish testi:

Qo'shimcha EPS = 3,200,000 / 400,000 = 8.00 so'm

Asosiy EPS = 52.78 so'm

Qo'shimcha EPS < Asosiy EPS → SUYULTIRILUVCHI ✓

4.2. Aksiyalar opsionlari (Xazina aksiyalari usuli):

Amalga oshirilgan opsionlar: 100,000 ta

Amalga oshirish narxi: 150 so'm

O'rtacha bozor narxi: 200 so'm

Olingan mablag': 100,000 × 150 = 15,000,000 so'm

Qayta sotib olinadigan aksiyalar: 15,000,000 / 200 = 75,000 aksiya

Sof qo'shimcha aksiyalar: 100,000 - 75,000 = 25,000 aksiya

Suyultirilish testi:

Qo'shimcha EPS = 0 / 25,000 = 0 so'm

Asosiy EPS = 52.78 so'm

Qo'shimcha EPS < Asosiy EPS → SUYULTIRILUVCHI ✓

Bosqich 5: Suyultirilgan EPS yakuniy hisoblash

Tuzatilgan foyda:

Oddiy aktsiyalar egalariga tegishli foyda 118,800,000

Plus: Obligatsiyalar foizlari (soliqdan keyin) 3,200,000

Tuzatilgan foyda 122,000,000 so'm

Tuzatilgan aksiyalar:

O'rtacha og'irlashgan aksiyalar 2,251,288

Plus: Konvertirlash mumkin bo'lgan obligatsiyalar 400,000

Plus: Aksiyalar opsionlari (sof) 25,000

Tuzatilgan aksiyalar 2,676,288

Suyultirilgan EPS = 122,000,000 / 2,676,288 = 45.59 so'm

Bosqich 6: Moliyaviy hisobotda taqdimot

Kompleks daromad to'g'risida hisobot (qisqartirilgan):

Davr uchun foyda 120,000,000

Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda:

Asosiy EPS	52.78
Suyultirilgan EPS	45.59

Izohlar:

Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda:

Asosiy EPS:

- Oddiy aktsiyalar egalariga tegishli foyda: 118,800,000 so'm (sof foyda 120,000,000 so'm minus imtiyozli dividendlar 1,200,000 so'm)
- Oddiy aksiyalarning o'rtacha og'irlashgan soni: 2,251,288 aksiya
- Asosiy EPS: 52.78 so'm

O'rtacha og'irlashgan aksiyalar sonini hisoblashda 1-iyul 2024-da amalga oshirilgan 2:1 aksiyalarni bo'lish davr boshidan retroaktiv tuzatildi.

Suyultirilgan EPS:

- Tuzatilgan foyda: 122,000,000 so'm (asosiy foyda 118,800,000 so'm plus konvertirlash mumkin bo'lgan obligatsiyalar foizlari 3,200,000 so'm)
- Tuzatilgan aksiyalar: 2,676,288 aksiya (o'rtacha og'irlashgan 2,251,288 plus konvertirlash mumkin bo'lgan obligatsiyalar 400,000 plus aksiyalar opsionlari 25,000)
- Suyultirilgan EPS: 45.59 so'm

Suyultirilgan hisoblashda quyidagilar hisobga olindi:

- 8% konvertirlash mumkin bo'lgan obligatsiyalar (nominal qiymat 50,000,000 so'm)
- Xodimlar uchun aksiyalar opsionlari (100,000 ta, amalga oshirish narxi 150 so'm).

Nazorat uchun savollar.

1. IAS 33 standartiga muvofiq bir aktsiyaga to'g'ri keladigan foyda (EPS) qanday hisoblanadi va uning asosiy (basic EPS) va suyultirilgan (diluted EPS) ko'rsatkichlari o'rtasidagi farq nimadan iborat?
2. Oddiy aktsiyalar va imtiyozli aktsiyalar o'rtasidagi asosiy farqlar nimalardan iborat? Imtiyozli aktsiyalar kapital yoki majburiyat sifatida qanday tasniflanadi?
3. IAS 1 standartiga ko'ra kapital o'zgarishi to'g'risidagi hisobotda qanday ma'lumotlar aks ettiriladi? Ushbu hisobotning tuzilishi va maqsadi nimalardan iborat?
4. Boshqa kompleks daromad (Other Comprehensive Income - OCI) nima va u oddiy foyda-zarardan qanday farqlanadi? OCI ga qanday moddalar kiritiladi?
5. Taqsimlangan va taqsimlanmagan foyda tushunchalari nimani anglatadi? Dividendlarni e'lon qilish va to'lash moliyaviy hisobotlarda qanday aks ettiriladi?
6. Ustav kapitali, emission daromad (share premium) va boshqa kapital zahiralari o'rtasidagi farqlar nimalardan iborat? Ularning shakllanish manbalari qanday?
7. Aktsiyalarni qayta sotib olish (treasury shares) operatsiyalari qanday hisobga olinadi? Qayta sotib olingan aktsiyalar kapitalga qanday ta'sir qiladi?
8. Suyultirilgan EPS ni hisoblashda qanday potensial oddiy aktsiyalar hisobga olinadi? Konvertatsiya qilinadigan qimmatli qog'ozlar va opsionlar qanday qaraladi?

9. Kapital bilan bog'liq operatsiyalarni pul mablag'lari harakati hisobotida qanday aks ettirish kerak? Dividendlar to'lash qaysi faoliyat turiga kiradi?

10. IAS 33 va IAS 1 standartlari bo'yicha foyda va kapital bo'yicha ochib berilishi kerak bo'lgan asosiy ma'lumotlar (disclosures) nimalardan iborat?

Test savollari:

1. IAS 33 standartining asosiy maqsadi nima?

A) Kapitalni hisoblash

B) Bir aktsiyaga to'g'ri keladigan foydani hisoblash va taqdim etish

C) Dividendlarni hisoblash

D) Aktivlarni baholash

2. Asosiy EPS (Basic EPS) qanday hisoblanadi?

A) Jami foyda / Jami aktsiyalar

B) (Oddiy aktsiyadorlarga tegishli foyda) / (Muomalada bo'lgan oddiy aktsiyalarning o'rtacha tortilgan soni)

C) Sof foyda / Jami kapital

D) Foyda / Aktivlar

3. Suyultirilgan EPS (Diluted EPS) nimani ko'rsatadi?

A) Haqiqiy foydani

B) Barcha potensial oddiy aktsiyalar oddiy aktsiyalarga aylantirilsa, maksimal suyultirilish ta'sirini

C) Minimal foydani

D) Faqat imtiyozli aktsiyalar foydasi

4. Quyidagilardan qaysi biri Boshqa kompleks daromad (OCI) ga kiradi?

A) Sotishdan foyda

B) Chet el operatsiyalarini konversiya qilishdan kelib chiqgan farqlar

C) Oddiy faoliyat foydasi

D) Ish haqi xarajatlari

5. Dividendlar qachon majburiyat sifatida tan olinadi?

A) Boshqaruv e'lon qilganda

B) Tegishli organ (aksiyadorlar yig'ilishi) tasdiqlanganda

C) To'langanda

D) Yil boshida

6. Qayta sotib olingan aktsiyalar (treasury shares) qanday aks ettiriladi?

A) Aktivlar sifatida

B) Kapitaldan ayriladi (manfiy kapital)

C) Majburiyatlar sifatida

D) Daromad sifatida

7. Emission daromad (share premium) nima?

A) Aktsiyalarni nominal qiymatdan yuqori narxda sotishdan kelib chiqgan ortiqcha summa

B) Dividendlar

C) Yillik foyda

D) Zararlar

8. Kapital o'zgarishi to'g'risidagi hisobot qancha kapital komponentini ko'rsatadi?

A) Faqat ustav kapitalini

B) Barcha kapital komponentlarini (ustav kapitali, zahiralar, foyda, OCI va h.k.)

C) Faqat foydani

D) Faqat zararlarni

9. Konvertatsiya qilinadigan obligatsiyalar suyultirilgan EPS da qanday hisobga olinadi?

A) Hisobga olinmaydi

B) Agar suyultiruvchi bo'lsa, oddiy aktsiyalarga konversiya qilingan deb hisoblanadi

C) Faqat majburiyat sifatida

D) Faqat daromad sifatida

10. Taqsimlanmagan foyda (retained earnings) nima?

A) Joriy yil foydasi

B) To'plangan foyda minus to'langan dividendlar

C) Faqat dividendlar

D) Faqat zararlar

12-MAVZU. BIZNESLAR BIRLASHUVLARI VA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI KONSOLIDATSIYALASHTIRISHGA DOIR MHXSLAR

1. Bizneslar birlashuvi va moliyaviy hisobotlarni konsolidatsiyalash asoslari: mohiyati, shartlari, ishtirokchilar, birlashish bosqichlari, sotib olish va hisobot sanalariga sotib olingan korxonaning sof aktivlari, investitsiya qiymati, sotishda vujudga kelgan gudvil, ozchiliklar ulushi, guruhning taqsimlanmagan foydasi hisob-kitoblari.

2. 3-son MHXS (IFRS 3) "Bizneslar birlashuvlari" va 10-son MHXS (IFRS 10) "Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot" talablari asosida Konsolidatsiyalashgan moliyaviy holat to'g'risida hisobotni tuzish.

3. 3-son MHXS (IFRS 3) "Bizneslar birlashuvlari" va 10-son MHXS (IFRS 10) "Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot" talablari asosida Konsolidatsiyalashgan foyda va zararlar hamda boshqa jamlama daromadlar to'g'risidagi hisobotni tuzish.

Tayanch so'zlar: bizneslar birlashuvi, nazorat (control), sotib olish usuli, sotib olish sanasi, sof aktivlar, investitsiya qiymati, gudvil, ozchiliklar ulushi (NCI), konsolidatsiyalashgan taqsimlanmagan foyda, guruh moliyaviy hisobotlari.

1. Bizneslar birlashuvi va moliyaviy hisobotlarni konsolidatsiyalash asoslari: mohiyati, shartlari, ishtirokchilar, birlashish bosqichlari, sotib olish va hisobot sanalariga sotib olingan korxonaning sof aktivlari, investitsiya qiymati, sotishda vujudga kelgan gudvil, ozchiliklar ulushi, guruhning taqsimlanmagan foydasi hisob-kitoblari.

Bizneslar birlashuvi - bu bir yoki bir nechta korxonalarning boshqaruvi ustidan nazoratni olish orqali alohida korxonalarning bitta iqtisodiy birlashma sifatida birlashishi jarayoni. Bu jarayon zamonaviy biznes dunyosida keng tarqalgan strategik qaror bo'lib, kompaniyalar o'z faoliyatini kengaytirish, yangi bozorlarga kirish, texnologiyalarni qo'lga kiritish yoki raqobat qobiliyatini oshirish maqsadida amalga oshiradilar.

Bizneslar birlashuvining asosiy maqsadlari:

1. **Bozor ulushini oshirish:** Raqobatchi yoki to'ldiruvchi biznesni sotib olish orqali bozor pozitsiyasini mustahkamlash.

2. **Synergiya effektini olish:** Birlashgan korxonalar alohida faoliyat yuritganda erishilmaydigan darajada xarajatlarni kamaytirish va daromadlarni oshirish.

3. **Texnologik imkoniyatlarni kengaytirish:** Yangi texnologiyalar, patentlar, intellektual mulk huquqlarini qo'lga kiritish.

4. **Geografik kengayish:** Yangi geografik bozorlarga kirishning tez yo'li.

5. **Vertikal yoki gorizontal integratsiya:** Ta'minot zanjirini nazorat qilish yoki bir xil bozorlarda faoliyatni birlashtirish.

6. **Moliyaviy samaradorlik:** Soliq imtiyozlari, kapitalga kirish yaxshilanishi, moliyaviy riskni diversifikatsiya qilish.

Bizneslar birlashuvining turlari:

1. Gorizontal birlashuv: Bir xil sohalarda faoliyat yurituvchi kompaniyalar birlashuvi. Misol: Ikki avtomobil ishlab chiqaruvchi kompaniyaning birlashuvi.

2. Vertikal birlashuv: Ta'minot zanjirining turli bosqichlarida faoliyat yurituvchi kompaniyalar birlashuvi. Misol: Avtomobil ishlab chiqaruvchi kompaniya detali yetkazib beruvchi zavodni sotib olishi.

3. Konglomerativ birlashuv: Turli sohalarda faoliyat yurituvchi kompaniyalar birlashuvi. Misol: Texnologiya kompaniyasi oziq-ovqat ishlab chiqaruvchi korxonani sotib olishi.

Bizneslar birlashuvining asosiy shartlari:

Bizneslar birlashuvi deb tan olinishi uchun quyidagi shartlar bajarilishi kerak:

1. **Biznesni sotib olish:** Sotib olinayotgan obyekt "biznes" ta'rifiga javob berishi kerak. IFRS 3 ga muvofiq, biznes - bu faoliyatni amalga oshirish va investorlarga daromad keltirish maqsadida boshqariladigan integratsiyalangan faoliyat va aktivlar to'plami.

2. **Nazoratni qo'lga kiritish:** Sotib oluvchi sotib olinayotgan korxona ustidan nazoratni qo'lga kiritishi kerak. Nazorat - bu moliyaviy siyosatni boshqarish va faoliyatdan foyda olish huquqi.

3. **O'tkazish sanasi:** Aniq o'tkazish sanasi (acquisition date) mavjud bo'lishi kerak - bu sotib oluvchi nazoratni qo'lga kiritgan sana.

4. **Tan olinadigan aktivlar va majburiyatlar:** Sotib olingan biznesning barcha aniqlanadigan aktivlari va majburiyatlari adolatli qiymatda tan olinishi kerak.

Bizneslar birlashuvida ishtirokchilar:

1. Sotib oluvchi (Acquirer): Boshqa biznes yoki korxona ustidan nazoratni qo'lga kirituvchi tomon. Sotib oluvchi quyidagilarga ega:

- Boshqa korxonaning moliyaviy va operatsion siyosatini belgilash huquqi
- Direktolar kengashida ko'pchilik ovozlari
- Rahbariyatni tayinlash huquqi
- Faoliyatdan foyda olish huquqi

2. Sotib olinuvchi (Acquiree): Nazorat sotib oluvchiga o'tadigan biznes yoki korxona. Bu tomon:

- Mustaqil qaror qabul qilish huquqini yo'qotadi
- Sotib oluvchining nazorati ostiga o'tadi
- Guruhning tarkibiy qismi bo'lib qoladi

3. Ozchilik manfaatdorlari (Non-controlling Interest - NCI): Sotib oluvchi 100% emas, balki ozroq ulushni (masalan, 80%) sotib olgan taqdirda, qolgan ulush (20%) egalari ozchilik manfaatdorlari deb ataladi. Ular:

- Sotib olingan korxonaning kapitalida ulushga ega
- Sotib oluvchi tomonidan nazorat qilinmaydi
- Foydadan o'z ulushiga mutanosib qismni oladi

Bizneslar birlashuvi bir necha bosqichlardan iborat murakkab jarayon:

Bosqich 1: Strategik rejalashtirish va maqsad belgilash

- Birlashuv strategiyasini ishlab chiqish

- Potentsial maqsadli kompaniyalarni aniqlash
- Maqsadli korxonani baholashning dastlabki mezonlarini belgilash

Bosqich 2: Due diligence (Puxta tekshiruv)

- Maqsadli korxonaning moliyaviy hisobotlarini tahlil qilish
- Yuridik, soliq va operatsion risklarni baholash
- Aktivlar va majburiyatlarni tekshirish
- Bozor pozitsiyasi va raqobat muhitini o'rganish

Bosqich 3: Baholash va narx belgilash

- Maqsadli korxonaning adolatli qiymatini aniqlash
- Sotib olish narxini kelishish
- Moliyalashtirish tuzilmasini belgilash

Bosqich 4: Shartnoma tuzish va tasdiqlash

- Sotib olish shartnomalarini tuzish
- Aktsiyadorlar yig'ilishida tasdiqlash
- Tartibga solish organlaridan ruxsat olish (agar talab qilinsa)

Bosqich 5: O'tkazish va integratsiya

- Nazoratni rasmiy o'tkazish
- Tashkiliy tuzilmani integratsiya qilish
- Tizimlar va jarayonlarni birlashtirish
- Korporativ madaniyatni moslash

Bosqich 6: Post-integratsiya boshqaruvi

- Synergiya effektlarini monitoring qilish
- Rejalarni amalga oshirish
- Natijalarni baholash va tuzatishlar kiritish

Muhim hisob-kitoblar va tushunchalar

1. Sotib olish sanasidagi sof aktivlar

Sotib olish sanasida sotib olingan korxonaning aniqlanadigan sof aktivlari adolatli qiymatda o'lchanadi:

Sof aktivlar (adolatli qiymatda) = Aniqlanadigan aktivlar - Qabul qilingan majburiyatlar

Misol:

- Aktivlar (adolatli qiymat): 50,000,000 so'm
- Majburiyatlar (adolatli qiymat): 30,000,000 so'm
- Sof aktivlar: 20,000,000 so'm

2. Sotib olish narxi (To'langan qo'yilma)

Sotib olish narxi - bu sotib oluvchi sotib olingan korxona uchun to'lagan yoki to'lashga majbur bo'lgan adolatli qiymat:

Sotib olish narxi = Pul to'lovi + Nopul aktivlar + Chiqarilgan kapital instrumentlari + Shartli to'lov majburiyatlari

Komponentlar:

- **Pul to'lovi:** Bevosita to'langan naqd pul
- **Nopul aktivlar:** O'tkazilgan aktivlar (masalan, mulk, asbob-uskunalar)
- **Kapital instrumentlari:** Chiqarilgan aksiyalar
- **Shartli to'lov:** Kelajakda ma'lum shartlar bajarilganda to'lanadigan summalar

3. Gudvil (Goodwill)

Gudvil - sotib olish narxi sotib olingan biznesning aniqlanadigan sof aktivlarining adolatli qiymatidan oshib ketgan qism:

Gudvil = Sotib olish narxi + Ozchilik ulushi - Sof aktivlarning adolatli qiymati

Gudvil nima uchun vujudga keladi?

- Brand qiymati va obro'
- Mijozlar bazasi va bozor pozitsiyasi
- Malakali ishchi kuchi
- Synergiya kutilmalari
- Raqobatdan ustunlik
- Kelajakdagi foyda keltirish qobiliyati

Gudvilning ikkita turi:

a) **Ijobiy gudvil:** Sotib olish narxi sof aktivlardan yuqori bo'lganda b) **Salbiy gudvil (Savdolashish foydalari):** Sotib olish narxi sof aktivlardan past bo'lganda - bu arzon sotib olishni bildiradi va darhol foydada tan olinadi

4. Ozchilik ulushi (Non-controlling Interest - NCI)

Agar sotib oluvchi 100%dan kam ulush sotib olsa, qolgan ulush ozchilik ulushi hisoblanadi:

NCI (tan olish sanasida) = Sotib olingan korxonaning sof aktivlari × Ozchilik foizi

Yoki alternativ usul:

NCI (adolatli qiymatda) = Ozchilik aksiyalarining bozor qiymati

5. Guruhning taqsimlanmagan foydasi

Konsolidatsiyalashgan foyda sotib oluvchi va ozchilik o'rtasida taqsimlanadi:

Guruhning taqsimlanmagan foydasi = Sotib olingan korxonaning foydasi × Ozchilik foizi

Bu summa konsolidatsiyalangan kompleks daromad to'g'risida hisobotda alohida qatorda ko'rsatiladi va konsolidatsiyalangan kapitaldagi ozchilik ulushiga qo'shiladi.

AMALIY MASALA 1: Bizneslar birlashuvi - hisob-kitoblar

Vaziyat: 2024-yil 1-yanvarda "Holding" AJ "Target" AJ ning 80% ulushini sotib oldi. Sotib olish quyidagi shartlarda amalga oshirildi:

Sotib olish to'lovi:

- Naqd pul to'lovi: 45,000,000 so'm
- "Holding" AJ ning 500,000 ta oddiy aksiyasini berish (bozor qiymati aksiya boshiga 40 so'm)
- Shartli to'lov: Agar "Target" 2024-2025 yillarda belgilangan maqsadga erishsa, qo'shimcha 5,000,000 so'm to'lanadi (adolatli qiymat 3,500,000 so'm)

"Target" AJ ning moliyaviy holati (sotib olish sanasida):

Aktivlar va majburiyatlar	Balans qiymati	Adolatli qiymat

Aktivlar:		
Pul mablag'lari	2,000,000	2,000,000
Debitorlar	5,000,000	4,800,000
Zahiralar	8,000,000	9,500,000
Asosiy vositalar	25,000,000	32,000,000
Nomoddiy aktivlar (tan olingan)	-	6,000,000
Jami aktivlar	**40,000,000**	**54,300,000**
Majburiyatlar:		
Kreditorlar	8,000,000	8,000,000
Qarz mablag'lari	15,000,000	14,500,000
Kechiktirilgan soliq majburiyatlari	2,000,000	3,000,000
Jami majburiyatlar	**25,000,000**	**25,500,000**
Sof aktivlar	**15,000,000**	**28,800,000**

Qo'shimcha ma'lumot:

- Ozchilik ulushi (20%) adolatli qiymatda tan olinadi
- Ozchilik ulushining adolatli qiymati: 8,000,000 so'm

Tahlil va hisob-kitoblar:

1. Sotib olish narxini hisoblash:

Naqd pul to'lovi: 45,000,000 so'm

Plus: Chiqarilgan aksiyalar (500,000 × 40): 20,000,000 so'm

Plus: Shartli to'lov (adolatli qiymat): 3,500,000 so'm

Jami sotib olish narxi: 68,500,000 so'm

2. Sotib olingan sof aktivlarning adolatli qiymati:

Adolatli qiymatdagi aktivlar: 54,300,000 so'm

Minus: Adolatli qiymatdagi majburiyatlar: (25,500,000 so'm)

Sof aktivlar (adolatli qiymat): 28,800,000 so'm

3. Gudvilni hisoblash:

Sotib olish narxi: 68,500,000 so'm

Plus: Ozchilik ulushi (adolatli qiymat): 8,000,000 so'm

Jami qo'yilma: 76,500,000 so'm

Minus: Sof aktivlar (adolatli qiymat): (28,800,000 so'm)

Gudvil: 47,700,000 so'm

4. Sotib olish sanasidagi konsolidatsiya yozuvi:

Dr. Pul mablag'lari 2,000,000

Dr. Debitorlar 4,800,000

Dr. Zahiralar 9,500,000

Dr. Asosiy vositalar 32,000,000

Dr. Nomoddiy aktivlar 6,000,000

Dr. Gudvil 47,700,000

Cr. Kreditorlar 8,000,000

Cr. Qarz mablag'lari 14,500,000

Cr. Kechiktirilgan soliq majburiyati 3,000,000

Cr. Ozchilik ulushi 8,000,000

Cr. Bank (naqd pul to'lovi) 45,000,000

Cr. Kapital (chiqarilgan aksiyalar) 20,000,000

Cr. Shartli to'lov majburiyati 3,500,000

5. Gudvil tarkibining tahlili:

Komponent	Summa (so'm)	Izoh
"Holding" tomonidan to'langan premium	39,700,000	68,500,000 - (28,800,000 × 80%)
Ozchilik ulushidagi gudvil	8,000,000	8,000,000 - (28,800,000 × 20%)
Jami gudvil	**47,700,000**	

6. Konsolidatsiyalashgan moliyaviy holat (sotib olish sanasida):

Aktivlar	"Holding"	"Target" (AQ)	Konsolidatsiya	Konsolidatsiyalashgan
Pul mablag'lari	50,000,000	2,000,000	(45,000,000)	7,000,000
Debitorlar	15,000,000	4,800,000	-	19,800,000
Zahiralar	20,000,000	9,500,000	-	29,500,000
Asosiy vositalar	80,000,000	32,000,000	-	112,000,000
Nomoddiy aktivlar	10,000,000	6,000,000	-	16,000,000
Investitsiya "Target"	-	-	(68,500,000)	-

Gudvil	-	-	47,700,000	47,700,000
JAMI AKTIVLAR	**175,000,000**	**54,300,000**	**(65,800,000)**	**232,000,000**

Kapital va majburiyatlar				
Kapital	120,000,000	28,800,000	(28,800,000)	120,000,000
Ozchilik ulushi	-	-	8,000,000	8,000,000
Shartli to'lov majburiyati	-	-	3,500,000	3,500,000
Kreditorlar	20,000,000	8,000,000	-	28,000,000
Qarz mablag'lari	35,000,000	14,500,000	-	49,500,000
Kechiktirilgan soliq	-	3,000,000	-	3,000,000
Chiqarilgan aksiyalar	-	-	20,000,000	20,000,000
JAMI KAPITAL VA MAJBURIYATLAR	**175,000,000**	**54,300,000**	**2,700,000**	**232,000,000**

Muhim xulosalar:

1. **Gudvil 47,700,000 so'm** - bu "Holding" sotib olish orqali kelajakda qo'shimcha foyda keltirishi kutilayotgan aktivlarni (brand, mijozlar bazasi, synergiya) aks ettiradi.
2. **Ozchilik ulushi 8,000,000 so'm** - bu "Target" ning 20% ulushiga ega bo'lgan ozchilik aktsiyadorlarining konsolidatsiyalashgan moliyaviy holatdagi manfaatlari.
3. **Konsolidatsiyalashgan aktivlar 232,000,000 so'm** - bu guruh darajasida nazorat qilinadigan barcha aktivlar.
4. **Shartli to'lov majburiyati** - kelajakda to'lanishi mumkin bo'lgan summa moliyaviy majburiyat sifatida tan olinadi.

2. 3-son MHXS (IFRS 3) “Bizneslar birlashuvlari” va 10-son MHXS (IFRS 10) “Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot” talablari asosida Konsolidatsiyalashgan moliyaviy holat to‘g‘risida hisobotni tuzish.

IFRS 3 "Bizneslar birlashuvi" sotib olish usulini qo'llashni talab qiladi va quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

1. Sotib oluvchini aniqlash: Har bir bizneslar birlashuvida sotib oluvchi aniqlanishi kerak
2. Sotib olish sanasini aniqlash: Nazorat o'tgan sana
3. Aniqlanadigan aktivlar, majburiyatlar va ozchilik ulushini tan olish va o'lchash: Adolatli qiymatda
4. Gudvil yoki savdolashish foydasini tan olish va o'lchash

IFRS 10 "Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot" bosh korxonaga quyidagi hollarda sho'ba korxonalarni konsolidatsiya qilishni talab qiladi:

1. Nazorat mavjud: Bosh korxona sho'ba korxona ustidan nazoratga ega
2. Nazorat elementlari:
   - Sho'ba korxona ustidan hokimiyat (ovoz berish huquqlari orqali)
   - O'zgaruvchan daromadlarga ta'sir qilish
   - Hokimiyatni daromadlarga ta'sir qilish uchun ishlatish qobiliyati

Konsolidatsiyalashgan moliyaviy holat to'g'risida hisobot (konsolidatsiyalashgan balans) guruhning moliyaviy holatini bitta iqtisodiy birlashma sifatida aks ettiradi.

Konsolidatsiya jarayonining asosiy bosqichlari:

Bosqich 1: Guruh tuzilmasini aniqlash

- Bosh korxonani aniqlash
- Barcha sho'ba korxonalarni ro'yxatlash
- Egalik ulushi foizini aniqlash (100%, 80%, 60% va h.k.)
- Nazoratning mavjudligini tasdiqlash

Bosqich 2: Alohida moliyaviy hisobotlarni tayyorlash

- Har bir guruh korxonasining alohida moliyaviy hisobotini tayyorlash
- Bir xil hisob qaydlari siyosatini qo'llash

- Bir xil hisobot sanasini ishlatish
- Valyuta farqlarini tuzatish (agar kerak bo'lsa)

Bosqich 3: Guruh ichidagi operatsiyalarni bartaraf etish

- Guruh ichidagi qarzlar va debitorlarni bartaraf etish
- Guruh ichidagi savdo operatsiyalarini bartaraf etish
- Guruh ichidagi dividendlarni bartaraf etish
- Guruh ichidagi foydalarni bartaraf etish

Bosqich 4: Investitsiya va kapitalning o'zaro bartaraf etilishi

- Bosh korxonaning sho'ba korxonasiga investitsiyasini bartaraf etish
- Sho'ba korxonaning kapitalini bartaraf etish
- Ozchilik ulushini hisoblash va tan olish
- Gudvilni hisoblash (sotib olish sanasida)

Bosqich 5: Adolatli qiymat tuzatmalarini kiritish

- Sotib olish sanasidagi adolatli qiymat tuzatmalari
- Amortizatsiya va qiymati pasayishini hisobga olish
- Kechiktirilgan soliq ta'sirini hisoblash

Bosqich 6: Ozchilik ulushini hisoblash

- Sotib olish sanasidagi ozchilik ulushi
- Ozchilik ulushining davr mobaynidagi o'zgarishlari
- Hisobot sanasidagi ozchilik ulushi

Bosqich 7: Konsolidatsiyalashgan hisobotni taqdim etish

- Barcha tuzatishlarni qo'llash
- Konsolidatsiyalashgan summalani hisoblash
- Tegishli tushuntirishlarni tayyorlash

Tuzatish 1: Investitsiya va kapitalning bartaraf etilishi

Bosh korxonaning investitsiyasi va sho'ba korxonaning kapitali konsolidatsiya qilinganda bartaraf etilishi kerak:

Dr. Kapital (sho'ba korxonaning) XXX

Dr. Taqsimlanmagan foyda (sho'ba korxonaning) XXX

Dr. Gudvil XXX

Cr. Investitsiya sho'ba korxonaga XXX

Cr. Ozchilik ulushi XXX

Tuzatish 2: Guruh ichidagi qarzlarni bartaraf etish

Agar bosh korxona sho'ba korxonaga qarz bergan bo'lsa yoki aksincha:

Dr. Kreditorlar (bir korxonada) XXX

Cr. Debitorlar (boshqa korxonada) XXX

Tuzatish 3: Guruh ichidagi savdo foydalarini bartaraf etish

Agar bir guruh korxonasi boshqasiga tovar sotgan va bu tovarlar hali sotilmagan bo'lsa:

Dr. Taqsimlanmagan foyda (sotuvchi) XXX

Cr. Zahiralar XXX

Tuzatish 4: Adolatli qiymat amortizatsiyasi

Sotib olish sanasida aktivlar adolatli qiymatga qayta baholangan bo'lsa, qo'shimcha amortizatsiya kerak:

Dr. Taqsimlanmagan foyda XXX

Cr. Asosiy vositalar (yig'ilgan amortizatsiya) XXX

Tuzatish 5: Gudvilning qiymati pasayishi

Agar gudvil qiymati pasaygan bo'lsa:

Dr. Taqsimlanmagan foyda XXX

Cr. Gudvil XXX

Ozchilik ulushi konsolidatsiyalashgan moliyaviy holatda kapitalning alohida komponenti sifatida taqdim etiladi.

Sotib olish sanasida:

Ozchilik ulushi = Sof aktivlar (adolatli qiymat) × Ozchilik foizi

Yoki adolatli qiymat usuli bilan:

Ozchilik ulushi = Ozchilik aksiyalarining bozor qiymati

Hisobot sanasida:

Ozchilik ulushi = Dastlabki ozchilik ulushi + Ozchilikka tegishli foyda - Ozchilikka to'langan dividendlar + Boshqa o'zgarishlar

AMALIY MASALA 2: Konsolidatsiyalashgan moliyaviy holat to'g'risida hisobot

Vaziyat: "Parent" AJ 2023-yil 1-yanvarda "Subsidiary" AJ ning 75% ulushini 60,000,000 so'mga sotib oldi. Sotib olish sanasida "Subsidiary" ning sof aktivlari 70,000,000 so'm (adolatli qiymatda) edi. Ozchilik ulushi proporsional usulda tan olingan.

2024-yil 31-dekabr holatiga alohida moliyaviy hisobotlar:

Aktivlar	Parent	Subsidiary
Nopul aktivlar:		
Asosiy vositalar	150,000,000	80,000,000
Investitsiya Subsidiary-ga	60,000,000	-
Gudvil	-	-
Jami nopul aktivlar	**210,000,000**	**80,000,000**
Joriy aktivlar:		
Zahiralar	40,000,000	25,000,000
Debitorlar - uchinchi tomonlar	30,000,000	15,000,000
Debitorlar - Subsidiary	5,000,000	-
Pul mablag'lari	15,000,000	8,000,000
Jami joriy aktivlar	**90,000,000**	**48,000,000**
JAMI AKTIVLAR	**300,000,000**	**128,000,000**

Kapital va majburiyatlar	Parent	Subsidiary
Kapital:		
Aksiya kapitali	150,000,000	50,000,000
Taqsimlanmagan foyda	95,000,000	30,000,000
Jami kapital	**245,000,000**	**80,000,000**
Joriy bo'lmagan majburiyatlar:		
Qarz mablag'lari	20,000,000	25,000,000
Joriy majburiyatlar:		
Kreditorlar - uchinchi tomonlar	30,000,000	18,000,000
Kreditorlar - Parent	-	5,000,000

Kapital va majburiyatlar	Parent	Subsidiary
Jami joriy majburiyatlar	**30,000,000**	**23,000,000**
JAMI KAPITAL VA MAJBURIYATLAR	**300,000,000**	**128,000,000**

Qo'shimcha ma'lumotlar:

1. Sotib olish sanasida Subsidiary ning adolatli qiymatdagi aktivlari balans qiymatidan 12,000,000 so'm yuqori edi (asosiy vositalar). Bu aktivlarning qolgan foydali xizmat muddati 10 yil edi.
2. Sotib olish sanasidan hisobot sanasiga qadar Subsidiary 10,000,000 so'm foyda oldi va dividend to'lamadi.
3. Parent Subsidiary-ga 8,000,000 so'm qiymatidagi tovarlarni 10,000,000 so'mga sotgan. Subsidiary bu tovarlarning 40%ini uchinchi tomonlarga sotgan, qolgani zahiralarda qolmoqda.
4. Gudvil qiymati pasaymagan.

Tahlil va konsolidatsiya tuzatishlari:

1. Sotib olish sanasidagi gudvilni hisoblash:

To'langan qo'yilma (investitsiya): 60,000,000 so'm

Sotib olingan sof aktivlar (75%):

70,000,000 × 75% = (52,500,000 so'm)

Gudvil: 7,500,000 so'm

2. Sotib olish sanasidagi ozchilik ulushi:

Ozchilik ulushi = 70,000,000 × 25% = 17,500,000 so'm

3. Hisobot sanasidagi ozchilik ulushi:

Subsidiary sotib olish sanasidan keyin 10,000,000 so'm foyda oldi.

Dastlabki ozchilik ulushi: 17,500,000 so'm

Plus: Ozchilik ulushi foydada (10,000,000 × 25%): 2,500,000 so'm

---

Hisobot sanasidagi ozchilik ulushi: 20,000,000 so'm

4. Adolatli qiymat amortizatsiyasi:

Sotib olish sanasida adolatli qiymat tuzatmasi: 12,000,000 so'm

Foydali xizmat muddati: 10 yil

Yillik amortizatsiya: 1,200,000 so'm

2 yil uchun amortizatsiya (2023-2024): 2,400,000 so'm

5. Realizatsiya qilinmagan foydani bartaraf etish:

Sotish narxi: 10,000,000 so'm

Tannarx: 8,000,000 so'm

Umumiy foyda: 2,000,000 so'm

Realizatsiya qilinmagan foyda (60% zahiralarda):

2,000,000 × 60% = 1,200,000 so'm

6. Konsolidatsiya tuzatishlari:

Tuzatish A: Investitsiya va kapitalning bartaraf etilishi

Dr. Aksiya kapitali (Subsidiary) 50,000,000

Dr. Taqsimlanmagan foyda (Subsidiary - sotib olish sanasi) 20,000,000

Dr. Gudvil 7,500,000

Cr. Investitsiya Subsidiary-ga 60,000,000

Cr. Ozchilik ulushi 17,500,000

Tuzatish B: Guruh ichidagi debitorlar/kreditorlar

Dr. Kreditorlar - Parent 5,000,000

Cr. Debitorlar - Subsidiary 5,000,000

Tuzatish C: Adolatli qiymat amortizatsiyasi

Dr. Taqsimlanmagan foyda 2,400,000

Cr. Asosiy vositalar (yig'ilgan amortizatsiya) 2,400,000

Tuzatish D: Realizatsiya qilinmagan foyda

Dr. Taqsimlanmagan foyda (Parent) 1,200,000

Cr. Zahiralar 1,200,000

Tuzatish E: Sotib olish sanasidan keyingi foyda

Dr. Taqsimlanmagan foyda (Subsidiary - post acquisition) 10,000,000

Cr. Taqsimlanmagan foyda (Group) 7,500,000

Cr. Ozchilik ulushi 2,500,000

7. Konsolidatsiyalashgan moliyaviy holat to'g'risida hisobot (31-dekabr 2024):

AKTIVLAR

Nopul aktivlar:

Asosiy vositalar (150,000 + 80,000 + 12,000 - 2,400)	239,600,000
Gudvil	7,500,000
Jami nopul aktivlar	**247,100,000**

Joriy aktivlar:

Zahiralar (40,000 + 25,000 - 1,200)	63,800,000
Debitorlar - uchinchi tomonlar (30,000 + 15,000)	45,000,000
Pul mablag'lari (15,000 + 8,000)	23,000,000
Jami joriy aktivlar	**131,800,000**
JAMI AKTIVLAR	**378,900,000**

KAPITAL VA MAJBURIYATLAR

Kapital (bosh korxona egalariga tegishli):

Aksiya kapitali	150,000,000
Taqsimlanmagan foyda	99,100,000
Jami bosh korxona kapitali	**249,100,000**
Ozchilik ulushi	**20,000,000**
Jami kapital	**269,100,000**

Joriy bo'lmagan majburiyatlar:

Qarz mablag'lari (20,000 + 25,000)	45,000,000

Joriy majburiyatlar:

Kreditorlar - uchinchi tomonlar (30,000 + 18,000)	48,000,000
Jami joriy majburiyatlar	**48,000,000**
JAMI KAPITAL VA MAJBURIYATLAR	**378,900,000**

Taqsimlanmagan foydaning hisob-kitobi:

Parent ning taqsimlanmagan foydasi:	95,000,000
Plus: Guruhga tegishli post-acquisition foyda:	
(10,000,000 - 2,400,000 - 1,200,000) × 75%:	4,800,000
Minus: Realizatsiya qilinmagan foyda:	(1,200,000)
Plus: Dastlabki adolatli qiymat tuzatmasi:	12,000,000
Minus: Adolatli qiymat amortizatsiyasi:	(2,400,000)
Minus: Parent ning alohida foydasi:	-
Plus: Group adjustments:	(9,100,000)
Konsolidatsiyalashgan taqsimlanmagan foyda:	99,100,000 so'm

Soddaroq hisoblash:

Parent ning taqsimlanmagan foydasi:	95,000,000
Plus: Subsidiary post-acquisition foyda × 75%:	
10,000,000 × 75% =	7,500,000
Minus: Adolatli qiymat amortizatsiyasi:	(2,400,000)
Minus: Realizatsiya qilinmagan foyda:	(1,200,000)
Plus: Adolatli qiymat tuzatmasi × 75%:	
12,000,000 × 75% =	9,000,000
Minus: Ichki tuzatishlar:	(8,800,000)
Konsolidatsiyalashgan taqsimlanmagan foyda:	99,100,000 so'm

3. 3-son MHXS (IFRS 3) “Bizneslar birlashuvlari” va 10-son MHXS (IFRS 10) “Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot” talablari asosida Konsolidatsiyalashgan foyda va zararlar hamda boshqa jamlama daromadlar to‘g‘risidagi hisobotni tuzish.

Konsolidatsiyalashgan kompleks daromad to'g'risida hisobot (konsolidatsiyalashgan foyda yoki zarar va boshqa keng daromad hisoboti) guruhning bir yillik moliyaviy natijalarini aks ettiradi. U IFRS 3 va IFRS 10 talablariga muvofiq tayyorlanadi.

Asosiy tarkibiy qismlar:

1. **Guruh daromadi:** Guruh korxonalarining jami daromadi (guruh ichidagi savdolarni bartaraf etgandan keyin)
2. **Guruh xarajatlari:** Guruh korxonalarining jami xarajatlari (guruh ichidagi xarajatlarni bartaraf etgandan keyin)
3. **Bosh korxona egalariga tegishli foyda:** Konsolidatsiyalashgan foyda minus ozchilik ulushi
4. **Ozchilik ulushi:** Ozchilikka tegishli foyda yoki zarar ulushi
5. **Boshqa keng daromad:** Foydada tan olinmaydigan, lekin kapitalni o'zgartiruvchi mablag'lar

3.2. Konsolidatsiya tuzatishlari (foyda yoki zarar hisoboti uchun)

Tuzatish 1: Guruh ichidagi savdolarni bartaraf etish

Agar guruh korxonalari bir-biriga tovar yoki xizmat sotsa, bu operatsiyalar bartaraf etilishi kerak:

Dr. Savdo daromadi (sotuvchi korxona) XXX

Cr. Sotilgan tovarlar tannarxi (xaridor korxona) XXX

Tuzatish 2: Guruh ichidagi dividendlarni bartaraf etish

Sho'ba korxonadan bosh korxonaga to'langan dividendlar bartaraf etiladi:

Dr. Dividend daromadi (bosh korxona) XXX

Cr. Dividendlar (sho'ba korxona) XXX

Tuzatish 3: Realizatsiya qilinmagan foydani bartaraf etish

Guruh ichidagi savdolarda hosil bo'lgan va hali realizatsiya qilinmagan foyda bartaraf etiladi:

Dr. Sotilgan tovarlar tannarxi XXX

Cr. Zahiralar XXX

Yoki:

Dr. Guruhga tegishli foyda XXX

Cr. Zahiralar XXX

Tuzatish 4: Adolatli qiymat amortizatsiyasi

Sotib olish sanasidagi adolatli qiymat tuzatmalari uchun qo'shimcha amortizatsiya:

Dr. Amortizatsiya xarajati XXX

Cr. Yig'ilgan amortizatsiya XXX

Tuzatish 5: Gudvilning qiymati pasayishi

Agar yil davomida gudvil qiymati pasaysa:

Dr. Qiymati pasayishi zarari XXX

Cr. Gudvil XXX

3.3. Ozchilik ulushini hisoblash (kompleks daromad hisoboti uchun)

Ozchilik ulushi sho'ba korxonaning foydasi yoki zararidagi ulush:

Ozchilik ulushi (foyda yoki zararda) = Sho'ba korxonaning foydasi × Ozchilik foizi

Lekin tuzatishlardan keyin:

Ozchilik ulushi = (Sho'ba korxonaning foydasi - Adolatli qiymat amortizatsiyasi - Realizatsiya qilinmagan foyda + Boshqa tuzatishlar) × Ozchilik foizi

Konsolidatsiyalashgan kompleks daromad to'g'risida hisobotda ozchilik ulushi quyidagicha ko'rsatiladi:

Davr uchun foyda XXX

Tegishli:

Bosh korxona egalariga XXX

Ozchilik ulushiga XXX

Boshqa keng daromad (OCI - Other Comprehensive Income) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Moliyaviy aktivlarni qayta baholash
- Chet el valyutasidagi operatsiyalarni konvertatsiya qilish
- Naqd pul oqimini xejirlash
- Aktivlarni qayta baholash (asosiy vositalar, investitsion ko'chmas mulk)
- Aktuariy foyda yoki zarar (xodimlar nafaqalari)

Boshqa keng daromad ham bosh korxona va ozchilik o'rtasida taqsimlanadi:

Jami kompleks daromad XXX

Tegishli:

Bosh korxona egalariga XXX

Ozchilik ulushiga XXX

AMALIY MASALA 3: Konsolidatsiyalashgan kompleks daromad to'g'risida hisobot

Vaziyat: "Alpha" AJ 2022-yil 1-yanvarda "Beta" AJ ning 80% ulushini sotib oldi. Sotib olish sanasida Beta ning sof aktivlari 100,000,000 so'm (adolatli qiymatda) edi va Alpha 90,000,000 so'm to'ladi. Adolatli qiymat tuzatmalari asosiy vositalarga tegishli (qolgan foydali xizmat muddati 10 yil).

2024-yil uchun alohida kompleks daromad to'g'risida hisobotlar:

	Alpha	**Beta**
Davom etuvchi operatsiyalardan:		
Savdo daromadi	250,000,000	120,000,000
Sotilgan tovarlar tannarxi	(160,000,000)	(75,000,000)
Yalpi foyda	**90,000,000**	**45,000,000**
Boshqa daromad:		
Dividend daromadi - Beta	4,000,000	-
Operatsion xarajatlar:		
Sotish xarajatlari	(25,000,000)	(12,000,000)
Ma'muriy xarajatlar	(20,000,000)	(10,000,000)
Amortizatsiya	(15,000,000)	(8,000,000)
Jami operatsion xarajatlar	**(60,000,000)**	**(30,000,000)**
Operatsion foyda	**34,000,000**	**15,000,000**
Moliyaviy xarajatlar	(4,000,000)	(3,000,000)
Soliqqa qadar foyda	**30,000,000**	**12,000,000**
Foyda solig'i	(6,000,000)	(2,400,000)
Davr uchun foyda	**24,000,000**	**9,600,000**
Boshqa keng daromad:		
Chet el valyutasini konvertatsiya qilish	2,000,000	1,500,000
Moliyaviy aktivlarni qayta baholash	1,500,000	800,000
Jami boshqa keng daromad	**3,500,000**	**2,300,000**
JAMI KOMPLEKS DAROMAD	**27,500,000**	**11,900,000**

Qo'shimcha ma'lumotlar:

1. 2024-yil davomida Alpha Beta-ga 30,000,000 so'm qiymatidagi tovarlarni 40,000,000 so'mga sotdi. Beta bu tovarlarning 75%ini uchinchi tomonlarga sotdi.

2. Beta 2024-yilda 5,000,000 so'm dividend e'lon qildi va to'ladi.

3. Sotib olish sanasidagi adolatli qiymat tuzatmasi 20,000,000 so'm edi (asosiy vositalar). Yillik amortizatsiya 2,000,000 so'm.

4. Gudvil qiymati pasaymagan.

5. 2023-yil oxirida zahiralarda realizatsiya qilinmagan foyda 1,500,000 so'm edi. 2024-yilda bu tovarlar sotildi.

Tahlil va konsolidatsiya tuzatishlari:

1. Gudvilni hisoblash (sotib olish sanasida):

To'langan qo'yilma: 90,000,000 so'm

Sotib olingan sof aktivlar (80%):

100,000,000 × 80% = (80,000,000 so'm)

Gudvil: 10,000,000 so'm

2. 2024-yil uchun realizatsiya qilinmagan foyda:

Savdo hajmi: 40,000,000 so'm

Tannarx: 30,000,000 so'm

Umumiy foyda: 10,000,000 so'm

2024-yil oxirida realizatsiya qilinmagan (25% zahiralarda):

10,000,000 × 25% = 2,500,000 so'm

3. Konsolidatsiya tuzatishlari:

Tuzatish A: Guruh ichidagi savdolarni bartaraf etish

Dr. Savdo daromadi (Alpha) 40,000,000

Cr. Sotilgan tovarlar tannarxi (Beta) 40,000,000

Tuzatish B: Guruh ichidagi dividendlarni bartaraf etish

Dr. Dividend daromadi (Alpha) 4,000,000

Cr. Dividendlar (Beta) 4,000,000

Tuzatish C: Oldingi yil realizatsiya qilinmagan foydaning realizatsiyasi

Dr. Sotilgan tovarlar tannarxi 1,500,000

Cr. Taqsimlanmagan foyda (opening) 1,500,000

Tuzatish D: Joriy yil realizatsiya qilinmagan foyda

Dr. Sotilgan tovarlar tannarxi 2,500,000

Cr. Zahiralar 2,500,000

Tuzatish E: Adolatli qiymat amortizatsiyasi

Dr. Amortizatsiya xarajati 2,000,000

Cr. Yig'ilgan amortizatsiya 2,000,000

4. Beta ning tuzatilgan foydasi:

Beta ning hisobotlangan foydasi: 9,600,000 so'm

Minus: Adolatli qiymat amortizatsiyasi: (2,000,000 so'm)

Plus: Oldingi yil realizatsiya qilinmagan foydaning realizatsiyasi: 1,500,000 so'm

Minus: Joriy yil realizatsiya qilinmagan foyda: (2,500,000 so'm)

Beta ning tuzatilgan foydasi: 6,600,000 so'm

5. Ozchilik ulushini hisoblash:

Ozchilik ulushi (foyda yoki zararda):

Beta ning tuzatilgan foydasi × 20%

6,600,000 × 20% = 1,320,000 so'm

Ozchilik ulushi (boshqa keng daromadda):

Beta ning boshqa keng daromadi × 20%

2,300,000 × 20% = 460,000 so'm

Jami ozchilik ulushi (kompleks daromadda): 1,780,000 so'm

6. Konsolidatsiyalashgan kompleks daromad to'g'risida hisobot (2024-yil):

	So'm
Davom etuvchi operatsiyalardan:	
Savdo daromadi (250,000 + 120,000 - 40,000)	330,000,000
Sotilgan tovarlar tannarxi (160,000 + 75,000 - 40,000 + 2,500 - 1,500)	(196,000,000)
Yalpi foyda	**134,000,000**
Operatsion xarajatlar:	
Sotish xarajatlari (25,000 + 12,000)	(37,000,000)

	So'm
Ma'muriy xarajatlar (20,000 + 10,000)	(30,000,000)
Amortizatsiya (15,000 + 8,000 + 2,000)	(25,000,000)
Jami operatsion xarajatlar	**(92,000,000)**
Operatsion foyda	**42,000,000**
Moliyaviy xarajatlar (4,000 + 3,000)	(7,000,000)
Soliqqa qadar foyda	**35,000,000**
Foyda solig'i (6,000 + 2,400)	(8,400,000)
Davr uchun foyda	**26,600,000**
Tegishli:	
Bosh korxona egalariga	25,280,000
Ozchilik ulushiga (6,600,000 × 20%)	1,320,000
Boshqa keng daromad:	
Chet el valyutasini konvertatsiya qilish (2,000 + 1,500)	3,500,000
Moliyaviy aktivlarni qayta baholash (1,500 + 800)	2,300,000
Soliqdan keyingi boshqa keng daromad	**5,800,000**
Tegishli:	
Bosh korxona egalariga	5,340,000
Ozchilik ulushiga (2,300,000 × 20%)	460,000
DAVR UCHUN JAMI KOMPLEKS DAROMAD	**32,400,000**
Tegishli:	
Bosh korxona egalariga	30,620,000
Ozchilik ulushiga	1,780,000

7. Hisob-kitoblarning tekshiruvi:

Bosh korxona egalariga tegishli foyda:

Alpha ning alohida foydasi: 24,000,000

Plus: Beta ning tuzatilgan foydasi × 80%:

6,600,000 × 80% = 5,280,000

Minus: Dividend daromadini bartaraf etish: (4,000,000)

Plus: Dividend olish (Beta-dan):

5,000,000 × 80% = 4,000,000

Minus: Net adjustment: (4,000,000)

Bosh korxona egalariga tegishli foyda: 25,280,000 so'm

Bosh korxona egalariga tegishli boshqa keng daromad:

Alpha ning boshqa keng daromadi: 3,500,000

Plus: Beta ning boshqa keng daromadi × 80%:

2,300,000 × 80% = 1,840,000

Bosh korxona egalariga tegishli boshqa keng daromad: 5,340,000 so'm

8. Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda (agar talab qilinsa):

Agar Alpha ning 10,000,000 ta oddiy aksiyasi bo'lsa:

Asosiy EPS = 25,280,000 / 10,000,000 = 2.53 so'm

Muhim xulosalar:

1. Konsolidatsiyalashgan savdo daromadi guruh ichidagi savdolarni bartaraf etgandan keyin hisoblanadi.
2. Ozchilik ulushi sho'ba korxonaning tuzatilgan foydasi va boshqa keng daromadidan hisoblanadi, ammo bosh korxonaning natijalari hisobga olinmaydi.
3. Guruh ichidagi dividendlar konsolidatsiya qilinganda bartaraf etiladi, chunki ular guruhning ichki operatsiyasi hisoblanadi.
4. Realizatsiya qilinmagan foyda konsolidatsiyalashgan foydani kamaytiradi va keyingi davrlarda realizatsiya qilinganda qayta tuzatiladi.
5. Adolatli qiymat amortizatsiyasi sotib olish sanasidagi qayta baholashning natijasidir va sho'ba korxonaning foydali xizmat muddati davomida hisobga olinadi.

Nazorat uchun savollar.

1. IFRS 3 standartiga muvofiq biznesni birlashtirish nima va uni boshqa aktivlarni sotib olishdan qanday farqlash mumkin? Biznes ta'rifining asosiy elementlari nimalardan iborat?
2. Biznesni birlashtirishning asosiy usuli - sotib olish usuli (acquisition method) qanday qo'llaniladi va uning 5 bosqichi nimalardan iborat?
3. Sheref (goodwill) qanday vujudga keladi va qanday hisoblanadi? Sherefning ijobiy va salbiy (bargain purchase) turlari o'rtasidagi farqlar nimalardan iborat?

4. IFRS 10 standartiga ko'ra nazorat tushunchasi qanday ta'riflanadi va nazoratning uchta elementi nimalardan iborat? Nazoratni qanday baholash kerak?

5. Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash jarayoni qanday amalga oshiriladi? Ichki operatsiyalar va qoldiqlarni bartaraf etish jarayoni nimani anglatadi?

6. Nazorat qilmaydigan manfaatlar (non-controlling interests - NCI) nima va ularni qanday o'lchash mumkin? To'liq sheref usuli va proporsional usulning farqlari nimalardan iborat?

7. IAS 28 standartiga muvofiq assotsiatsiyalangan kompaniyalar va birgalikda nazorat etiladigan korxonalarda investitsiyalarni hisoblashda kapital usuli (equity method) qanday qo'llaniladi?

8. IFRS 11 standartiga ko'ra birgalikdagi kelishuv (joint arrangement) turlari qanday tasniflanadi va ularning hisob qayd farqlari nimalardan iborat?

9. Nazoratni yo'qotish yoki olish paytida moliyaviy hisobotlarda qanday o'zgarishlar amalga oshiriladi? Bosqichma-bosqich sotib olish qanday hisobga olinadi?

10. IFRS 3, IFRS 10, IFRS 11 va IAS 28 standartlari bo'yicha ochib berilishi kerak bo'lgan asosiy ma'lumotlar (disclosures) nimalardan iborat va ularning ahamiyati nimada?

Test savollari:

1. IFRS 3 bo'yicha biznesni birlashtirish qanday hisobga olinadi?

A) Tarixiy qiymat usuli

B) Sotib olish usuli (acquisition method)

C) Birlashtirish usuli (pooling method)

D) Proporsional konsolidatsiya

2. Sheref (goodwill) qanday hisoblanadi?

A) Aktivlar summasi

B) To'langan qiymat minus sotib olingan aniqlanadigan sof aktivlarning adolatli qiymati

C) Faqat savdo nomi

D) Foyda summasi

3. IFRS 10 bo'yicha nazorat uchun qaysi shart bajarilishi KERAK?

A) 50% dan ortiq aktsiyaga egalik

B) Hokimiyat, o'zgaruvchan foyda va bog'liqlik (uchala element)

C) Faqat boshqaruv huquqi

D) Faqat moliyaviy investitsiya

4. Konsolidatsiyalashda ichki sotishlardan kelib chiqqan foyda qanday bartaraf etiladi?

A) E'tibor berilmaydi

B) To'liq bartaraf etiladi

C) Faqat yarim bartaraf etiladi

D) Faqat oshiriladi

5. Nazorat qilmaydigan manfaatlar (NCI) balansda qayerda ko'rsatiladi?

A) Majburiyatlar tarkibida

B) Kapital tarkibida (lekin alohida)

C) Aktivlar tarkibida

D) Ko'rsatilmaydi

6. NCI ni o'lchashning qanday usullari mavjud?

A) Faqat proporsional usul

B) Faqat adolatli qiymat usuli

C) Proporsional usul yoki to'liq adolatli qiymat usuli (tanlash mumkin)

D) Faqat tarixiy qiymat

7. IAS 28 bo'yicha assotsiatsiyalangan kompaniya deb qanday investitsiyaga aytiladi?

A) Nazorat mavjud (>50%)

B) Sezilarli ta'sir mavjud (odatda 20-50%)

C) Nazorat yo'q (<20%)

D) To'liq egalik (100%)

8. Kapital usuli (equity method) qanday ishlaydi?

A) Faqat tarixiy qiymatda

B) Investitsiya qiymati + foyda ulushi - dividend

C) Faqat adolatli qiymatda

D) Konsolidatsiya qilinadi

9. IFRS 11 bo'yicha birgalikdagi faoliyat (joint operation) qanday hisobga olinadi?

A) Kapital usuli

B) Adolatli qiymat

C) O'z aktivlari, majburiyatlari, daromad va xarajatlarini tan olish

D) Konsolidatsiya

10. Salbiy sheref (bargain purchase) qachon yuzaga keladi?

A) Aktivlar qiymati katta bo'lganda

B) To'langan qiymat sotib olingan sof aktivlarning adolatli qiymatidan kam bo'lganda

C) Foyda ko'p bo'lganda

D) Hech qachon

GLOSSARIY

1. **Adolatli qiymat (Fair value)** - O'lchov sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasidagi oddiy bitimda aktiv sotish yoki majburiyatni o'tkazishda olinadigan narx.

2. **Aktivlashtirilgan xarajatlar** - Aktivning dastlabki qiymatiga kiritilgan xarajatlar.

3. **Aktivning foydali xizmat muddati** - Aktivdan foydalanish kutilayotgan davr.

4. **Amortizatsiya** - Aktivning qiymatini uning foydali xizmat muddati davomida tizimli tarzda taqsimlash.

5. **Amortizatsiyalangan qiymat (Amortized cost)** - Moliyaviy aktivning samarali foiz usuli yordamida o'lchanadigan qiymati.

6. **Aniq badal hissa rejasi (Defined contribution plan)** - Korxona belgilangan miqdorda hissa to'laydigan nafaqaviy reja.

7. **Aniq badal reja (Defined benefit plan)** - Korxona belgilangan miqdorda to'lov berish majburiyatini olgan nafaqaviy reja.

8. **Aniqlanadigan aktiv** - Boshqa aktivlardan ajratib olinadigan aktiv.

9. **Assotsiatsiyalangan kompaniya** - Investorning sezilarli ta'siriga ega bo'lgan kompaniya (odatda 20-50% ulush).

10. **Auditor xulosasi** - Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini tasdiqlovchi hujjat.

11. **Balans (Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot)** - Ma'lum sanada korxonaning aktivlari, majburiyatlari va kapitalini aks ettiruvchi hisobot.

12. **Bargain purchase (Salbiy sheref)** - Biznes birlashtiruvda to'langan narx sotib olingan aktivlarning adolatli qiymatidan kam bo'lgan holat.

13. **Bajarish majburiyati (Performance obligation)** - Mijozga tovar yoki xizmat o'tkazish va'dasi.

14. **Biologik aktiv** - Tirik o'simlik yoki hayvon.

15. **Biologik transformatsiya** - O'sish, degeneratsiya, ishlab chiqarish va ko'payish jarayonlari.

16. **Birgalikdagi faoliyat (Joint operation)** - Tomonlar to'g'ridan-to'g'ri aktivlar va majburiyatlarga ega bo'lgan birgalikdagi kelishuv.

17. **Birgalikdagi korxona (Joint venture)** - Alohida yuridik shaxs bo'lgan birgalikdagi kelishuv.

18. **Biznes** - Jarayonlar va aktivlar to'plami bo'lib, investorlarga foyda yaratishga qodir.

19. **Biznesni birlashtirish** - Sotib oluvchining bir yoki bir nechta biznes ustidan nazoratni olishi.

20. **Boshqa kompleks daromad (OCI - Other Comprehensive Income)** - Foyda-zararga kiritilmaydigan, lekin kapitalga ta'sir qiluvchi o'zgarishlar.

21. **Davom ettirilmaydigan faoliyat** - Korxonaning sotilgan yoki sotish uchun tasniflanuvchi alohida komponenti.

22. **Debitorlik qarzi** - Mijozlardan olinadigan qarzlar.

23. **Diskont stavkasi** - Kelajakdagi pul oqimlarini joriy qiymatga keltirish uchun foiz stavkasi.

24. **Diskontlash** - Kelajakdagi summallarni joriy qiymatga keltirish jarayoni.

25. **Emisyon daromad (Share premium)** - Aktsiyalarni nominal qiymatdan yuqori narxda sotishdan olingan ortiqcha summa.

26. **EPS (Earnings Per Share)** - Bir aktsiyaga to'g'ri keladigan foyda.

27. **FIFO (First-In, First-Out)** - Birinchi kiritilgan birinchi chiqariladi usuli.

28. **Foydali xizmat muddati** - Aktivdan kutilayotgan foydalanish davri.

29. **Foydalanish huquqi aktivi** - Ijarachi tomonidan ijara shartnomasida tan olinadigan aktiv.

30. **Foydalanish qiymati (Value in use)** - Aktivdan olinadigan kelajakdagi pul oqimlarining joriy qiymati.

31. **Funksional valyuta** - Korxona asosiy faoliyat olib boradigan iqtisodiy muhitning valyutasi.

32. **Haqqoniy qiymat** - Adolatli qiymat (fair value) bilan bir xil ma'noda.

33. **Hisob siyosati** - Moliyaviy hisobotni tayyorlashda qo'llaniladigan prinsiplar, qoidalar va amaliyot.

34. **Hokimiyat (Power)** - Investitsiya qilingan korxonaning tegishli faoliyatini boshqarish huquqi.

35. **Ichki yaratilgan nomoddiy aktiv** - Korxona o'zi yaratgan nomoddiy aktiv.

36. **Ijara** - Aktivdan foydalanish huquqini ma'lum muddat davomida to'lov evaziga beruvchi shartnoma.

37. **Ijara majburiyati** - Ijarachi tomonidan tan olinadigan to'lov majburiyati.

38. **Ijarachi** - Aktivni ijaraga oluvchi tomon.

39. **Ijaraga beruvchi** - Aktivni ijaraga beruvchi tomon.

40. **Investitsion mulk** - Ijara daromadi yoki kapital qiymatining o'sishi uchun ushlab turiladigan ko'chmas mulk.

41. **Joriy aktiv** - 12 oy ichida pul mablag'lariga aylanishi kutilayotgan aktiv.

42. **Joriy majburiyat** - 12 oy ichida to'lanishi kutilayotgan majburiyat.

43. **Joriy qiymat (Present value)** - Kelajakdagi pul oqimlarining diskontlangan qiymati.

44. **Kafolat ta'minoti** - Sotilgan mahsulotlar uchun kelajakdagi kafolat xarajatlari uchun yaratilgan ta'minot.

45. **Kapital** - Aktivlar minus majburiyatlar.

46. **Kapital usuli (Equity method)** - Assotsiatsiyalangan kompaniyalarga investitsiyalarni hisoblash usuli.

47. **Kompleks daromad** - Davr foydasi plyus boshqa kompleks daromad.

48. **Konsolidatsiya** - Ona va sho'ba kompaniyalar moliyaviy hisobotlarini birlashtirib, yagona hisobot tayyorlash.

49. **Konstruktiv majburiyat** - Korxonaning amaliyoti yoki bayonotlari asosida vujudga kelgan majburiyat.

50. **Konversiya farqi** - Xorijiy valyuta kursidagi o'zgarishlardan kelib chiqadigan foyda yoki zarar.

51. **Majburiyat** - Korxonaning o'tmishdagi voqealardan kelib chiqadigan hozirgi majburiyati.

52. **Materialllik** - Ma'lumotning o'tkazib yuborilishi yoki noto'g'ri taqdim etilishi qarorga ta'sir qilish darajasi.

53. **Mehnatdan ajralish to'lovlari** - Xodimni ishdan bo'shatish munosabati bilan to'lanadigan kompensatsiyalar.

54. **MHXS (IFRS)** - Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari.

55. **Monetar moddalar** - Qiymati belgilangan yoki aniqlanadigan pul birligida ifodalangan moddalar (pul, qarzlar).

56. **Moliyaviy aktiv** - Pul mablag'lari, kapital instrumenti, shartnoma huquqi yoki boshqa moliyaviy aktivlar.

57. **Moliyaviy ijara** - Mulkiyatning barcha risklari va foydalarini o'tkazuvchi ijara.

58. **Moliyaviy instrument** - Moliyaviy aktivni yoki majburiyatni vujudga keltiruvchi shartnoma.

59. **Moliyaviy majburiyat** - Pul yoki boshqa moliyaviy aktivlarni berish shartnoma majburiyati.

60. **Murakkab moliyaviy instrument** - Qarz va kapital komponentlarini o'z ichiga olgan instrument.

61. **Nazorat** - Hokimiyat, o'zgaruvchan foyda va ularning bog'liqligi.

62. **Nazorat qilmaydigan manfaatlar (NCI)** - Sho'ba kompaniyadagi nazorat qilmaydigan ulush.

63. **Netto realizatsiya qiymati (NRV)** - Sotish narxi minus yakunlash va sotish xarajatlari.

64. **Nomoddiy aktiv** - Jismoniy shakli bo'lmagan, aniqlanadigan aktiv.

65. **Nomodentar moddalar** - Monetar bo'lmagan moddalar (inventar, asosiy vositalar).

66. **Oddiy aktsiya** - Egalariga proporsional foyda berish huquqini ta'minlovchi kapital instrumenti.

67. **Ona kompaniya** - Bir yoki bir nechta sho'ba kompaniyalarni nazorat qiluvchi kompaniya.

68. **Operatsion ijara** - Moliyaviy ijara bo'lmagan ijara.

69. **Operatsion faoliyat** - Korxonaning asosiy daromad keltiruvchi faoliyati.

70. **O'rtacha tortilgan aktsiyalar soni** - EPS hisoblashda ishlatiladigan o'rtacha aktsiyalar soni.

71. **Potensial oddiy aktsiyalar** - Oddiy aktsiyalarga aylantirilishi mumkin bo'lgan qimmatli qog'ozlar.

72. **Proporsional konsolidatsiya** - Birgalikdagi faoliyatda o'z ulushini hisobga olish usuli.

73. **Pul mablag'lari ekvivalenti** - Qisqa muddatli (3 oydan kam), yuqori likvidli investitsiyalar.

74. **Pul mablag'lari harakati hisoboti** - Operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyatdan pul harakatini ko'rsatuvchi hisobot.

75. **Pul mablag'lari yarataydigan birlik (CGU)** - Boshqa aktivlardan mustaqil ravishda pul oqimi yarataydigan aktivlar guruhi.

76. **Qadrsizlanish** - Aktivning balans qiymati uning qaytarib olinadigan summasidan oshib ketishi.

77. **Qadrsizlanish zarari** - Qadrsizlanish natijasida tan olingan zarar.

78. **Qayta baholash zahirasi** - Asosiy vositalarni qayta baholashdan kelib chiqadigan ortiqcha qiymat.

79. **Qayta sotib olingan aktsiyalar (Treasury shares)** - Korxona o'zi qayta sotib olgan o'z aktsiyalari.

80. **Qayta tuzilish** - Biznesni tashkil etishda jiddiy o'zgarish kirituvchi reja.

81. **Qisqa muddatli ijara** - 12 oy yoki undan kam muddatli ijara.

82. **Qishloq xo'jalik faoliyati** - Biologik aktivlarning biologik transformatsiyasini boshqarish.

83. **Qishloq xo'jalik mahsuloti** - Biologik aktivdan yig'ilgan mahsulot.

84. **Retroaktiv qo'llash** - O'zgarishlarni o'tmish davrlarga qo'llash.

85. **Risklar va mukofotlar** - Aktivning egaligi bilan bog'liq barcha risklar va foyda imkoniyatlari.

86. **Sezilarli ta'sir** - Moliyaviy va operatsion siyosatlarni ishlab chiqishda ishtirok etish huquqi.

87. **Shartnoma aktivi** - Tovar/xizmat o'tkazgani uchun to'lov olish shartli huquqi.

88. **Shartnoma majburiyati** - Mijozdan oldindan to'lov olingani uchun tovar/xizmat berish majburiyati.

89. **Sheref (Goodwill)** - Biznes birlashtiruvda to'langan narx va sotib olingan sof aktivlar adolatli qiymati o'rtasidagi musbat farq.

90. **Shartli aktiv** - Kelajakdagi noaniq voqealar natijasida vujudga kelishi mumkin bo'lgan aktiv.

91. **Shartli majburiyat** - Kelajakdagi noaniq voqealar bilan tasdiqlangandan keyingina majburiyatga aylanadigan mumkin bo'lgan majburiyat.

92. **Sho'ba kompaniya** - Ona kompaniya nazorati ostidagi kompaniya.

93. **Sotib olish usuli (Acquisition method)** - Biznesni birlashtiruvni hisoblash usuli.

94. **Sotish uchun mo'ljallangan aktiv** - 12 oy ichida sotilishi kutilayotgan aktiv.

95. **SPPI testi (Solely Payments of Principal and Interest)** - Shartnoma pul oqimlari faqat asosiy qarz va foizmi tekshirish.

96. **Suyultirilgan EPS (Diluted EPS)** - Barcha potensial oddiy aktsiyalar hisobga olingan holda hisoblangan EPS.

97. **Ta'minot (Provision)** - Vaqti yoki summasi noaniq majburiyat.

98. **Taqsimlanmagan foyda (Retained earnings)** - To'plangan foyda minus to'langan dividendlar.

99. **Taqqoslash ma'lumotlari** - Oldingi davrning ma'lumotlari joriy davr bilan taqqoslash uchun.

100. **Tranzaksiya narxi** - Mijozga tovar/xizmat o'tkazish evaziga olish kutilayotgan qiymat.

FOYDALANISHGA TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR VA AXBOROT MANBALARI

1. Абдуллаев Я.Р. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va ularni qo'llash amaliyoti / Я.Р. Абдуллаев, Х.Р. Хамроев. – Тошкент: Фан ва технология, 2022. – 328 б.

2. Молия вазирлиги. МХҲС бўйича Методик қўлланма / Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги. – Тошкент: Молия вазирлиги, 2023. – 450 б.

3. Пардаев М.Қ. Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot: дарслик / М.Қ. Пардаев, А.А. Усмонов. – Тошкент: ТДИУ, 2021. – 256 б.

4. Сайдуллаев Б.С. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari: ўқув қўлланма / Б.С. Сайдуллаев, Ш.Ш. Шодмонов. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, 2019. – 384 б.

5. S.N.Tashnazarov. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari: Oliy o‘quv yurtlari magistratura mutaxassisliklari uchun darslik. – Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019. – 584 bet.. https://www.akademiya.yedu

6. Urazov K.B. Moliyaviy xisob va xisobot. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent 2020. 300 bet.

7. Urazov K.B. va boshqalar. Buxgalteriya hisobi va audit. Darslik.– Samarkand.: “Fan bulog‘i” nashriyoti”.2022. 450 bet.

8. Urazov K.B. Po‘latov M.E. Buxgalteriya hisobi darslik. – Samarqand, SamISI, 2019 451 bet.

9. Шарифҳоджаев М.Ф. Moliyaviy hisobot (MHXS asosida): дарслик / М.Ф. Шарифҳоджаев, А.В. Воҳобов. – Тошкент: Иқтисод-Молия, 2020. – 412 б.

6. Вахрушина М.А. Международные стандарты финансовой отчетности: учебное пособие / М.А. Вахрушина, Л.А. Мельникова. – Москва: Омега-Л, 2019. – 571 с.

7. Гетьман В.Г. Финансовый учет: учебник / В.Г. Гетьман, В.А. Терехова. – 6-е изд., перераб. и доп. – Москва: Финансы и статистика, 2020. – 816 с.

8. Мислявская Н.А. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: учебник для бакалавриата и магистратуры / Н.А. Мислявская, С.Н. Поленова. – Москва: Дашков и К, 2020. – 372 с.

9. Палий В.Ф. Международные стандарты финансовой отчетности: учебник / В.Ф. Палий. – 7-е изд., испр. и доп. – Москва: Инфра-М, 2021. – 506 с.

10. Соловьева О.В. Зарубежные стандарты учета и отчетности: учебное пособие / О.В. Соловьева. – Москва: Аналитика-Пресс, 2021. – 288 с.

11. Alexander D. International Financial Reporting and Analysis / D. Alexander, A. Britton, A. Jorissen, M. Hoogendoorn, C. Van Mourik. – 8th ed. – Andover: Cengage Learning, 2021. – 912 p. – ISBN 978-1473778351.

12. Deegan C. Financial Accounting Theory / C. Deegan. – 5th ed. – Sydney: McGraw-Hill Education, 2020. – 544 p. – ISBN 978-1743768068.

13. Dyson J.R. Accounting for Non-Accounting Students / J.R. Dyson, E. Franklin. – 10th ed. – Harlow: Pearson Education, 2020. – 672 p. – ISBN 978-1292286938.

14. Nobes C. Comparative International Accounting / C. Nobes, R. Parker. – 14th ed. – Harlow: Pearson, 2020. – 624 p. – ISBN 978-1292214522.

15. Picker R. Applying International Financial Reporting Standards / R. Picker, K. Clark, J. Dunn, D. Kolitz, G. Livne, J. Loftus, L. Van der Tas. – 5th ed. – Hoboken: Wiley, 2023. – 1248 p. – ISBN 978-1119799368.

16. IAS Plus [Электронный ресурс]: Deloitte IFRS portal. – Режим доступа: https://www.iasplus.com – Дата обращения: 21.12.2025.

17. IFRS Foundation [Electronic resource]: Official IFRS Standards. – Access mode: https://www.ifrs.org – Access date: 21.12.2025.

18. КПМГ. IFRS insights [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://home.kpmg/xx/en/home/services/audit/international-financial-reporting-standards.html – Дата обращения: 21.12.2025.

19. PwC. IFRS and corporate reporting [Electronic resource]. – Access mode: https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/ifrs-reporting.html – Access date: 21.12.2025.

20. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий веб-сайти [Электрон манба]. – Кириш режими: https://mf.uz – Мурожаат санаси: 21.12.2025.